

Tartalom

- Cholnoky Győző :
["Baljóslatú, bús nép..."](#)207 [4.10 kB - HTM]

Tanulmányok : büntetés nyolcvan éve : Trianon

- Romsics Ignác :
[A nagyhatalmak és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása](#)208-213 [22.29 kB - HTM]
- Szarka László :
[Védtelen védhatalom : a magyar kisebbségek Magyarország 1919-1920. évi békepolitikájában](#)214-223 [29.95 kB - HTM]
- Hajdú Zoltán :
[A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918-1920](#)224-233 [36.78 kB - HTM]
- Mirnics Károly :
[A magyarság demográfiai helyzete Délvidéken a trianoni döntés nyomán](#)234-241 [32.39 kB - HTM]
- Fráter Olivér :
[Erdély román megszállása 1918-1919-ben](#)242-263 [64.13 kB - HTM]
- Botlik József :
[Már Trianon előtt elvégzettetett : Kárpátalja csehszlovák és román megszállása és elcsatolása. \(1919. január-szeptember\)](#)264-275 [48.84 kB - HTM]

Műhely

- Köpeczi Béla :
[Egy kitagadott : Moldován Gergely \(1845-1930\)](#)276-285 [39.19 kB - HTM]

Kritika

- Komáromi Sándor :
[Németek ezer éve Pesten Budán - és Budapesten](#)286-290 [22.21 kB - HTM]
- S. Benedek András :
[A Szeklencei Szegegyember üzenete](#)291-298 [15.93 kB - HTM]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Horváth András :
[Faist, Th.: Multikultúra és \(kettős\) állampolgárság](#)299-300 [7.72 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Weidenfeld, W.: Fordulóponton a demokrácia](#)301-305 [1.04 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Falk, R.: Új beavatkozási politika és a harmadik világ](#)306-307 [8.32 kB - HTM]
- Horváth András :
[Heller, W. \(szerk.\): A fókuszban Románia : migráció, társadalmi-gazdasági átalakulás, regionális fejlődés](#)308-309 [9.42 kB - HTM]
- Horváth András :
[Mincsev, O.: Macedónia mint Milosevics utolsó aduja?](#)310-311 [6.87 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Kolko, G.: Koszovo mint katonai siker és politikai kudarc](#)312 [5.50 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[A fal összeomlásától a Berlieni Köztársaságig](#)313-315 [12.51 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Skaradziński, Bohdan: Lengyel antiszemitizmus - zsidók lengyel fóbiája](#)316 [3.64 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Vichnevski, Anatoli: A Szovjetunió utódállamainak demográfiai helyzete](#)317-318 [11.10 kB - HTM]
- S. Benedek András :

[Manszurov, T.: Prioritások a kazah orosz kapcsolatokban az ezredfordulón](#)319-322 [16.83 kB - HTM]

- Horváth András :
[Hamilton, P.: Skócia "nemzeti karakter" nélküli Nemzeti Pártja](#)323 [5.26 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Halbach, U.: Út a második csecsen háborúhoz](#)324-325 [10.91 kB - HTM]
- Horváth András :
[Neckerman, K.M. - Carter, P. - Lee, J.: Megosztott asszimiláció és a kisebbségi kultúrák mozgékonyasága az Egyesült Államokban](#)326 [4.67 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Pérouse de Montclos, Marc-Antoine: A kóolaj és a társadalmi konfliktusok összefüggése Nigéria történetében](#)327-329 [9.81 kB - HTM]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Biczó Krisztina :
[Dewhirst, M. - Rogashevskii A.\(szerk.\): A kelet- és közép-európai emigráns irodalom](#)330 [10.40 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Virág Zoltán: Brasnyó István írói pályája](#)331-333 [10.64 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Pomogáts Béla; Toldi Éva; Bence Erika: "Szövegcsokor Bori Imrének"](#)334-336 [7.70 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Motzan, P.; Bergel, H.: Két romániai német íróportré : O. W. Cisek és A. Birkner](#)337-338 [14.81 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Mušinka, Mikola: Egy vajdasági ruszin író, M.Kovae életútja](#)339-340 [4.49 kB - HTM]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Komáromi Sándor :
[Markefka, M.: Etnikai csúfnevek](#)341-343 [13.68 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Štec' M.: Az Eperjes környéki ukránok \(ruszinok\) istentiszteleti nyelve](#)344 [4.12 kB - HTM]

Kisebbségek kultúrája

- Lukáts János :
[Hösch, E.: Kultúrális határok Délkelet-Európában](#)345-347 [13.24 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Marjalovich, V.: Közép-Európa-intézetek : tudományos létesítmények vagy Potemkin-falvak?](#)343-349 [9.26 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Troebst, S.: Zavart pillantás : a németek Bulgária-képének változása](#)350-351 [8.36 kB - HTM]

Közép- és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Futala Tibor :
[Krajčovič, Milan: A szlovák problematika megoldásának nemzetközi politikai koncepciói 1914 és 1922 között](#)352 [4.28 kB - HTM]
- Futala Tibor :
Točstík, D.: Nagy-Morávia történeti jelentősége353
- Futala Tibor :
[Cichocki, M.: Kiábrándító EU-viták Lengyelországban](#)354 [4.20 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Kurth, J.: A balti államok : Oroszország és a Nyugat között](#)355-356 [10.26 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Turan, I. - Barlas, D.: A török-görög hatalmi egyensúly mint a balkán stabilitásának és békéjének kulcsa](#)357-359 [10.61 kB - HTM]

Kisebbségi politika

- Horváth András :

[A jugoszláv kormány tiltakozó memoranduma](#)360 [6.03 kB - HTML]

- Futala Tibor :
[Belka, A.: Lengyel idegenrendészet a fehérorosz állampolgárok kezelésében](#)361 [4.89 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Emizet, K.: Politikai megosztottság egy demokratizálódó társadalomban : Kongó esete](#)362-364 [7.30 kB - HTML]

Kisebbségi jog

- Horváth András :
[Lapidoth, R.: Az autonómia mint az etnikai konfliktusok rugalmas megoldásának módszere](#)365-366 [9.55 kB - HTML]
- Cholnoky Győző :
[Réz Ádám: A kárpát-medencei magyarok önrendelkezési tervei](#)367-368 [7.18 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Boulanger, Ch.: Szlovákia Meciar miniszterelnöksége alatt](#)369-371 [11.01 kB - HTML]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Futala Tibor :
[Steinhübel, J.: A történeti Magyarország kialakulása és a nyitrai hercegség.](#)372 [6.78 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Stoklasková, Z.: A migráció nyilvántarása Morvaországban 1848 és 1912 között](#)373-374 [6.24 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Armbruster, A.: A románok latinsága és az Európai Unió a középkorban](#)375 [5.19 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Haidu, A.: A romániai németek kivándorlása az 1970/80-as években](#)376-378 [14.14 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Struve, K.: A zsidóság a lengyel parasztpártok megítélésében a XIX. század végétől 1939-ig](#)379-381 [13.52 kB - HTML]
- S. Benedek András :
[Zaripova, R. K.: A baskir parasztság a NEP korszakában](#)382-383 [7.72 kB - HTML]

"Baljóslatú, bús nép"

Nem volt nála mélyebben érző magyar a századfordulón, aki nálánál fájdalmasabb önvizsgálattal, önkínzóbb kegyetlenséggel tárta volna fel a dualista kori Magyarország belső bajait, sőt bűneit. Természetesen Ady Endréről van szó, s az ő kíméletlen nemzeti önreflexiója teszi megrendítően hitelessé utolsó versét, annak is befejező versszakát: "Mi voltunk a földnek bolondja,/ Elhasznált, szegény magyarok./ És most jöjjetek, győztesek:/ Üdvözlét a győzőnek./"

Június 4-én lesz nyolcvan éve, hogy a Nagy-Trianon palotában a szövetséges és társult hatalmak, valamint Magyarország képviselői aláírták az I. világháborút lezáró, sorrendben utolsó paktumot, amely trianoni békeszerződés néven vált hírhedtté a magyar történelemben. Trianon súlyos következményeit tekintve egy sorba állítható a mohácsi vésszel, azzal a különbséggel, hogy újkori történelmünk tragikus eseményét ötödfél évtizeden át tartó hallgatás övezte. Ez a némaság egyáltalán nem szolgálta a régió népeinek megbékélését: az elmúlt évtized közép- és kelet-európai konfliktusai azt igazolják, hogy a "ki nem beszélt", elhallgatással palástolt problémák sem a győztesnek, sem a vesztes félnek nem hoznak megbékélést. (Sőt, a világpolitikát alakító nagyhatalmak manapság is értetlenül szembesülnek régióinkban /is/ döntésük következményeivel.)

Mostani tematikus számunkkal kívánunk hozzájárulni múltunk e fájdalmas eseményének megismertetéséhez, a közvéleményben még ma is tapasztalható tudáshiány megszüntetéséhez Romsics Ignác, Szarka László, Hajdú Zoltán, Mirnics Károly, Fráter Olivér és Botlik József tanulmányai révén. Közülük kiemelésre kívánczik Romsics Ignác gondolata, mely szerint a tényleges rendezéssel a nagyhatalmak olyan mértékben megsértették a wilsoni önrendelkezési elveket, hogy tettük nagymértékben hozzájárult a békerend felbomlásához, ami - történelmi léptékkal mérve - rövid úton vezetett el az új világháború kitöréséhez.

(Itt említjük meg, hogy a Trianon-évfordulón jelentettük meg a Kisebbségkutatás Könyvek sorozat keretében a *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban* című forrásgyűjteményünket, amelyet Teleki Pál elhíresült néprajzi térképével egészítettünk ki.)

Műhely-rovatunkban egy látszólag témán kívüli tanulmányt is hozunk, Köpeczi Béla gondosan adatolt dolgozatát a méltatlanul elfeledett Moldován Gergelyről. Az írás azért tartozik a trianoni gondolatkörbe, mert Moldován egész életét a magyar-román irodalmi és kulturális kapcsolatok erősítésének szentelte, akit "jutalmul" a román történetírás ma is "román származású, de magyar érzelmű" személynek titulált.

Végül egy technikai jellegű változásról tájékoztatjuk tisztelt olvasóinkat: szerkesztőségünk ismét új helyre költözött. Címünk: 1054 Budapest, Hold u. 6. Tel.: 331-1747.

Budapest, 2000. május 25.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Romsics Ignác

A nagyhatalmak és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása

The Great Powers and the Disintegration of Austro-Hungarian Monarchy

The national self-determination was the declared principle of the new states constituted by the peace treaties of Paris and its region between 1919 and 1920. However, it was supplemented by economic, strategic and often purely by territorializing considerations to such an extent that the new state configurations of the region were far less likely to meet the national-ethnic principle than they would have been according to the demographic nature. That was partly the cause why World War II broke out only 20 years after the end of World War I.

A Habsburg Birodalom életébe a nagyhatalmak kétszer avatkoztak be döntő módon. 1849-ben, amikor megmentették a felbomlástól, majd 1918-19-ben, amikor kimúlását segítették elő. Az 1849-es aktorok közül Oroszország jutott döntő szerephez. A dinasztikus szolidaritás jegyében, valamint a forradalmi hullám továbbterjedésétől, s ennek rendjén saját multietnikus birodalmának a dezintegrálódásától tartva a cár félretette a dunai birodalom ukránok lakta területeire - Kelet-Galíciára, Bukovinára, Kárpátaljára - vonatkozó expanzív igényeit, s a Habsburgok megsegítésére rendelte hadseregét. Nagy-Britannia és Franciaország katonailag ugyan nem avatkoztak be, ám passzivitásukkal egyértelműen azt jelezték, hogy a Habsburg Birodalom fennmaradását az európai hatalmi egyensúly szempontjából elengedhetetlennek tartják. "Ausztria - mondotta volt ezzel kapcsolatban Palmerston, későbbi brit miniszterelnök 1849-ben - Európa közepén fekszik, [s mint ilyen] a jogtalan terjeszkedés gátja egyfelől, az invázió akadály a másfelől. Európa politikai függetlensége és szabadsága ... Ausztriának mint európai nagyhatalomnak a fenntartásához és integritásához van kötve; ezért bármi, ami közvetlenül vagy közvetve arra irányul, hogy gyöngítse vagy megbénítsa Ausztriát, vagy még inkább, hogy elsőrendű hatalmi helyzetét egy másodrangú állam szintjére szállítsa le, olyan szerencsétlenség Európára nézve, amelyet minden angolnak kötelessége megelőzni és elhárítani."

Az 1849 utáni 60-70 évben a Monarchia megítélése Szentpétervárott, Londonban és Párizsban egyaránt megváltozott. Azzal, hogy az 1854-55-ös krími háborúba a Habsburgok a törökök, illetve a nyugati hatalmak oldalán avatkoztak be, és 1854-ben ideiglenesen megszállták a dunai fejedelemségeket, elveszítették Oroszország bizalmát. Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupálásával s még inkább 1908-as anektálásával Bécs és Szentpétervár viszonya végletesen megromlott. A balkáni erőegyensúly ezzel ugyanis a Monarchia javára és Oroszország rovására tolódott el. Az annexió ténye Londonban és Párizsban is csökkentette az 1879-ben egyébként is a Német Császársággal szövetségre lépett Monarchia kedvező megítélését. A dunai állam kiegyensúlyozó stratégiai szerepéhez fűződő feltevések veszítettek relevanciájukból azért is, mert a birodalom belső viszonyait súlyos feszültségek tették kiegyensúlyozatlanná. Nemcsak a szlávok - elsősorban a csehek és a horvátok - föderalizmus iránti vágya maradt kielégítetlen, hanem a század első évtizedében a birodalom két privilegizált nemzetének, a németnek és a magyarnak a kapcsolata is megromlott. A háború előtti években a nyugati világban ezért divattá vált a Monarchiát is - az Oszmán Birodalomhoz hasonlóan - "Európa beteg emberének" nevezni.

Az I. világháborút - mint általában a háborúkat - területekért vívták. A Monarchia déli - tiroli, isztriai és dalmáciai - területeire Olaszország, a többire Szerbia tartott igényt. Erdélyt és a csatlakozó részeket ugyanakkor Románia követelte. Hadba lépésük, illetve háborús erőfeszítéseik fejében az antanthatalmak ezeket a területeket 1915-16-ban Olaszországnak, Szerbiának és Romániának ígérték. Az ellenséges nagyhatalmak közül a Monarchiával szemben közvetlen területi igényeket csak Oroszország támasztott. A régi múltra visszatekintő orosz expanziós terveknek megfelelően Pétervár a Monarchia keleti, ukránok és ruszinok lakta tartományait igényelte. A lengyelek lakta galíciai részeket ugyanakkor egy Oroszországon belüli autonóm Lengyelországhoz kívánta csatolni.

Az Osztrák-Magyar Monarchia maradék, Lengyelország, Nagy-Románia és Nagy-Szerbia közé ékelődött területeinek jövőjét illetően a cári diplomácia kezdetben bizonytalanzkodott. Közvetlenül a háború kitörése előtt és után maga a cár többször nyilatkozott olyan értelemben, hogy Ausztria-Magyarország aligha élheti túl azokat a területi áldozatokat, amelyekre a háború végén majd rákényszerül. Ugyanígy gondolkodott a politikai és katonai vezetés számos tagja is. "Ausztria-Magyarországot az orosz célokat szolgáló államokra kell felosztani" - vélekedett például a vezérkar főnöke, Alekszej nagyherceg. Az orosz diplomácia irányítója, Szazonov külügyminiszter ugyanakkor egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat tett. A szövetséges államok követeinek 1914. szeptember 14-én arról beszélt, hogy a Habsburg Birodalmat a háború után három tagállamból, Ausztriából, Csehországból és Magyarországból álló királysággá kell alakítani. Paléologue francia nagykövettel 1915. január 1-jén viszont azt közölte, hogy "Ausztria-Magyarországot darabjaira kell bontani". A különböző megközelítések és belső viták eredője 1916-ra végül a teljes felosztás, illetve "új nemzeti államok" szervezésének elfogadása lett. Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia közül Oroszország elsősorban az utóbbit kívánta szoros kötelékkel magához láncolni. Vazallus-státusnál több és jobb azonban Magyarországra sem várt volna.

Az 1917-es forradalmak, illetve Oroszország háborúból való kiválása megmentették Kelet-Közép-Európát az orosz befolyástól. Az igazságot osztó leendő győztesek közül csak a nyugati szövetségesek, Nagy-Britannia és Franciaország maradtak talpon, valamint az 1917-ben hozzájuk csatlakozott Egyesült Államok.

Oroszországtól eltérően a nyugati szövetségesek a háború első szakaszában nem rendelkeztek kikristályosodott és végleges állásponttal a Habsburg Birodalom jövőjéről. A nemzeti elvnek eleinte csak ott és annyiban tettek engedményt, ahol és amennyiben az az erőviszonyok megváltoztatása szempontjából kézzelfogható előnyöket kínált. Ilyen volt például a szerbek és a románok esete, míg az olaszoknak számos olyan területet is odaígértek,

amelyeket etnikai érvekkel nem, illetve csak igen kis mértékben lehetett alátámasztani.

Pontosan ez a bizonytalanság tükröződött abban az 1916 augusztusában készült és az ősz folyamán a miniszterelnök által is jóváhagyott titkos dokumentumban is, amelyben a brit Külügyminisztérium szakértői először tettek átfogó javaslatot a győzelem utáni európai területi rendezésre. Ez a tervezet Nagy-Britannia "legnyilvánvalóbb érdekének" Európa keleti felében a "germán hatalmak" és Oroszország befolyásának az ellensúlyozását, valamint területi terjeszkedésük korlátozását tartotta. "Ebből a célból - szögezték le a brit külpolitikusok -, valamint az általános tartós rendezés érdekében szem előtt kell tartaniuk a nemzeti elvet és az ésszerű gazdasági szempontokat..." A memorandum szerzői nem zárták ki, hogy a szövetségesek esetleg "megmentik" az Osztrák-Magyar Monarchiát, ahogy tették ezt 1849-ben is. Valószínűbbnek és kívánatosabbnak azonban azt a "forgatókönyvet" tartották, amely szerint a háború után a birodalom "a nemzetiségeknek szabad teret adó elképzeléseknek megfelelően" elemeire bomlik. A Brit Birodalom stratégiai érdekeinek szempontjából mindenekelőtt egy erős délszláv föderáció létrehozását vélték elengedhetetlennek Belgrád központtal, mivel ez "gátat képezhet a kelet felé irányuló német előrenyomulás útjában". A Monarchia maradék területein a Németország részeként elképzelt Ausztria, a független Magyarország és Románia, valamint a független vagy esetleg a délszláv államhoz, illetve az orosz égisz alatti Lengyelországhoz kapcsolódó Csehország osztoztak volna. Ugyanilyen szellemben tájékoztatta Balfour külügyminiszter 1917 áprilisában a hadba lépésre készülő amerikaiakat, kijelentve, hogy "Az Osztrák-Magyar Birodalom helyén három állam alakulna: Csehország, Magyarország és Ausztria." Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezzel párhuzamosan a Monarchia belső korszerűsítéssel, demokratizálással és föderalizálással összekapcsolt konzerválásának koncepciója is tovább élt. Maga Lloyd George miniszterelnök például 1917. február 10-én úgy nyilatkozott, hogy "bár szövetségeseink, azaz a románok, a szlávok, a szerbek és az olaszok oldalán kell állnunk, politikánk nem a teljes felosztás politikája". Egy év múlva, 1918. január 4-én pedig a kabinet olyan döntést hozott javaslatára, hogy "szövetségeseink jogos igényei teljesítésének függvényében úgy érezzük, hogy Ausztria-Magyarországnak olyan helyzetben kell lennie, amelyből hatékony befolyást tud gyakorolni Délkelet-Európa".

A háború első felében bizonytalankodott a francia kormánypolitika is, sőt inkább a Monarchia fenntartását, semmint teljes felszámolását tartotta kívánatosnak. Erre utal Maurice Paléologue, pétervári követ egyik 1915 eleji jelentése, amelyben az orosz külügyminiszterrel folytatott eszmecserejéről számolt be. Jelentésének kulcsmondata így hangzott: "Ausztria kérdése az egyetlen, amellyel kapcsolatban nézetkülönbségre kell felkészülnünk az orosz kormánnyal szemben. Mindaddig, amíg létezni fog Németország és Olaszország, Ausztria fenntartása az érdekünk". Philippe Berthelot, aki a vezető francia diplomaták közül legkevésbé rokonszenvezett a Monarchiával, s mellesleg Eduard Benenek is közeli barátja volt, 1916. augusztus 8-án a cseh légió felállításával kapcsolatban azt ajánlotta külügyminiszterének, hogy "nincs még itt az ideje, hogy döntsünk Bohémia sorsáról". S végül hivatkozhatunk a francia békejavaslatok kidolgozásának a céljával felállított bizottság (*Comité national d'études sociales et politiques*) 1916-os ajánlására is. Hosszú és heves vita után ez a testület végül úgy foglalt állást, hogy Franciaországnak nem az Osztrák-Magyar Monarchia megszüntetése, hanem föderalizálása az érdeke.

Arra nézve, hogy ennek a föderalizált Monarchiának pontosan hogyan is kellene kinéznie, a franciák 1917 folyamán több tervezetet is készítettek. Ezek közül az egyik legkonceptiózusabb a francia vezérkar szakértőinek éleslátását dicséri. Ha a Habsburg Birodalom - hangsúlyozta az 50 oldalas összeállítás - egyszerűen elemeire bomlik, akkor valójában csak Németország dolga válik könnyebbé, hiszen a tengeri kijárat nélküli és egymásra féltékeny független kis államok valósággal versengeni fognak nagy szomszédjuk kegyeiért. A teendő és a jelszó tehát nem "delenda Austria!", hanem "constituenda Austria!" - és pedig független és demokratikus nemzeti államok társulásának a formájában, de továbbra is a Habsburgok jogára alatt. Az új birodalom négy nemzeti és egy multietnikus területi egységből állt volna: Ausztriából, Bohémiából (morva és cseh területek Szlovákia nélkül), "Kis-Magyarországból", Horvátországból (a birodalom horvát, szlovén, szerb és dalmát területei), valamint Erdélyből. Régi birtokállományából a Monarchia elveszítette Bukovinát, amelyen Románia és Oroszország, valamint Galíciát, amelyen Lengyelország és Oroszország osztozott volna. Az Olaszországnak és Szerbiának tett 1915-ös ígéreteket a memorandum csak részben javasolta beváltani. Itália megkaphatja Tirolt és Goriziát, de Isztriát és Észak-Dalmáciát nem, mert ezek a területek létfontosságúak a Monarchia számára. Még nagyobb hibának tartotta volna a szerző a kulturálisan olyannyira különböző délszláv területek egyetlen állammá formálását. Szerbia megkapta volna Montenegrót, Bosznia-Hercegovinát és Dél-Dalmáciát Cattaróig, de a Monarchia integráns és túlnyomóan katolikus délszlávok lakta területeit nem. "Háromévi háború után - fejeződik be az anyag - ideje többet gondolni magunkra és kevesebbet másokra; a dicső békét, melyet Franciaország olyannyira kiérdemelt, nem szabad késleltetni olyan részletkérdésekkel, mint a szerbek vagy a románok többé vagy kevésbé intranszigenz követeléseit."

A vezérkar és más konzervatív-royalista körök Monarchia-barát elképzeléseit a radikális-szabadgondolkodó - részben szabadkőműves - körök természetesen hevesen támadták. Ők Bene és Masaryk érveit visszhangozva a Monarchia teljes széttrésztését követelték. Erőfeszítéseiket azonban egyelőre nem koronázta siker. A francia kormánypolitika 1917 végéig vonakodott kimondani a döntő szót a dunai birodalom jövőjéről.

Az Egyesült Államok szempontjából Európa s különösen a Duna-medence természetesen sokkal kisebb jelentőséggel bírt, mint Franciaországból vagy Nagy-Britanniából nézvést. Az azonban, hogy egyetlen európai hatalom vagy szövetségi rendszer sem lehet olyan erős, hogy hatalmát az egész kontinensre kiterjessze és ezáltal világhatalmi pozíciókra tehesse szert, az amerikai külpolitikának éppen olyan axiomatikus érvényű alapelve volt, mint a britnek. "Nem engedhető meg, hogy Németország nyerje meg ezt a háborút, de még az sem, hogy kiugorjon" - állapította meg Robert Lansing amerikai külügyminiszter már 1915. július 11-én, tehát több mint két évvel az amerikai hadba lépés előtt. A vita tehát az Egyesült Államokban sem a stratégiai célról, hanem inkább arról folyt, hogy ez a stratégiai cél - a kontinentális erőegyensúly helyreállítása és Németország sakkban tartása - hogyan és milyen eszközökkel érhető el, illetve biztosítható. Ismeretes, hogy Wilson elnök 1918. január 8-i 14 pontos békeprogramjában nem a Monarchia széttrésztése, hanem csak a széles körű nemzetiségi autonómia mellett

kötelezte el magát. Az amerikai béke-előkészítő bizottság közép-európai referense ennek alapján még 1918 áprilisában is a Monarchia 5 tagállamból álló konföderációvá alakításáról készített tervezetet. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy maga Lansing sohasem osztotta ezt a koncepciót. Naplójában 1918. január 10-i dátummal ugyanis ez áll: "Úgy vélem, hogy az elnöknek fel kell adnia ezt az elgondolást, és a birodalom területén új államok felállítását, illetve Ausztria és Magyarország szétválasztását kell támogatnia. Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen biztos módja annak, hogy a németek európai hatalmának véget vessünk. Úgy vélem, fontolóra kell vennünk egy lengyel, egy cseh és talán egy rutén állam felállítását. Ezután következne Horvátország, Szlovénia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Szerbia egy államban történő egyesítése. Szintén meg kellene fontolni az erdélyi románok Romániához csatolását, és az olasz tartományokét Olaszországhoz. Végül, hogy a feldarabolás teljes legyen, az Osztrák Birodalmat és a magyar Királyságot is szét kellene választani. Ezek a független államok a német ambíciók áthidalhatatlan akadályai lennének."

A Monarchia jövőjével kapcsolatos nyugati bizonytalankodásnak 1917 végén és 1918 első felében három esemény vetett véget. Az első a második orosz forradalom, illetve az 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki béke volt. A nyugati szövetségesek ezzel elvesztették legfontosabb keleti partnerüket, s egyben szembesültek a jövő Mitteleurópiájának keleti körvonaláival. A Breszt-Litovszkban kodifikált kelet-közép- és délkelet-európai *neue Ordnung* lényege az Orosz Birodalom Nagy Péter uralkodása óta megszerzett nyugati területeinek elszakadása, s e területeken német irányítás vagy ellenőrzés alatt álló nemzeti államoknak a létrehozása volt. A második új fejlemény a Monarchia új uralkodójával folytatott különbéke-tárgyalások botrányos befejeződése volt 1918. április 12-én. Annak közzététele, hogy Ausztria kész lett volna elismerni Elzász-Lotharingia Franciaországhoz csatolását, IV. Károlyt lehetetlen és Németországgal szemben még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta. A harmadik pedig a Német Birodalom és a Monarchia közötti hosszú távú politikai, katonai és gazdasági együttműködést előirányzó egyezmény aláírása volt 1918. május 14-15-én. Washingtonban, Londonban és Párizsban ez utóbbit egyaránt úgy értelmezték, hogy a Monarchia immár végérvényesen Németország járszalagjára került, s azt a kiegyensúlyozó szerepet, melyre sokan még 1917-1918-ban is alkalmasnak találták, a jövőben semmiképpen sem lesz képes betölteni. Lord Hardinge brit külügyi államtitkár 1918. május 23-i feljegyzésében ez a felismerés így jelent meg: "Ausztria leválasztására tett minden kísérletünk kudarccal végződött. A két császár találkozója - úgy tűnik - a német kötelék még szorosabbra fűzését eredményezte. Tovább kell folytatnunk a harcot, s mindazt, amit tehetünk: bátorítani az alávetett népeket, hogy lázadjanak fel a német-magyar uralom ellen". 1918 tavaszától ezért a vitakérdés többé nem az volt az antant hatalmak politikusai között, hogy megmarad-e a Monarchia vagy sem, hanem az, hogy hol húzódjanak a birodalom helyén létrejövő új államok.

A szövetségesek először - 1918. június 3-án - Lengyelország függetlenségének támogatásáról adtak ki közös nyilatkozatot. Ez már Wilson elnök januári pontjaiban és a francia és a brit vezetők ez idő tájt elhangzott beszédeiben is említést nyert. A lengyelek, akik Napóleon bukása óta oly sokszor kísérelték meg visszaszerezni függetlenségüket, s oly reménytelenül bíztak a nyugati segítségben, Oroszország bukásának köszönhetően most végre megkapták a remélt és elengedhetetlen támogatást. 1918 tavaszán és nyarán Franciaország azt követelte szövetségeseitől, hogy Lengyelország mellett Csehszlovákia és Jugoszlávia függetlenségéről is adjanak ki közös nyilatkozatot, s a leendő délszláv emigráns bizottságokat is kormányként ismerjék el. Anglia kivárása s a leendő délszláv államban riválist sejtő Olaszország merev ellenállása miatt Franciaország ezt a célját 1918 nyaráig nem érte el. Június 29-én Párizs így egyedül ismerte el a Masaryk és Bene vezette párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot mint a cseh és a szlovák nemzet hivatalos képviselőjét, és a leendő csehszlovák állam kormányának bázisát. Hasonló lépésre Anglia augusztus 9-én, az Egyesült Államok pedig csak szeptember 3-án szánta el magát. Olaszország tiltakozása miatt Jugoszlávia hasonló nyilvános elismerésben a háború befejezéséig nem részesült. Ez azonban nem változtatott azon, hogy Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Nagy-Romániával együtt egy nagy délszláv állam is a szövetségesek békecéljai között szerepelt. A részletkérdések részben Párizsban, a békekonferencia asztalánál, részben az érdekeltek egymás közötti helyi háborúinak az eredményeként dőltek el.

Az 1919-20-as Párizs környéki békék eredményeként az Osztrák-Magyar Monarchia helyén négy önálló állam, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia és Jugoszlávia jött létre. A birodalom egykori területeiből rajtuk kívül Lengyelország, Románia és Olaszország részesült még. Az új államokat, illetve államhatárokat konstituáló békeszerződések deklarált elve a nemzeti önrendelkezés volt. Ez azonban olyan mértékben egészült ki más - gazdasági, stratégiai és sokszor pusztán területszerző - szempontokkal, hogy a régió új állami konfigurációja annyira sem felelt meg a nemzeti-etnikai elvnek, mint amennyire azt a néprajzi-demográfiai adottságok lehetővé tették volna. Ebből is adódott, hogy alig több mint 20 évvel az első világháború befejeződése után máris kezdetét vette a második.

[Vissza](#)

Szarka László

Védtelen védhatalom

A magyar kisebbségek Magyarország 1919-1920. évi békepolitikájában

*Unprotetcted Protector**Hungarian Minorities in Hungary's Peace Politics in 1919-1920*

Az első világháború után rövid négy-öt hónap alatt lezajlott kelet-közép-európai területi, államjogi változásokat Magyarország szempontjából az 1920. június 4-én - a padovai osztrák-magyar fegyverszüneti megállapodás után tizenkilenc hónappal később - aláírt trianoni békeszerződés szentesítette. Tanulmányunkban a békeszerződés hivatalos magyar előkészületi anyagai, elsősorban a magyar béke-delegáció jegyzékei alapján három egymással szorosan összefüggő kérdést szeretnénk röviden megvizsgálni. Mennyiben határozta meg a magyar külpolitika békekonferencián tanúsított magatartását, a magyar béke-előkészületek stratégiáját a határokon túlra került magyarság ügye, érdekvédelme? Milyen alternatívákat dolgozott ki a magyar külpolitika a kisebbségi magyarság megtartása, sorsának enyhítése, jogainak biztosítása érdekében? S mindezek alapján miben jelölhetjük meg a magyar béke-delegációk, a magyar külpolitika s végső soron a kezdettől fogva védhatalmi szerepben fellépő Magyarország határon túli magyarokkal kapcsolatos sikertelenségének legfőbb okait?

Az Apponyi Albert vezette 1920. évi magyar béke-delegáció jegyzékei és tevékenységének egyéb dokumentumai alapján az első kérdésre adandó válaszhoz tudnunk kell a következőket. A magyar béke-delegáció 1919 decemberében - egy évvel a világháború befejezés után, az ország kétharmadának 1918-1919 telén bekövetkezett (csehszlovák, román és délszláv) katonai megszállását, a Magyarországi Tanácsköztársaság rövidéletű kísérletét, bukását, valamint Budapest és a maradék ország nagyobbika részének román megszállását, majd kiűrését követően - kapott meghívást a párizsi békekonferenciára. Jóllehet minden jel arra mutatott, hogy a magyar tanácskormány 1919 júniusában Clemenceau által már közölt új határokat a békekonferencia nem kívánja megváltoztatni, a magyar delegáció azt remélte, a wilsoni önrendelkezési elvre, valamint a térség stabilitásának győztesek és vesztesek számára egyaránt fontos követelményére hivatkozva képes lesz meggyőzni a nagy hatalmakat arról, hogy a szomszéd országok túlzó területi követelései ellentmondanak a "wilsonizmusnak" és a stabilitás követelményeinek. A magyar delegáció bemutatkozó jegyzéke megpróbálta érzékeltetni azt az alapvető ellentmondást, amely a békekonferencia területi döntéseiben kezdettől fogva megmutatkozott: *"A most kötendő világbéke két gondolaton épült fel: az önrendelkezés jogának és a nemzetiségi összetartozás érvényre juttatásának gondolatán. Kétségtelen, hogy az egyik a másik nélkül alkalmazva csak a legégbekiáltóbb igazságtalanságokra vezethet".*¹ A két alapelv szoros együvé tartozására, szétválaszthatatlanságára hivatkozva önmagában a nemzetiségi elvet nem tekintette olyan tényezőnek, amelyre tartós állami alakulatokat lehet építeni. Az önrendelkezés lehetőségét kizáró nemzetiségi felosztás ellen a magyar béke-delegáció mindenfajta érvet megpróbált felsorakoztatni: a soknemzetiségű ország történeti tradícióitól, a gazdasági egységben rejlő előnyökön, a magyarországi nemzetiségek részére kilátásba helyezett autonómiákon keresztül egészen a magyarság akkoriban kétségkívül meglévő, de érvként fölöttébb kétes értékűnek bizonyuló kultúrfölényig, illetve az új rendezés súlyos következményéig bezárólag. *"A magyarság, amely teljesen idegen népek között Európa szívében egységesen, egy állam keretén belül élt bejövetele óta - olvashatjuk az 1920. január 14-én átnyújtott bemutatkozó jegyzékben - most azért, mert Európát saját testével fedezte, és azért mert vendégszeretően kaput nyitott minden bevándorlónak, a töröktől üldözött szerbeknek, a fanariótáktól elnyomott románoknak, elveszítse most saját véreinek 37,5 százalékát, 3 733 000 magyar lelket? A magyar nép ebbe soha sem fog belenyugodhatni, soha sem fog belenyugodhatni azért sem, mert meg van győződve, hogy a vele vegyesen élő népek, ha megkérdezik őket, együtt akarnak-e vele maradni, egy gazdasági, egy államegységben, csak autonómiákat kívánnak."*²

A magyar békejegyzekek több helyen is megfogalmazták a Kárpát-medence vitatott területein élő magyar és nem magyar népesség jogát a népszavazásra. Apponyi Albert a békekonferencia főtanácsa előtt január 16-án elmondott beszédében a wilsoni önrendelkezés eszméjére hivatkozva követelte a népszavazást a történeti Magyarországon mindazon részein, "amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak". Apponyi beszédében ehhez azonnal hozzáfűzte: *"Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az"*³

A népszavazás elvének alkalmazás már önmagában is kérdésessé teszi a magyar béke-delegáció érvrendszerének olyan egyoldalú interpretációját, amely azt mint a régi integritás mellett végletesen elkötelezett anakronisztikus és minden taktikai elemet nélkülöző rövidlátó argumentációt értékelte. Kivált, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a magyar békejegyzekek igen nagy súlyt fektettek a kisebbségi jogok kidolgozására. A békekonferencia által kidolgozott kisebbségvédelmi rendelkezések kibővítését szorgalmazó magyar álláspont természetesen nem volt mentes a belső ellentmondásoktól. Alapelveként a magyar béke-delegáció elnöke a realitásokból, azaz az 1919. júniusi Clemenceau-jegyzékben közölt új határokból kiindulva azt kérte, hogy *"abban a végső esetben, ha területi változásokat fognak ránk kényszeríteni, a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelme hatásosabban és részletesebben biztosítottassék, mint azt a nekünk átnyújtott békejavaslat tervbe veszi."*⁴

A versailles-i békerendszer részét alkotó kisebbségi szerződések közül a trianoni határokon kívül maradó magyarokra egyrészt az osztrák békeszerződésbe beiktatott kisebbségvédelmi kötelezettségek, illetve a

Csehszlovákiával, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal, valamint a Romániával megkötött kisebbségvédelmi szerződések vonatkoztak. Az amerikai kezdeményezésre kialakított kisebbségvédelmi szerződésrendszer - amint azt a két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem hatalmas irodalma is meggyőzően feltárta - valójában a kisebbségek létezéséhez és anyanyelvi kultúrájuk fennmaradásához szükséges minimális jogokat biztosította.

Így értékelte a kisebbségi szerződéseket (amelyek valamennyi kisebbségi szerződésben azonos törzsövege a trianoni békeszerződésbe is bekerült) az Apponyi Albert vezette magyar béke delegáció is. A küldöttség álláspontját és a kisebbségvédelemmel kapcsolatos javaslatait a XXIII. számú magyar békejegyzék tartalmazta. A jegyzék egyrészt egyetért a Magyarország területén élő kisebbségek jogainak biztosításával, s jelzi, hogy a magyarországi törvényhozás és történelmi hagyományok egyaránt megfelelnek a békeszerződés-tervezetben a magyar kormánnyal szemben támasztandó kisebbségvédelmi előírásoknak. Ugyanakkor a jegyzék erősen követelte, hogy a magyar békeszerződésbe kerüljenek be a szomszéd országokhoz került magyar és többi (pl. a szlovák, rutén, szász) kisebbség jogainak védelmét biztosító rendelkezések is: "A méltányosság, az emberi érzés és a tartós béke elérésének akarata megkívánja, hogy a Magyarországtól elvett területeken lakó faji, nyelvi és vallási kisebbségek a nagyhatalmaknak, a világbéke és a kultúra őreinek leghathatósabb védelmében részesüljenek és hogy a Magyarországgal kötendő békeszerződés szilárd biztosítékokat nyújtson a nemzetiségek érdekeinek megvédésére, mert egyedül ezek a biztosítékok óvhatják meg őket a türelmetlen uralom túlkapásai és erőszakoskodásai ellen, amelyek különben kikerülhetetlenek lennének."⁵

A magyar békeküldöttség kisebbségi jegyzéke tételesen és szövegszerűen is javaslatokat tett a magyar békeszerződés kisebbségi jogvédelemmel kapcsolatos kiegészítésére. Nagy súlyt helyezett például az egyházi autonómiák szervezeti, intézményi, vagyoni jogfolytonosságának biztosítására, aminek hiánya azután oly súlyos következményekkel járt a térség valamennyi kisebbségének későbbi fejlődésére. A javaslat a kisebbségi közösségeket automatikusan jogi személyiséggel javasolta felruházni, mert csak így látta biztosíthatónak, hogy a kisebbségek saját költségükön jótékonyági, vallási, társadalmi, oktatási és nevelő intézeteket hozhassanak létre, amelyek nyelvük, kultúrájuk és vallásuk szabad gyakorlását lehetővé tették volna. A széleskörű kisebbségi önkormányzatra vonatkozó javaslat az anyanyelven folyó közigazgatásra és bíraskodásra is kiterjedt volna, s emellett biztosítani kívánta a kisebbségek arányos részvételét a törvényhozásban, a helyhatóságokban, a kormányban és az országos közhivatalokban. Mindezeket a jogokat az asszimilációt szolgáló bárminemű intézkedéseknek, a kisebbségi tulajdon elkobzásának, s mindenfajta diszkriminációnak a tilalmával javasolta kiegészíteni a szóban forgó magyar békejegyzék.

A kisebbségvédelmi szerződésekben lefektetett jogi garanciák elégtelenségét a magyar delegáció erdélyi jegyzéke is keményen bírálta. A magyar béke delegáció rámutatott arra, hogy azok Erdély esetében ezek nem képesek az egész erdélyi különfejlődés értékeinek fennmaradását garantálni, lévén, hogy azok szűkkeblűen csak a nyelvi, faji, vallási kisebbségek speciális érdekeit védik. Másrészt a szankciók hiánya, a gazdasági érdekek védelmének elmaradása, Románia ellenérdekeltsége és megbízhatatlansága eleve megkérdőjelezte a magyar béke delegáció szemében a kisebbségvédelmi szerződések értékét. "Meggyőződésünk, hogy nem a kisebbség joga, hanem az államhatalom nemzeti szempontból való semlegesítése az egyedüli megoldás, amely az erdélyi kérdés nyugvópontra hozni képes lenne."⁶ Ennek államjogi megoldásaként az erdélyi jegyzék Erdély önállósítását, az erdélyi államhatalom nemzeti semlegesítését jelölte meg, egyforma közjogi státusszal rendelkező, egyenjogú nemzetek részvételével. Erdélyt négyféle területre javasolta a jegyzék felosztani: túlnyomóan magyar, túlnyomóan román, túlnyomóan szász, illetve sváb és vegyes nyelvű területekre. Ezek széleskörű önkormányzattal rendelkeztek volna, a központi hatalom pedig a három nemzet egyenlő képviselőjén és háromnyelvű adminisztráción nyugodott volna. Alapelveként az erdélyi jegyzék a magyarok és az erdélyiek önrendelkezési jogára hivatkozva megállapította, hogy Erdély esetében nem lehet a tartós rendezés alapja az ott élő egyik nemzet önrendelkezése a másik hasonló jogának kizárása mellett: "Ha két nép joga egy időben és egy területen meg nem valósítható, illetőleg egymást kizárja, akkor vagy a kölcsönös megegyezés válik szükségessé, vagy más elveket kell még segítségül hívni, olyanokat, amelyeket a kérdés eldöntésekor figyelembe kell venni."⁷

A magyar béke delegáció és általában a békekonferenciával kapcsolatosan a magyar külpolitika sikertelenségének okát néhány ritka kivételtől eltekintve nem a hivatalos magyar politika magatartásában szokták keresni. A kelet-közép-európai térség újrendezésének, kisállami felosztásnak egyértelmű nagyhatalmi meghatározottsága, a szövetséges és társult kisállamokra bízott pacifikációs szerep, a szovjet-oroszországi veszély elleni francia-angol felkészülés szempontjainak, illetve az ország szinte teljes külpolitikai elszigeteltségének, a katonai megszállás tényeinek gondos mérlegelése alapján aligha lehet a világháború utáni magyar békepolitikában keresni a békekonferencia döntéseinek okát.

A trianoni magyar külpolitika egyértelműen tudatosította az ország erkölcsi és politikai szempontból egyaránt megkerülhetetlen és kényszerű védhatalmi szerepét a szomszéd országokhoz került magyar kisebbségekkel szemben, ámde az annak érvényesítéséhez szükséges eszközök, mint pl. a nagyhatalmi támogatottság, a szomszédok között egy-két szövetséges jóindulatú semlegessége vagy hallgatóságos támogatása, hiányzott. Mi több, az új határok, demarkációs vonalak, gazdasági kiszolgáltatottság és a belső káosz miatt maga az ország is teljességgel védtelenné vált, s így a magyar békejegyzékekben megfogalmazott korabeli magyar álláspontnak legfeljebb dokumentációs és történelmi értéke lehet.

"Közép-Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen, hogy a politikai határok az egész vonalon egybeessenek az etnikai határokkal" - állapította meg a trianoni magyar békeszerződés véglegesítését a szövetségesek nevében bejelentő úgynevezett Millerand-féle kísérőlevél majd a magyar észrevételek elutasítását

indokolva így folytatja: "Ebből következik - s a Szövetséges és Társult Hatalmak sajnálattal hajoltak meg a szükségesség előtt -, hogy a magyar népesség egyes gócainak egy más állam szuverenitása alá kell kerülnie. Azonban erre a helyzetre nem lehet hivatkozni azzal az állítással, hogy jobb lett volna nem bolygatni a régi területi állapotot. A dolgok meglévő rendje, még ha ezeréves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találtatott."⁸ Az együttesen több mint hárommillió főre rugó csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar kisebbség létrejöttét a fenti tetszetős, de nyolcvan év múltán is egyoldalúnak és elfogultnak tűnő érvelésben Millerand a fő hangsúlyt a kétségtől sok nehézséget magában hordozó kelet-közép-európai vegyes települtségre, tehát az objektív adottságként is kezelhető etnikai viszonyokra helyezte.

Egyszermind azonban az is tény, hogy magyar-szlovák, magyar-rutén és bizonyos területeken a magyar-román, illetve magyar-szerb vonatkozásban is jól kivehető etnikai határok léteztek. A magyar-szlovák nyelvhatár ráadásul az úgynevezett éles nyelvhatártípushoz tartozott, ahol csak ritkán fordul elő egy-két községnél mélyebb átmeneti vegyes lakosságú zóna.

Amint arra azonban maga a kísérőlevél is utal, a békekonferencia számos egyéb meggondolás miatt nem törekedett arra, hogy a békeszerződésekben a Kárpát-medence objektív etnikai adottságai akárcsak meghatározó súllyal is érvényesüljenek.

A közel hárommilliónyi kisebbségi magyarság kialakulásának szempontjából több tényező együtthatása bizonyult rendkívül fontosnak: az 1918 előtti etnoregionális tradíciók, közjogi értelemben is megragadható belső elválasztó vonalak hiányában az új határok kijelölésénél - mint később kiderült - a békekonferencia elé terjesztett igényjegyzékek, illetve stratégiai elképzelések jelentették a kiindulópontot. E tekintetben a csehszlovák, jugoszláv és román területi követelések (nagyobbrészt már a világháború éveiben elhangzott, illetve rögzített ígérek alapján) a békekonferencia határmegállapító tevékenységében magyar szempontból csupán a rossz és még rosszabb alternatívák kiválasztását tették lehetővé.

Az egymással - sajátos érdekszférák, ad hoc érdekek mentén - konkuráló francia, angol, olasz, amerikai delegációk legfeljebb a túlköveteléseknek is minősíthető területi igényeket voltak hajlandók elejteni, amennyiben az új magyar határok némely pontja esetében vita támadt közöttük. Így például a színmagyar csallóközi terület úgy kerülhetett Csehszlovákiához, hogy az amerikaiak és olaszok álláspontjának engedve a francia diplomácia elállt az észak-magyarországi szén- és iparvidék Csehszlovákiának való átengedésétől, amiért cserében, mintegy kompenzációként az amerikaiak nem szorgalmazták tovább Csallóköz magyar fennhatóság alatt való maradását.^{8a}

A területi döntések egyébiránt nyíltan is vállalt elfogultságait a francia miniszterelnök az ominózus kísérőlevélben egy végletesen sarkított választási lehetőségre utalva próbálta magyarázni: az antant számára nem volt igazán nehéz dönteni az ezeréves Magyarország teljes integritása és az új szövetséges kisállamok követelései között. Holott mind a békekonferencia munkájában, mind pedig a magyar kormányok által is képviselt alternatív megoldási javaslatokban jelen voltak a térség etnikai viszonyait fokozottabb mértékben figyelembe vevő tervek, javaslatok is.

A világháború befejezésekor a magyar politikai vezetés tisztában volt azzal, hogy valamely győztes nagyhatalom hathatós támasza nélkül a történeti magyar állam egységét nem lehet megóvni.

Az 1918 októberétől 1920 júniusáig működött magyar kormányok valójában minden lehetséges eszközt kipróbáltak a békekonferencián 1919 februárjában-márciusában meghozott és tulajdonképpen véglegesnek bizonyult magyar területi döntések befolyásolására, módosítására. A lehető legkedvezőbb tárgyalási pozíció kialakítása, az engedmények és a visszavonulás lehetőségének biztosítása érdekében ezért részben az integritás elvéhez ragaszkodott, részben pedig olyan provizórikus megállapodások kidolgozására törekedett, amelyekre az integritás elvének kényszerű feladását követően hivatkozni lehetett volna.

Csakis ilyen összefüggésben igaz a békekonferencia legfelsőbb tanácsának elvi döntése, amely szerint a már megállapított magyar határok bármilyen korrekciója - a térségben kialakult erőviszony mellett - újabb, Magyarországra nézve még rosszabb megoldásokat hozhatott volna. A magyar békedelegáció kisebbségvédelmi erőfeszítéseit ugyanígy teljességgel figyelmen kívül hagyták a nagyhatalmak képviselői. A Millerand-féle kísérőlevél szerint a szomszéd országok által aláírt szerződések elégségesek a kisebbségi jogok szavatolására.⁹

Más kérdés persze, hogy a versailles-i békerendszer kialakításában csupán négy esetben igénybe vett plebiszcitum eszközét - a magyar békedelegáció minden erőfeszítése ellenére - Magyarország esetében csupán egyetlen alkalommal, Sopron és környéke vitás hovatartozásának eldöntésében alkalmazták. Nem véletlen, hogy a csehszlovák, jugoszláv és román békedelegációk folyamatosan egyeztetett fellépése talán éppen a plebiszcitum kivédésében volt a legerőteljesebb és legkövetkezetesebb.¹⁰

Hiszen aligha kétséges, hogy a magyar többségű területeken és városokban a népszavazás bármilyen körülmények közt lényeges változásokat eredményezett volna a békekonferencia által megállapított határokhoz képest. Tény, hogy a magyar békedelegáció párizsi tevékenysége során és beadványaiban nem csupán az etnikailag minden vitán felül álló, kompakt magyar területek sorsának utólagos felülvizsgálatára koncentrált, hanem megpróbálta a Csehszlovákiához, Romániához és a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került határmenti vegyes, illetve nem államalkotó nép által lakott (ruszin, német) és az egész nyugat-magyarországi német vidékre kiterjeszteni az igényelt népszavazás hatályát.¹¹

*

A mindhárom utódállam által aláírt kisebbségvédelmi szerződésnek Csehszlovákiában és részben Romániában

voltak pozitív következményei. Mindenekelőtt a nyelvhasználati jogok engedélyezése, a minimális magyar kulturális, oktatási intézményhálózat fennmaradása, valamint a kisebbségi egyházak jogi helyzetének megalapozása vonatkozásában. Míg azonban Csehszlovákia igyekezett a nemzetközi kisebbségi szerződés alapelveit saját belső nemzetiségi törvényhozásában is érvényesíteni, Románia és Jugoszlávia éppen ellenkezőleg, megpróbálták annak érvényességét korlátozni. Ez a különbség különösen a magyar kisebbségek politikai pártjainak működési szabadságában és eredményességében mérhető le igazán. Persze az is igaz, hogy a csehszlovákiai magyar politikai reprezentáció sikereit megkönnyítette az a tény, hogy a kisantant-államok közül éppen Masaryk köztársasága kényszerült a legtöbb engedményre, hiszen Prága számára különösen a harmincas években egyre több gondot okozott a Hitler által instrumentalizált három és félmillió német kisebbség.

A genfi népszövetségi kisebbségvédelem által kínált lehetőségekkel mindhárom magyar kisebbség igyekezett maximális mértékben élni: itt érdekes módon éppen a romániai magyar beadványok jártak legtöbb sikerrel, több ízben is meghátrálásra késztetve a bukaresti kormányt egy-egy kisebbségellenes intézkedésében. Ez különösen a mindhárom utódállam által végrehajtott agrárreform és az ahhoz kapcsolódó birtokrendezések, illetve a magyar tannyelvű iskolahálózat állami felügyelete kapcsán elszenvedett sérelmek orvoslásában volt fontos.¹²

A két világháború közt a magyar kisebbség önszerveződésének alapfeltételét az etnikai alapon is szerveződő gazdasági-vállalkozói élet, illetve a nemzeti szellemű iskolai nevelés jelentette. A magyar kisebbségek jogainak átfogó rendezését a budapesti kormány is kezdettől fogva kiemelt feladatának tekintette, igaz, a két világháború közt sohasem adta fel a reményt a határok módosítására. Magyarország mindhárom szomszéd országgal megpróbált bilaterális kisebbségvédelmi szerződést kötni, de amint a csehszlovák elutasítás belső argumentációjából kitűnik, a Magyarországon maradt kisebbségeket egyik utódállam sem tekintette olyan fontosságúaknak, hogy azok védelme érdekében Magyarország számára bármifajta jogosítványt is adjon a magyar kisebbségek szerződéses támogatására, jogaik hivatalos felügyeletére. A magyar kormány ennél fogva elsősorban a népszövetségi rendszer, illetve az interparlamentáris uniós és egyéb nemzetközi fórumok keretei közt lépett fel a magyar kisebbségek védelmében, de sohasem tette kétségessé, hogy a valódi megoldást a határok megváltoztatásában látja. A magyar revíziós politika megítélése a magyar történetírás egyik örökzöld vitatémája: mai ismereteink szerint az úgynevezett integrális revízió programja a legtöbb magyar kormány esetében egyfajta diplomáciai többletkövetelésnek számított, de legalábbis a sikertelen 1921-1923. évi bilaterális tanácskozások után a magyar külpolitika elsődlegesen a magyarlakta területek visszaszerzésére, tehát az úgynevezett etnikai revízió megvalósítására koncentrált.

A magyar kisebbségek önszerveződése a két világháború közti periódusban csak részben járt együtt a három népcsoportnak az új állami közösségbe való integrálódással. Ennek ismét számos okát említhetjük: az 1918 előtti, mondhatni történeti konfliktusoktól kezdve a kisebbségi magyarok nagyobb része által is igazságtalanságként megélt trianoni döntésen át egészen a többségi nyelv negrigálásáig, az államapparátus és a törvényhozás, jogszolgáltatás diszkriminatív gyakorlatáig vagy a Magyarország és a szomszéd államok közt mindvégig fennmaradt igen feszült viszonyig bezárólag. A "befogadó" államok kezdettől fogva nemzetállamként definiálták magukat, alkotmányaik, politikai berendezkedésük, közigazgatásuk és törvényhozásuk igen csekély mozgásszabadságot hagyott a kisebbségeknek. Ilyen körülmények közt a kisebbségi polgárok és közösségek lojalitása nagyon alacsony fokú maradt, amit még a viszonylag megengedő nemzetiségpolitikai gyakorlatot folytató Csehszlovákiában sem sikerült jelentősebb mértékben javítani.

Az új államokkal szembeni ellenálló magatartás szintén fontos közösségformáló tényezőnek bizonyult a korai szakaszban, bár a passzív ellenállás a magyar kisebbségek szempontjából igen jelentős veszteségek forrásává is vált: az új államok iránti hőségeskü letételét megtagadó állami alkalmazottakat elbocsátották, s legtöbbjük a Magyarországra települt, növelve a mintegy háromszázezer főnyi menekültseveget.

A közösségsszerveződés magasabb fokát jelzi mindhárom kisebbség esetében a fokozatosan új típusú regionalizmussá átalakuló lokálpatriotizmus, illetve provincializmus, a kisebbségi léthelyzet által igen rövid időn belül kiváltott messianisztikus, heroikus küldetésstudat (a transzszilvanizmus sajátos kisebbségi adaptációja, a felvidéki vox humana vagy a dunai összetartozás-tudat élesztése stb.) Az önszerveződés szükségszerűségének felismerése tehát alapvetően egyfajta társadalomlélektani ráhangolódást jelentett a mindhárom népcsoport esetében teljesen előzménytelen új helyzetre.

Mindezt rendkívüli mértékben megnehezítette az "anyaországgal", a központi jelentőségű Budapesttel való kapcsolattartás kezdeti tiltása, későbbi akadályoztatása, csak a legfelső politikai szinten jól szervezett, egyébként jórészt szervezetlen, igen nehézkes jellege. Magyarország és a magyar kisebbségek viszonya az elmúlt 75 év alatt sokszor és sokat változott. A két világháború között kétségkívül az elszakítottság, a kisemmizettség érzése dominált, s ennek megszüntetése volt a főcél. Trianon a magyar revizionista propagandában, a hivatalos magyar politikában, a művészetekben egyaránt minden rossznak a megtestesülését jelentette. Mindazonáltal külön elemzést érdemelne az a tény, hogy a magyar kisebbségek körében viszonylag csekély bázisa volt a sokak által megjósolt radikális magyar irredentának.

A kisebbségek önszerveződését befolyásoló tényezők második nagy csoportját az új államok által biztosított politikai, gazdasági, kulturális jogok, s általában a többségi társadalomnak a kisebbségekhez való viszonyulása alkotja.

A trianoni döntés nyomán létrejött magyar kisebbségek két világháború közti fejlődésében megmutatkozott a békeszerződés valamennyi problémája. Mert hiszen Trianon kétségkívül nem csupán a történeti Magyarország egykori nem magyar nemzetiségeinek önrendelkezését szentesítette. A békeszerződés területi, elsősorban a magyar határokra vonatkozó határozatai - amelyek a magyar kisebbségek számbeli nagyságával szorosan összefüggnek - sokkal inkább a győztes nagyhatalmak és kelet-közép-európai kisnemzeti szövetségeseik stratégiai,

gazdasági céljait realizálták, mintsem a pártatlan békebírószági döntés előkészítését.

A második világháború és az azt követő évek megoldási kísérletei azt bizonyították, hogy a Kárpát-medence népeinek viszonyát háborús kockázatok nélkül nem lehet mechanikusan határmódosításokkal, lokális háborúkkal lakosságcserevel, deportálással, etnikai tisztogatásokkal megoldani. Minden ilyen erőszakos kísérlet új sérelmeket és konfliktusokat szül, s végeredményben győztes és vesztes egyaránt kárát látja mindenfajta homogenizálási kísérletnek.

[Vissza](#)

Hajdú Zoltán

A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918-1920*The Hungarian Geography and the Peace Treaty of Trianon. 1918-1920.*

Between 1918 and 1920, the Hungarian geography legitimized itself as a national science, creating its own scientific prestige. Pál Teleki played a determinant role in these processes being able to influence the scientific elite, especially the important personalities of Hungarian geography, according to the national aims and interests. During the negotiations for peace, geography could not save the territorial integrity of the country, but it made a significant contribution to introduce a more accurate picture of the conditions of the region.

I. Bevezetés

A földrajztudomány a XIX. század utolsó harmadában vált modern és intézményesült tudománnyá mind nemzetközi, mind pedig hazai vonatkozásban. A korszerű földrajztudomány megteremtésében szinte minden országban jelentős szerepet játszott az állam. A földrajztudomány a legtöbb esetben "megszolgált" az állami segítséget, de általában önként is vállalta a nemzeti érdekek szolgálatát. A társadalmi kérdéseket kutató emberföldrajz jelentős mértékben a politikai folyamatok felé fordult. Különösen igaz ez a modern politikai földrajzra, mely az imperializmus* időszakában született meg, így szinte természetes módon magán viselte a politikai korszak sajátosságainak sok jegyét.

A magyar földrajztudomány nem vonhatta ki magát a nemzetközi tendenciák hatása alól, ugyanakkor azt is nyugtáznunk kell, hogy az európai nemzeti földrajztudományok között az egyik legkevésbé imperialisztikus, legkevésbé nacionalista jellegű maradt. Bár a magyar földrajzi irodalomban is megjelentek a XIX. század utolsó időszakában, majd az I. világháború előtt és alatt nacionalista, sőt sovíniszta szellemű elemzések, a többi ország földrajzi publikációihoz képest ezt periferikus jelenségnek kell minősítenünk.

1918-ban - több, korábbi sikertelen próbálkozás után - Lóczy Lajos szerkesztésében egy megkésett ismeretterjesztő mű jelent meg a Magyar Szent Korona Országairól, amely szinte mentes volt a korszak nacionalista gyűlölködő hangnemétől, korrekt, tárgyilagos módon mutatta be a történeti Magyarország földrajzi, gazdasági, társadalmi, etnikai stb. problematikájának sokszínűségét.

Az I. világháborús vereség lehetséges következményeinek hatása az elsők között Teleki Pálban tudatosodott. Teleki 1918-1920 között nem egyszerűen geográfusként, hanem politikusként, illetve politikus geográfusként vett részt a békeelőkészítés tudományos és politikai munkálataiban. Tudását a nemzeti érdekek szolgálatába állította, s jelentős szervező tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy a magyar társadalomtudósok javát megnyerje a tudományos igényű, ugyanakkor a nemzeti érdekeket egyértelműen megjelenítő felkészülésnek.

A békeelőkészítés rendkívül kiterjedt folyamatán belül elsősorban a geográfusok tevékenységére fordítjuk figyelmünket, és csak a folyamatok megértése érdekében érintjük a békeelőkészítés fontosabb állomásait, belső tudományos, politikai sajátosságait. A modern magyar földrajzi szemlélet jelentős része a békeszerződés előkészítéséhez kapcsolódva alakult ki. Az elkészült anyagok korábban sohasem látott mélységben tárták fel a történeti Magyarország földrajzi problematikáját. Nem a magyar geográfusokon és az egyéb tudományos közreműködőkön múltott a békekonferencia határozatainak - magyar szempontból lehangoló - tartalma és következménye.

A trianoni békeszerződés nemcsak a magyarság és a magyar állam történetére gyakorolt sorsdöntő hatást, de járulékos jelleggel a magyar földrajztudomány 1920 utáni folyamataira is. A magyar földrajztudomány döntő része sohasem fogadta el realitásként a trianoni békeszerződés határozatait, a legtöbb esetben a történeti Magyarország földrajzát írták meg a két világháború között is, mert ahogyan Fodor Ferenc fogalmazott: "Csonkamagyarország gazdasági földrajzának megírása önmagában való ellentmondás" (Fodor F. 1924, 9. p.)

II. Egyén - politika és földrajztudomány, 1918-1920

A magyar földrajztudomány meghatározó képviselői általában középosztálybeli, illetve értelmiségi-kispolgári társadalmi környezetből kerültek ki a századfordulón. Teleki Pál a maga arisztokrata származásával ritka kivételnek számított, bár a Magyar Földrajzi Társaság (a továbbiakban MFT) vezetésében időnként több arisztokrata származású személyiség is jelen volt.

A földrajztudomány meghatározó képviselői jelentős egyéni, szakmai és egzisztenciális válságba kerültek a világháború végén: Prinz Gyulának Pozsonyból, Cholnoky Jenőnek Kolozsvárról kellett menekülnie, Teleki Pál vagyonának jelentős része Erdélyben maradt, Lóczy Lajos szülővárosát, Pozsonyt s gyermek- és ifjú korának színterét, Arad megyét egyaránt elveszítette. A fiatalabb geográfusnemzedéket hasonló súllyal érintették a változások, Fodor Ferencnek távoznia kellett Karánsebesről, mert középiskolai tanárként nem volt hajlandó letenni az új államhatalomra a hűségesküt.

Az egzisztenciális változások mellett a másik jelentős tényező, amely szerepet játszott a magyar geográfusok nemzeti elkötelezettségének egyértelmű kinyilvánításában, szakmai jellegű: mindenki számára világossá vált, hogy az új, medencefeneki országban a korábbi államterülethez képest korlátozottá, sőt egyes megfogalmazások szerint céltalanná vált a nemzeti földrajzi kutatás. Felvetődött az a kérdés is, hogy az új államhatárokon belül érdemben

van-e mit kutatnia egy geográfusnak.

A magyar földrajztudomány vezető egyéniségei - Telekit leszámítva - korábban nem vállaltak közvetlen és gyakorlati politikai szerepet, bár többségük nemzeti elkötelezettsége, azonosulása a fennálló rendszerrel vitathatatlan volt, társadalmi-gazdasági-politikai értékrendje - írásaik alapján - inkább tradicionális jellegű, az országot fenyegető veszély időszakában egyértelműen megfogalmazták nemzeti elkötelezettségüket, az ország területi egysége melletti kiállásukat.

Egyéni sérelmek, megaláztatások (Cholnoky) hatásai és következményei megmaradtak a békeelőkészítés időszakában is, de még a leginkább sértett egyéniségek is képesek voltak szakmai tárgyyszerűsége törekedni a tudományos elemzésekben, ami természetes módon egy magyar érdekekre megfogalmazott objektivitási igény és szemlélet keretei között valósult meg.

III. A magyar földrajztudomány szerepvállalásai: tudományos felvilágosítás - területvédelem - békeelőkészítés - béketárgyalásokon való részvétel - a területi revízió igazságosságának megfogalmazása

Az 1918-1920 közötti rövid, politikai, társadalmi, gazdasági stb. tekintetben rendkívül kielezett időszakban a felsorolt törekvések jelentős részben összetorlódtak, de mégis világos különbséget kell tennünk az öt, eltérő tartalmú és célú tevékenységek között.

a) A nemzetközi közvélemény felvilágosítása a tényleges és hiteles magyar állapotokról

A magyar földrajztudomány vezető képviselői már az 1910-es években felismerték, hogy a nemzetközi földrajztudomány területén is sajátos magyarellenes propaganda bontakozott ki. Az MFT többször fordult a Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy támogassák az ország valóságos földrajzi (társadalomtudományi, természettudományi) struktúráit idegen nyelveken bemutató kiadvány megjelentetését, mert a szomszédos államok, illetve a nemzetiségek egyes képviselői a nemzetközi szakmai körökben, s szélesebb értelemben a közvéleményt tudatosan félretájékoztatták a magyarországi közállapotoktól és az ország tényleges belső viszonyait negatívan tüntetik fel. A vezető magyar geográfusok többsége felismerte, hogy a közoktatásban, a különböző tankönyvekben mind a szomszédos, mind pedig a távolabbi országokban történetien és valótlán képek élnek (tovább) Magyarországról.

Lóczy azt is látta és megfogalmazta, hogy magyar nyelven sincs olyan korszerű és átfogó munka, amely minden tekintetben hitelesen fogalmazná meg az ország átfogó képét, így a nemzetközi és hazai tájékoztatásnak: "elsősorban mi voltunk az okai". Lóczy nem csak politikai szándékot tulajdonított a tévedéseknek, hiszen azt is látta, hogy olyan területeken (Alföld természeti viszonyai) is torz képet fogalmazott meg a nemzetközi földrajztudomány az országról, amely területeken direkt politikai szándékot nem, csak ismerethiányt lehetett feltételezni.

A VKM végre 1913-ban megbízta Lóczy Lajost a többnyelvű, ismeretterjesztő kiadvány elkészítésével, az MFT-t pedig a kiadásával (Lóczy Lóczy L. szerk. 1918). Lóczy kidolgozta a kiadvány szakmai struktúráját, megszervezte a közreműködők széles körét, biztosította a munka alapvető feltételeit, s végül 1918 januárjában megjelenhetett a kötet magyarul, s vele párhuzamosan készült a német és horvát változat, de a háborús események miatt az angol, francia és olasz kiadás elmaradt, Lóczy csak egy rövid kivonatot tudott összeállítani ezeken a nyelveken.

Lóczy közjogi alapokra helyezkedett a könyv területi tagolását illetően, a Magyar Szent Korona országait: 1) Anyaországra és Fiuméra, 2) a társországokra s azon belül: a) tényleges társországokra, Horvát- és Szlavonországra; b) Dalmáciára mint nem csatlakozott társországra, 3) Bosznia és Hercegovinára tagolta. A különböző alkotórészek bemutatásakor történelmi és politikai tárgyilagosságra törekedtek, de mindenkor a magyar történeti-közjogi felfogást érvényesítették maradéktalanul.

A bevezető tanulmányban Lóczy bemutatta Magyarország földtani szerkezetét, mégpedig kora nemzetközi tudományos szintjét meghaladó szemléletben. A tanulmányban semmilyen politikai jellegű felhang, megjegyzés nem jelent meg. Lóczy tudományos jellegű törekvése egyértelmű volt: a külföldi szakmai közvélemény számára megfogalmazni az ország geológiai makroszerkezetét.

Cholnoky Jenő foglalta össze az ország hegy- és vízrajzi, valamint települési és éghajlati sajátosságait. Cholnoky minden tekintetben arra törekedett, hogy bemutassa a Magyar Birodalom és a Kárpát-medence természeti alapokon kialakult egységét, s emellett korrekt módon szemléltette azt is, hogy az egység és a kölcsönhatás a két kategória között nem abszolút. Elkészült az ország növény- és állatföldrajzi áttekintése is (Szabó Zoltán, Méhely Lajos), így egy viszonylag átfogó földrajzi összeggel indult a monográfia.

A történeti (Márki Sándor), a néprajzi (Bátky Zsigmond), a demográfiai (Thirring Gusztáv), alkotmánytani (Nagy Ernő), közművelődési (Kőrösi Henrik, Wlasics Gyula), gazdaságpolitikai (Matlekovits Sándor), mezőgazdasági (Bernát István), erdőgazdasági (Arató Gyula), bányászati (Réz Gyula) halászati (Landgraf János), államháztartási, ipari, kereskedelmi (Gaal Jenő) viszonyainak hosszabb, rövidebb elemzése és bemutatása után sor került Fiume, majd Horvát-Szlavonország s befejezésül Bosznia és Hercegovina természeti, történeti, gazdasági stb. strukturális sajátosságainak a feldolgozására.

A munka az eredeti célkitűzéseknek a legtöbb tekintetben megfelelt - bár a kötetet recenzáló Pécsi Albert (Pécsi A. 1918) több esetben pontatlannak, korszerűtlennek és gyengének mutatta be - a Magyar Szent Korona országairól minden korábbi földrajzi munkánál frissebb, korszerűbb és pontosabb elemzéseket nyújtott, ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a megjelenésekor már nem igazán akart a külföld tájékozódni a tényleges magyar

állapotokról és álláspontokról.

A történeti Magyarország területi épségének védelme

A magyar földrajztudomány jelentős képviselői részben saját munkahelyükön, részben pedig az MFT-n keresztül kollektívan kapcsolódtak be az ország területi épsége megvédéséért folytatott, szinte reménytelen küzdelembe. Prinz Gyula a Pozsonyi Magyar Tudományegyetem másik négy tanszékvezető egyetemi tanára (Polner Ödön, Kováts Ferenc, Hodinka Antal, Lukinich Imre) mellett vett részt az egyetem "Pro Hungaria" című, a művelt világhoz intézett szövegének megfogalmazásában, sőt fiatal kora ellenére saját szemléletét érvényesítette annak szerkezetében, tagolásában, s a kortársak úgy vélték, hogy a szöveg érvrendszere alapvetően földrajzi lett.

A szöveg szerzői a nemzetiségi elv kizárólagos érvényesítési törekvéseivel szemben többször megfogalmazták, hogy az államalakulás sokkal bonyolultabb folyamat volt történetileg, s abban lényegesen jelentősebb szerepet játszott a geopolitikai elvek érvényesülése. Szerzői hangsúlyozták, hogy a békekonzferencia asztalán: "nem a nemzetiségi, hanem a hegy- és vízrajzi térképet kell kiteríteni" (11. p.).

A magyar államot a szöveg Európa egyik legtermészetesebb és legnormálisabb államalakulatának minősítette, s úgy vélte, hogy ennek a feldarabolása "a természetes államalakulás törvényeivel merőben ellenkező tény volna".

A Prinz által írt részek az akkor formulázódó geopolitika és modern politikai földrajz elveinek tudatos, Magyarországra való alkalmazását jelentették. Prinz sok esetben a győztesek felfogásának alapul vételével érvelt az ország természeti és politikai egysége megőrzése mellett. Ugyanakkor nem volt sem időszerű, sem pedig taktikus annak felvetése, hogy: "Magyarország területe a geopolitikai elv alapján legfeljebb kiegészíthető volna, de nem megcsonkítható" (30. p.).

A Magyar Földrajzi Társaság megbízta Papp Károly geológust, Bátky Zsigmond ethnográfus-geográfust, Treitz Péter geológust és Teleki Pált, hogy foglalják össze a magyar geográfus társadalom véleményét az ország tervezett széttagolásáról. Az MFT szövegben fordult a világ földrajzi társaságaihoz az ország területi épségének a védelmében. Az MFT szövege a győztesek földrajztudósaitól vett történeti és korabeli idézetekkel indítva fogalmazta meg, hogy a történeti Magyarország természetes földrajzi és államegysége szinte mindig evidenciaként jelent meg, különösen a francia földrajztudományban és a francia földrajzi elmélet alapján állók számára. A szöveg elsősorban Vidal de la Blache földrajztudományi szemléletét érvényesítve, Elisée Reclus megfogalmazásait átveve érvelt az ország területi egységének megtartása mellett. Az elemzés nagyívű, franciás szemléletben fogalmazta meg a történeti Magyarország államegységének természeti-természeti földrajzi alapstruktúráit. Különösen figyelemre méltó, hogy ebben a közös kiáltványban jelent meg először a Kárpát-medencére vonatkoztatva a természetföldrajzi nagytáj és az egységes, nagy gazdasági régió közötti összefüggésrendszer. A szöveg - az időszak politikai szempontjain túl - elmélet-történeti jelentőségű a magyar földrajztudományban, melyet a szakma mind a mai napig nem méltóan értékelt.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom után létrejött új magyar kormányzat nem akadályozta a Teleki által megkezdett és irányított békeelőkészítő munkálatokat, de a kormányzat elkezdte saját tevékenységét a békeelőkészítés területén. Ebben elsősorban politikai értékek és célok domináltak, tudományos háttére lényegesen szűkebb volt, mint a Teleki által megkezdett munkálatoké.

1918 novemberében és decemberében Teleki jelentős szerepet játszott a Magyarország Területi Épsége Védelmi Ligája (Területvédelmi Liga, TEVÉL) megszervezésében, s a beteg Lóczy Lajost megnyerte az elnöki tisztre, mert úgy vélte, hogy Lóczy nemzetközileg elfogadott és nagyra értékelt szakmai tekintélye, közismert emberi tisztessége és szerénysége előmozdíthatja az ország területi épségének a védelmét. A TEVÉL mintegy másfél éven keresztül a legfontosabb és kiadványait tekintve a legátfogóbb országvédelmi társadalmi szervezetként működött. Krisztics Sándor a TEVÉL főtitkáráként elsősorban kisebbségi és jogtörténeti kutatásokat végzett. A Magyar Földrajzi Társaság nagyra értékelt a TEVÉL ország- és nemzetvédelmi tevékenységét, s szervezetileg felsorakozott Lóczy és Teleki mögött. Az MFT Választmánya csatlakozott a TEVÉL-hez és mindenben segítette a két vezető ottani tevékenységét. A TEVÉL jelentős propaganda-tevékenységet fejtett ki mind idehaza, mind pedig különösen külföldön, de az adott nemzetközi politikai és érdekvizonyok között szinte eleve sikertelenségre volt ítélve. (A trianoni békeszerződés ratifikálása után a TEVÉL megszűnt, hiszen a továbbiakban már értelmetlenné vált az ország területi épségének védelme.)

A békeelőkészítés földrajzi munkálatai

Teleki 1918 őszén, a katonai összeomlás időszakában már felvetette a békeelőkészítő munkálatok megszervezésének a szükségességét, s szeptemberben már magánkezdeményezéssel megkezdte a munkálatokat. A békeelőkészítés szervezett munkálatai két területen indultak meg: 1918. október 5-én az MFT Választmányának ülésén Teleki javaslatára négy magyar geográfus - Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly, Littke Aurél, Teleki Pál - elhatározták, hogy olyan néprajzi térképet szerkesztenek, amely minden korábbinál pontosabban mutatja be a történelmi Magyarország néprajzi viszonyait. Mindegyikük önálló tervezetet készített, majd néhány nap múlva Kogutowicz tervezetét fogadták el alapul (Kogutowicz K. 1918).

Az alapfeladatot úgy fogalmazták meg, hogy meg kell oldani azt, hogy a magyarság országos többsége megjelenjen az új térképen, szemben a "rendes néprajzi térképekkel", amelyek a lakosság sűrűségére nincsenek tekintettel, s így a magyar többség nem érvényesül az ilyen ábrázolásokon. A térképen fel kellett tüntetni a népesség területi eloszlásán kívül a nemzetiségek számarányát is. A közösség előterjesztette elképzelését a kormánynak - melyet elvileg nem tekintett teljesen újnak, hiszen az elv és igény az ilyen térképekre Németországban már 1899-ben megjelent -, s végül a Kereskedelmi Minisztérium megrendelte a térkép elkészítését, s biztosította a finanszírozását

is. Az Iparművészeti Főiskola külön termében 15-30 rajzoló folyamatosan dolgozott a néprajzi térkép elkészítésén, a KSH biztosította a térkép adatbázisát.

A 200.000-es méretarányú néprajzi térképet eredetileg négy sorozatban készítették, majd a Külügyminisztérium kérésére 23 példányban rajzolták meg. Egészében véve 1288 kézirati lapot készítettek el, s a munkálatokat 1919. február elejére fejezték be. A térkép szerkesztői 50, 100, 500, 1000 fős települési nagyságrendekkel dolgoztak (1. ábra). A népszámlálásban publikált valamennyi nagyobb pusztát, tanyaközpontot, telepet feltüntettek. A gondos előkészítés ellenére a térkép tényleges kivitelezésekor még nagyon sok elméleti és gyakorlati problémát kellett megoldani.

1918. október 8-án Buday László, a KSH elnöke és Teleki Pál közös beadványban kérte a Kereskedelmi Minisztériumot a béketárgyalások előkészítésére, a megfelelő statisztikai összeállítások elkészítésére. A munka szinte azonnal megindult a KSH szervezésében és részben kivitelezésében. A kiinduló bázist az 1910. évi népszámlálás adatai jelentették, de a várható igényeknek és érdekeknek megfelelően átcsoportosították az eredeti adatokat és statisztikai táblázatokat (Cholnoky J. (szerk.) 1920. I. p. VII.).

Teleki 1918 decemberében hozzákezdett saját néprajzi térképe kidolgozásához. Nopcsa Ferenc segítségével dolgozta ki és rajzoltatta meg a későbbi legendás "carte rouge"-t, az 1:100.000 méretarányú néprajzi térképet. A térkép kiinduló pontja az volt, hogy a népsűrűséget mindenütt egyenlőnek tétélezte, a népességszámmal arányos nagyságú területet színezett be minden nemzetiség esetében (1 négyzetmilliméter azonos volt 100 fő népességszámmal), s az üresen maradó területeket a ritkán lakott hegyvidéki területekre összevonva jó magyar-nemzetiségi eloszlási képet kapott. (Ez a térkép volt a magyar békeküldöttség egyetlen olyan térképe, melyet a békebizottság megtekintett, de nem vette figyelembe. A térkép a párizsi békekonferencia talán legvitatottabb térképe volt, bár tárgyilagosságra való törekvését, pontosságát alig vitatták. Ugyanakkor Telekinek a későbbiek során is többször vissza kellett térnie a módszer ismertetésére, s különösen a román támadásokkal szemben meg kellett védenie térképe hitelességét, Teleki P. 1937.)

1918 decemberében vita bontakozott ki a békeelőkészítés irányultságát illetően: mit kell a magyar tárgyalási pozíciók középpontjába állítani? A Területvédő Liga az ország integritásának megvédését tekintette elsődlegesnek, s ezen belül a gazdasági és a természeti földrajzi térközösséget hangoztatta. Mások (Jászi Oszkár) a nemzetiségi megbékélés oldaláról közelítettek a békeelőkészítés problematikájához.

Minden korábbi műhely megőrizhette a békeelőkészítés munkálatai során megfogalmazott álláspontját, abban viszont megállapodás jött létre, hogy a Kereskedelmi Minisztérium hangolja össze a kutatásokat, a KSH pedig segítse mindegyik műhelyt adatszolgáltatással, s nyújtson támogatást az adatok pontosításában.

Teleki 1919 januárjában külföldre távozott, hogy a békeelőkészítés magyar eredményeit és gondjait problematikáját megismertesse Nyugat-Európával. Jelentős propaganda tevékenységet fejtett ki az ország érdekében, de a nyugati szakmai közvéleményt sem sikerült meggyőznie Magyarország területi egysége megőrzésének szükségességéről.

A Tanácsköztársaság időszakában a békeelőkészítés tudományos munkálatai lényegében szüneteltek, Teleki külföldön tartózkodott, majd pedig politikai szerepet vállalt a szegedi ellenkormányban. A diktatúra időszakában az MFT politikai ellenőrzés alá került, így a Társaság nem lehetett a munkálatok háttere. Lóczy Lajost nyugdíjazták. 1919. augusztus 21-én - Horthy Miklós és József főherceg megbízásából - a Külügyminisztérium keretein belül Teleki "hivatalosan is" létrehozta a Békeelőkészítő Irodát. Az Iroda mindössze három fővel kezdte meg működését. A munkát Teleki szervezte, majd Budapestre kerülése után Cholnoky is jelentős részt vállalt a munkálatok irányításában. Fodor Ferenc lett a Békeelőkészítő Irodán belül a földrajzi szakreferens.

A román megszállás miatt a Békeelőkészítő Iroda szinte titokban, konspirációs módszereket alkalmazva működött. Teleki a minisztériumokra bízta a szakterületüket érintő és érdeklő szakanyagok összeállítását, csak a tudományos igényű megformulázást tekintette a Békeelőkészítő Iroda feladatának. Teleki minden egyes minisztériummal maga tartotta a kapcsolatokat, külön konzultált a béketárgyalásokon potenciálisan felvetődő kérdések tekintetében a legfontosabb minisztériumokkal.

A Békeelőkészítő Iroda keretein belül jött létre az Erdélyi Iroda Bethlen István vezetésével, mely Erdély történeti, gazdasági, nemzetiségi stb. struktúráinak tanulmányozását állította tevékenysége középpontjába. A kérdéskörrel korábban foglalkozó szinte valamennyi szakember bekapcsolódott az iroda tevékenységébe. 1919. október elejétől fogva a békeelőkészítés már minden tekintetben az országos politika szintjére emelkedett. Minden minisztérium a tevékenysége egyik meghatározó elemének tekintette a békeelőkészítés kérdését. Az államtitkári értekezletek révén a szakmai anyagfeldolgozások mellett folyamatos politikai felkészülés is folyt.

A tudományos anyagok elkészítésében feladatot vállalt minden, Budapesten tartózkodó jelentős geográfus-, néprajzos, statisztikus, közigazdász-, történész-, levéltáros, vízügyi, energetikai, agrár-, erdészeti stb. szakember. Olyan átfogó ismeretanyag halmozódott fel rövid időn belül, amelyet korábban évtizedek alatt sem gyűjtött össze a magyar tudományos élet. Az Iroda tudományos tevékenységének a homlokterében a területi, néprajzi kérdések álltak. A békeelőkészítés során rendkívül jelentős egyéni és kollektív alkotások születtek (Fodor F. 1919), melyek a későbbiek során részévé váltak a magyar békeküldöttség politikai tevékenységének (Csicsery-Rónay I. - Vigh K. szerk. 1992).

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a békeelőkészítés során személyi konfliktusok is kialakultak a magyar földrajztudományon belül, nem véletlen, hogy a Földrajzi Közlemények 1918-as, 1919-es, 1920-as kötetekben több rövid megjegyzés, nyilatkozat, szerzői korrekció stb. jelent meg a békeelőkészítés munkálatai tekintetében. A

vezető geográfusok között - az együttműködés mellett - egyfajta sajátos rivalizálásról, szakmai féltékenységről is meg kell emlékeznünk.

Teleki a magyar béke delegációban

Ha megnézzük a magyar béketárgyalások négy kötetbe összefoglalt magyar tudományos anyagát, melyet Cholnoky Jenő rendezett sajtó alá, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a magyar geográfia méltó módon kivette részét a békeszerződésre való felkészülésből. A térképek, elemzések, tudományosan megszerkesztett jegyzékek átfogóan és részletekbe menően érveltek az ország érdekei mellett.

A magyar geográfusok közül Telekinek adatott meg, hogy 1920. január elejétől a magyar békeküldöttség tagjaként, fődelegátusként részt vegyen a Párizsban folyó béketárgyalásokon, melyeket valójában sohasem tekintett igazi tárgyalásoknak, csak diktátumoknak. Teleki rövid idő alatt felismerte, hogy Magyarországgal valójában nem érdemi tárgyalásokat folytatnak, hanem legfeljebb csak a korábban, részvétele nélkül kidolgozott szerződéstervezet egyeztetéséről lehet szó. Világosan láthatta azt is, hogy a magyar tudomány által kialakított álláspontokra, érvelésekre senki sem kíváncsi, senki sem veszi azokat figyelembe.

Teleki a békekonferencián kísérletet tett arra, hogy személyes ismeretsége, egyes esetekben baráti kapcsolatai révén befolyásolja a külföldi tárgyaló küldöttségekben helyet foglaló geográfusok szemléletét, de alig ért el tényleges hatást. A döntéseket politikusok hozták, a legtöbb esetben ők rajzolták az új államhatárokat is, a geográfusoknak a legtöbb esetben csak a térképek pontosítása, megokolása és propagandája maradt. (A nemzetközi földrajztudományt hosszú évre megosztották a béketárgyalásokon történtek. Nem minden győztes félhez tartozó geográfus játszott tisztességes és tudományos igényű szerepet a békekonferencián, sőt egyesek megtagadták politikai céljaik érdekében szakmájuk legegységesebb alapértékeit is.)

Ezzel együtt Teleki utólag is szükségesnek és sikeresnek minősítette a magyar tudomány s benne a földrajztudomány tudományos tevékenységét. Később úgy nyilatkozott, hogy a magyar tudomány valójában a jövőnek dolgozott, amikor a béketárgyalásokra készült, amelyek legfeljebb csak formálisan voltak tárgyalások.

A területi revízió elméleti alapjainak megfogalmazása

A békeszerződés aláírásától kezdve a területi revízió vált a magyar földrajztudomány tudományos tevékenységének egyik meghatározó elemévé, bizonyos értelemben a teljes két világháború közötti magyar földrajztudomány "revíziós tudományként" határozható meg, hiszen képviselőinek döntő része sohasem nyugodott bele az ország megcsonkításába.

A területi revízió tudományos alapjainak kimunkálásakor messzemenően támaszkodtak a békeelőkészítési munkálatok során kidolgozott óriási méretű és nagy értékű szellemi kincsre, annak bizonyos területeken való továbbgondolására, a mindenkor új helyzethez való igazítására. A területi revízió előkészítésének másik bázisa erkölcsi jellegűként fogalmazható meg: a győztesek Magyarországgal szemben nem tartották be az önmaguk számára meghirdetett elveket, értékeket, így saját értékrendjük alapján is fel lehet vetni a területi revízió kérdését.

IV. Összegzés

A magyar földrajztudomány 1918-1920 között nemzeti tudományként legitimálta magát, megteremtette saját nemzeti tudományos presztízsét. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet játszott Teleki Pál, aki a politikai szükségszerűségek felismerése után a nemzeti céloknak és érdekeknek megfelelően tudta mozgósítani a magyar tudományos elitet, különösen pedig a földrajztudomány jelentős képviselőit.

A magyar geográfia csak részleges sikereket ért és érhetett el célkitűzéseit illetően, hiszen a nagypolitikai, országrészek sorsát eldöntő megállapodások már a béke delegáció kiérkezése előtt megszülettek. A magyar földrajztudomány jelentős tudományos sikereket ért el azzal, hogy felhívta a figyelmet Magyarországra, szélesebb értelemben az egész Közép-Európa megoldatlan, illetve rosszul eldöntött problematikájára.

Teleki "carte rouge" térképe politikai földrajzi és kartográfia-történeti fogalomként vált, mert a statisztikai adatok korrekt (egyesek szerint célirányosan korrekt), módszertanilag új, tudományos feldolgozásával óriási vitát generált, s egyben tudományos iskolát is teremtett. A magyar földrajztudomány sem a könyvtárakban, sem a béketárgyalások tárgyaló asztalainál nem védhette meg az ország területi épségét, de jelentős részben hozzájárult a térség viszonyainak hitelesebb megismertetéséhez, egyes politikusok és politikai erők lelkiismeretének felkeltéséhez. A békeszerződés aláírása után Teleki és a magyar földrajztudomány tudatosan vállalta a területi revízió tudományos háttérének képviseletét. A két világháború közötti időszakban a földrajztudomány és a politika szervesen összekapcsolódott.

Irodalom

A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz. - Földrajzi Közlemények, 1918, XLVI. köt. 7-10. füzet, 289-320. p.

Bátly Zs. - Kogutowicz K. - Pécsi A. 1918/a: Nyilatkozat. - Földrajzi Közlemények, XLVI. kötet, 7-10. füzet, 357. p.

Bátly Zs. - Kogutowicz K. - Pécsi A. 1918/b: La Hongrie. Budapest, Athenaeum.

Cholnoky J. (szerk.) 1920: A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S-ben, 1920 januárius - március havában I. kötet. Budapest, Magy. Kir. Külügyminisztérium, Magy. Kir.

Tudományegyetemi Nyomda.

Cholnoky J. (szerk.) 1921: A magyar béketárgyalások. II. kötet. Budapest, M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda.

Csicsery-Rónay I. - Vígh K. (szerk.) 1992: Teleki Pál és kora. (A Teleki Pál emlékévé előadásai.) Budapest, Occidental Press.

Edvi Illés A. - Halász A. 1921: Magyarország gazdasági térképekben. Budapest, Pallas Nyomda.

Fodor F. 1918: A csehek területi törekvései földrajzi megvilágításban. - Magyar Figyelő, május, 480- 488. p.

Fodor F. 1919: A békeelőkészítés földrajzi vonatkozású munkálatai. - Földrajzi Közlemények, XLVIII. köt., 1-10. füzet, 45-47. p.

Fodor F. 1924: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest, Franklin-Társulat.

Fodor F. - Cholnoky J. - Teleki P. 1920: Magyarország gazdaságföldrajzi térképe. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt.

Kogutowicz K. 1918: Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe. - Földrajzi Közlemények, XLVI. köt. 7 - 10. füzet 320 - 326. p.

Lóczy Lóczy L. (szerk.) 1918: A Magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, Kilián Frigyes utóda Magy. Kir. Egyetemi Könyvkereskedő.

Lóczy L. 1920: Jelentés "A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása" című kiadványról, a Magyar Földrajzi Társaság választmányához. - Földrajzi Közlemények, XLVIII. kötet, 1-5 füzet, 18- 19. p.

Pécsi A. 1918: A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. - Földrajzi Közlemények, XLVI. kötet, 7-10. füzet, 347 -350. p.

Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához. Pozsonyi Magyar Tudományegyetem. Pozsony, 1918. Eder István Könyvnyomda.

Teleki P. 1919: Short notes on the economical and political geography of Hungary. Budapest, Magyarország területi épségének védelmi Ligája. Kiadványok, No. 34. Hornyánszky Ny.

Teleki P. 1920: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. M 1: 1.000.000. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt.

Teleki P. 1923: The evolution of Hungary, and its place in European history. New York, The Macmillan Company.

Teleki P. 1937: Egy néprajzi térkép. - Földrajzi Közlemények, LXV. köt. 4-5. szám, 60-70. p.

Okolcsányi L. 1923: A nép akarata. In: *Magyar Nemzeti Szövetség almanachja*. Budapest, Stephaneaum Nyomda, 17-31. p.

Pongrácz A. 1925: Néhány emléksor a Területvédő Ligáról. In: *Magyar Nemzeti Szövetség pécsi körének évkönyve az 1926. évre*. Pécs, Magyar Nemzeti Szövetség, 29-31. p.

Zeidler M. 1997: A Magyar Revíziós Liga. - Századok, 131. évf. 2. szám, 303-352. p.

[Vissza](#)

Mirnicz Károly

A magyarság demográfiai helyzete a Délvidéken a trianoni döntés nyomán

The Demographic Situation of Hungarians in the Southern Parts as a Result of the Trianon Treaty

The natural increase of the Hungarians suffered a break in the new South Slavic state. Comparing the data of the first Serb census of 1921 with the census of 1910, the results show that the number of the Hungarian population of Bácska and Bánát have decreased by 59,442 people (during only 10 years), their proportion to the whole population have decreased from 28.5% to 24.4%. From this region more than 35,000 Hungarians have been deported to Hungary (between 1918 and 1924), and the increase of 60-65,000 people expected from the natural increase has also been lost. So the real number of depopulation was over 110,000 (Hungarian) people.

Ósi földön a magyar népesség

Délvidék, melyet a szerb elnevezés (Vojvodina) alapján helytelenül a magyarok is Vajdaságnak neveznek, 920 évig a Magyar Királyság része volt. A török hódoltság előtti évszázadokban, kb. 1550-ig Bácska és Bánát, sőt Szerémség (melyek a mai Vajdaság tájegységei) népessége is csaknem teljesen magyar volt. A magyar települések sokasága egészen Sumadijáig (a szerb Erdélyig) terjedt. Erről gazdag toponímia, régi temetők és írások adatai tanúskodnak. A török hódoltság évtizedeiben a magyarság óriási vérveszteséget szenvedett, s ezek a vidékek elnéptelenedtek. Ez a tény és a törökök első vereségei lehetővé tették egy nem túl jelentős szerb népesség beszivárgását az elnéptelenedett településekre, még mielőtt a magyarok visszatelepedhetek volna Felvidékről. Az 1690-es nagy szerb bevándorlás idején azonban már jelentősebb szerb népesség érkezett, de még ekkor sem a szerbség volt az egyedüli etnikum e vidéken. A Rákóczi-szabadságharc leverése után soknemzetiségű népesség költözött Európa minden részéből e termékeny földre. Délvidéken a magyarok száma abban az időben százezer lehetett. A bevándorlást az elnéptelenedett területekre a Habsburg császári kancellária irányította. A szerbeket is befogadta, és kiváltságokhoz juttatta őket a határőrvidéken teljesített szolgálataikért. Felsőbbségi, szuverenitási, önállósulásra és elszakadásra lehetőséget nyújtó jogokat azonban nem kaptak ezeken a területeken; előjogaik csupán ideiglenes tartózkodásra szorítkoztak. Mária Terézia és II. József uralkodása idején a Magyar Királyság alapján véve többnemzetiségűvé vált és maradt 1918-ig. II. József, uralkodása alatt, 40 000 németet telepítettett Bánátba.

A magyar történelmi demográfia sohasem tagadta, hogy a magyarok között elvegyülve évszázadokon keresztül szlávok és más nemzetiségek is éltek.

Miután 1787-ben II. József elvégeztette az első birodalmi népesség-összeírást, megállapították, hogy a Magyar Királyság népessége az 1720-ban számba vett 2 580 000 főről 8 420 000 főre növekedett, a tényleges növekedés tehát 5 840 000 fő volt. A feltételezések szerint a két népszámlálás között mintegy 1 800 000 idegen költözött be a Magyar Királyság területére (utódaikkal együtt 2 800 000 lélek).

A nagyméretű bevándorlások következtében Bánát népessége 1720-1787 között tizennyolcszorosára, Bácskáié hétszerezére növekedett. Noha a magyarok száma gyorsan emelkedett, azonban csak a XIX. század elejére lett újra a Magyar Királyság területén ismét domináns népességű tényező. Az a föld, ahol a magyar népesség túlnyomó része élt, megtermelte a Magyar Királyság gabonaszükségletének kilenctized részét, s ez lehetővé tette a nagy természetes szaporodást. A magyar népesség veleszületett szorgalma, növekvő gazdasági ereje, nyitottsága más kultúrák értékeinek befogadására vonzóvá tette más nemzetiségű népesség számára is a magyarrá válást, a magyarokkal való együttélést. Már a század kezdetétől a magyarság a Kárpát-medencében olyan tekintélyt szerzett magának, amely vonzó volt mindenki számára. Csak akik elzárkóztak az ipari haladástól és a kereskedelmi nyitottság előtt (főleg a királyság peremvidékei), azokra nem hatott a politikai és etnikai asszimiláció. A XIX. században milliók vállalták önként a magyar sorsot:

Kirabolt, szegény, kis magyar,
Kitárul a felé karom,
Kit magyarrá tett értelem,
Parancs, sors, szándék, alkalom.

(Ady Endre: A tavalyi cselédekhez)

1787-ben a Magyar Királyságban élő nyolcmillió lakos közül 2,3 millió (29%) volt magyar; 1850-ben már ötmillió (44%) vallotta magát magyarnak. Az 1848-49-es magyar szabadságharc sokak számára rokonszenvéssé tette a magyar sors vállalását. Magyarország lakossága az 1787-ben megállapított 8 millióról 1850-re 11 363 000 főre növekedett. A magyarok száma természetes szaporodás útján 1850-ig csupán 3 270 000 főre növekedhetett volna. Az 1787-1850 közti időszakban azonban 1 800 000 más etnikumú népesség is magyarrá vált.

A nagyméretű vándormozgalmak nagytömegű asszimilációs folyamatot indítanak el. A szerb demográfusok is elismerik, hogy ez a folyamat egészen a XIX. század végéig erőszakmentesen zajlott a magyarság részéről. Ez annak tudható be, hogy Európában abban az időben az ipari fejlődés a Habsburg Birodalom területén volt a legintenzívebb. A magyar nyelv, a magyar nemzeti hovatartozás, a magyar közösséghez való ragaszkodás vállalása nem az erőszakos asszimiláció módszereivel történt.

A Magyar Királyságban 1880-ban tartották az első modern népszámlálást (az 1869-es ugyanis vallásfelekezeti

hovatartozás szerint történt). Bácskában és Bánátban a népesség 1880-1910 között természetes szaporodás útján 584 616 fővel kellett volna, hogy gyarapodjon, de csak 362 284 fővel növekedett. Ebből arra lehet következtetni, hogy 231 000 fő kiköltözött a tengerentúlra (csak 1890-1910 között 180 411 fő távozott). Ennek ellenére Újvidék, Zombor, Szabadka, Nagybecskerek, Kikinda, Pancsova, Versec és Fehértemplom népessége, amely 1880-ban 196 060 főt számlált, 1910-ben már 271 296 főt tett ki, ebből természetes szaporodás 69 011 fővel vette ki a részét. E városokban a magyarok száma 1880-ban 52 034 fő volt (az össznépesség 26,5%-a), 1910-ben már 102 591 fő (az össznépesség 37,8%-a). A szerb részesedés ugyanitt 1869-ben 30%, illetve 58 940 fő; 1910-ben 25,6%, vagyis 69 381 fő. A német népesség száma 1880-ban 47 272 főre (24,1%), 1910-ben 49 763 főre (18,3%) rúgott.

A számok arra engednek következtetni, hogy az említett városokban a magyarok adták a tényleges növekedés kétharmadát. A magyar népesség száma ötször gyorsabban növekedett az átlagnál, a szerbeké pedig még csökkent is az említett időszakban.

Bácskában és Bánátban 1890-ben az össznépesség 33,4%-a beszélt magyarul (571 741 fő), 1910-ben már 45,6% (882 905 fő). Bácskában és Bánátban 1890-ben a magyarok részesedése az össznépességben 25,6% volt (423 431 fő), 1910-ben már 29,6% (571 883 fő). 1880-ban 147 310 nem magyar (11,0%) tudott magyarul, majd később 1910-ben 311 022 fő, vagyis 22,9%. A városokban gyorsabban terjedt a magyar nyelv ismerete, mint a falvakban és a nem magyar népesség 64%-a tudott magyarul. A kétnyelvűség nemcsak erre a korszakra jellemző, hanem a korábbi időkre is. A szerbek viszont (a szabadkaiak kivételével) nem akarták megtanulni a magyar nyelvet, ezért az újvidéki szerbeknek csak 18,1%-a, a nagybecskerekiek 10,5%-a, a zomboriak 14,0%-a, a pancsovaiak 13,2%-a, a versecieknek 10,6%-a beszélte a magyar nyelvet, viszont Szabadkán a szerbek 85,5%-a tudott magyarul. Ugyanakkor a szabadkai horvátok 91,5%-a, az újvidékiek 57,5%-a, a zomboriak 35,2%-a tudott magyarul az 1910-es népszámlálás tanúsága szerint. Szabadkán a németek 74,5%-a, Zomborban 62,8%-a, Újvidéken 56,1%-a, Becskereken 49,8%-a, Kikindán 47,1%-a, Fehértemplom 46,4%-a, Pancsován 29,8%-a, Versecen 23,8%-a beszélt magyarul az 1900-as népszámlálás szerint. Az akkori népszámlálási adatok tanúsítják, hogy a bácskai németek nagy része (74 000 fő) szinte anyanyelvi szinten beszélte a magyar nyelvet, és mentalitásában is szorosan kötődött a magyar közösséghez. A két nemzetiségi népesség között évszázadokon keresztül több volt az összekötő kapcsolat, mint az ellenségeskedés.

Végül megállapítható, hogy közvetlenül az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása előtt, az 1910-es népszámlálás idején Bácska népességének 43,2%-a magyar volt, 22,5%-a német és csupán 28,1%-a délszláv (ez utóbbi adatot 100%-nak véve, csak 17,9%-a volt szerb). Bánátban a népesség 19,9%-a volt magyar, 23,1%-a német és 39,9%-a délszláv.

Bácskában 18 000, főleg magyar anyanyelvű zsidó is élt, Bánátban pedig 21 000, ugyancsak főleg magyar, illetve német anyanyelvű zsidó lakott.

Ezek szerint Bácskában 310 490, Bánátban 112 783, Baranyában 19 733, Horvátország-Szlavóniában 105 000, a Murán túl 29 543 magyar élt - számuk Délvidéken összesen 577 549.

Újvidék lakosságának 39,7%-a magyar anyanyelvű volt, Szabadkán 58,7%, Zentán 91,7%, Kanizsán 97,9%, Óbecsén 64,5%, Topolyán 98,9%, Törökkanizsán 61,0%, Törökbecsén 45,1%, Nagybecskereken 42,1%, Zomborban 32,9%, Kulán 40,3%, Temerinben 97,2%.

Etnocídium: a magyar népesség helyzete 1918-1945 között

Az I. világháború vége, a nagyhatalmi döntéssel kieroszakolt igazságtalan béke a magyar népesség számának csökkenését hozta magával, valamint nagyszámú szerb népesség betelepítését Bácskába és Bánátba. Mintegy 85 000-100 000, egységes tömbben élő és abszolút többségen levő magyar került szerb fennhatóság alá és kisebbségi sorsba. Alig volt a magyar népesség szempontjából tragikusabb esemény a trianoni békekötésnél. Ismeretes, hogy e területek csakis annak alapján kerültek szerb fennhatóság alá, hogy a szerbek számához hozzáadták a horvátok, bunyevácok, sokácok és más szlávok számát. E nélkül nem sikerült volna kimutatni a szerbek relatív többségét Bácskában az őshonos magyar népességgel szemben. A militáns szerb magatartás nemcsak a magyarokkal szemben érvényesült: egy évtized sem múlt el, s a horvátok jobban kisémmizve és elnyomatva érezték magukat az új állami formációban, illetve a Jugoszláv Királyságban, mint az Osztrák-Magyar Monarchiában, illetve a Magyar Királyságban.

A szerbek a két világháború között minden erőszakos eljárást bevetettek a politikába a magyar népesség arányának csökkentése érdekében. Módszereik: az elűzetés az ősi szülőföldről, a közigazgatási területek átcsoportosítása, a hírhedt névelemzés, az erőszakos egyházi áttérítés, a nagyméretű kolonizáció, a még szülőföldjükön maradt tisztviselők és tanárok célzatos áthelyezése a magyarlakta területektől távol eső részekre, a gazdasági és kulturális gócpontok leépítése a magyarlakta vidékeken és tiszta szerb lakosú vidékekre való áthelyezésük, gyerekek és szülők szétválasztása stb. Részleteiben:

1. Hivatalos kimutatások szerint csupán 1918-1921 között 39 272 magyart űztek el Bácskából, Bánátból és Baranyából. E szám azokat tartalmazza, akiket hivatalosan elbocsátottak állásukból. Ehhez sok esetben hozzá kell adni a családtagjaik számát is, akik követték a családfenntartót az emigrációba, ahol a család néha évtizedeken keresztül vagonokban és kamrákban tengődött.

2. Amikor 1929-ben létrehozták a Dunai Bánságot, azt nyomban Észak-Szerbiához csatolták. Az intézkedésnek az volt a célja, hogy csökkentse a magyarok és németek együttes arányát az össznépességben. E módszerrel a Dunai Bánság lakosságának számát 2 107 658 főre növelték, s e számból már 1 346 527 fő délszláv nemzetiségű volt, és csak 385 526 a magyar. (Ezt megelőzően Bácska, Bánát és Baranya 1 346 527 főnyi lakosságából csupán

502 415 fő volt szerb nemzetiségű.) Ezzel az intézkedéssel a magyarság arányát Bácskában, Bánátban és Baranyában a 27,9%-ról 18,3%-ra csökkentették az újonnan kialakított Dunai Bánságban.

3. A névelemzés különösen megalázó eljárásnak bizonyult. Ezt a szerb hatóságok végezték: ők döntötték el, mi a magyar, és ki a magyar. Ha megítélésük szerint valakinek a neve nem volt eléggé magyaros hangzású, szerbnek minősítették. Ilyen módon óriási számú németet, zsidót, szlovákot, ruszint, bunyevácot stb. fosztottak meg attól, hogy kötődjön továbbra is a magyar közösséghez, és magyar társasági életet éljen. Az intézkedés célja az volt, hogy lehetetlenné tegye a magyarok számára azt, hogy eleget tegyenek bizonyos statisztikai és más követelményeknek az iskolába iratkozásnál, a szavazásnál és másutt. A mindennapok szintjén magyarnak lenni évszázadokon át annyit jelentett, mint egyszerű kijelentéssel vállalni a magyarságot. A mindennapok szintjén a szerbek harcot indítottak a magyar írás, a magyar beszéd, a magyar tanítás és a magyar tanulás ellen. A magyar nyelvű tankönyveket, könyveket (még a daloskönyveket is) megsemmisítették, elégették, eltüntették. A pedagógusok nagy részét kiutasították Jugoszlávia területéről, végkielégítés és nyugdíj nélkül menesztették, vagy az ország távoli vidékeire helyezték át. Ezekkel az intézkedésekkel megszüntették az önálló magyar iskolarendszert. A tanulók szüleit származás-igazoltatási eljárásnak vetették alá. Több nemzedékre visszamenőleg be kellett mindenkinek bizonyítania magyar eredetét. Vegyes házasságban született tanuló csak szerb tannyelvű iskolába járhatott. Ha az ősök között (akár apai, akár anyai ágon) csak egy nem magyar hangzású vezetéknev is volt, a tanuló már nem járhatott magyar tannyelvű iskolába. A szülők hiába tiltakoztak, hogy vezetéknevük nem magyar hangzása ellenére magyarok - még bírósági jogorvoslásért sem folyamodhattak. A cél az volt, hogy csökkentsék annak a lehetőségét, hogy a szülők eleget tegyenek a törvény adta lehetőségeknek a magyar tagozat megnyitásához. S végül, ha a szülők és tanulók sikeresen át is estek a névelemzésen, még ez sem jelentette biztosan, hogy a gyermek magyar tannyelven tanulhat. A létrehozott ún. magyar tagozatok is csak névleg voltak magyar tannyelvűek. A tanügyi hatóságok ugyanis, arra hivatkozva, hogy nincs elég magyar tanító, magyarul nem tudó szerb tanítót állítottak az osztály élére. Ezek után nem csoda, hogy ismét terjedni kezdett az írástudatlanság a magyarság körében.

4. A görög katolikus magyarokat önkényesen szerb pravoszlávokká nyilvánították, holott semmi közük nem volt sem a szerb nyelvhez, sem a pravoszláv valláshoz.

5. Rövid idő alatt csaknem százezer, államilag a legnagyobb kedvezményekben részesített szerbet telepítettek Délvidékre. A köztisztviselőkben és közhivatalokban kizárólag szerbeket foglalkoztattak, a magyarokat vagy elbocsátották, vagy áthelyezték az ország más részeibe (főleg Boszniába és Macedóniába).

6. A magyar nemzetiségű agrárproletariátus (agrár-túlnépesedés folytán keletkezett munkaerő-felesleg) kénytelen volt Ó-Szerbiában keresni munkát, szülőföldjén nem kapott lehetőséget a megélhetésre.

7. A Vajdaságban véghezvitt földreformból (ez a magyar nagybirtokok felosztásán alapult) teljesen kizárták a magyar kisebbséget. Kiszajátítottak 751 149 hektár termőföldet, és ezt 74 188, kizárólag szerb nemzetiségű földigénylő között osztották szét. A földreform kifejezetten a magyar kisebbség ellen irányult: ugyanis kizárólag csak a magyarok nem részesülhettek belőle. A nagybirtokon élő és dolgozó magyar napszámosok és bérlők, a kiszajátítás után megélhetés, lakás és termelőeszköz nélkül maradtak. Szó szerint elvesztették a tetőt a fejük fölül, városi proletárokká és nincstelenekké váltak. A magyar földbirtokos osztály megsemmisítése következtében a magyar kereskedő- és iparos réteg is elvesztette nyersanyagtermelő bázisát és a vevőközönységét is.

8. 1920-tól szinte napjainkig az tapasztalható, hogy a szerb vállalkozó, illetve munkaadó csak szerb nemzetiségű munkavállalót volt hajlandó foglalkoztatni; szerb vállalkozóval építi ki termelési és kereskedelmi kapcsolatait. Ugyanakkor a kisszámú magyar vállalkozót egy sor intézkedéssel arra kényszerítették, hogy magyar munkásait cserélje fel szerbekkel.

A földbirtok forgalmazását (adásvételét) a magyar határ mentén húzódó 50 kilométer széles sávban a hadügyminiszter engedélyéhez kötötték. Mivel a határsávban magyarok laktak, ez az intézkedés is nyíltan a magyarok ellen irányult. A hadügyminiszter ugyanis csak abban az esetben hagyta jóvá az adásvételt, ha az új tulajdonos szerb nemzetiségű volt. Ugyanakkor más intézkedésekkel a magyar parasztokat arra kényszerítették, hogy megváljanak földjüktől. A magyar parasztot, a szerb paraszthoz viszonyítottan többszörösen nagyobb adóval sújtották. Ennek az adónak a mértéke a magyar parasztok esetében holdanként háromszor, iparosok és kereskedők esetében pedig négyszer nagyobb volt, mint a szerbeké, azonos egységnyi tőkére számítva.

Házadót csak Vajdaságban fiztettek a magyar és a német településeken (mert főleg ezek voltak nagyobbak 5000 lélekszámnál, s ezt állapították meg mércének). Állami megrendelést magyar iparos vagy kereskedő nem kaphatott, ezt különböző, bizalmasan kezelt jogszabályok, utasítások és intézkedések akadályozták.

10. A magyar bankokat felszámolták, a szerb bankok magyar vállalkozónak nem nyújtottak hitelt. Fölszámolták a magyar takarékszövetkezeteket is.

11. A magyar nemzetiségű közalkalmazottak nyugdíjazását nem rendezték, hanem végkielégítés és nyugdíj nélkül bocsátották el őket. Nem rendezték a hadirokkantak, hadiárva és hadiözvegyek helyzetét és szociális segélyezését sem.

12. Mihelyt a szerb állam elég erősnek érezte magát, megtiltotta a magyarok számára, hogy politikai közösségként szerveződjen. Minden politikai csoportosulást és társulási formát állandóan nyugtalanítottak, a társasági életet lehetetlenné tették.

13. Az állami és közhivatalokat ellepték a szerbek. A magyar nyelv használatát megtiltották mindenütt a közéletben és az állami szolgálatban ("Beszélj államnyelven!" - ez volt kiírva mindenütt). Magyar nyelven kérvényezni sehol és

semmit nem lehetett. A bírósági perrendtartás nyelve szerb volt. Aki megszólalt magyarul a mindennapi élet szintjén (tehát az utcán is), azt megalázták, s arra figyelmeztették, hogy beszéljen az állam nyelvén - még a magyarok is egymás között.

A gazdasági, kereskedelmi és családi jellegű hirdetéseket csak szerb nyelven lehetett közzétenni a sajtóban.

14. Szinte teljesen felszámolták a magyar nyelvű középfokú oktatást, az általános iskoláztatást pedig szétzilálták. A monarchofasiszta Jugoszláv Királyság tanügyi politikája, iskolai és oktatási rendszere a magyar kisebbség megsemmisítésére irányult.

Közvetlenül a Magyar Királyság feldarabolása előtt, 1918-ban (az akkori Bácska, Bánát és Baranya területén, amely részekből Vajdaság alakult) 645 magyar tannyelvű iskola működött 1932 tanítóval. Ezenkívül még 179 szerb tannyelvű iskola is működött 592 pedagógussal, valamint két szerb nyelvű tanítóképző, közülük a zombori állami támogatással. A szerb iskolákban kizárólag szerb tannyelven tanítottak, az írásmód cirill betűs volt, a tanügyi felügyeletet szerb tanfelügyelők látták el. Az alapfokú oktatási rendszerbe tartozott még 63 ipari szakiskola (tanonciskola) és 10 kereskedelmi szakmunkásképző iskola. Ezek közül két-két iskolában szerb tannyelven folyt az oktatás.

A fentiekén kívül Horvátországban, ahol több mint százezer lelket számláló magyarság élt, a Julián Egyesület tartott fenn 65, a Magyar Államvasutak 14, a Protestáns Egyház 11 magyar tannyelvű általános iskolát.

Bácska, Bánát és Baranya területén négy állami, négy községi és két felekezeti gimnázium (köztük volt az újvidéki szerb tannyelvű főgimnázium) is működött. Ehhez az iskolarendszerhez tartozott még egy felsőfokú reáliskola, egy felsőfokú leányiskola és hét felsőfokú kereskedelmi iskola is (ezek közül is egy szerb tannyelvű volt). Működtettek még két mezőgazdasági szakközépiskolát és 31 polgári iskolát (ezek között három szerb tannyelvű volt).

A szerb hatalomváltás után, kártalanítás nélkül, azonnal kisajátították a magyar tannyelvű magániskola 379 épületét és egyéb ingatlant. Minden ingóságot, felszerelést, berendezést elkoboztak vagy elraboltak. Hasonló sorsra jutottak azok a vagyontárgyak, vagyoneértékek, értékpapírok, készpénz és alapítványok is, amelyek a teljes iskolarendszert működtették.

Két-három év leforgása alatt a 645 magyar tannyelvű általános iskolából 204 maradt. Az 1932 tanítóból mindössze kétszáz dolgozhatott tovább. A fennmaradt iskoláknak csak egy részében folyt magyar tannyelvű oktatás. Volt a tartományban 106 olyan helység, ahol a magyar tannyelvű elemi iskola működtetéséhez megkövetelt törvényes feltétel (35 tanulói létszám) megvolt, ennek ellenére megszüntették a magyar tannyelvű oktatást. A 277 óvodából mindössze 27 maradt. A horvátországi magyar tannyelvű iskolarendszert teljesen fölszámolták. Megmaradt a zentai és a szabadkai magyar tannyelvű gimnázium, de ezekben is - mint már említettük - csak részben folyt magyar oktatás.

* * *

Ennek ellenére 1921-1931 között nőtt a magyarok száma. Bár az 1931-es népszámlálás adatait hivatalosan sohasem jelentették meg, a nem hivatalos adatokból az derül ki, hogy a magyarság mintegy 27 000 fővel gyarapodott a Jugoszláv Királyságban. A természetes szaporodás mutatója ugyanis igen magas volt (föltételezik, hogy 8-8,5 ezrelék), a népesség korösszetétele pedig fiatal. Becslések szerint a népesség tényleges szaporodása megközelíthette az évi egy százalékot. Ezt azonban a hivatalos népszámlálási adatok nem tükrözik. A hivatalos adatok szerint a magyar népesség száma 1921-31 között 467 ezer főről 465 ezer főre csökkent, ebből Bácskában, Bánátban és Baranyában 376 006 főről 368 646 főre.

A magyarok természetes szaporodásának ereje az új délszláv államban megtört. Az új délszláv államalakulat minden politikai intézkedése 1918 után erre irányult: ha az első, 1921-es szerb népszámlálás adatait egybevetjük az 1910-es magyar népszámlálással, azt tapasztalhatjuk, hogy a mai Bácska és Bánság területén a magyar népesség ez alatt a rövid idő alatt 59 442 fővel csökkent. Az össznépségszám arányuk pedig 28,5%-ról 24,4%-ra süllyedt. A magyarok elvesztették a természetes szaporodásból várható 60-65 ezer fős növekedést is, így a népességcsökkenés valóságos mérete meghaladhatta még a 110 ezer főt is.

Bácskából és Bánságból szinte azonnal (1918-1924 között) kitoloncoltak Magyarországra 35 249 magyart.

Bácskában a magyarok száma 1910-1921 között 303 171 főről 260 998 főre csökkent (a fogyatkozás 42 173 fő). Bánátban a magyar népesség száma 112 783 főről 98 471 főre csökkent (14 312 fővel lett kevesebb). Ennek következtében Bácska össznépségszámában a magyarok százalékos aránya 43,0%-ról 35,5%-ra romlott. Bánságban a magyarok össznépségszámában a százalékos aránya az 19,8%-ról 17,6%-ra mérséklődött.

Azzal a szándékkal, hogy tovább csökkentse a magyarok (és németek) százalékos arányát, és megállítsák természetes szaporodásuk intenzitását Bácska és Bánát területén, nem sokkal azután, hogy birtokba vették ezeket a területeket, olyan elképzelések és nemzeti programok születtek, hogy ezekre a területekre sürgősen be kell telepíteni 500 ezer szerbet. Mint ismeretes, ez a szerb nemzeti program ebben a méretében nem valósult meg a két háború között, mert az államilag irányított betelepítéssel mindössze 92 905 szerbet sikerült letelepíteni. Ez politikai körökben elégedetlenséget váltott ki.

Vajdaság népessége tájegységei szerint

- népszámlálási adatok alapján -

	1869	1880	1890	1900	1910	1921
Vajdaság	1 151 066	1 178 046	1 331 437	1 432 120	1 503 904	1 521 716
ebből magyar	...	268 300	...	378 634	424 555	371 006
Bácska	518 110	549 696	621 960	665 310	704 563	735 114
ebből magyar	303 171	260 998
Bánság	473 972	466 534	515 807	549.86	563 672	557 888
ebből magyar	112 783	98 471
Szerémség	158 984	161 816	193 670	216 824	235 669	228 714
ebből magyar	8 601	11 537

Forrás: Hivatalosan megjelentetett statisztikai közlönyök alapján a végleges népszámlálás adatai, átszámítva Vajdaság tájegységeire. A magyar népesség anyanyelv szerinti kimutatása (1953-ig), illetve nemzetiségi hovatartozás szerint (1961-től).

A magyarság számának csökkenése jelentős mértékben a népszámlálási eredmények meghamisításának tudható be. Az egész népszámlálási anyagot revízióknak, névelemzésnek vetették alá, és így csökkentették több tízezerrel a magyarok számát.

A monarchofasiszta nagyszerb hegemoniához igazodó Jugoszláv Királyságban tökéletesen kidolgozták és tőkélyre vitték a magyar és a többi kisebbség elnemzetlenítésének módszereit. Ezek a következők voltak: 1. a szerb többség biztosítása minden helységben, 2. erőszakos beolvasztás, 3. a depopulációs folyamatok kiváltása a nemzetiségi többségű területeken, 4. a nemzetiségieknek a városokból való kiszorítása, illetve pauperizálása, 5. a kivándorlásra és emigrálásra kényszerítés módszereinek alkalmazása. Mindezek következtében a magyar népesség természetes szaporodásának jelentős részét elvesztette. Az 1931-es jugoszláv-szerb népszámlálás a magyarság számának jelentéktelen növekedéséről tanúskodik. Üldöztek mindenkit, aki magyar akart maradni vagy lenni. A hivatalos és nagyon hiányos rendőri kimutatások is arra utalnak, hogy 1941-ig legalább 60 ezer ember vándorolt ki a Bácskából és Bánságból tengerentúli országokba. Ezek úgyszólván kivétel nélkül magyarok és németek voltak. Az 1931-es népszámlálás 376 176 magyar anyanyelvű lakost vehetett számba Vajdaság mai területén. Ekkor azonban százalékos arányuk már csak 23,2%-ot tett ki az össznépeességben, a szerbeké viszont 37,8%-ra nőtt. Ennek következtében 1910-1931 között Bácskában 26, Bánságban 21, Szerémségben 6 magyar többségű település vált szerb többségűvé.

[Vissza](#)

Fráter Olivér

Erdély román megszállása 1918-1919-ben*"Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni mikor lehetne nagy vétek."**/Bod Péter: Magyar Athenas/. (1766)**The Romanian Occupation of Transsylvania in 1918-1919**The Székely division could have achieved serious military successes if it had received the necessary support from the Hungarian government and if it had put a greater emphasis on raising of strength and on developing its striking energy. However, it is a fact that the front of the Székely division was able to hold out for a long time in the region of the Királyhágó and could resist the Romanian divisions superior in resources, especially around Hadad and Csucsá.*

Az Erdély megszerzésére irányuló román területi aspirációk, a modern nemzetté válás és a polgári nemzetállam kialakulásának folyamatába illeszkedően, már a XIX. század második felében konkrét formát öltöttek. A román nép latin eredet- és összetartozás-tudatának kialakítása és felerősítése terén az ekkor formálódó román intelligencia meghatározó feladatot vállalt. Ekkor hozták létre azon szervezeteiket, amelyek működési helyüktől függően, nyílt vagy burkolt eszközök révén igyekeztek a nemzetközi sajtó és közvélemény figyelmét felhívni kisebbségi helyzetükből fakadó joghátrányaikra, és egyben megnyerni őket egyesülési szándékuk támogatására. 1891. január 24-én tartotta alakuló ülését a Liga Culturală nevű kulturális szervezet Bukarestben. A Liga azon eredeti és bevallott céllal alakult, hogy szervezete legyen az egész románság kulturális egységének, és hogy támogassa a román állam területén kívül élő románok kulturális törekvéseit. A kulturális egyesület azonban megalakulása második évében az úgynevezett erdélyi vagy nemzeti kérdés ügye alatt a legzajosabb magyarelles politikai izgatás szolgálatába állott. Ehhez számára az alkalmat a magyarországi románságnak az a politikai mozgalma szolgáltatta, amely az 1893-ban tárgyalt Memorandum- és Replica-perekben csúcsosodott ki. Mindkét per a nagy nemzetközi nyilvánosság előtt zajlott. Ezzel egy időben, a Liga Culturală szervezése révén heves agitáció indult meg a külföldi sajtó eszközének felhasználásával, hogy széles körben elterjesszék, hogy *"a mongol származású magyarság a nemes latin fajnak egy Európa keletre szakadt részét, a románságot tartja ezeréves fogságában és akarja megfosztani nemcsak politikai önállóságától, hanem édes anyjától, a nagy és nemes Rómától örökölt nyelvétől és nemzetiségétől."* A nemzetközi közvéleményben, a perről tudósító számos - kizárólag a Liga által tájékoztatott - külföldi újságíró hatására, a magyarsággal szemben Európa-szerte igen ellenséges kép alakult ki. E kérdésekről a francia, angol, olasz, sőt német sajtó orgánumai is egyre gyakrabban cikkeztek. Állandó felkapott témáik voltak a magyarországi nemzetiségek ellen elkövetett állítólagos magyar atrocitások.

A magyar kormány nem tett a nemzetiségekhez hasonló lépéseket a nyugati sajtó irányába. Ennek oka leginkább az a körülmény volt, hogy a bécsi császári és királyi közös külügyminisztérium sajtóirodája az úgynevezett birodalmi érdekek akadályozása miatt igyekezett a magyar külügyminisztérium, a külföldi közvélemény informálására irányuló minden akcióját az összbirodalmi szempontoknak alárendelni, esetenként ellehetetleníteni. A Liga jelentőségét tehát a magyar politika felismerte, lehetősége azonban korlátozott volt. Működéséről és a román irredentizmusban elfoglalt szerepéről azonban gr. Bethlen István a magyar parlamentben interpellációt is intézett Wekerle Sándor miniszterelnökhöz.

A Liga számos európai fővárosban nyitott irodát és fejtett ki propaganda- tevékenységet. A nemzetközi támogatás elnyerésére számos tudományos szimpóziumon is megjelentek, ahol részletesen ismertették a hazai románság helyzetét. 1891-ben a párizsi Etnográfiai Egyesület szervezésében G. Ocășanu, a Liga Culturală párizsi fiókjának tagja előadásában a következőket mondta: *"A magyar elem a Transzljajtániában a népesség 5%-a. A többi megoszlik a szlávok és a románok között."* A Liga Culturală, a Carpați és a többi román irredenta szervezet igyekezett a nyugati világ közvéleményét megtévesztő információkkal elárasztani. Ezen tevékenységük nagymértékben járult hozzá a Magyarország nemzetiségi viszonyairól kialakult nyugat-európai torz kép kialakulásához.

A nemzetközi agitációs politikán túl, Románia Erdélyre vonatkozó aspirációi az erdélyi birtokpolitika vonatkozásában is megjelentek. Az Erdély-szerte létrejövő román pénzügyi hálózatok megfelelő anyagi bázist jelentettek a román elem birtoktulajdonlasi pozíciójának erősítésére. Ebben a legfőbb szerepet az Albina bank játszotta. Magyarország nemzetiségi vidékein az eladott birtokok meghatározó része az ott lakó nemzetiségi parasztság vagy az ortodox egyház kezébe ment át. A román állam ezt a folyamatot az Erdély-szerte hálózattal rendelkező román pénzügyeteken keresztül, politikai céllal mesterségesen igyekezett elősegíteni. Bethlen a következő módon vélekedett erről: *"Erdély felett tartósan az fog uralkodni, aki a nemzetek létérti küzdelmében szerepet vivő nagy tényezőket a maga számára huzamosan kedvezően alakítani képes lesz. Aki ezt figyelmen kívül hagyja, azt a természet törvényei a leggyönyörűbb nemzetiségi politikai egyetértés mellett is szét fogják morzsolni."*

A világháború kitörését követően a román koronatanács semlegességi nyilatkozatban fejezte ki álláspontját. Kivárho politikájának célja az volt, hogy az antant számára legkritikusabb pillanatban (Bruszilov-offenzíva) ajánlja fel katonai segítségét a megfelelő területi kompenzációk fejében. Az antant és Románia 1916. augusztus 17-én kötött titkos katonai megállapodása szerint Románia hadba lépése esetén megkapja Bukovinát, az egész Bánságot, a történeti Erdélyt és Kelet-Magyarország területeit nagyjából a Tisza vonaláig. A szerződésnek megfelelően I. Ferdinánd király csapatai augusztus 27-én éjjel átlépték a Kárpátok vonalát. Erdély területén ekkor a VI. hadtest

állomásozott, Arz Artúr tábornok vezetésével. A 39. honvéd hadosztályt az orosz frontról szeptemberben irányították Erdélybe. Az *Ipotheza Z* fedőnevű román haditerv értelmében a támadó 440.000 fős román haderőnek néhány nap alatt el kellett érnie a Marost, és onnan két irányban az Alföldön keresztül folytatva az offenzívát Magyarország belsejébe hatolni. A román haderő szeptember 18-ig - a Falkenhayn hadsereg megalakulásáig (9. német hadsereg) - a Déva-Székelyudvarhely-Fogaras-Nagyszeben vonalig jutottak. Velük szemben Szászrégen területén, a Maros felső völgyében és Görgény Libánfalvánál a VI. hadtest parancsnokságának alárendelt 61. és 39. honvéd hadosztályok álltak. A hadtestparancsnokság Szászrégenben székelt. A betörést követően Arz tábornok parancsnoksága alatt megalakult az új I. osztrák-magyar hadsereg. Falkenhayn szeptember 26-28-án a nagyszebeni ütközetben, október 7-9-én a brassói csatában döntő győzelmet aratott a románokon. Ugyanekkor az I. hadsereg Marosvásárhelytől délre ugyancsak megtörte az ellenség erejét. Ezt követően a románok mindenütt visszavonultak, csupán utóvédjeik hátráltatták az előnyomulást. Románia 1917. december 9-én a bufeai fegyverszünetben letette a fegyvert, 1918. május 7-én Bukarestben pedig különbékét kötött a központi hatalmakkal. Erdélyről tehát, ugyan csak átmenetileg, de elhárult a román megszállás veszélye.

Magyarország történeti fejlődésében 1918. október 30-án sorsfordító változás következett be. Az úgynevezett őszirózsás forradalom győzelme nyomán az uralkodó Károlyi Mihályt nevezte ki az ország miniszterelnökévé. Magyarország külpolitikai helyzetét ekkor alapvetően az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül elszenvedett katonai vereség határozta meg. A fegyverszüneti tárgyalások a Padova melletti Villa Giustiban zajlottak, ahol Ausztria-Magyarországot Weber gyalogsági tábornok, az osztrák-magyar fegyverszüneti bizottság elnöke képviselte. Az antant által diktált feltételeket Weber tábornok november 1-jén kapta kézhez, és annak ötvenhárom órás vitáját követően, november 3-án délután három órakor Diaz francia tábornok előtt írta alá. A szerződés szövegét és aláírásának tényét a hadsereg-főparancsnokság a magyar kormánnyal november 3-án táviratilag tudatta. E fegyverszüneti szerződés pontjai között szerepel a fegyverek letétele az összes fronton, a szövetséges csapatok szabad mozgásának biztosítása, a dunai flottilla átadása, mindemellett a román határtól kezdődőleg egy tizenöt kilométer széles övezet kiürítése a Duna és Száva felett, illetve a Drinától nyugatra a szerb és a montenegrói határhoz viszonyítva. A szerződésben kizárólag az olasz frontszakasz vonatkozásában állapítottak meg demarkációs vonalat, tehát Magyarország tekintetében a mindenkori országhatár jelentette a megszállási övezet határát. November 4-én Károlyi Mihály érintkezésbe lépett az antant balkáni főparancsnokságával, Franchet d'Esperey tábornokkal, és tudatta vele, hogy a tárgyalások érdekében bizottságot fog küldeni Belgrádba. Franchet d'Esperey ugyan Párizsból mandátumot kapott tárgyalások lefolytatására, de csak olyan kérdésekben, amelyek a Diaz-féle fegyverszüneti szerződés határozványainak Magyarországra való gyakorlati alkalmazására vonatkoztak. A bizottság 1918. november 7-én délután hét órakor jelent meg Franchet d'Esperey előtt. Károlyi beszédében utalt arra, hogy Weber tábornok nem volt feljogosítva arra, hogy a független Magyarországot képviselje, így az általa kötött fegyverszüneti szerződést az új magyar kormány nem ismeri el. Károlyi tehát új szerződés megkötését szorgalmazta, ami fontos legitimitációt jelentett a kormány számára. A delegáció végül mégiscsak elfogadta Franchet d'Esperey tábornok feltételeinek összes pontját, aki az aláírás előtt Párizsból újból engedélyt kér a szerződés megkötésére. Károlyiék visszautaztak Budapestre, és aláírás végett Belgrádba indították Linder Béla volt hadügyminisztert, aki 13-án este érkezett Belgrádba, ahol a magyar kormány nevében, éjjel fél 12-kor aláírta a padovai szerződés határozványainál jóval kedvezőtlenebb feltételeket támasztó katonai szerződést. A szerződést az antant részéről Paul-Prosper Hensys francia tábornok és a szerb hadsereg főparancsnoka, ivojin Miić vajda írták alá. Az így megállapított, Magyarország határainál jóval északabbra, illetve nyugatabbra húzódó demarkációs vonal Barcs felett válik el az országhatártól, majd a Pécs, Baja és Szabadka vonalat követve, ezeket a városokat elcsatolva, Szeged alatt a Maros vonalát követi egészen Marosvásárhelyig, ahonnan egyenes vonallal Besztercén át a Felső-Szamos folyását követve a Radnai-hágónál éri el újra a határt. A szerződés többek között lefekteti, hogy a *"demarkációs vonalnak tisztán katonai jellege van, tehát nem tekinthető politikai vagy gazdasági határnak... a teljes hatalommal való megszállás alatt csakis a legszorosabb értelemben vett katonai hatalom gyakorlása értendő, amely a megszállás előtt gyakorolt polgári közigazgatás és igazságszolgáltatás hatáskörét semmiben nem érintheti. (...) Ehhez képest a megszállott területen a polgári közigazgatás (csendőrség, rendőrség) és igazságszolgáltatás minden ágazatban az összes állami törvényhatósági és községi hatóságok és közegek működésüket az eddigi jogszabályok szerint változatlanul folytatják. Valamint a közalkalmazottak állásaikban megmaradnak és a megszállás ideje alatt is kizárólag felettes hatóságaiknak vannak alárendelve."* A szerződés továbbá Magyarország számára 6 gyalogos és 2 lovas hadosztály fegyverben tartását engedélyezte. Fontos szabályozása még a szerződésnek, hogy az antant jogositványt nyert Magyarország stratégiai pontjainak megszállására függetlenül attól, hogy azok a demarkációs vonalon belül vagy kívül fekszenek. Jogi értelemben a belgrádi egyezmény csakis kiegészítő része lehetett volna a páduai fegyverszüneti szerződésnek, és kizárólag a fegyverszüneti állapot időpontjára és részleteinek szabályozására kellett volna korlátozódnia. Az ilyen értelemben vett szerződés megkötését azonban egyik fél sem szorgalmazta.

A nemzetközi eseményekkel párhuzamosan a hazai románság is fokozta tevékenységét. 1918. október 27-én Aradon megalakult a Román Nemzeti Tanács, amely november 9-ei ülésén döntő lépésre szánta el magát. Ultimátumot intézett a magyar kormányhoz, amelyben kifejezte, hogy *"az események rohamos fejlődése folytán azon meggyőződésre jutottunk, hogy a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint a nemzetünknek és a vele egy területen élő kisebbségek érdekében, a közrend, vagyon- és személybiztonság megóvása céljából most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat."* Az ultimátum, amelyet Vasile Goldiș fogalmazott és dr. Pop C. István (Ștefan Pop Cicio), a Román Nemzeti Tanács elnöke írt alá, november 2-áig szóló határidőt szabott a magyar kormány válaszára. Az ultimátum 10-ei kézhezvételét követően a Károlyi-kormány a határidő 12 órával történő meghosszabbítását kérte, amelyet megszerezve egy Jászi Oszkár vezette, 25 főből álló delegáció utazott Aradra. A tárgyalások a megyeháza tanácskozótermében 13-án délelőtt 11 órakor kezdődtek, ahol a románokat a következők képviselték: Iuliu Maniu (aki Bécsből csak 14-én érkezett Aradra), dr. Ștefan Pop Cicio, dr. Ioan Ardelean, Aurel Lazăr, Vasile Goldiș, Aurel Vlad, illetve Ion Flueraș, Iosif Jumanca (szerb) és Enea Grapini a szociáldemokraták képviselőjében. A tárgyalások folyamán Jászi kifejtette, hogy a magyar kormány helyesli és támogatja a román önkormányzat tervét addig a

határig, amíg az a Magyarországon élő többi nemzet ugyanilyen önkormányzati igényével nem kerül összeütközésbe. A szóban forgó 26 vármegye területén - mint mondta - a románság kizárólagos impériuma egyet jelentene a magyarság és németiség jogfosztásával. Ugyanis a románok által megjelölt területen 2 millió 900 ezer román mellett 3 millió 900 ezer nem román él. Így a románság a népességnek csak 43%-át teszi ki. Jászi továbbá részletesen ismertette elképzelését az általa kidolgozott szövetségi autonómiáról, amelyben a vármegyei felosztás megszüntetése után kerületi rendszert alakítanának ki, amelyek túlnyomórészt egynyelvű tömböket fognának át. Emellett egy 11 pontból álló javaslatot is kidolgozott, amely azokat a módosításokat tartalmazta, amely az Erdély és Kelet-Magyarország románlakta vidékein szavatolná az élet- és vagyonbiztonságot. A román delegáció azonban mindenféle magyar javaslatot elutasított és kizárólag az ultimátumban megfogalmazott céljai maradéktalan teljesítését tartotta elfogadhatónak.

Ismeretesek voltak tehát ezáltal a magyar kormányzat számára a román területi aspirációk és a nemzetiségekkel történő, tárgyalásos úton való megegyezés kudarca. Románia fenyegető magatartásának hatására és az 1916-os betörés figyelmeztető előjelét felidézve a magyar kormány már 1918. október elején lépéseket tett Erdély katonai megvédésének feltérképezésére. Bornemissza Jánost Háromszék vármegyébe küldte, aki 1918. október 21-én Brassóból a következő távirati jelentést küldte a miniszterelnöknek: *"Értesülésem szerint a határszéleken a helyzet komolyra fordult, és nyolc nap óta katonai csapatszállítások teljesen szünetelnek. Az itt lévő katonai erők az első nyomás fenntartására sem elégségesek, tüzérség pedig majdnem teljesen hiányzik."* 1918 októberében Erdély katonai helyzete a következő volt: Goldbach altábornagy erdélyi csoportja (28 zászlóalj és 12 üteg) azokat a hágókat tartotta megszállás alatt, amelyeken a román csapatok a betörést tervezték. Erdély keleti határainak megvédésére a következő csapatok állottak rendelkezésre: 1. lovas hadosztály, 17. és 29. népfelkelő ezred, a 113., 204. és 206-os gyalogezred, a 311./I. és 316./I. hadtápszázlój. Ezen felül két repülő század és 10 üteg tüzérség. További két üteg odaszállítás alatt állott. E haderő (28 zászlóalj, 2 hadtápszázlój, 12 üteg tüzérség és 2 repülő század) összesen 13.662 puskát és 82 ágyút képviselt. Ferdinánd román király november 10-én elrendelte az általános mozgósítást, amely eredetileg 25, majd 10 korszályt érintett. A román hadsereg csoportosításait a Kárpátok hágóinak előterében hajtotta végre, s ott 10 gyalogos hadosztályt, 1 határőrhadosztályt és 2 lovas hadosztályt állított fel. Mindezekből azonban, az egyéb határok őrzésére, a belrend és biztonság fenntartására és egyéb feladatok megoldására elkülönített erőket figyelembe véve, az Erdély elleni tervezett invázióra összesen 4 gyalogos hadosztályt alkalmazhatott. A Magyar Hadügyminisztérium felderítési jelentései szerint a román hadsereg betörés előtti elhelyezkedése az ország keleti határának tőszomszédságában a következő volt:

Birladon: a 3. és 5. hadosztály-parancsnokság, Piatrán: a 2. hadosztály-parancsnokság, Bacaun: a 14. hadosztály-parancsnokság, Romanban: a 7. hadosztály-parancsnokság, Tecuci-on: a 6. hadosztály-parancsnokság.

A katonai védekezés tendenciáit erősítendő, önszerveződő kezdeményezés volt az úgynevezett önálló Székely Köztársaság terve. E szerint a Székelyföld független kis államot alkotott volna, amely azonban természetes szövetségben működött volna Magyarországgal. A tervezet kidolgozói azzal érveltek, hogy a Wilson-féle önrendelkezési jog alapján a megalakuló szabad Székely Köztársaságra nem vonatkozik a belgrádi egyezmény, így tehát antant-megszállás alá sem esne. A terv alapkonceptiója egy német-székely véd- és dacsövetség lett volna, melynek katonai bázisát Romániából Erdélyben keresztül hazatérő, mintegy 170.000 fős német haderő, az úgynevezett Mackensen-csoport jelentette volna. Mackensen állítólag tudott e tervről, s vállalta is a szükséges katonai garanciák biztosítását, ugyanakkor feltétele volt az állami deklaráció. A terv azonban az ellenpropaganda és a közlekedési nehézségek miatt meghiúsult. Már a román megszállás megkezdése után, november 28-án került sor a marosvásárhelyi Székely Nemzeti Gyűlés megtartására, amelyen a mintegy 5000 résztvevő Magyarország területi integritása mellett foglalt állást. Mindezen szándékok és kezdeményezések azonban a véleménynyilvánítás szintjén jutottak csak kifejezésre, tényleges gyakorlati eredményt nem tudtak elérni.

A marosvásárhelyi csendőrszárny számol be arról az esetről, mely szerint első alkalommal november 12-én délután egy órakor léptek az első román csapatok, a Gyergyótölgyesi-szoroson át behatolva Magyarország területére. Szintén november 12-ei keltezésű Inczedy Joksmán Nándor, Csík vármegyei alispán közlése, amely arról számol be, hogy egy főként határőrökből álló román különítmény Gyergyótölgyest elfoglalva Gyergyóhollóig haladt előre, s ott az őket vezető román százados kijelentette, hogy a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásokig a községben marad. Lényeges körülmény, hogy a román behatolások a november 13-ai belgrádi katonai konvenció aláírása előtt történtek, tehát semmiféle jogi alapjuk nem volt. November 13-tól 20-ig a románok a Felső-Moldvából Erdélybe vezető négy szorost (Tölgyesi, Gyimes, Úz, Ojtoz) gyenge csapatokkal birtokba vették, és különítményekkel a Tölgyesi-szoros kijáratát (Borszéket és Tölgyest), a Békás-szorost, a Gyimesi-szoros kijáratánál fekvő helységeket (Gyimesbüköt és Gyimesközéplókot), az Úz-szoros kijáratánál Csíkszentmártont, valamint az Ojtozi-szorosnál található Sósmezőt és Berecket megszállották, az Olt és Felső-Maros völgyébe pedig járőröket toltak előre. Ezen előretolt csapatok mögött az Erdély megszállására kijelölt román erő Felső-Moldvában vonult fel. A volt erdélyi hadseregcsoporthoz (Goldbach-csoport) után Csík vármegyében hatalmas mennyiségű, mintegy 200 vagont kitevő kincstári hadianyag (jármű, lovak, ágyú, fegyver) maradt vissza, melyeknek a demarkációs vonalon túlra való szállítása az idő rövidsége miatt lehetetlen volt, ezért annak nagy részét a csíkszeredai magyar nemzeti tanács, hogy ne kerüljön a román haderő birtokába, a lakosság között szétosztotta. Ez eredményezte később azt a román gyakorlatot, hogy rendeletben hirdették ki az összes fegyverek, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében rendszeresített egyéb eszközök kötelező beszolgáltatását, amely az egyéb rekvirált javakkal egyetemben a román haderő felszerelésének kiegészítésére szolgált.

A határ menti hivatalos szervek - már a belgrádi fegyverszüneti konvenció előtt is - távirati úton, többszöri esetben fordultak a hadügyminisztériumhoz, hogy a román katonaság betörése esetén, amennyiben az a csendőrség vagy egyéb rendvédelmi szervek lefegyverzését követelné, milyen magatartást tanúsítsanak. A minisztérium válasza: román hadműveleti csoportokkal szemben semmilyen ellenállást nem szabad kifejtetni. Minden sérelmezhető eljárást azonban jelenteni kell, amelyet a magyar kormány a Budapesten tartózkodó antant összekötő tisztnek,

rendszerint Ferdinand Vix alezredesnek továbbítani fog. A magyar kormány ezek alapján tehát kizárólag diplomáciai síkon igyekezett felmerülő problémáit orvosolni.

A Moldva völgyeiben felvonult két román hadosztály november 24-én négy oszlopban kezdte meg az előnyomulást a határon. A 7. hadosztály egy dandár tüzérséggel Dorna-Vatra térségéből a Borgói-hágón, a Beszterce-völgyében Dorna-völgy (XI. 13.), Borgóprund (XII. 1.), Beszterce (XII. 8.), Bethlen irányban, a Radnai-hágón át pedig a Szamos-völgyében Óradna (XI.13.), Naszód (XII. 8.) irányban, Bethlennél egyesülve a déli szárnyal december végéig Désig nyomult előre. E hadosztály általános feladata volt a Szilágysomlyó-Nagybánya-Máramarossziget-Dés térséget birtokba venni. Dést december 21-én, Nagybányát pedig 1919. január 9-én foglalták el a román csapatok, hogy onnan induljanak tovább, a belgrádi konvencióban megjelölt demarkációs vonalat átlépve, Szilágycseh (I. 20.), Zsibó (I. 13.) és Zilah (I. 16.) irányába.

A 6. hadosztály három ponton tört be Erdélybe. Egy dandár a Tölgyesi-szoroson keresztül Gyergyótölgyes (XI. 12.), Borszék (XI.24.), Maroshévíz (XI. 29.) elfoglalása után kétfelé válva délen Gyergyószentmiklóst, északon pedig a Maros völgyében haladva Mesterháza (XI. 29.) és Szászrégen (XI. 30.) után Niculescu ezredes vezetésével Marosvásárhelyt (XII. 2.) foglalta el. Ez a szárny fejlődött fel a Maros mentén egészen Marosújvár (XII. 10.) térségéig. A Gyimesi-szoroson érkező, tüzérséggel és lovassággal rendelkező román dandár, Gyimesbükk (XI. 13.) és Csíkszépvíz (XI. 18.) elfoglalása után, egy Gyimesbükkön lefoglalt vasúti szerelvényt közlekedve november 26-án déli 12 órakor Csíkszeredába zeneszóval, egy tábornok parancsnoksága alatt bevonult. A parancsnok kijelentette, hogy a román király parancsára, az antant parancsnokság tudtával és beleegyezésével lépték át a határt. Kijelentette, hogy az összes hatósági szervek a helyükön maradnak, működésüket, miként eddig is, úgy a jövőben is folytatják. Elrendelte az összes lőfegyverek, revolverek 24 óra alatt való beszolgáltatását." A bevonuló csapatok parancsnoka továbbá cenzúrát vezetett be, valamint elrendelte a csendőrség és rendőrség lefegyverzését. Miután a város előjárói felhívták a figyelmét arra, hogy ezen intézkedései a fegyverszüneti szerződés - fentebb idézett - I. pontjába ütköznek, kijelentette, hogy "neki erre parancsa van, s míg ellenkező utasítást nem kap, másként nem intézkedhetik." November 28-ra a Felső-Maros vidéke és az Olt-völgye és az egész Csík vármegye román kézre került. A Csíkszeredát megszálló haderő, a közeli Csíkszentdomonkos (XI. 30.) megszállása után, a Hargitán átkelve, a Nagy-Küküllő völgyében folytatta az előrenyomulást. December 6-án elfoglalta Székelyudvarhelyt, majd Segesvár (XII. 16.) és Medgyes (XII. 16.) után elérve a Maros-vonalat, a bal parton fekvő Nagyenyeddel és Gyulafehérvárral szemben Szászsebes-Marosújvár térségében helyezkedett el. A 6. hadosztály déli része az Ojtozi-szoroson nyomult előre, Sósmező (XI. 13.), és Bereck (XI. 13.) elfoglalása után bevonult Kézdivásárhelyre. Az Ojtozi-szoroson behatolt oszlop szállta meg később egész Háromszék vármegyét.

A Romániából visszavonuló német haderő zöme december 4-e körül a Maros és Nagy-Küküllő folyókat érte el, a végoszlopok pedig Brassóból Segesvárra és Medgyesre, Nagyszebenből Gyulafehérvárra, Petrozsényből pedig Hátszegre kerültek, a románok Erdély megszállását tehát már déli irányból is megkezdhették. Így a 2. vadász hadosztály első osztagai december 5-én a Tömösi-szoroson át először Brassóba (XII. 7.), majd Fogaras elfoglalását követően Nagyszebenbe (XII. 10.) érkeztek, ahol egyesültek a Vöröstorony-szoroson keresztül behatoló egységekkel. Majd tovább nyomultak Szászsebestől északra Gyulafehérvár, illetve déli irányba Szászváros térségébe. A legnyugatibb betörési ponton, a Vulkán-szoroson keresztül bevonuló haderő Petrozsény (XII. 5.) elfoglalása után Hátszegre (XII. 12.), majd onnan nyugati irányba Karánsebesre (I. 16.), valamint Dévára jutott el, hogy onnan majd a Maros-demarkációs vonalat átlépve Zám (I. 18.) és Brád (I. 18.) felé törjön előre. Petrozsény és térségének megszállása Magyarország számára igen komoly gazdasági következményekkel járt, mivel a demarkációs vonal által kettévágott Erdély déli, megszállt felén számos olyan nyersanyaglelőhely volt, mint például a Zsil-völgyi feketeszén bányavidék, amelyek a magyar gazdaság működőképességének fontos elemei voltak. A terület román megszállásával - bár a gazdasági potenciál feletti rendelkezést a belgrádi konvenció garantálta a magyar államnak - ezen nyersanyagforrások, lelőhelyek elvesztek a magyar gazdaság számára. Látható tehát, hogy a három román hadosztály 1918. december 2-12 között mindenütt elérte a Maros-demarkációs vonalat, sőt néhány helyen át is hatolt rajta. A román haderő tehát a Keleti- és Déli-Kárpátok szorosai után, a Hargita- Baróti-hegység által alkotott, Erdélyen belül egyedülként lehetséges második védelmi vonalon is átlépett. A Marosnál a magyar haderő csak pillanatnyi sikereket tudott volna elérni. Ezért volt később szükséges a harc esélyes felvétele szempontjából egészen a Királyhágó környékéig visszavonni és ott csoportosítani a magyar csapatokat.

A Magyarország területén élő nemzetiségek 1918. november folyamán a magyarokkal együtt alakították meg saját, etnikai alapon szerveződő nemzetőrsegeiket, amelyek felszerelésük és fizetésük biztosítását a magyar állam kötelességének tartották. A kormány nemzetiségi megkülönböztetés nélkül támogatta és fenntartotta az így megalakuló szervezeteket, azonban működésüket már nem volt módja felügyelni. Hadügyminiszteri rendelet intézkedett arról is, hogy a román nemzetőrök zsoldja akkor is kifizetendő volt és akkor is ellátandók voltak fegyverrel, ha a román nemzeti tanácsra és nem a Magyarországhoz való hűségre tettek esküt. Ebből következőleg állhatott elő az a helyzet, hogy a magyar állam saját pénzén fegyverezte fel azokat a román nemzetőröket, akik később a román megszálló haderő kötelékében teljesítettek szolgálatot. Erre a reguláris román egységek jelentősen rá is szorultak, mivel állandó létszámiánnyal küszködtek. Gyakori eset volt, hogy csak az első megszálló-vonalban tudtak a románok katonailag hatékonyan fellépni.

Az előzményeket felidézve, a tárgyalt időszak egyik fontosnak tartott eseménye volt a december elsejei gyulafehérvári román nemzetgyűlés, amelyre a románok mintegy 40.000 embert vártak. A Központi Román Nemzeti Tanács november 30-ra előzetes ülést hívott össze azzal a céllal, hogy tisztázzák a közöttük lévő, Erdély jövőjére vonatkozó fontosabb kérdéseket. A fő vitakérdés a Román államba való beolvadás módjára vonatkozott, nevezetesen, hogy Erdély sajátságos történelmi fejlődése és tradíciói alapján öngazgatásából mit kíván és tud majd megőrizni az új Nagy-Románia keretein belül. A Ion Flueraş vezette szociáldemokraták a lehető leghamarabb önállóság megőrzését kívánták, míg a bukaresti emigráció a nagy-román állam kereteibe való teljes beolvadás hívei voltak. A szociáldemokraták javaslatát - mivel a Vasile Goldiş által összeállított, 9 pontból álló rezolúció-tervezet

szövegében benne maradt az, hogy a történelmi fejlődés során kialakult különbségek áthidalása érdekében a volt magyar területeknek autonómiát kell adni - végül a bukarestiek is elfogadták. 133 választókerületből mintegy 600 küldött volt jelen a december elsején megtartott nagygyűlésen, akik kiegészültek az egyházak, a szociáldemokraták, a román hadsereg, valamint a bukovinai és besszarábiai nemzeti tanácsok képviselőivel. A hivatalos küldöttek összlétszáma így 1228 fő volt. Az erdélyi küldöttek helyszínre utazását a Garami miniszter által rendelkezésükre bocsátott különvonatok segítették elő. A nagygyűlésen Vasile Goldiș felolvasta az előző éjszaka elfogadott 9 pontból álló rezolúciót, melynek első pontja a következőket tartalmazta: "*Erdély, Bánát és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918. november 18-án* (december 1-jén) *nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt, kimondják a robánoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával.*" A rezolúciók 3. pontja teljes nemzeti szabadságot hirdetett az együtt lakó népek számára azzal, hogy biztosította számukra az anyanyelven való szabad kormányzást, a saját közigazgatás létrehozását, a népesség számarányának megfelelő arányban való részvételt az ország kormányzásában, valamint a felekezeti autonómiát. Általános, közvetlen, egyenlő, titkos, községenkénti és proporcionális választójogot hirdetve minden 21. életévét betöltött személy számára. A korlátlan sajtó-, gyülekezési és egyesülési jog mindenkit megilletett. 1918. december 1-jén Alexandru Vaida-Voevod javaslatára a küldöttek megválasztották a Román Nemzeti Nagytanácsot (*Mare Sfat Național*), amely 2-án 15 tagból álló Kormányzótanácsot (*Consiliul Dirigent*) hozott létre, amely szerv az erdélyi románság kormányaként működött. Miniszterelnöke és belügyminisztere Iuliu Maniu lett. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés továbbá egy olyan állásfoglalást fogalmazott meg, amely szerint nem ismerik el a belgrádi katonai konvencióban kijelölt demarkációs vonalat, hanem azt a vonalat tekintik határnak, amely a Szamos folyónak a Tiszába való ömlésétől Szegedig húzódik, jogot formálva ezáltal az Aradon deklarált 26 magyarországi vármegye feletti hatalom gyakorlására. Az erdélyi román kormány és nemzetgyűlés december 4-én költözött a biztonságosabbnak tartott Nagyszebenbe. A *Consiliul Dirigent* december 14-én adta át I. Ferdinánd román királynak a rezolúciók szövegét. 24-én, a *Monitorul Oficial* című hivatalos közlönyben két királyi dekrétum jelent meg. A 2671. számú királyi rendelet törvénybe iktatta a gyulafehérvári rezolúciók egyesülési rendelkezését (I. pont), a másik, a 3632. számú rendelet pedig hat törvénycikkben szabályozta a királyi román kormány és a Kormányzótanács viszonyát, jelentősen csökkentve utóbbi hatáskörét. A gyulafehérvári pontok és az erdélyi románok öngazgatásra vonatkozó elképzelései tehát már a kodifikáció során csorbát szenvedtek, minthogy az egyesülési ponton kívül az összes többi általános, demokratikus és kisebbségi jogok biztosítása kimarad belőlük.

Ami a szászok helyzetét illeti, az erdélyi románság már a magyarországi forradalom kitörése előtt lépéseket tett annak érdekében, hogy a szászokat a Romániához való önkéntes csatlakozás politikájának megnyerjék. A szászok megnyerése érdekében sikerült is egy pártot szervezniük az addig egységes szászok között Herfurt püspök vikárius és dr. Karl Blechtenmacher orvos vezetésével, amely párt a Romániához való csatlakozást tekintette fő célkitűzésének. Velük szemben állt a Servatius brassói alispán, Schnell polgármester és Reinich főkapitány nevével fémjelezhető csoport, amely a székelyekkel való együttműködés és általában a magyar állam keretein belül való megmaradás hívei voltak. A harmadik csoport pólusként, a kivárás taktikáját választotta. A pártok állásfoglalását Bukarestből is igyekeztek befolyásolni azáltal, hogy az ottani Erdélyi Szász Egylet dr. Frank elnök vezetésével összegyűlt 500 tagja kimondta a gyulafehérvári határozatokhoz való csatlakozásukat. 1919. január 8-án a román hadsereg által megszállt Medgyesen a szászok nagygyűlést tartottak, amelyen a Romániához való önkéntes csatlakozásukat mondták ki. A csatlakozási mozgalom élén ekkor Rudolf Brandsch, későbbi román parlamenti képviselő állt. A Segesváron 1919. november 6-án megtartott úgynevezett "Sachentag"-on a szászok 18 pontban foglalták össze mindazon kívánalmaikat, amelyeket az új állam keretein belül érvényesíteni szándékoztak. Ezen célkitűzéseik között szerepelt a német nyelv teljes jogú használata a közélet minden szintjén, a német nyelvű közigazgatás és igazságszolgáltatás, a német hadkötelesek számára német szolgálati nyelv használata a hadseregben, valamint teljes, a lakosság nemzetiségi arányait tükröző városi, megyei és országgyűlési képviselők kialakítása.

A Marosvásárhelyet megszálló 6. hadosztály csapatai december 8-án osztagot toltak át a Maroson. Mivel helységek a demarkációs vonalon túl feküdtek, a román haderő megszegte a belgrádi katonai konvenciót. Ugyanekkor egy 100 főből álló román csapat Beszterce felől vasúton érkeve megszállta a szintén a demarkációs vonalon túl fekvő Naszódot. December 9-én Marosvásárhelyről kiindulva egy 1300 fős, tüzérséggel kiegészült reguláris román haderő átkelve a Maroson Aranyosgyéres, Torda irányába hatolt előre. Mindezek után november 11-én a Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság jegyzékben kért felvilágosítást Vixtől a helyzet tisztázására, hogy a román csapatok milyen minőségben és kinek a felhatalmazása alapján lépték át az érvényes demarkációs vonalat. Erre válaszul Prezan román tábornok november 12-ei megismételt kérésére, Henri Mathias Berthelot tábornok engedélyt adott a román csapatoknak a demarkációs vonal átlépésére. Berthelot erről a döntéséről nemcsak Vixet nem értesítette, de a párizsi francia hadvezetéssel is csak 15-én közölte döntését. A románok számára megadott felhatalmazás két valószínűsíthető okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a belgrádi fegyverszüneti szerződés rendelkezése szerint a magyar kormánynak kötelessége lett volna a Romániából hazafelé tartó Mackensen-csoport lefegyverzése és internálása, melynek végrehajtására a magyar kormánynak nem álltak rendelkezésére a szükséges feltételek, így annak végrehajtásának nem tudott eleget tenni. A másik hivatkozás a bolsevizmus veszélye és az elégtelen közbiztonság volt, amely a románok szerint az általuk meg nem szállt területen élő románság élet- és vagyonbiztonságának állandó veszélyét jelentette. December 15-én a magyar katonai hírszerzés elfogta a román vezérkar főnökének táviratát, amelyben utasítja a román csapatokat a demarkációs vonal átlépésére. A helyzet bizonytalanságát Berthelot tábornoknak a magyar kormány számára november 17-én, Vix alezredesen keresztül eljuttatott távirata döntötte el, hogy Kolozsvár "*városnak az én parancsomra mint stratégiailag fontos pontnak román csapatok által kell megszállva lenni addig is, míg francia csapatokat tudok oda küldeni.*" A nagyszebeni román kormányzótanács 16-án, majd a kiürítés részleteire vonatkozólag 18-án intézte felszólítását Landrot alezredes útján a magyar kormányhoz, amelyben követelte több stratégiai pont átadását, valamint a Szatmárnémeti-Nagykároly-Nagyvárad-Arad-vonalig húzódó terület katonai kiürítését és átadását. A magyar hadvezetés, miután 19-én kézhez kapta Berthelotnak azon táviratát, hogy a román csapatok átléphetik a demarkációs vonalat, és a belgrádi fegyverszüneti szerződés III. pontja értelmében megszállhatják a Maroson túli

terület stratégiaileg fontos pontjait, csapatait visszavonta a Kolozsvár-Torda-Nagyenyed-Gyulafehérvár-Zám-vonal mögé. Mindezzel egy időben a magyar kormány a december 6-án tartott minisztertanácson rendelkezett, a *Kelet-magyarországi Főköormánybiztosság* felállításáról. A hivatal december 13-án kezdte meg működését, élére dr. Apáthy István került. Fő feladata a magyar kormánnyal és a megszálló román haderő vezetésével való kapcsolattartás, a kelet-magyarországi területek igazgatása és a területen élő magyar lakosság érdekképviselése volt. A kormány másik intézkedése az öt legfiatalabb korosztály (az 1896-1900-as évfolyam) bevonulását elrendelő hadiparancs kiadása. A román haderő által már megszállt területekről való bevonulást a román katonai vezetés minden eszközzel igyekezett megakadályozni. Brassóban Dobre ezredes a város parancsnoka falragaszokon hirdetményt tett közzé, melyben megtiltotta a magyar állam hadseregébe való bevonulást. Marosvásárhelyen a fiatal évfolyamok bevonulását szintén betiltották, és 17-42 éves korig a férfi lakosság és az összes tényleges tiszt utazását beszüntették. Mindezek hatására novemberben a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács - összhangban az Erdélyi Katonai Parancsnoksággal - buzdító felhívást bocsátott ki Erdély magyar lakóihoz: hogy *"engedjenek a kormány behívó parancsának, és segítsenek a hazát az ellenségtől megvédeni."* November 25-én a nemzeti tanács 15 székely tisztet küldött ki a Székelyföldre, hogy katonákat toborozzanak. Ennek eredménye azonban később jelentkezett.

A Maroson túli területek elfoglalására meginduló román haderő fenyegető közeledése a kormánybiztosságot is cselekvésre indította. Apáthy kérésére a Berthelot-val történő tárgyalás céljából a kormány Rónai Zoltán és Fényes László kormánybiztosokat küldte Erdélybe. Kolozsvárt december 17-én tárgyaltak Apáthy főköormánybiztossal, Kratochvil katonai főparancsnokkal és egyéb illetékesekkel. Fényes László az esetleges katonai ellenállásról így nyilatkozott: *"Arra az eredményre jutottunk, hogy ha a bevonult és még bevonuló román hadsereggel legalább egy ötöd erőt tudunk szembeállítani, meg lehet a fegyveres ellenállást kísérelni."* Mindehhez azonban ágyú, gépfegyver és muníció kellett. Ez ügyben Apáthy, Kratochvil és Fényes több ízben telefonált Károlynak, aki kijelentette: Budapest képtelen adni akár csak egy ágyút is, mivel ami volt, azt a Csallóközbe adták, másik részét pedig Salgótarján védelmére rendelték. Kratochvil a németektől kívánt tüzérséget szerezni, de azok már nehézfegyverek nem használt részét eladták a románoknak. A fegyveres ellenállás reményének meghiúsulása és a magyar kormány nyilatkozata, amely a román csapatoknak, a Maros-vonalon történő ellenállás nélküli előrenyomulását lehetővé tette, a még fegyverben lévő magyar csapatok tagjai között igen nagy elkeseredést váltott ki. December 18-án, mivel a székelykocsárdi Maros-híd székely őrsége nem volt hajlandó a híd önkéntes feladására, mert mint mondták, *"inkább ott halnak meg, de nem adják át Erdélyt"*, Fényes László, miután Marosújváron Neculcea tábornokkal tárgyalásokat folytatott, és tisztázta az átadás feltételeit, a következő szavak mellett kénytelen volt a hidat a románoknak átadni: *"Úgy a magyar kormány, mint az egész magyar nemzet nevében kijelentem, hogy a magyar nemzet soha, sem a Maroson túli földről, ahonnan Önök most jönnek, sem arról a földről, ahová most mennek, lemondani nem fog."*

A magyar kormány által elrendelt csapatvisszavonások nyomán a Kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács kiáltványban fogalmazta meg *"A világ népeihez"* szóló nyilatkozatát, amelyben az erdélyi magyarság a Wilson-féle önrendelkezési jog alapjára helyezkedett. Ugyanezek a politikai személyiségek voltak az aláírók, akik december 22-re Kolozsvárra magyar nagygyűlést hirdettek meg. Az erre vonatkozó szervezkedési előkészületek december közepén meg is kezdődtek. A nagyszabású *Consiliul Dirigent* nyilvánosan jelentette ki, hogy a gyűlés megtartása elé semmilyen akadályt nem gördít. A gyakorlatban azonban a nagyszabású kormányzótanács titokban utasította a román nemzeti tanácsokat és nemzetőrsképeket, hogy akadályozzák meg a magyar tömegek Kolozsvárra jutását. Telefonon lehallgatott beszélgetésekből az is kiderült, hogy december 22-re nagyobb környékbeli román tömegeket mozgósítottak azon célból, hogy megzavarják a magyar nagygyűlést. A kolozsvári gyűlésre, amelyre a magyarság és románság képviselőin kívül mintegy 300 szász és sváb község küldte el küldötteit, a különböző források 40 ezer és 120 ezer fő között állapítják meg a megjelentek számát. A megjelenteket a Szociáldemokrata Párt nevében Ujhelyi Ferenc, a gyűlés elnöke köszöntötte. Majd átadta a szót Apáthy István kelet-magyarországi főköormánybiztosnak, aki beszédében hangsúlyozta, hogy a magyarságot *"annyira nem győzték le, hogy a körülöttünk lakó bármely nemzetnek joga volna rendelkezni felettünk."* Az ülésen beszédet mondtak még dr. Janovics Jenő, a Kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, Sándor József, a kolozsvári polgárság megbízottja, valamint Strengar-Demian Sava, az aradi szociáldemokrata párt és a román munkásság nevében. Az utóbbi szónok beszédében kihangsúlyozta, hogy a román szociáldemokraták nem azonosítják magukat a gyulafehérvári határozatokkal, illetve tiltakoznak az ellen, hogy a román csapatok parancsnokai a delegátusok ezreit akadályozták a Kolozsvárra történő utazásban. Dr. Vincze Sándor beszédében nagy hangsúllyal emelte ki, hogy *"a gyűlésen Erdély összes népei fajra, felekezetre és osztályra való tekintet nélkül jelentek meg és szabad akaratukból emelik fel szavukat Magyarország területi integritásának megcsonkítása ellen."* Dr. Vincze Sándor beszéde végétével határozati javaslatot terjesztett elő, amelyet a gyűlés egyhangúlag elfogadott. Idézve ennek szövegéből: *"Kelet-Magyarország 1918. december 22-én Kolozsvárott összesereglett, különböző vallású és fajú népei kijelentik, hogy a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési jogok alapján továbbra is a magyar népköztársaság és a magyar állam kereteiben kívánnak élni s az egységes és csorbítatlan Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot."* Mindezeket követően a téren összegyűlt tömeg kívánságának eleget téve a szónokok az Iparos Egylet székházának erkélyéről beszédeket intéztek az összegyűltekhez. Gheorghe Avramescu a román munkásság nevében a következőket mondotta: *"A román munkásság nevében tiltakozom Erdély megszállása ellen és kijelentem, hogy Erdély népei a szabad és független Magyarország keretében óhajtják megtalálni boldogságuk útját"*

Kolozsvár városának megszállására 1918. december 24-én délben került sor. A magyar hadsereg által előzőleg már kiürített várost a Gherescu ezredes által vezetett 7. román hadosztály két üteg tüzérséggel felszerelt, mintegy 4.000 fős hadereje szállta meg. A bevonulás alkalmával az első találkozás a megszállók és a város vezetői között a Honvéd utcai vámnál zajlott le. A város négy tagból álló küldöttsége nevében dr. Haller Gusztáv polgármester a következő szavakat intézte Gherescu ezredeshez: *"Kelet-Magyarország főköormánybiztossága megbízásából mint Kolozsvár város törvényhatóságának első tisztviselője megjelentem, hogy a szövetséges hadsereg*

főparancsnoksága és a nép kormánya nevében aláírt fegyverszüneti szerződés értelmében a stratégiai célból megszálló sereget fogadjam. (...) Kérem tábornok urat, hogy e régi, sok százados kultúrájú város lakossága iránt jóindulattal viselkedjék. A lakosság rendet fog tartani." Gherescu ezredes válaszában kifejtette, hogy *"meggyőződhet róla Kolozsvár városa, hogy nem mint ellenség jövünk, hanem mint a lakosság jó barátja. Hangsúlyozom, hogy én és a királyi csapatok csak békét teremteni és a rend fenntartására jöttünk."* December 24-én délután megérkezett a városba Neculcea generális is, aki az Apáthyval folytatott tárgyalásai során kijelentette, hogy a város közigazgatásába nem avatkozik bele, és a közrend fenntartása érdekében hozzájárul 50 magyar nemzetőr, 15 csendőr és 88 rendőr fegyverben tartásához. Az egyéb kolozsvári közállapotok szabályozása tekintetében Gherescu ezredes december 27-én 13 pontból álló rendeletet tett nyilvánosan közzé. A statáriális rendeletek korlátozták a sajtó- és gyülekezési jogot, a postaforgalom szabadságát, és elrendelték az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének leszerelése folytán a polgári személyeknél visszamaradt fegyverek és felszerelések azonnali beszolgáltatását, illetve a nem helyi lakosok kötelező jelentkezését. A december 31-én közzétett rendeletek a magyar hadseregbe történő bevonulást is megtiltották, a nem kolozsváriaknak és magyar katonatiszteknek három napon belül el kellett hagyniuk a várost, valamint betiltották a magyar hadseregbeli katonaruha viseletét. Berthelot tábornok ezek között a körülmények között érkezett december 30-án Kolozsvárra, ahol Apáthyval tárgyalt. Céljuk az volt, hogy megakadályozzák a magyar és román csapatok közötti fegyveres konfliktus kialakulását. Ennek érdekében 1919. január 3-án egy, a magyar csapatok által kiűritendő, Dévától Kolozsváron át Nagybányáig húzódó, a csapatokat 15 km széles semleges övezettel elválasztó új demarkációs vonalban állapodtak meg. Berthelot tábornok a megbeszélés során kijelentette: *"Franciaország sohasem fogja tűrni, hogy az elnyomottakból - már amennyiben itt ilyenekről szó lehet - elnyomók váljanak.* Neculcea tábornok pedig kinyilatkoztatta, aminek becsületszárával is súlyt kívánt adni, hogy a Fő kormánybiztosi Hivatal működése elé semmilyen akadályt nem gördítenek, mivel a fegyverszüneti szerződés értelmében, a megszállott területen a közigazgatást a magyar kormány kezében hagyják. A Berthelot-Apáthy-féle paktum következtében az addig csak felerészben megszállt Hunyad, Torda-Aranyos és Kolozs vármegyék, illetve az addig meg nem szállt Szolnok-Doboka vármegye román megszállás alá került. Gyakorlati eredményt az egyezmény nem jelentett, mert aláírása pillanatában a román csapatok már jóval túllépték az újonnan megállapított demarkációs vonalat. A Berthelot-Apáthy-féle egyezményt, valamint a magyar közigazgatás helyben hagyását is tartalmazó dokumentumot Neculcea tábornok végül nem írta alá.

1919 januárjában az Erdélyt megszálló román hatalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy az erdélyi intelligencia tisztviselői rétege ellen megindítsa a harcot, melyet a magyar kormányt legmagasabb szinten képviselő Fő kormánybiztosi Hivatal felszámolásával kezdett. December folyamán Moşoiu tábornok, a Kolozsvárt megszálló román haderő parancsnoka először csak a katonai vonatkozású ügyekben való hivatali eljárást tiltotta meg Apáthy számára, majd a román parancsnokságon történő háromnaponkénti megjelenésre kötelezte. Apáthy mindezekről jelentésben számolt be a budapesti kormánynak. Működését azonban egyre inkább ellehetetlenítették. Moşoiu január 8-án betiltott mindennemű hivatalos érintkezést Apáthyval. Végül 1919. január 15-én Lupu őrnagy *"bolsevizmusnak szóval és nyomtatvány útján való terjesztésének"* vádjával, valamint a január 14-ei Cigányi-eset miatt Apáthyt letartóztatta, és fegyveres katonai őrizet alatt Nagyszebenbe szállították, ahol július 22-én 5 évi börtönbüntetésre ítélték. Apáthy letartóztatását követően dr. Grandpierre Emil vette át a Fő kormányzói Hivatal irányítását. Január 18-án délelőtt 9 órakor azonban Rat a J. Vasile királyi százados, egy szakasz román katona kíséretében a vármegyházán működő magyar hatóság tevékenységét beszüntette. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a magyar szupremácia Erdély felett.

A Consiliul Dirigent 1919 januárjában hozott II. számú dekret-törvény 4.§-a *"az összes eddigi törvényhatósági és községi képviselőket feloszlatta, a megyék és községek autonómiáját felfüggesztette."* A vármegyék élére a továbbiakban román prefektusokat neveztek ki, akik a magyar tisztviselőktől az I. Ferdinánd román királyra történő hűségeskü letételét követelték. A magyar tisztviselők - eredménytelenül - hivatkoztak a belgrádi fegyverszüneti szerződésre, valamint a Hágai Konvenció III. részének 45. cikkelyére, amely megtiltja, hogy *"ellenséges hatalom a megszállott terület népességét hűségeskü letételére kötelezze."* Február közepén a kolozsvári tisztviselőknek tudtára adták, hogy amennyiben az esküt nem teszik le, elbocsátják őket, és fizetésüket január elsejétől kezdve vissza kell fizetniük. A hűségeskü megtagadó tisztviselőket állásukból elbocsátották. Azokat a tisztviselőket pedig, kiknek állandó foglalkozása nem volt kimutatható, a román katonai parancsnokság kiutasította az ország területéről. Minden fenyegető szankció ellenére a kolozsvári tisztviselők egyöntetűen megtagadták a hűségeskü letételét. A jelentős számú kiutasítások következtében a trianoni utóállamok területéről mintegy 350 ezer ember kényszerült Magyarországra re- és expatriálni. Azok a tisztviselők, akik letették az esküt, annak pillanatától román állampolgároknak minősültek, s az elkövetkezőkben rájuk nézve a román törvények vonatkoztak. A románná lett tisztviselőkkel a román állam szabadon rendelkezhetett. Ez gyakran jelentett a Moldvába vagy Havasalföldre való hivatali áthelyezést.

Az Erdélybe betört románok először a Székelyföldet árasztották el, melynek következtében, összhangban a Magyar Hadügyminisztérium által kiadott behívó parancs rendelkezésével, 1918 decembere folyamán egyre nagyobb számban jelentkezték székelyek a magyar hadseregbe. Kratochvil Károly, az erdélyi hadkerület parancsnoka 1918 decemberében a kolozsvári fellegrárban igyekezett felszerelni és felfegyverezni a szolgálatra jelentkező katonákat. Az így összegyűlt 1.700 katona számára azonban csak 600 lőfegyver állt rendelkezésre. Zömmel a 38. magyar hadosztály egységeiből szerveződő székely különítmény parancsnoka Kratochvil Károly, vezérkari főnöke pedig Siménfalvy Károly vezérkari őrnagy lett. A székely hadosztályba szervezett csapatok felszerelése igen hiányos volt, mivel a Károlyi-kormány a hadosztály megszervezését, a létszámkiegészítéshez szükséges toborzást, valamint a csapatok fegyverrel és lőszerrel való ellátását kezdetben alig, később pedig egyáltalán nem támogatta, annak ellenére, hogy a magyar kormány 1919 januárjában már egyre inkább a fegyveres önvédelem álláspontjára helyezkedett. A Kratochvil által Budapestre küldött Lukács Béla vezérkari őrnagy és Stomm Marcel tájékoztatták Böhm hadügyminisztert az erdélyi katonai helyzetről és arról a körülményről, hogy amennyiben a székely hadosztály a magyar kormány részéről a szükséges támogatást nem kapja meg, akkor a román csapatok elfoglalják

Budapestet. Mindezek ellenére Pogány József kormánybiztos is (noha a székely hadosztályban is megalakultak a katonatanácsok) ellenforradalmi alakulatként kezelte a székely hadosztályt, és minden lehető módon gáncsolni igyekezett annak működését. A hiányos felszerelések ellenére a székely alakulatok közül kerültek ki azok is, akik értékmentés címén Brassóba vagy tömegbiztosítás címén Tövisre és Gyulafehérvárra kiküldött - Fox Aurél által irányított - páncélvonattal a legveszélyesebb küldetésekre vállalkoztak. December 25-én hajnali 3 órakor Kolozsvár román megszállását követően a létrejött székely hadosztály egységeit is visszavonták, parancsnokságát először Bánffyhunyadra (1919. január 7-10.), majd Nagyváradra (1919. január 10-17.) helyezték. A székely hadosztály csapatai, hogy a Nagyvárad irányába tervezett román előretörést megakadályozzák, Kratochvil parancsára a Szinyérváralja-Csucsá-Belényes-vonalat foglalták el, inkább előretolt egységük pedig, amely a 8 ezer főből álló, 13 zászlóalj által alkotott VI. hadosztály volt, Bánffyhunyad, Nagymalmás, Sebesvár, Hódosfalva térségében foglalta el állásait. Vele szemben a XVIII. román hadosztály helyezkedett el. A csucsai harcok 1919. január közepén kezdődtek. E vonalon a 21. gyalogezred egységeit osztották el, amelyhez a Verbóczy-féle kolozsvári nemzetőr-zászlóalj egységei csatlakoztak. A románok Erdély területére történő behatolása óta ekkor került sor először komolyabb összecsapásokra. Ennek első eseménye a január 5-én lezajlott Egeresi ütközet volt, amikor is egy három szakaszból álló székely század Derecskéről kiindulva egészen Egeresig vonult előre, hogy az ottani magyarság élet- és vagyonbiztonságát szavatolja. Az akció eredményeként, elakasztva a románok előrenyomulását: inkább előretolt román helyőrség, a Csucsá és Bánffyhunyad közötti Kissebesre szorult vissza. Január 9-én azonban, miután a Károlyi-kormány teljesítette a román hadvezetés újabb követelését, a magyar csapatok Bánffyhunyad-Zilah-vonal mögé történő visszavonulását rendelte el. Január 24-én, az újonnan megindított magyar támadás elérte Körösfeketetőt, Csucsát, majd Kissebest, az előrenyomulás egyszersmind elérte a stratégiaileg fontos Kolozsvár-Nagyvárad-vasútvonal keleti oldalán fekvő Sebesvár környéki magaslatokat. Ezzel párhuzamosan a 21. ezred 11. százada a vasútvonal nyugati oldalán vonult előre egészen Malomszegig, ahonnan a magyar hadvezetés parancsa rendelte vissza őket Kissebesre. A január 25-én kibontakozó heves román támadást a székely csapatoknak sikerült feltartóztatniuk, melynek következtében, mivel a román csapatok látták, hogy a Királyhágót és Csucsát önálló erejükkel fogva nem tudják elfoglalni, a francia diplomácia segítségét kérték. A fegyverszüneti bizottság közbelépése révén, a Kolozsvárról a helyszínre kiszállt Pathé tábornok elrendelte a harci cselekmények beszüntetését.

A székely hadosztály szülőföldjét védve igen komoly hadi sikereket érhetett volna el, ha a magyar kormány részéről a szükséges támogatást megkapta volna. Ha nagyobb súlyt helyeztek volna létszámának emelésére és ütőerejének fejlesztésére. Tény azonban, hogy a székely hadosztály frontja a Királyhágó körüli térségben igen hosszán ki tudott tartani, s ellent tudott állni a nagy (anyagi túlerőben lévő) román támadásnak, legfőképpen Csucsá és Hadad térségében.

Válogatott bibliográfia

Apáthy István: Erdély az összeomlás után. In: *Új Magyar Szemle*. 1921. XII. 2-3. sz.

A romániai magyar kisebbség sérelmei I. (1919-1922). Magyar-Székely Egyesület, Budapest, 1922.

Az erdélyi munkásság küzdelme a román uralom alatt. MSZDP Kiadása, Budapest, 1942.

Bethlen István gr.: Az oláhok földvásárlásai Magyarországon az utóbbi öt évben. Patria Nyomda, Budapest, 1912.

Bethlen István válogatott politikai írások és beszédek. In: *Millenniumi magyar történelem*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000. Szerkesztette: Romsics Ignác

Eördögh István: Erdély román megszállása 1916-1920. LAZI Kiadó, Szeged, 2000.

Fényes László: A forradalom okai és a Tisza-bűnper. Löbwitz Nyomda, Budapest, 1922.

Fogarassy László: Adalékok a Székely Hadosztály és az erdélyi kérdés történetéhez (1918-1919). In: *Magyar történeti tanulmányok XIX.*, Debrecen, 1986.

Fráter Olivér: Erdély román megszállása 1918-1919. Logos Grafikai Műhely, Tótfalu-Délvidék, 1999.

Jancsó Benedek: Erdély és a nagyromán aspirációk. In: *A hadirokkantak és özvegyek ügye*. III. sorozat, Budapest, 1916.

Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Bocskay Szövetség, Budapest, 1920.

Komáromi János: Jászi Aradon. In: *Új Magyar Szemle*. 1920. május 1. sz.

Koréh Endre: A székely hadosztály és dandár története 1918-1919. I. Senczi Kiadó, Budapest, 1922.

Kratochvil Károly: A székely hadosztály 1918-1919. évi bolsevikellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért. Budapest, 1938.

Kratochvil Károly: A székelyt a forradalom se győzte le. In: *A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái*. Budapest, 1944. Szerkesztette: Ajtay Endre.

Mikes Imre: Erdély útja Nagy-Magyarországtól Nagy-Romániáig. Háromszék Lap- és Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1996. (repr.)

Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983.

Petrichevich Horváth Emil: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről. Budapest, 1924.

Raffay Ernő: Erdély 1918-1919-ben. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.

Rubint Dezső: Az összeomlás. Globus Nyomda, Budapest, 1922.

Rubint Dezső: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. Magyar Királyi Hadtörténeti Levéltár Kiadása, Bp. é. n.

Stomm Marcel: Emlékiratok. In: *Magyar Hírlap Könyvek*, Budapest, 1999. Sajtó alá rendezte: Gulyás Ferenc.

[Vissza](#)

Botlik József

Már Trianon előtt elvégeztetett

Kárpátalja csehszlovák és román megszállása és elcsatolása.

(1919. január-szeptember)

*It Has Already Been Decided Before Trianon. The Czechoslovakian and Romanian Occupation and Annexation of Transcarpathia**In the April of 1919 both the Czechoslovakian and the Romanian army broke through the boundary-line demarcated by the Great Powers and more than one year before signing the peace treaty they practically annexed Transcarpathia. They took over administration and the Czechoslovakian military authorities initiated military law in the territories occupied by them. The Ruthenian autonomy formerly granted by the Hungarian government had been eliminated by the occupation army and was not legally restored until the peace treaty, and even then with a more restricted sense of self-determination.***Ruszka-Krajna autonóm terület**

1918. október 30-ról 31-ére virradó éjjel Budapesten győzött az őszirózsás forradalom, az egy héttel korábban, a Magyar Nemzeti Tanácsba tömörült pártokból koalíciós kormány alakult, elnöke Károlyi Mihály gróf (1875-1955) lett. A kabinetben "A Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott (tárca nélküli miniszter) Jászi Oszkárt (1875-1957) nevezték ki. (Az új főhatóság megszervezését, felépítését, személyzeti szükségletét és ügybeosztását memorandumban fogalmazták meg: MOL. mfilm: 7053. dob., 12. cím, I-IV. tét.) Ezt követően vidéken is sorra alakulnak a helyi nemzeti tanácsok, Munkácson például november 2-án "a város, (a) munkácsi-, (a) latorcai-, (a) szolyvai- és (az) alsóvereckei járásokra kiterjedő hatáskörrel." A tanácsba 63 tagot választottak (KTÁL., Fond 239., op. 1., od. 3 B., nr. 7., 8.), 1919. február 28-án már városi néptanácsi tagokat nevezett ki Bereg vármegye kormánybiztos főispánja. (Uo.: nr. 25.)

Másnap, november 3-án a Padovában megkötött és másnaptól életbe lépő fegyverszüneti megállapodás elrendeli a Monarchia hadseregének visszavonását az 1914. évi határokra, ezzel Ausztria-Magyarország számára lezárult az 1914. július 28-i hadüzenettel indult világháború. A vereséggel egyértelművé vált a galíciai ukrán-rutén kérdés elszakadással, önállósodással való megoldása, amely az előjelek szerint a magyarországi rutének sorsát is befolyásolja. A Károlyi-kormány a nemzetek önrendelkezési joga alapján közelítette meg a nemzeti kérdést. A horvátok, a szerbek, a szlovákok és a románok még a magyar őszirózsás forradalom előtt megalakították nemzeti tanácsaikat, a rutének csak az utána következő héten kezdték szervezni szervezetüket.

November 9-én Ungváron több mint száz lelkész, ügyvéd, tanító, tisztviselő, valamint számos, falvakból felutazott résztvevő megalakította a magyarbarát irányzatú, 35 tagú Magyar-Rutén Néptanácsot, rövidített nevén a rádát. A tanács négy pontból álló programot fogadott el: 1. Ragaszkodás Magyarország területi integritásához; 2. Mindazon jogok követelése, melyeket a demokratikus Magyarország a nem magyar ajkú népeknek megadni szándékozik; 3. Görög katolikus autonómia; 4. A ruténség szellemi és anyagi színvonalának emelésére szociálpolitikai reformok bevezetése. (Darás 1936: 98-99.) A testület alakulása napján táviratot küldött Károlyi miniszterelnöknek: "Tisztelettel közöljük, hogy f. hó 9-én Ungváron megtartott népgyűlésünkön megalkottuk a Magyarországi Ruthének Néptanácsát, mely örömmel üdvözölte az újjáalakuló, független Magyarországot. A magyarországi ruthén nép ragaszkodik ősi hazájához, Magyarországhoz és annak területi integritásához. Egyúttal tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a magyarországi ruthének(et) a magyar hazától elszakítani kívánja, vagy amely a haza egységét veszélyezteti." (MOL., mfilm: 7052. dob., 11. cím., XVII-XVIII. tét., 230. sz. távir.) A néptanács elnökévé Szabó Simont, titkárává Volosin Ágostont (1874-1946) választották, az utóbbi két évtizeddel később, az 1938-1939 fordulóján száz napig fennállt mini-állam, Kárpát-Ukrajna miniszterelnöke volt.

Az ungvári rutén néptanácsokhoz a következő hetekben a szomszédos megyék községei, illetve az ottani néptanácsok is csatlakoznak. November 21-én a máramarosi rutén ráda is elfogadja az ungvári programot, benne a területi integritás elvét. Ez azért volt fontos, mert megerősödött az ország szétszakítására irányuló külső politikai propaganda. "A kívülről támadt idegen érdekek" ellen, amelyek "vármegyénknek Magyarországtól való elszakítását hangoztatják", már október 21-i, Máramarosszigeten tartott rendkívüli közgyűlésen állást foglalt Máramaros vármegye törvényhatósági bizottsága. Azért tartottak rendkívüli tanácskozást, hogy "a törvényhatósági bizottság ruthén és román nemzetiségű tagjainak alkalmuk legyen ezen támadással szemben érzelmeiket illetékes helyen nyilvánosságra hozni." Három rutén és két román képviselő hozzászólása után a testület feliratot intézett a kormányhoz, hogy gondoskodjon az ország integritásának védelméről. Egyben döntött, hogy hasonló felirat megtételére szólítja fel a ruténlakta vármegyéket. (Uo.: 8. cím, IX. tét., 266/1918. kgy.-20389/1918. alisp. sz. ir.)

Részlet Bereg vármegye törvényhatósági bizottságának Beregszászban tartott november 6-i rendkívüli közgyűlési határozatából: "...őseinktől reánk maradt magyar érzéssel...ezennel ünnepélyesen kijelentjük, hogy az ukránok, a galíciai ruthének azon törekvése ellen, hogy minket Magyarországtól elszakítva, Galíciához, jobban mondva, egy létesítendő Ukrán államhoz csatoljanak - a leghatározottabban tiltakozunk." A közgyűlésen a magyar haza mellett tesznek hűségnyilatkozatot az alsóvereckei görög katolikus magyarok képviselői, kijelentve: "az ukránokkal nem akarunk egy országot alkotni...hagyjatok minket békében!!!" (Uo.: X. tét., 836/N. M. 1918. XII. 13. sz. ir.)

A december 5-i Nagyszőlősen tartott gyűlésen 22 Ugocsa vármegyei község képviselői kimondták: "a sok méltatlanság ellenére is" Magyarország kebelében kívánnak maradni, és követik az ungvári néptanácsot. A csatlakozások a csehszlovák megszállás előtt két héttel, még december végén is folytatódtak. A december 12-én a kormányfőnek és Jászinak küldött táviratában a máramarosszigeti magyar "nemzeti tanács a ruthén néptanáccsal egyetértőleg a leghatározottabban tiltakozik, hogy a wilsoni elvek és a statisztikai adatok figyelembe vételével Máramaros vármegye Magyarország területéből elszakíttassék vagy idegen impérium alá kerüljön és a román hadsereg megszállja." A nemzeti tanács végrehajtó bizottsága kérte, hogy a kormány szervezze meg a vidéki propagandát és a küldöttek megválasztásánál hallgassák meg a véleményüket. (Uo.: 7051 dob., 7. cím, IX. tét., 823/N. M./1918. XII. 13. sz. ir.)

Az ungvári ráda - az iratban "magyarországi ruthén nemzet küldöttsége" - november 19-én emlékiratot adott át Jászinak, amelyben új, a ruszin néphez közelálló főispánok kinevezését kérte Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék irányítására. Ezenkívül egy rutén ügyosztály felállítását követelte a kultuszminisztériumban, valamint "a ruthén nyelv és irodalom művelésére külön tanszék" létesítését a budapesti tudományegyetemen. A nemzetiségi minisztérium indoklása: "az ország északkeleti részén élő ruthénség főleg az önálló lengyel államalakulás felszívó ereje által állandó elszakítási törekvések célpontja, és éppen ezért a ruthén nemzet kívánságainak teljesítése elsőrendű államérdek." A kultuszminisztériumban szervezendő rutén ügyosztály vezetésére osztálytanácsosi rangban Sztripszky Hiadort, a felállítandó egyetemi rutén tanszékre Bonkáló Sándor egyetemi magántanárt javasolták. (Uo.:662/1918. XII. 5. sz. ir.) A javaslatok megvalósításának előkészítésével Szabó Oreszt, nyugalmazott Ung megyei főispánt (1867-193?) bízta meg, akit ekkor a Ruténföld központi kormánybiztosává neveztek ki. Az új tisztségviselő a következő napon Budapesten hozzákezdett a rutén önkormányzat megszervezéséhez. Tárgyalások és egyeztetések útján rövid időn belül kialakították az új főhatóság szervezetét és ügykörét. Eszerint: "az összes rutén ügyek a kormánybiztosság által intézendő, s csak fontosabb elvi kérdésekben kér a kormánybiztosság a minisztériumtól irányítást." (Uo.: 655/1918. XII. 4. sz. ir.)

E hírekre a munkácsi görög katolikus egyházmegyében működő papság is megfogalmazta követeléseit, és november 24-én ungvári lelkészek és szerzetesek Papp Antal (1867-1945) püspök támogatásával Papi Tanácsot alakítottak, amely csatlakozott a hasonló országos testülethez. Ugyanakkor a saját kívánságait kilenc pontba szedte. Közülük egy sem volt politikai jellegű követelés, valamennyi a papság helyzetét, illetve az oktatását érintette. (Pirigyi 1990. II: 72.) megvalósításukra az impériumváltozás következtében nem került sor. Szabó Oreszt november 29-ére Budapestre értekezletre hívta a kárpátaljai helyi rutén néptanácsok vezetőit és küldötteit a legfontosabb tennivalók meghatározására. A tanácskozáson Volosin ismét a területi integritás mellett kötelezte el magát, és kijelentette: "A rutén nemzet saját jól felfogott érdekében sem tér le ezeresztendő hagyományaitól. Nem lazítjuk az állami egységet, de egyházi és tanügyi téren, a közjog és a közigazgatás vonalain felállítjuk mindazon kívánságokat, melyek fejlődésünket biztosítják." (Darás 1936: 99.) Ezt követően Szabó Oreszt központi kormánybiztos december 10-én szintén a fővárosba, értekezletre hívta a magyarországi rutén vezetőket és képviselőket, hogy megvitassák, majd elfogadják az önkormányzati tervezetet, amelyet a magyar kormányhoz továbbítanak. (Domokos 1919: 22-23.) A mintegy félezer résztvevőt - a többségük jó eszű parasztember és erdőmunkás - a MÁV különvonata szállította Budapestre. A vasút igénybevételét a "katasztrofális szénhiányra való tekintettel" az államvasutak elnök-igazgatója, Vázsonyi államtitkár nem javasolta. A nemzetiségi miniszter, Jászi utasítására rendelték meg a különvonatot. (MOL., mfilm: 7052. dob., 8. cím, X. tét. 709/1918. XII. 7. sz. ir.)

A pesti vármegyei lezajlott tanácskozáson elfogadott dokumentum a "Ruszin nemzet programja". A dokumentum címében a miniszterelnökségen áthúzták a "Rutén" szót, és megjegyezték: "Elfogadták, hogy nem rutén, hanem *ruszin*" (Uo.: 8919.,d., sz. n. i.). Ezután váltakozva használják a két népvetet. Az ungvári Magyar-Rutén Néptanács, valamint a Papi Tanács kívánságai alapján tette közzé december 25-én az "Országos Törvénytárban" a Károlyi-kormány "A Magyarországon élő rutén nemzet autonómiájáról" szóló, két nappal előbb kelt 1918. évi X. néptörvényt. (Uo.: 6570/M. E. I. sz. ir.) A dokumentum a ruténeknek a beligazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás, közművelődés, a vallásgyakorlat és a nyelvhasználat terén önrendelkezési jogot biztosított, és kimondta: Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruténlakta részeiből "Ruszkra-Krajna (Ruténföld) néven autonóm jogterület (kormányzóság) alakíttatik." A törvény 4. és 5. §-a szerint az önálló ügyekben az autonóm terület törvényhozó szerve a rutén nemzetgyűlés, közös ügyekben - kül-, had-, illetve pénzügy, állampolgárság, magán-, illetve büntetőjogi törvényhozás, gazdasági, közlekedési és szociálpolitikai ügyek - a létesítendő magyarországi országgyűlés. A Ruszka-Krajna területén található államkincstári földek, bányák, erdőségek "a rutén nemzet törvényes képviselőjének" tulajdonába kerülnek. Az autonóm vidéken élő nem rutén anyanyelvű lakosság helyhatósági és kulturális önállóságra tarthatott igényt. A terület legfőbb kormányzati szerve a budapesti székhelyű ruszka-krajnai minisztérium, illetve a közvetlen irányítást ellátó munkácsi központú ruszka-krajnai kormányzóság, amelyek rövidesen megalakultak. Élükre Szabó Oreszt, illetve Stefan Ágoston rahói ügyvéd került. A X. néptörvényt - "a Magyarországon élő orosz nép önrendelkezési jogáról" - budapesti, december 21-i (!) keltezéssel, a kormány tagjainak az aláírásával rutén/ruszin nyelven is megjelentették. (KTÁL., Fond 59., op. 1., od. 3 B., nr. 1. A néptörvény 12 §-ának részletes elemzése: Domokos 1919: 24-38.)

Az 1910. évi népszámlálás Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyékben 848 428 lakost mutatott ki: ebből 356 067 rutén, 267 091 magyar, 94 723 román, 93 047 német, 37 950 szlovák anyanyelvű. Az adatok azonban nem adtak pontos képet a nemzetiségi megoszlásról, mert a statisztikai felvétel az itt élő zsidókat, az ún. kazárokat - számuk 128 791 - részben a magyarok, részben a németek közé sorolta. A szomszédos - Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj - vármegyékben lakó rutének nem kötődhettek az autonóm területhez. Számuk a korabeli statisztika szerint megközelítette a 100 ezer lelket, róluk azonban a X. néptörvény nem rendelkezett: a Ruszka-Krajnán kívüli "ruténlakta területek" ügyét a békekötésig függőben hagyta.

Az ungvári (Magyar) Nemzeti Tanács december 12-én kelt és a kormányhoz intézett beadványában leszögezte: "elvárja...a magyarság jogát épp úgy elősmerteti, ahogy az ország más népeinek jogát." Indoklásában kérte, hogy

"a statisztika szerint csaknem színmagyar" Ungvár - az 1910. évi népszámláláskor 16 919 lakosából 13 590 magyar (15 335 magyarul beszélő) volt - várossal és déli magyarlakta területeivel és más magyar vidékkel szervezzenek külön vármegyét. A kormány - "nem érintve a ruthén községeket kormányzó kormánybiztos jogait" - az utóbbi élére nevezzen ki magyar kormánybiztost, aki "a ruthén kormánybiztossal egyetértően és vele harmonikus egységben intézi a magyarság ügyeit." S Ung vármegye "esetleges cseh megszállása" csak a túlnyomó részben "tót" (szlovák) vidékre terjedjen ki, a "ruthén és magyar többségű községek a demarkációs vonalon kívül essenek." (MOL., mfilm: 7051., 4. cím, VII. tét., 174., illetve. 906/1918. sz. ir.-ok.) Az 1919 áprilisában tartott helyi tanácsválasztáskor Ugocsa vármegyében a magyar-rutén nyelvhatáron fekvő fontos vasúti csomópont, Királyháza - az 1910. évi népszámláláskor 3167 lakosa volt, ebből 2224 magyar (70,2 %), 932 rutén - és környéke lakosainak több mint 90 %-a a szavazóhelyiségekben emlékiratot írt alá, amelyben tiltakozott az autonóm területhez való csatolás miatt, és kinyilvánította: "továbbra is minden vonatkozásban az Anyaországhoz akarnak tartozni." (MOL. K 28. 1939-L-17939:19.)

Ruszkra-Krajna területének kijelölése a több helyen nem egyértelmű nyelvhatár miatt nem volt egyszerű feladat. A késlekedés sok bizonytalanságot szült, ezért nem volt véletlen, hogy a nagyszőlősi Nemzeti Tanács 1919 első napjaiban táviratban sürgette a "ruszka-krajnai határok végleges megállapítását". (MOL., mfilm: 7053. dob., 14. cím., 60/1919. I. 9. sz. ir.) Szabó Oreszt ezért január 8-án (40/1919. sz.) utasította Stefán Ágostont, az autonóm terület kormányzóját, hogy tegyen lépéseket a Belügyminisztériumnál "Ruszkra Krajna határainak ideiglenes megállapítása iránt", s egyúttal készítsen javaslatot a választókerületek beosztására is. A kormányzó öt nap múlva jelentést tesz (sz. n. ir.) a következő megjegyzésekkel: a határt bizottság állapítja majd meg, "alapja a valóságos nyelvhatár, mely a statisztikaival nem mindenütt egyezik meg." Néhány magyar többségű város és község azért kerül Ruszka-Krajna területébe, mert körülöttük ruszin települések vannak. Ezenkívül ott található a rutén többségű vármegyék közintézményei, és a Máramaros megyeieknek nem lenne kivezető útjuk az anyaországba, Ungvár pedig a ruszin kulturális intézmények központja. (KTÁL., Fond. 59., op. 1., od. 3 B., nr. 4.)

Stefán Ágoston az iménti, 40/1919. sz. rendeletre hivatkozva küldte meg Szabó Oresztnek a ruszka-krajnai választási beosztást, amely szerint az autonóm területet 54 körzetre osztotta. (Uo.: nr. 41.) Az 1910. évi népszámlálás szerint a magyar többségű Nagyszőlőson (akkor 7811 lakosból 5943 magyar /78,08 %/, 1266 rutén, 540 német) nyugtalanság uralkodott a lakosság körében amiatt, hogy a város és környéke nem fog a rutén autonóm területhez tartozni, illetve a ruszka-krajnai határ kijelölésével kapcsolatban. Stefán kormányzó a köztársasági elnöknek, a belügyminiszternek és Szabó Oresztnek küldött táviratában leszögezte: "ragaszkodom ahhoz és államérdekből igen fontosnak tartom", hogy Nagyszőlős és vidéke Ruszka-Krajnához tartozzon. (KTÁL. uo. nr. 47., 350/1919. II. 24. sz. ir.) E feszültségek nem voltak véletlenek, ugyanis Munkácson kívül egyetlen város vagy számottevő nagyközség nem tartozott a kijelölt autonóm területbe, abból kirekesztette a Tiszát, a folyóval párhuzamosan futó vasutat, a vasúti gócpontokat, a bányákat, a megyeszékhelyeket, a felsőbb iskolákat, sőt "az egyetlen egyházi fórum" (ti. a munkácsi görög katolikus egyházmegye) székhelyét, Ungvárt is. Így "a Ruszka-Krajnáról lefaragott városok saját legtermészetesebb gazdasági körletükből szakíttatnának ki, hogy állami hivatalaikat, amelyeknek a ruszin területhez való kapcsolódás adta meg a létfeltételt, vidék hiányában el kell tőlük venni, ami által nemcsak e városok magyar jellege tűnik el, de magának a városi életnek feltételei is megszűnnek, és a hajdan virágzó kereskedelmi gócpontok a visszafejlődés és elsorvadás veszedelmének lesznek kitéve" - hangzott el az Országos Néptanulmányi Egyesület 1919. február 23-án, Ruszka-Krajnáról tartott vitaülésén. (Rusz. Kraj. Pol. 1919:13.)

Bereg vármegye magyar közvéleménye a rutén autonóm terület megvalósításának tervét "erőltetett, olyan forradalmi mozgalomnak tartotta, amihez magának a rutén népnek semmi köze sincs, s nagyon elítélte az egész akciót, bár semmi észrevétele nem volt az ellen, hogy a rutén népnek a múltban is tiszteletben tartott vallási, nyelvi, kulturális és nemzetiségi jogait a magyar állam intézményesen is biztosítsa. Ám különösen felhőrdült, mikor megtudta, hogy magyar vidékeket is oda akartak csatolni. Mozgalmat is indítottak e terv ellen, s elhatározták, hogy küldöttséget vezetnek Budapestre a kormányhoz, s bejelentik tiltakozásukat." (Kozma Gy. 1942: 147.) A magyarság e mozgalmába az 1841-ben alapított "Bereg megyei Kaszinó" is bekapcsolódott, és a fővárosba készülő delegációba három választmányi tagot jelölt ki. A Károlyi-kormány azonban nem fogadta a küldöttséget. A rutén autonóm terület létrehozására a magyar kormányzatot két döntő ok készítette: az egyik, hogy az önrendelkezési jog alapján állva, azt minden hazai nemzetiségnek meg kellett adnia. Nem volt véletlen Jászi kormányposztjának megnevezése az általa használt iratok nyomtatott fejlécén: "A Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott minister". Ruszka-Krajna autonómiája másrészt azt igyekezett a külföld előtt bizonyítani, hogy az ószirózsás forradalommal 1918. október 31-én megalakult új magyar kormány nem azonosítja magát a korábbi kabinetek hegemoniára való törekvésével, és "a magyar nép, mely a maga kálváriáját a háború befejezése után kezdte el megjárni, teljes politikai érettséggel tért át egy magasabb állampolitikai berendezkedésre, és ezen a címen hivatottsággal igényli, hogy a románok, szerbek és csehek által elrablott területek lakosságát a békekonferencia a velünk való egyezkedési tárgyalásokra utasítsa." (Rusz. Kraj. Pol. 1919: 13.)

A rutén kormányzóságról hatályba lépett törvény alkalmából másnap, december 26-án az ungvári "Magyarországi Ruszinok Nemzeti Tanácsa" (ez azonos az ungvári Magyar-Rutén Néptanáccsal!) elnöke, Szabó Simon táviratában "a ruszin nép nevében hálás üdvözlését és köszönetét tolmácsolja a magyar nemzetnek...és ragaszkodását fejezi ki miniszterelnök úrnak és a kormányának...további tárgyi és személyi ügyek megtárgyalása és javaslatok tétele végett kiküldött bizottság 31-ére Budapestre utazik." (Uo., mfilm: 7052. dob., 8. cím., X. tét. 1084/1918. sz. ir., ill. 230. sz. távir.) A küldöttség Volosin vezetésével ment Ungvárról a fővárosba, és hivatalos tárgyalásai mellett másnap, 1919. január 1-jén titokban megbeszéléseket folytatott a budapesti csehszlovák konzullal, Milan Hodával (1878-944), a háború alatti ún. bécsi "szlovák maffia" alapítójával, a Csehszlovákiával való megegyezés lehetőségeiről. A néptörvény rendelkezései alapján a magyar kormány kárpátaljai származású személyeket nevezett ki vezető állásokba. Ung vármegyében Legeza Pál, Beregben Kutkafalvy Miklós, Máramarosban Zombory Emilián lett a főispán, akiket 1919 januárjában már kormánybiztosként említenek az iratok. (Ez időben a két

tisztséget általában már együtt használják.) A közigazgatás alsó hivatali beosztásaiban kötelezővé tették a rutén nyelv ismeretét a tisztviselőknek, hasonlóan a bíróságoknál. A vármegyéknél a rutén ügyekre külön előadókat neveztek ki. (Uo.: 7053. dob., 12. cím, I-IV. tét.) Stefán (a Kiáltvány aláírása szerint Stéfán) Ágoston kormányzó 1919 januárjában kiáltványt intézett "Ruszkra Krajna lakosaihoz!", amelyben arra szólította fel az embereket, hogy mindenki a *"napi munkáját még az eddiginél is fokozottabb szorgalommal végezze el. Mindenki dolgozzon...A Ruszka Krajna alkotását kimondó néptörvény csak útmutató és csak holt betű. Nekünk kell abba életet önteni. Nekünk kell az önrendelkezési jog alapján a teljes autonómiát megteremteni."* (KTÁL. Fond. 59., op. 1., ad. 3 B., nr. 3.) Február 11-én jelent meg a Budapesti Közlönyben a 928/1919. M. E. sz. kormányrendelet arról, hogy legkésőbb március 5-ig Ruszka-Krajnában választásokat kell kitűzni. Célja: "Arra az időre, amíg a ruszin nemzetgyűlés megalakulhat, Ruszin Kormánytanács szerveztetik, amely Ruszka Krajna kormányzati szerveinek működését ellenőrzi és a ruszin autonómia körébe vágó javaslatait a ruszakkrajnai miniszterrel közli." (Uo. nr. 40., 197/1919. III. 4. sz. ir.) A testület megalakítására február 17-ére Munkácsra hívtak össze értekezletet.

Az autonóm terület 11 polgári, nyolcosztályos iskolájában és két gimnáziumában bevezették a rutén nyelv kötelező oktatását. A görög katolikus népiskolák rutén jellegét is megteremtették, Lovászy Márton, a Károlyi-kormány kultuszminisztere 200 532/1918. számú rendeletével az I. és II. osztályban megszüntette a magyar nyelv kötelező oktatását. Az állami és felekezeti tanítók február 20-án Kurtyák János vezetésével - a két világháború között az Autonóm Földműves Párt vezetője, a rutén autonómia-mozgalom élharcosa - értekezletet tartottak a tanügyi állások betöltéséről. (Uo. nr. 5., 309/1919. II. 25. sz. ir.)

A Károlyi-kormánynak mindenekelőtt azért sikerült keresztülvinnie a forrongó országban Ruszka-Krajna megalakítását, mert a formálódó galíciai nyugat-ukrán állam - mely a szomszédok közül elsősorban tarthatott volna igényt a kárpátaljai ruténlakta vidékre - túlon túl gyenge volt ahhoz, hogy elképzeléseit ne csak papíron, hanem a valóságban is valóra váltsa. A Nyugat-Ukrán Köztársaság ekkor harcban állt Lengyelországgal, Romániával, később Szovjet-Ukrajnával is. Helyzete megkövetelte, hogy Magyarországgal jó viszonyt igyekezzen fenntartani. Az ukrán vezetők kereskedni akartak, azt remélték, hogy a magyar féltől megfelelő ellenszolgáltatás fejében utánpótlást, hadianyagot kaphatnak. Az északkeleti vármegyékre, illetve ezek egy részére Csehszlovákia és Románia is igényt tartott, de azok terveiben e periferikus terület felosztása, részben vagy egészben való megszállása távolabbi célkitűzést jelentett. (Siklós 1987: 264-265.)

Az események további alakulásában döntő szerepet kapott Északkeleti Felvidéken a csehszlovák és a román hadsereg megjelenése. A behatolás azonban nem volt előzmények nélküli: a galíciai Lembergben megalakult ukrán ráda már 1918. október 19-én kimondta a Kárpátokon innen és túl lakó rutének egy államban való egyesülésének az igényét, de a Monarchiától akkor még nem szakadt el. Hatására a Huszt környékén élő ukránofilek egy csoportja november 3-án már tanácskozott, majd 10-én kimondta az kijevi Ukrajnához való csatlakozást, sőt 17-én az ungvári néptanácsnak hadat üzenve Máramarosszigeten ukrán rádát alakított. Vezetői a Brascsajko-fivérek, Gyula és Mihály, akik a környék falvaiban ukrán tanácsokat szerveztek. Jászi nemzetiségi miniszter tanácsosa, Sztripszky Hiador megbízta Szarvady Kálmán lapszerkesztőt, hogy tárja fel a vidéken kialakult helyzetet, a nép hangulatát és működjön közre az ungvári rutén tanács november 24-i kiáltványának szétosztásáról, majd útjáról készítsen beszámolót. Szarvady december 4-én érkezett Husztra, hogy onnan társaival felkeresse a környék településeit - főbb állomásai Nagyszőlős, Iza, Máramarossziget, Bustyaháza, Gyertyánliget, Tiszabogdány, Kőrösmező -, majd tapasztalataikról jelentést tettek a kormánynak. Különösen a szociális bajok miatt volt általános az elégedetlenség, ezért táptalajt talált a jobb életet ígérő ukrán propaganda. Az emberek földosztást vártak. Számos faluban tevékenykedtek ukrán agitátorok, de a cseh és román propagandisták is, akik "a magyar uralom alóli felszabadítást ígérve, a röpiratok millióival árasztják el a Kárpátokat." (KTÁL. Fond 59., op. 1., od. 3 B. nr. 50., sztr. 17-30.)

Szarvady december 12-én Husztról külön helyzetjelentést tett az Országos Propaganda Bizottságnak. (MOL., mfilm: 7051. dob., 7. cím, IX. tét.) Az Ung vármegyei Mélyút község március 2-án föld kiosztását kérvényezte. (KTÁL., Fond 59., op. 1., od. 3 B., nr. 18., 507/1919. III. 15. sz. ir.) Beregbükkös lakói április 18-án földosztó bizottság kiküldését kérték a ruszin népbiztosságtól. (Uo.: nr. 60., 1066/1919. sz. ir.) Májusban a Schönborn-uradalom azt panaszolta a ruszka-krajnai kormányzóságnál, hogy Kislécfalva, Csalánfalva, Ormód, Ploszkánfalva, Kisszolyva, Volóc, Hátmeg községek lakói önkényesen elfoglalták erdő- és legelőterületeinek egy részét, megakadályozásukra segítséget kért. (Uo.: nr. 51.; 1170., 55., 914/2/1919. sz. ir.-ok.)

A máramarosi ukránofil mozgalom 1919. január 21-ére Husztra nemzetgyűlést hívott össze, amelyen 420 küldött 175 város és falu képviselőjében kimondta a Sz. Petljura főatamán vezette nyugat-ukrán állammal való egyesülést. Közben a Szepes, illetve Sáros vármegyében élő rutén értelmiség is szervezkedett. Az előbbieket 1918. november 8-án megalakították a rutén néptanácsot, amely már 19-én egyesült az eperjesivel, és Beszkid Antalnak, a görög katolikus püspökség jogtanácsosának a vezetésével létrehozta a Kárpátorosz Központi Néptanácsot. Ez utóbbi 1919. január 7-én követelte, hogy a csehszlovák katonai megszállás terjedjen ki az "Orosz föld egészére", vagyis a magyarországi ruténlakta területekre. Január 31-i nyilatkozatában viszont már kijelentette: "Mától kezdve a Csehszlovák Köztársaság autonóm részének tekintjük magunkat." (Szipivak 1969: 38-39.) Az eperjesi néptanács első követelése után néhány nappal a csehszlovák katonaság átlépte a december 23-i antantjegyzékben megállapított demarkációs vonal keleti szakaszát, az Ung folyót. Az olasz-cseh légionárius csapatok Ciaffi olasz ezredes vezetésével január 12-én vonultak be Ungvárra, ahol "az átmeneti napokban erősen kihangsúlyozták, hogy csupán *rendcsinálás* végett jöttek, s nem elfoglalni akarják a várost, hanem megszállani, nyugalmat teremteni". (Ungvár és Ung 1940: 55.) Ezzel a kezdetben ukránofil, a csehszlovák katonai előretöréssel fokozatosan csehszlovák orientációjúvá vált eperjesi rutén tanács programjának megvalósítása mind realisabbá válik. Ebben a helyzetben az ungvári Magyar-Rutén Néptanács magyar területi integritás alapján álló politikája teljesen ellehetetlenült.

A máramarosszigeti ukrán ráda követeléseinak teljesítését a nyugat-ukrán állam igyekezett elősegíteni. A Tatárhágón át egy ukrán légionárius zászlóalj tört be Kárpátaljára, és január 7-én megszállta Kőrösmezőt, majd a Tisza völgyében Tiszaborkút községnél védelmi állásokat épített ki. Miután hírül vették Ungvár csehszlovák megszállását, 14-én előrenyomulva elfoglalta Rahót, majd Nagybocksón át 16-án bevonult Máramarosszigetre. Közben - január 15-én - a Kárpátok túldaláról, a galíciai Lavocsne állomása felől vasúton nyomult be egy ukrán alakulat, amelynek célja Munkács megszállása volt, ahol kirakott egy zászlóaljat, amely garázdálkodni kezdett. A munkácsiak (ekkor, és nem 1918 végén!) gyorsan nemzetőrséget szerveztek és csellel elfogták a Csillag-szállóban mulatozó ukrán tiszteket. A kaszárnyában vezetés nélkül maradt ukrán legénység megadta magát. A nemzetőrök vonatra ültették a lefegyverzett ellenséges alakulatot, és a megállapodás szerint fegyvereiket az utolsó kocsiba rakták, amelyet a nemzetőrök őriztek. Lawoczne határállomásán azonban "tévedésből" lekapcsolták az utolsó vagont, így az ukránok fegyverek nélkül érkeztek Lengyelországba. (Voith 1939:168.) Az ukránok eközben vasúton egy századot toltak előre, amely birtokba vette a két fontos vasúti csomópontot, Bátyút és Csapot. Január 19-én azonban kénytelenek voltak visszavonulni, mert hírül kapták, hogy a Tisza völgyébe betört ukrán főerőt a román csapatok kiszorították Máramarosszigetről és Kőrösmezőig vetették vissza. (Hadtörténet 1941: 281.)

A magyar kormány ez időben jelentéktelen haderőt állomásoztatott Kárpátalján, ezek az ukrán csapatokkal szemben sem fejtettek ki ellenállást. Ennek oka, hogy a budapesti ukrán követ Károlyi miniszterelnököt jó előre tájékoztatta az akcióról. Jászi nemzetiségi miniszter a december 29-i kabinetülésen úgy vélte: ha az ország északi részeit nemcsak a csehek és a románok, hanem a lengyelek és ukránok is megszállják, "ez taktikailag előny a mi számunkra". Ezért arra utasítják a magyar haderőt: ha az ukránok összeütközésbe kerülnek a csehekkel és a románokkal, akkor "teljesen semleges magatartás tanúsítandó". Két hét múlva, 1919. január 16-án a 39. hadosztály-parancsnokság ebben a szellemben intézkedett. (Siklós 1987: 267., 272.) Az ukrán előretöréskor a helyi magyar katonai irányítás az ugocsai Nagyszőlősrre települt át. Ezért került "tudomásvétel" megjegyzéssel irattárba Zombory máramarosi kormánybiztos két jelentése Kőrösmező ukrán megszállásáról, illetve Máramarosszigetre való betöréséről. (MOL., mfilm: 7053. dob., 12. cím., I-IV. tét., 182., 129., 131/1919. sz. ir.-ok.) A románok ilyen körülmények között szorították ki az ukrán csapatokat a Felső-Tisza völgyéből. Ekkor a folyó jobb partján csak Nagybocksó és környéke maradt román megszállás alatt, amely lehetővé tette az akkor mintegy tíz ezer lakosú Kőrösmezőn 1918. november 9-én kikiáltott ún. "Hucul Köztársaság" további működését a településen és környékén. Ezt a formációt hucul nemzeti ráda irányította, amely külön milíciát szervezett, s ellenállt a magyar katonaságnak. A betört ukrán csapatok végleges visszavonulása után, 1919. február 5-től újra a hucul ráda kezébe került a "köztársaság", vagy "Kőrösmező-állam" igazgatása, amelyet június 11-én a román katonaság számol majd fel.

Visszatérve az ungvári eseményekre: a város elfoglalása után, 1919. január 14. és 23. között a csehszlovák haderő megszállta az Ung folyó vonalát. Erre az antanthatalmak 1918. december 23-i jegyzéke adott lehetőséget, amely Szlovákia ideiglenes határát a Dunától és az Ipolytól északra, Rimaszombattól délre és az Ung folyótól nyugatra állapította meg. A magyar haderő és a hatóságok január végére ürítették ki a demarkációs vonal mögötti területeket. Kárpátalja délkeleti részét, Nagybocksó vidékét - mint láttuk - a románok birtokolták. Ruszka-Krajna nagyobb részén a magyar közigazgatás működött tovább, és rutén autonómia kiépítése a fenti körülmények ellenére, ha vontatottan is, de előrehaladt. Közben Ungváron még létezett a rutén néptanács, amelynek titkára, Volosin 1918 végéig a magyar államhoz való hűségét hangoztatta, 1919 januárjában azonban már Kárpátalja Csehszlovákiához való csatolásának egyik lehangosabb szószólója. Február 1-jén Ungvárra érkezett Masaryk államelnök személyes megbízottja, Ferdinand Pisecký kapitány, a hadügyminiszter szárnysegédje, hogy a Magyar-Rutén Néptanácsnak átadja a philadelphiai, illetve a scrantoni egyezmény dokumentumait. Egyben felhívta a testületet, hogy kezdjen széles körű agitációt Kárpátalja Csehszlovákiához való csatolásáért. Három nap múlva a néptanács megváltoztatta nevét, s Ungvári Rutén Tanácsként működött tovább.

A csehszlovák hadsereg által megszállt - s elfoglalandó - terület közigazgatásának az átvételére február 21-én Ungvárra érkezett Moys "cseh zsupán", akit zenekar és katonaság fogadott. A vármegyeházán "tótul" (szlovákul) beszélt a tisztviselőkhöz, mire azok Bánóczyval az élen el akarták hagyni a termet. Erre a zsupán magyarul visszahívta őket, és felszólította a hivatalnokokat, tegyék le a hűségesküt Csehszlovákiára. Bánóczy kijelentette: "az erőszaknak nem fog engedni". A zsupán még aznap délután felfüggesztette állásából Bona rendőrkapitányt, a rendőröket lefegyverezték és kiutasították a városból. "A városi tisztviselőket fogva tartják. Ma akarják átvenni a vármegyei közigazgatást" - áll abban a jelentésben, amelyet február 23-án küldött Ruszka-Krajna kormányzósága Szabó Oreszt miniszternek. (KTÁL. Fond 59., op. 1., od. 3 B., nr. 64., 313/1919. sz. ir.) A csehszlovák katonai hatóságok már Ungvár elfoglalásakor statáriumot és sajtócenzúrát vezettek be a megszállt területeken. Az antanthatalmak Párizsban - elsősorban az Egyesült Államok és Franciaország szorgalmazására - csak hosszas vita után, március 13-án döntöttek arról, hogy Kárpátalja Csehszlovákiához kerül. Ezt megkönnyítette, hogy a terület jövőjéről kialakult vélemények abban megegyeztek: nem bízhatják az ott élő ruténok nemzeti önrendelkezésére hovatartozásuk eldöntését. Két nap múlva - március 15-én - már Ungváron tárgyalt Zsatkovics Grigorij, az amerikai rutének vezetője az eperjesi, az ungvári és a máramarosszigeti rádák egyesítéséről és egy esetleges népszavazásról.

A Magyar Tanácsköztársaság március 21-i kikiáltása után Szabó Oreszt nem fogadta el a felkínált rutén népbiztosi kinevezést, azt március 25-től Stefán Ágoston ruszka-krajnai kormányzó vette át. Ezután barátját, Kaminszky József ügyvédet nevezte ki az autonóm kerület székhelyének, Munkácsnak a politikai megbízottjává. A Bereg vármegye nagy részén, Ugocsában és Máramaros Tiszától északra eső nagyobb felén lévő autonóm területen a tanácskormány uralma mindössze negyven napig állt fenn, és gyakorlatilag a nemzeti önrendelkezés alapján építette tovább a rutén önkormányzatot. Elméletileg 20 130 km² területen, kerekén 980 ezer lakossal hozta létre Ruszka-Krajnát, amely magába foglalta volna Máramaros megyét (annak déli izavölgyi, sugatagi járásai és a felsővisói járás hat községe nélkül), Ugocsa megyét, Bereg vármegyét (a mezőkaszonyi járás, a tiszaháti járás hat községe és Beregszász város nélkül), Ung megyét a nagykaposi járás kivételével; Zemplén megyét a bodrogi, a

sárospataki, a tokaji járások, továbbá a sátoraljaújhelyi járás 10 községe és Sátoraljaújhely város nélkül. Végül Sáros vármegyét az eperjesi, a kisszebeni, a lemesi és a girálti járások kisebb részét, továbbá Eperjes és Kisszeben városok nélkül. Az Északkeleti Felvidéken az így behatárolt terület lényegében a rutének lakta vidéket foglalta magában. (Pinczés 1999: 11.) A területi önkormányzatot Ruszka-Krajna ún. alkotmánytervezetében dolgozták ki. Ennek lényege: az önálló területi szövetség - Szamosztojnij Krajinszkij Szozuz - föderatív alapon tartozott a Magyarországi Tanácsköztársasághoz. Öt kerületre osztották volna, az első szakaszban három rutén kerületi tanácsot terveztek: a beregiti Munkács, az ungi Szerednye és a máramarosi Huszt központtal. (Kóvágó 1979: 76.)

A hadi helyzet miatt azonban ténylegesen csak 9 700 km² területen, 460 ezer lakossal jöhetett létre a rutén kormányzóság, így annak igazgatása csak részben épült ki. Stefán Ágoston ruszin népbiztos április 4-én táviratilag utasította Kaminszky József ruszka-krajnai politikai megbízottat, hogy rendelje el a beregi, az ungi és a máramarosi kerület (Ruszka-Krajnát nem megyékre, hanem ruszin kerületekre osztották) járásaiban a tanácsválasztások megszervezését. (KTÁL. Fond 59., op. 1., od. 3 B. nr. 47.) A községenkénti választásokat április 7-én kellett megtartani, amelyek nagyrészt rendben lezajlottak. Több alsóverecskéi, ökörmezői járásbeli településen és másutt a tanácsok nem alakultak meg "érdektelenség miatt." (Uo.: nr. 56.) Csak a beregi és az ungi kerületben tudták megalakítani a tanácsokat április 14-én, illetve 23-án. Az autonóm terület kialakítását már március 27-28-án Ungvár-Antalóc körzetében, április 9-én Perecsenyénél megzavarta a csehszlovák katonaság támadása, amelyet a tanácsköztársaság csapatai visszavertek. A Rutén Népbiztosság ezen a napon elrendelte a rutén vörös gárda felállítását. A katasztrofális közellátási viszonyok miatt elsősorban a földek megművelését ösztönözték és az élelmiszerellátáson igyekeztek javítani. Bereg vármegye direktóriumának március 26-i hirdetménye arra figyelmeztette a lakosságot: aki mulasztásból vagy hanyagságból nem végzi el kellőben ezeket a munkákat, azokat forradalmi törvényszék elé állítják. (Uo.: Fond 709., op. 1., od. 3 B., nr. 60., 23/1919. D. sz. ir.) Beregszász városi népbiztosa, Katkó Gyula március 27-i felhívásban, illetve hirdetményében jelentette be, hogy a megyeszékhelyen a hadirokkantak, -özvegyek és -árvaik között 10 ezer koronát, a rászorultak között pedig kedvezményesen, kg-onként 32 filléres áron burgonyát osztanak ki. (Uo., Fond. 384., op. 1., od. 3 B., nr. 39., 3452., 3608/1919. sz.)

A román hadsereg a teljes akkori demarkációs vonalon - Máramarossziget-Técső-Huszt-Szatmárnémeti-Nagykároly-Nagyvárad-Nagyszalonta-Arad - április 21-én újabb támadást indított, amelynek északi szakasza Ruszka-Krajnát is érintette. Ennek hírére Munkácson Bay Gábor, a város nyugalmazott polgármestere, nyugállományú huszárszázados vezetésével április 21-éről 22-ére virradó éjjel, három órán át tartó utcai harcokban 14 társával - főhadnagyok, zászlósok, polgárőrök - szembeszállt a 35-szörös (!) túlerőben lévő, jól felfegyverzett kommunistákkal. A harcok során 523-at közülük lefegyvereztek, és ugyanennyi kézi lőfegyvert, 2 revolvert és 4 géppuskát zsákmányoltak, eközben pedig 41 tisztet, 21 altisztet, 18 határrendőrt és 17 pénzügyőrt kiszabadítottak fogságából. (MOL. K 28. 102. t., 1940-L-15 246:42-50., Kárpáti Híradó 1939. aug. 19: 3.)

Két nap múlva, 23-án Ungvárnál a csehszlovák hadsereg tört be délkeleti irányban a rutén autonóm területre, s 28-án már Csap és Munkács között találkozott a román hadsereg egységeivel. A csehszlovákok még ezen a napon bevonultak Bereg vármegye második legnagyobb városába, ahol Kaminszky Ferenc zsupánnal az élen átvették a közigazgatást. Közben - április 26-án délután - a román csapatok a város által eléjük küldött parlamenterek élén elfoglalták Beregszászt, majd július 21-én éjjel váratlan parancsra kiürítették a várost, ahová másnap délután bevonultak a csehszlovák csapatok. Parancsnokuk, Hostas ezredes és Kaminszky zsupán a tisztviselői karral letétette a hűségesküt a Csehszlovák Köztársaságra. A városban a cseh közigazgatás magyar hivatalnokok alkalmazásával indult meg. (Kozma Gy. 1933: 141-142., 153., 165.) Közben Csap környékén május 2-ig álltak ellen a magyar csapatok, visszavonulásukkal Kárpátalján véget ért a tanácskormány 40 napig tartó uralma.

A csehszlovák katonai hatóságok az elfoglalt kárpátaljai területeken statáriumot vezettek be, amelyet fokozatosan az egész vidékre kiterjesztettek. (Csak három év múlva, 1922. április 27-én hirdették ki a statárium és a sajtócenzúra megszüntetését Kárpátalján.) 1919. május 8-án ilyen körülmények között ültek össze az ungvári vármegyei épületében - melyet a nyomtaték érdekében csehszlovák légionárius katonaság vett körül - a helyi, a máramarosszigeti és az eperjesi néptanácsok képviselői. A három szerveződésből megalakították a Központi Ruszin Nemzeti Rádát. Az addig működött szervezetek tevékenységét Szabó Simon méltatta, majd Hadzsega Illés szólalt fel, aki széles körű kárpátaljai autonómiát követelt: a had-, a pénz-, illetve a külügy kivételével teljes önállóságot, a hadseregnél ruszin vezényszót, ruszin nemzetiségű katonatisztek alkalmazását, Volosin pedig görög katolikus egyházi autonómiát és rutén egyetemet. Ezt követően bemutatták "a (rutén) nemzeti élet megindítására" Amerikában gyűjtött 2,5 millió koronát, és bejelentették az első rutén bank megalapítását 5 millió korona alaptőkével. A népgyűlés végül kimondta Kárpátalja Csehszlovákiához való "önkéntes" csatlakozását, amelyet 14 pontba foglalt. Ezek közül az első kijelentette: "A ruszinok a Cseh-Szlovák-Ruszin Köztársaságban független államot alkotnak". Területi autonómiával egybekötött kulturális autonómiát igényeltek Kárpátalján önálló nemzetgyűléssel, Ungvár székhellyel, valamint teljes belügyi, nyelvi, iskolai és egyházi önállóságot. (Ungvár és Ung 1940: 55-56.)

A központi ráda azonban nem döntött a két legfontosabb ügyről. Nevezetesen: az önkormányzat tartalmi részéről és Kárpátalja határáról Csehszlovákia kebelében, amely a következő két évtizedben - az ország felbomlásáig - állandó feszültségek forrása lesz. A viták abból eredtek, hogy az ekkor körülhatárolt Kárpátalja területéből kimaradtak a kettészakított Zemplén vármegye északi részén élő rutének. A másik sarkalatos kérdés az önkormányzat volt, amelyet minden csehszlovák-rutén egyezmény hangsúlyozott. Csak az 1919. szeptember 10-i Saint-Germain-en-Laye-i szerződéssel került nemzetközi jogi értelemben, de facto Csehszlovákiához Kárpátalja. Az egyezmény II. fejezetének 10-13. cikkelye is kötelezte az országot arra, hogy Podkarpatska Rus területén autonóm rutén tartományt létesítsen. (Halmosy 1983: 89-93.) Ez azonban nem valósult meg, sőt a vidéket elárasztotta és kizsákmányolta a cseh kolonizáció.

Irodalom

Darás Gábor: A Ruténföld elszakításának előzményei (1890-1918). Bp. 1936.

Domokos László: Ruszka-Krajna a népek ítélőszéke előtt. Bp. 1919.

Hadtörténet: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. Szerk.: De Sgardelli Caesar. Bp. 1941.

Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945. Bp. 1983.

Kozma György: A Beregmegyei Kaszinó százéves története. Bp. 1942.

Egy vármegye harca és haldoklása. Szentes. 1933.

Kővágó László: A magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés. Bp. 1979.

Pinczés Zoltán: Kárpátalja gazdasági életének természetföldrajzi alapjai. In: *Kárpátalja*. Szerk.: Boros László. Nyíregyháza. 1999.

Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. II. köt. Bp. 1990.

Ruszka-Krajna politikai jelentősége. Domokos László, György Endre és mások nyilatkozatai. Bp. 1919.

Siklós András: A Habsburg-birodalom felbomlása (1918). Bp. 1987.

Szpivak B. -Trojan, M: Felejthetetlen 40 nap. (Az 1919-es tanács hatalomért a Kárpátontúlon vívott harc történetéből.) Uzshorod. 1969.

Ungvár és Ung vármegye Szerk.: Csíkvári Antal. Bp. 1940.

Voith György: 20 év története. Munkács. 1939.

Volosin, Avgusztin: Szpominy. Uzshorod. 1923.

[Vissza](#)

Köpeczi Béla

Egy kitagadott: Moldován Gergely (1845-1930)*An Abdicated Man: Gergely Moldován (1845-1930)*

The official Romanian historiography considers Gergely Moldován a person "of Romanian origins and Hungarian sentiments". He really did a lot for the development of the Hungarian and the Romanian literary and, in general, cultural relationships, presenting the life of the rural Romanian people to the public as an ethnographer, popularizing the Romanian literature as a teacher and a professor of literature. However, it is true that his view of history was identical with that of Hungarian historiographers, and he believed that the minority problem could be solved within the frames of Hungarian constitutionality.

A Kolozsvárt 1930-ban megjelent *Minerva* című román enciklopédia 686. oldalán a kolozsvári egyetem 1919 előtti román nyelv és irodalom professzoráról a következő szöveg olvasható: "román származású, de magyar érzelmű" (De origine română, dar cu sentimente ungurești). A művelődéspolitikus O. Ghibu szerint Moldován megtagadta román mivoltát, és átállt a magyarok oldalára. Erre a professzor a következő választ adta az általa szerkesztett folyóirat, az *Ungaria* harmadik évfolyamában: "Inkább levágnók kezünket, mintsem hamis és sértő dolgot mondjunk a románságról." Szinnyei József életrajzi lexikonában idézi a *Fővárosi Lapok* egyik 1868-as számát. "Magánvonatkozású levelében, amelyet a lap egész terjedelmében kiadott, hazafias vonatkozásai miatt, a rumén lapok vele minden összekötést megszüntettek, így egészen elszigetelve övétől, teljesen a magyar irodalomnak élt." (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XX. kötet Budapest, 1903. 122.)

Moldován bűne tehát, hogy "hazafias vonatkozásai" miatt "szüntették" meg vele a román lapok az összekötést, ezért lett "magyar érzelmű". Azon persze lehet vitatkozni, hogy csak a magyar irodalmi életnek élt-e, hiszen megjelentek román nyelvű munkái is. Mindenesetre kitagadott lett a hangadó román értelmiség körében. Vizsgáljuk meg, hogy miért.

Élete és munkássága

Moldován Gergely (aki a kor szokása szerint magyarul írta nevét, románul Grigoriu Moldovan) 1845-ben Szamosújvárt született görög katolikus szülőktől; apja építész és kántor volt. Kolozsvárt a római katolikus főgimnáziumba járt, jogi tanulmányokat végzett, és kezdetben ügyvédként dolgozott. Kinevezték tanfelügyelőnek Torda-Aranyos megyébe, ahol sok román iskolát hozott létre, és ezért királyi tanácsosi rangot kapott. 1886-ban a kolozsvári egyetemen a román nyelv és irodalom tanára lett, 1890-ben tiszteletbeli bölcsészeti doktor. 1892/93-ban és 1902/03-ban a Bölcsészeti Kar dékánja és 1906/07-ben az egyetem rektora. 1919-ig, a Ferenc József Tudományegyetem megszűnéséig egyetemi tanár. Kolozsvárott halt meg 1930-ban.

A tanár

Mint egyetemi tanár román irodalomból és nyelvből tartott előadásokat és ismertette a román írók munkásságát. Az általa szerkesztett *Ungaria*-ban (1891-98, 1908-1909) tanulmányokat jelentetett meg a magyar-román irodalmi kapcsolatokról, és 1903-ban az egyetemen előadást tartott *Magyar hatások a románságban*, azt igazolva, hogy Eminescunál, Coșbucnál, Duicánál jól kimutatható a magyar hatás, és hogy "Petőfi *Talpra magyarjának* befolyása egyértelmű Muresán Andrei *Román szózatában*". Az említett folyóiratban és a *Román-Magyar Szemlében* saját munkái mellett megjelentette tanítványainak írásait is. Kiadott egy művet a román nyelvről is. Megjelentetett román témájú magyar drámákat is (Szép Iliána, A falu ládája, Florika szerelme) - nem nagy sikerrel: az irodalmi műfajokban is elsősorban a néprajzos szemével nézi a világot.

A néprajzkutató

Legátfogóbb néprajzi munkája az 1899-ben megjelent *Alsófehér vármegye román népe*, amelyben részletesen leírja az ottani románság társadalmi, kulturális helyzetét és szokásait. Jellemzően román többségű vidék volt ez: az 1890-es magyar népszámlálás szerint a 193 ezer lakosból 151 ezer volt román és csak 41 ezer magyar. Moldován bemutatja és elemzi a román hely-, család-, kereszt- és állatneveket. A falvak népét mócokra, mokányokra és lapálybeliekre osztja. Képet ad e táj románjainak jelleméről és természetéről, amelyekről más munkáiban részletesebben is szól. Ismerteti a megye román nyelvét, felsorolva sajátosságait, ezen belül a román szókincset a magyar nyelvben és a magyar hatást a románra. Leírja a községeket, a templomaikat és a házakat, bemutatja a viseletet és a foglalkozásokat. Részletesen szól hitvilágukról és a népköltészetéről (magyar és román szövegeket is közölve). Előadja a születési, lakodalmi, temetési, családi, társadalmi és ünnepi szokásokat. Ismerteti az ún. balhiteket és babonákat. Saját gyűjtése mellett széleskörűen felhasználja az idevonatkozó román és magyar irodalmat, de a tanároktól, tanítóktól, körjegyzőktől összegyűjtött adatokat is.

Már korábban megjelentette különböző kiadásokban a román népdalokat és közmondásokat, amelyek bizonyos népszerűsége tettek szert. E munkái alapján román szakértőként jelentkezik, s mint ilyen (egy dátum nélküli levélben, amelyet a Széchenyi Könyvtár őrzött meg, és amelyet Jókai Mórhoz írt, úgy is mint királyi tanácsos és mint Torda-Aranyos megye tanfelügyelője) közli észrevételeit a *Nemzet* című lapban megjelent megyei tartalomjegyzékről. Kifejti, hogy ez a megye "nem kellően méltányolt", és elmondja, hogy "Horia, Cloșca vagy Janku a megyében éltek, házuk máig is ott áll a havasi részekben". Kész megírni a kaluser-táncot, a román népviseletet és népköltészetet, a lakodalmi menetet, a gainai leányvásárt, a vidrai vízesést vagy éppen Torockót és

vidékét.

Megjegyzéseire nem reflektálnak, viszont a Rudolf trónörökös által szorgalmazott, *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* című nagy kiadvány hetedik kötetében a magyarországi románokat ő mutatja be. (Budapest, 1901, 409-432.) Az alapos ismertetésben hangsúlyozza a románok balkáni eredetét, nyelvük latinságát, leírja egyházaikat és népi szokásaikat.

Ennél sokkal átfogóbb munkája jelenik meg majd 1913-ban *A magyarországi románok* címen, amely átfogó történeti, társadalmi és néprajzi körképet ad. E könyv bemutatja a magyarországi románok több sajátosságát. Így azt, hogy a román köznyelvben a *haza* fogalmára nincs kifejezés, az országot *földnek* (tară) nevezik. Felsorolja azokat az elnevezéseket, amelyekkel a különböző vidékek románjait illetik. A románok jelleméről és természetéről idézi a Niebelungen-ének dicsérő szavait, amelyeket azonban a történetírás nem igazolt. Említi Kekaumenosz, Anonymus és Mátyás király véleményét, akik szerinte csak a jobbagyságról szóltak. Saját kora románságáról Hunfalvy János véleményét közli, aki viszont az író-publicista Ion Slavici-re hivatkozik. A "román jellemet" ő így írja le: "A román ember családi életében tiszta és egyházi életében a mély vallásosság, állami életében a törvények, a hatóságok iránti tisztelet, társadalmi életében a humánus gondolkodás és ténykedés jellemzi." (I. m. 31.)

A hazai románság élete és vándorlásai címen tárgyalja Moldován azoknak a történetíróknak a nézeteit, akik a dákoromán kontinuitás mellett vagy ellene szólnak. Szerinte a román nyelv latin eredete kétségbevonhatatlan, a kérdés valójában az, hogy Dáciában vagy a Balkánon alakult-e ki? Az ő véleménye az, hogy a Balkánon, mégpedig úgy, hogy "az itáliai pásztor-elem, amely koronként a juhokban rendkívül gazdag Apuliából, a trentói szoroson vándorolt át Thesszáliába és Epiruszba, Albániába, ahonnan aztán a nyájak igényei szerint haladt tovább, általában a havasok tetőin, mit sem törődve többé az országok politikai mozgalmával és közigazgatási tekinteteivel." (I. m. 36-37.) Ezt a nézetét, mint írja, a kolozsvári egyetem előtt elmondott egyetemi rektori székfoglalójában is képviselte, s ezzel természetesen szembe került a román történetírás fő vonalával. Szerinte a román pásztorok ún. cätunokat hoztak létre, s ezt az intézményt végigvitték vándorlásaik során, ami egyet jelentett a családfői és az adórendszer kialakításával. Magyarországon először II. Endre 1222-es oklevelében találunk róluk említést, és Hunfalvy nézeteit fogadja el erdélyi elterjedésükről. Szerinte a román-magyar ellentéteket a betelepülők jövevény volta határozta meg.

A hazai románság történetéből címen képet ad a román jobbagyok sorsáról, megjegyezve, hogy a román nemesség ugyanakkor a magyar nemesség szerves része volt. A román jobbagyok részt vettek az 1437-es felkelésben és a Dózsa által indított mozgalomban is. Tagadja, hogy Vitéz Mihály havaselvi vajda Erdély és Moldova elfoglalásával egy Nagy-Romániát akart volna kialakítani 1599-1600-ban, hiszen ebben az időben a nemzeti öntudatról még nem lehetett beszélni. A Rákóczi-szabadságharcban a románok is részt vettek, és ezzel kapcsolatban idézi a román kurucok nótáját. Ismerteti a görög katolikus egyház létrejöttét (1699, 1701) s ennek eredményeit. Hangsúlyozza, hogy az 1784. évi Horia-felkelés a nemesség ellen irányult, és nem a nemzeti jogokért folyt. Szól az 1791-ben az udvarnak benyújtott *Supplex libellus Valachorum* című panaszíratról, amely már említi a dákoromán kontinuitást, és az erdélyi román kiváltságosok számára a negyedik feudális nemzet megteremtését-elismerését kívánja. A kontinuitással kapcsolatban megjegyzi, hogy Sincai (ő maga Sinkait ír) az "első román historikus volt, aki ezt a tételt alkalmazta." (I. m. 67.) Bemutatja a balázsfalvi görög katolikus román gimnáziumban 1843-ban kialakult feszültséget, amikor a kispapok megtagadták a nagycsütörtöki lábmosást Leményi püspöknek, s innen eredeztetni az ottani tanárok és diákok részvételét az 1848-as eseményekben. A nagy román-magyar konfliktusban, az igazi bűnöst Andrei Şaguna görögkeleti püspökben látja, aki kezdetben magyarbarátnak mutatkozott, de amikor 1848. október 18-án Puchner főhadparancsnok kiadta magyarelles manifesztumát, a császár mellé állt, s "ettől a perctől fogva a császárnak leghűségesebb szolgája lett, s a magyarságnak s a magyar nemzetnek pedig legnagyobb ellensége." (I. m. 71.) (1867 után a magyar főrendi háznak volt a tagja ortodox érsekként.)

A világháború idején, 1916-ban könyvet jelentetett meg Budapesten *Şaguna Andrásról*, akiről azt állítja, hogy "ravasz és alkalmazkodó", "gyűlölködő és zsarnok", "önző és kapzsi" ember volt, aki 1847-ben elfogatta Varga Katalint, a "mócok királynőjét", ő hívta be 1849 elején az oroszokat Havaselvérről. Elítéli kulturális, egyházi tevékenységét és az unitusok elleni támadását. Végkövetkeztetése az, hogy Şaguna nem az, akinek Slavici állította - "nem ébresztette fel a románokat."

Moldován nem szól részletesen az 1848-49-es konfliktusról, Avram Iancu felkeléséről és Bălcescu egyezkedési kísérletéről. Ez sajátos, és talán jellemző is, hiszen alapvető jelentőségű eseményekről van szó, amelyek meghatározták a román-magyar viszonyt.

Ezek után megállapítja, hogy a kiegyezés után a román értelmiségiek a politikai passzivitást választották, amely 1905-ig fennmaradt. Ettől kezdve vettek részt román képviselők a magyar parlament munkájában. A harcias Román Nemzeti Párt programjának kritikájaként, forrásaként is itt ismerteti az 1848-49-es szabadságharcban szerepet vett Papiu Ilarian Cuza fejedelemhez írt 1861. évi memorandumát, amely elutasította a Habsburgok elleni magyar felkelők támogatását, és javasolta, hogy ki kell alakítani a különböző tartományokból Nagy-Romániát. Moldován ítélete elmarasztaló: "A román nemzeti párt az állam magyar nemzeti jellegét el nem ismeri, a románságnak a magyar nemzettel való egyenjogúságát vitatják." Ehhez hozzáteszi: "A románság nagyobb része azonban az 1867-i Alkotmányt egészben elfogadta s ez irányban semmiféle alkut nem ismer el." (I. m. 76.) Ez utóbbival saját véleményét is közli.

Egyháztörténet, egyházak című fejezetében körképet ad a román görögkeleti és a görög katolikus egyházak helyzetéről, és bemutatja azok püspökeit.

A román nyelv és irodalom történetében már nem annyira polemikus a hangvétele. Elmondja, miként alakult ki a román nyelv, ismerteti a kódexirodalmat, az első román nyomtatványokat, a nyelvi és történelmi munkákat, szól az

erdélyi költészetről, prózairodalomról és a sajtóról. A fejezetet ezzel zárja: "Volt idő, különösen az erdélyi részekben, amikor a magyarság nagyon érdeklődött a román nép szellemi termékei iránt. Beszélte a nyelvet, használta közmondásait és népkölteményeit énekelte. Ma már ezen a téren a két faj között eltávolodást tapasztalunk. Igen nagy baj és kár is, hogy ez így van." (I. m. 130.)

Ezek után tér vissza kedvenc foglalkozásához, a román *néprajzhoz*, és ismerteti a születési, a lakodalmi, a temetési, az Újévtől nagyböjtig, Húsvétól Pünkösdig, a Pünkösdől Újévig jelentkező szokásokat és babonákat. Szól a színes román hit- és mesevilágról. Végül bemutatja a népköltészetet, ahol a verseket maga fordítja magyarra.

Foglalkozik a hazai románság "*tanügyével és kulturális intézményeivel*." Kiemeli, hogy 1867 után a román elemi iskolák széles körben terjedtek el Magyarországon. Bemutatja a balázsfalvi és belényesi gimnáziumot, a brassói főgimnáziumot, a naszói alapítványi főgimnáziumot, a brassói reáliskolát és a felsőkereskedelmit. Ismerteti az *Astrának* mint központi kulturális egyesületnek a munkásságát, szól a román színházi életről és a műkedvelő színtársulatokról. Lehető teljes körképet ad. Szól a Budapesten tanuló ifjúság Petru Maior Olvasó Egyletéről, a Gozdu Alapítványról, amely vagyont a görögkeleti diák-fiatalok segélyezésére fordítja, a karánsebesi és a naszói vagyonszövetségekről, a nőegyletekről, a dal- és zeneegyletekről és a kaszinókról. Megemlíti, hogy a század elején 44 román újság működött. Pénzügyi tekintetben ismerteti az Albina bank, a hitelszövetkezetek és a gazdasági egyletek munkáját. Felsorolja a román kereskedők és iparosok egyleteit, sőt a temetkezési társaságokat is. Végkövetkeztetése az, hogy 1867 után a hazai románság a "tanügyi téren bámulatos haladást mutat" (I. m. 76.) és kulturális téren is előrehaladt.

Hálásak lehetünk, hogy Moldován összegyűjtötte az itt csak utalásszerűen említett adatokat, amelyek a XX. század elején jelentős változásról szólnak, nemcsak a román oktatásban és a kultúrában, de gazdasági téren is.

Ezek után visszatér a néprajzhoz, és ismerteti a hazai románság időtöltéseit, a táncot, a fonót, a kalákát, a sajátos foglalkozásokat, tehát a juhászatot, a halászatot, a helyi vadászatot és a dombvidéki mezőgazdasági foglalkozásokat. Bemutatja a román ember kalendáriumait és babonáit, majd ismerteti a családi és keresztneveket. Kitér az élelem, a ruházat, viseletek bemutatására, a község, a ház és a bútorzat jellemzésére, de szól a román papról és templomról is.

Moldován ismertetése a magyarországi románok helyzetéről alapos kutatómunka eredménye. Történeti felfogása sok tekintetben megegyezik a magyar historikusok véleményével, s ezért persze szembekerül a korabeli román értelmiség többségének álláspontjával. Nem érthető, hogy miért nem foglalkozik alaposabban az 1848-49-es felkeléssel. Feltételezhető, hogy a mindkét nép iránti elkötelezettsége miatt nem kívánta a fájó sebeket feltépni, nem akart a kölcsönös vádaskodásokba belebonyolódni. Politikai meggyőződése mindig egyértelmű: a románság sorsát a magyar nemzeti állam keretében képzele el, s ez ismétlődő szembenállást jelent a nacionalista román értelmiséggel.

A publicista

Moldován a román kérdések szakértőjeként részt vett azokban a polémiákban, amelyek a magyar és román nacionalisták között dúltak, számára a kiinduló pontot a bukaresti *Liga Culturală* által 1841-ben megjelentetett emlékirat képezi, amelyben "a román egyetemi fiatalok" a magyarországi románok védelmére kelnek a magyar politikai elnyomással szemben, és amelyet idegen nyelveken terjesztettek Nyugat-Európában. Moldován ugyanebben az évben Kolozsvárt megjelenteti *Válaszirat a bukaresti román ifjak memorandumára* című írását, amelynek idegen nyelvű változatát is kiadták. Az a nézete, hogy "a bukaresti román ifjak" kihasználják az ottani oroszbarát konzervatív kormány uralmát, és a Kulturális Ligára hivatkozva beavatkoznak Magyarország belügyeibe, de valójában nem az erdélyi románok nevében szólnak, még ha a *Tribuna* című szebeni lap helyesli is fellépésüket.

Szembeszáll ismét a dáciai román eredet tézisével, állítja, hogy az erdélyi románok (mindenekelőtt az unitusok) közelebb állnak a latin nyelvhez, mint a regátiak. Szerinte Erdélyben nincsen magyarosítás, ezzel szemben az Oroszországhoz tartozó Bessarábiában a románok oroszosítása folyik. A bukaresti memorandum elítéli az erdélyi románok "jobbágyorságát", de arról nem szól, hogy léteznek magyar jobbágyok is, és hogy az 1848-as magyar forradalom a román jobbágyorságot is felszabadította, s az állam viselte a megváltási költségeket. Románia területén viszont erre csak 1865-ben került sor, s a jobbágyoknak fizetniük kellett a földekért.

Elítéli Eliade, Şaguna és a *Tribuna* magyarellenességét, és igyekszik bebizonyítani, hogy a parlamenti politikai passzivitással a román nép semmit sem nyert. Kiemeli, hogy a magyar állam támogatja a magyarországi román egyházakat, ezzel szemben Romániában üldözik az örményeket és a zsidókat, még a tudósokat is. Erdélyben a XVII. század végétől jöttek létre román iskolák, ezek száma állandóan szaporodott, és 1888-ban 300 iskolát tartottak számon, amelyekben a magyar nyelvet csak 2-6 órában tanítják. A román fejedelemségekben később az erdélyi román tanárok segítségével indult meg az iskoláztatás. 1861-ben megalakult az Asociațiunea Transilvană (ASTRA) kultúregylet, amely segíti és szervezi a művelődési tevékenységet. Magyarországon széles körű román sajtó működik, amely élesen szemben áll a magyar kormánnyal, ennek ellenére 1867 óta csak 13 román újságíróról ítélték el. Valóban kevés a román hivatalnok, de megállapítja, hogy akinek megfelelő végzettsége van, azokat a magyar hatóságok elhelyezik. Sokan azonban, mint V. Babeş, átmennek Romániába. Az Osztrák-Magyar Monarchia jó kapcsolatokat tart fenn Romániával, ezek alapján Moldován tiltakozik minden külső beavatkozás ellen. Hú magyar állampolgárként kijelenti: "Igaz román vagyok, az akarok maradni; nem engedem, hogy nálamnál jobbnak tartsa magát senki sem." (I. m. 69.)

Igaza van Szász Zoltánnak, amikor azt mondja, hogy ez a *Válaszirat* "sok fontos mozzanatot sorol fel", de "természeténél fogva apologetikus", hisz a magyar alkotmányosságot védi, és ezen belül vizsgálja a magyarországi

románok sorsát. (Erdély története. Főszerkesztő Köpeczi Béla, Budapest. 1986. III. 1657.) A "fontos mozzanatok" között szerepel a magyar liberalizmus és ennek nemzetiségi következményei, szerepel a román oktatás és művelődés magyarországi fejlődése, és szerepel a magyar belügyekbe való beavatkozás elítélése. Moldován bírálata hatástalan maradt; a nyugati értelmiségi körökben inkább adtak hitelt a román memorandumnak, és elítélték a magyar nemzetiségi politikát.

1892-ben Nagyszebenben a magyarországi román értelmiségiek konferenciát tartottak, amelyen elhatározták, hogy a magyar kormány megkerülésével egy nagy memorandummal fordulnak Ferenc József császárhoz-királyhoz. Az emlékirat felsorolta a román sérelmeket, remélve, hogy az udvar meghallgatja azokat. Ferenc József a memorandumot felbontás nélkül elküldte a budapesti kormánynak, majd miután a Román Nemzeti Párt vezetői publikálták azt, sajtóper indított a szerzők ellen, akiket 1894-ben sajtóvétségért elítéltek.

Mielőtt erre sor kerülne, Moldován 1893-ban kiadja a *Politikai szédelgés* című írását, amelyben értékeli a *Liga Culturală* tevékenységét, s kimutatja, hogy az nem kulturális, hanem politikai jellegű mozgalom, amely Nagy-Romániát akarja létrehozni. Ismerteti az Erdélyből Bukarestbe átment Papiu Ilarian már említett levelét Cuza fejedelemezhez, amely azt akarja bizonyítani, hogy "a magyarok kiengesztelhetetlen ellenségei a román nemzeti létnek." Ő maga azt állítja, hogy a magyarországi románok helyzete az utóbbi időben Magyarországon javult. 1867 óta 1500 új román iskola jött létre, az állam támogatja a román egyházakat, a sajtó szabad, a románok a magyarok "gazdaságából" élnek, erőteljesebben szaporodnak, mint a regátiak vagy a Macedóniában élők. Nem igaz tehát a memorandumnak az az állítása, hogy a román házakat felgyűjtják, a csecsemőket "elmagyarosítják", a végzett fiatalok nem kapnak hivatalt stb. Következtetése: "Mi a román nép jövőjét csak a magyar államban látjuk." (I. m. 36.)

Külön is elemzi a nagyszebeni konferencia résztvevőinek nézeteit, és elítéli magyarelles véleményeiket. Ő maga a politikai alkotmányosság híve, "Mocsonyi a mérsékelt passzivitásé". Ratiu pártelnök viszont a "féktelen passzivitásé". Ismét bírálja a román állam ún. kulturális misszióját, és kifogásolja, hogy az ott élő 500 ezer zsidónak nem adják meg az állampolgárságot sem. Vitatja a román kormány szerepét a hármasszövetségben (tehát az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország oldalán), és elítéli, hogy "meghajol" a Konstantinápolyt elfoglalni kívánó Oroszország előtt. "Visszatérve a Liga tevékenységére azt állítja, hogy az kezdetben Erdély autonómiáját követelte, most azonban Nagy-Romániáról beszél. Figyelmeztetése a magyaroknak így szól: "A magyar nemzet, ha nem lesz elég bölcs és óvatos, ránézve a kalamitások a kétszer kettő bizonyosságával bekövetkeznek." (I. m. 62.) A külföldi sajtóorgánumok a Liga propagandáját szolgálják s ez ellen fellépést kíván. Zárszavában ezt írja: "A magyar kormánynak nem volt nemzetiségi politikája, kapkodásaival időnként csak rontott a helyzeten." (I. m. 65.)

Moldován 1894-ben kiad Kolozsvárt egy munkát *Magyarok, románok (A nemzetiségi ügy kritikája)* címen, amelyben most már kifejti saját véleményét a románok és a magyarok belső helyzetéről. "Volt bátorságom a román politika szédelgéseit kíméletlenül ostromolni, az enyéimnek gyűlöletét magam ellen felhívni - nem bántam meg. Megmutatom most az érem másik oldalát." (I. m. 4.)

Mit jelent ez a másik oldal? A *románokról* szólva - szónoki fogalmazással - a következőket állapítja meg: "Kijelentem: Mi románok nem szerettük és nem szeretjük a magyart." (I. m. 5.) A magyar a múltban a földesurat jelentette, akivel szemben jogos volt a román jobbágy elégedetlensége. A román népet - mondja - Bécs és a császárság vonzotta, Pesttel nem volt semmi kapcsolata. Amikor 1868-ban kihirdették a nemzetiségi törvényt, annak rendelkezéseit a magyar politika nem tartotta meg, mert lenézte a románságot. A románságon belül megkülönbözteti a köznépet és az intelligenciát. Az első gazdaságilag elégedett, a második elégedetlen. Ez utóbbiak 95 %-a szemben áll a magyar politikával, s jó ha 5 százaléka elfogadja az alkotmányosságot. A köznépet politikailag egyetért az értelmiség irányításával, hisz a fő célban, a nemzeti állam megvalósításában. Romániában a Tiszaig terjedő államot akarnak létrehozni, s Moldovának az a véleménye, hogy ez sikerülni is fog.

A *magyarokról* szólva élesen elítéli az erdélyi magyarság románokról alkotott véleményét. Az "oláh" Erdélyben gúnyszó. A magyarok nem akarnak felejteni, nincs bennük "türelem, irgalom és szeretet." Erdélyben kasztok uralma uralkodik, a magyarok és a németek hatalmasok. A román nyelv a köznépet Erdélyben, amellyel a vegyes lakosságú helyeken érintkeznek. Ennek ellenére az erdélyi magyarságot "az új góg és az arisztokratikus hajlam" jellemzi. Elzárkóznak az idegenektől, és mindenekelőtt a románoktól. "Az erdélyi magyar társadalom nem vonz, hanem eltaszít." (I. m. 54.) A vegyes községekben, hála a román asszonyoknak, a magyar paraszt elrománosodik, másutt csak saját osztályából házasodik. Az egyetlen osztály, amely nyitott az idegenekkel szemben, a magyar iparos, viszont kevés román költözik a városokba. A magyar hivatalnok elégedetlen és szokásaiban igyekszik a gentryt követni. A közigazgatás arisztokratikus. A románokkal - mondja - mint jobbágyokkal bánnak. A főispánok többségükben alkalmatlanok, a gentry pedig nem látja el feladatait. Az igazságügyben nem veszik tekintetbe a magyar nyelv nemtudását, a románok többsége csak tolmács útján érintkezik. Ami a tanügyet illeti, a pedagógus a román gyermekből irredentát nevel. Moldován szerint az oktatásnak *közös államügyé* kell válnia. 1879-ben rendeletet hoztak, hogy a román tanítók tanuljanak meg magyarul. Ez máig sem valósult meg. Ennek érdekében jutalmakat osztanak ki, ami viszont ellenszenvet vált ki. Alacsony a tanítók fizetése, és nincsenek megfelelő román tankönyvek. A kolozsvári Nemzeti Színházban megvetik a románokat. A magyar sajtó románellenes. A tudományban a finnugor rokonságot vizsgálják, de nincs romanista, szlavista, etnográfus. A Magyar Tudományos Akadémia és a Román Akadémia között nincs kapcsolat. A romániai könyvek nem jönnek be, és elkobozzák az ottani lapokat. Szól a román értelmiségiek ellen indított perekről, és megjegyzi: "Én például a memorandum-pert nem indítottam volna, mert ami abban a memorandumban van, ugyanazt korábban többször elmondták már." (I. m. 99.) Végül meglelti, hogy a magyar minisztériumokban egyetlen román sem lehet találni.

Ezek után foglalkozik a *román-magyar érdekekkel*, és azt állítja, hogy szükség van a két ország együttműködésére. Az egyensúlyt a térségben a magyar állam léte tarja fenn, s ezzel kellene együttműködnie a román állammal, de szerinte a román politikát a pánszlávizmus és elsősorban Oroszország inspirálja.

A *kibontakozás* című utolsó fejezetében a két ország közötti együttműködést hangsúlyozza. Ehhez szükséges külön magyar képviselő Romániában (nem elég az osztrák-magyar követség), az arisztokraták egymás közötti érintkezése s a tudományos kapcsolatteremtés. Javasolja Magyarországon a választási törvény nemzetiségi szempontú revideálását, a demokrácia kiterjesztését, az igazságos állami adminisztrációt, "szeretetteljes nevelést és oktatást", a román iskolák és egyházak gyámolítását, a román nép ipari és közgazdasági állapotainak javítását és a román intelligencia foglalkoztatását az állami intézményekben. Következtetése: Szükséges a "tanúsítása annak, hogy a néppel mint románnal is foglalkozni kell." (I. m. 123.) Kérdés, hogy ez meg fog-e történni? Válasza szkeptikus: "Nem tudom. Egyet azonban tudok, hogy Erdélyben a jelenlegi szellemi állapotok fenntartása, ha ma még nem, de holnap vagy azután katasztrófába vezet. Amitől Isten a magyar és a román elemet óvja meg." (I. m. 124.)

Mindaz, amit Moldován a románokat ért sérelmekről elmond, jogos és sok tekintetben ellent mond mindannak, amit előző irataiban a nacionalista román állásponttal vitatkozva előadott. Különösen feltűnő az erdélyi magyar társadalom gondolkodásának elítélése és szembenállása annak magatartásával.

1896-ban Nagybecskerekén kiadott *A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai* című munkájában vitatkozik V. A. Urechea román történésszel, a Liga Culturală elnökével, akinek az Interparlamentáris Unió brüsszeli kongresszusa után magyar meghívásra el kellett volna jönnie Budapestre. Ezt nem tette meg, pedig itt lett volna a lehetőség arra, hogy vitatkozzék a román nemzetiségi kérdéssel a magyar illetékesekkel. Míg Wekerle 1894-ben mint miniszterelnök kijelentette, hogy Magyarországon nincs nemzetiségi kérdés, Moldován (az 1868-as törvénycikk alapján) azt állítja, hogy igenis létezik. Ismerteti az 1848. május 15-én Balázsfalván megfogalmazott román program főbb pontjait, Papiu Ilarian már ismertetett álláspontját és az 1895 augusztusában Hágában tartott nemzetiségi kongresszus határozatait. Jelentkezik tehát a nemzetiségi kérdés, de ennek "megoldása elsősorban a modern nemzeti állam kiépítéséből áll." (I. m. 50-51.) Szerinte az első feladat bemutatni a magyarság eredményeit a külföldnek és fenntartani az európai nemzetekkel a barátságot és az összeköttetést. Olyan diplomatákra van szükség, akiknek kiválasztásában szerepet játszik a nemzeti szempont. Az ifjúság tanulja meg a művelt európai nyelveket és rendelkezék külföldi kapcsolatokkal. Fenn kell tartani a külfölddel az érintkezést a tudomány, irodalom és a művészet terén. A magyar állam súlyát növelni kell a birodalmon belül, ezért a kormány hozzon létre önálló vámterületet és fejlessze a külföldi kapcsolatokat. Az európai sajtót figyelni kell, de jó vele az összeköttetést fenntartani. Külön gondot kell fordítani Romániára, amellyel a múltban Magyarországon keveset törődtek. Erősíteni kell a szövetséget a központi hatalmakkal, és Erdély kérdésében szembe kell szállni a "politikai szédelgéssel."

A maga feladatát abban látja, hogy a magyar nemzeti állam kialakításához nyújtson segítséget, és ebben kívánja érvényesíteni a nemzetiségek egyenlőségét. Bírálja a magyar parlament munkáját, amely nem az ország valós problémáival foglalkozik, és amelynek tekintélye a nemzetiségek előtt semmis. Mit kell tenni a nemzeti állam kialakítására? 1. Erdélyben meg kell szüntetni a megmaradt osztrák törvények érvényességét, és el kell érni az Unió teljes megvalósítását; 2. A közigazgatást államosítani kell, és korlátozni kell a megyék hatalmát; 3. Tanügyi revíziót kell végrehajtani, a magyar nyelvet a nemzetiségi iskolákban tényleg tanítani kell, a tanítóképzést ki kell venni a felekezetek kezéből, és a tanítókat hazaszeretetre kell nevelni. A budapesti egyetemen görög katolikus fakultást kell felállítani. Fel kell lépni az egyetemeken a nemzetiségi diákok magyarellenessége ellen.

Hogyan lehet az ún. nemzetiségi állam eszméjét megvalósítani? Kormányzati szinten a megfelelően képzett román fiatalokat állásokhoz kell juttatni, kerüljenek ki közülük a parlamenti képviselők és a sajtó emberei, rendezni kell a papi fizetéseket, nemzetiségi ügyosztályokat kell létrehozni a Miniszterelnökségen és a Közoktatási Minisztériumban. Ami a civil szervezeteket illeti, Moldován bírálja az erdélyi magyarságot arisztokratikus hajlamai és gőgje miatt, javasolja a közgazdaság fejlesztését magyar és román résztvevőkkel. Követeli az igazságszolgáltatás javítását és a törvények érvényesítését, az állam iránti bizalom erősítését. Idézi az 1894-es hágai Interparlamentáris Unió tapasztalatait, amely a nemzetiségek számára a nyelv, a vallás és a szokások fenntartását kívánta. Véleménye szerint e három szempontból a román nemzetiség számára a jogok biztosítva vannak. Végül foglalkozik a Millennium megünneplésével, s ezzel kapcsolatban elítéli a negatív román álláspontot; azt kívánja, hogy a magyarokkal együtt ünnepeljenek. Ezt írja: "Nem becsületes annyi küzdelem és hányattatás után is, a megértés és a barátság helyett, a Millenáris ünnepet egy újabb küzdelemmel kezdeni: a második Millenniumban a fajharcot proklamálni vezéreszmének a már konszolidált, erős magyar állam megdöntésére. Ünnepeljünk!" (I. m. 173.)

Moldován tehát feltételezi, hogy az erős magyar nemzeti állam magában foglalja a nemzetiségek egyenlőségét, tehát a létező alkotmányosság keretei közt kell érvényesíteni a nemzetiségi jogokat. Ez az álláspont szemben áll a román nacionalizmussal, de szemben áll a magyar politikával is, amely a gyakorlatban háttérbe szorítja a nemzetiségi kérdést.

A Széchényi Könyvtár levéltárában megtaláljuk egy 1917. december 28-án Kolozsvárról írt (ismeretlenhez szóló) levelét, amelyben Moldován megállapítja, hogy kitart régebbi meggyőződése mellett: "Erőszakot meggyőződésem ellen nem követhetek el." De hozzáteszi: "Ha a jövőt rózsaszínben láthatnám, magam volnék a magyar nemzet államának a legboldogabb polgára, csak hogy én ma még ezt az államot is veszélyeztetni látom. A mai állapotokban én nem látok nemzeti megújulást, hanem látok egy fenekestől való felfordulást, hamis irányt, hamis jelszavakat, amelyeknek első áldozata a magyar lesz, és amelyek Magyarországból megteremtenek egy második Macedóniát, abban aztán a magyar ne várjon sem kegyelmet, sem kíméletet. Vajha csalódnám! Annyi tény, hogy prófécziámat megérni nem szeretném. Lehet, hogy nagyon sötéten látok, hogy talán a szemeim immár rosszak, de lelkemből meg vagyok győződve, hogy a rend Magyarországon csak egy magyar, erős magyar nemzeti kormány alatt lehet, minden másfajta kísérletezés állambontó kész veszedelem." Itt közli azt is, hogy még nem megy nyugdíjba, és erre a háború alatt nem is gondol. Természetesen az 1919 utáni kolozsvári román egyetemen már nem tanított.

Halála után a Magyar Szemle 1930. szeptemberi számában Szász Zsombor felhívja a figyelmet Moldován Gergely és Jancsó Benedek kritikájára a Magyarországon érvényesült nemzetiségi politikáról, s a súlyos politikai mulasztásokról. Moldován *Politikai szédelgések* című munkájára hivatkozva elmondja, hogy ő a magyar alkotmányosság keretei között akarta érvényesíteni a nemzetiségi jogokat, a magyar kormányok azonban ragaszkodtak régi álláspontjukhoz, nemzetiségi politikát valójában nem folytattak, s ennek eredménye lett az új román nemzeti állam.

Moldován Gergely tevékenységét két részre lehet osztani. Mint tanár és néprajzkutató, számottevő munkát végzett, ismertette a román irodalmat, a magyar és a román irodalom közötti kapcsolatokat, és bemutatja a falusi román nép mindennapi életét. Mint publicista a Romániából kiinduló és a magyar politikát támadó írások indokolták sokszor túlságosan is védekező tevékenységét. Történetiszemlélete megegyezett a magyar historikusok álláspontjával, és természetesen szembe került a román nacionalizmus nézeteivel. Amikor a jelenkorral foglalkozott, a magyar alkotmányosság keretében gondolta megoldani a nemzetiségi kérdést, s bár e tekintetben az adott helyzetben tett jogos pozitív javaslatokat, azt viszont nem értette meg, hogy a XX. század elején a politika erői nemzeti államokat kívánnak létrehozni, és készek szétbontani soknemzetiségű országokat. A XXI. század elején az integrálódó Európában talán jobban megértjük Moldován ellentmondásait, mindenekelőtt a román és a magyar nép együttműködése szempontjából.

[Vissza](#)

Németek ezer éve Pesten, Budán - és Budapesten

A magyarországi németiség ezer esztendőös budapesti helytörténetét áttekintő kötet és kibővített német nyelvű változata (önkormányzati, illetve egyesületi gondozásban) hézagpótló kiadvány, s ha talán nem is az államalapítási millennium mozgatta létrejöttét (Demszky főpolgármester Beköszöntőjében és a szerkesztő Előszavában mi sem vall erre), éppen esedékes volt az ezredévforduló előtt. Meghúzza ugyanis a magyar nemzetlét egyik koordinátáját: más népelemek széles körű honosításával alakuló etnoszociológiáját és kulturálódását. Nemzeti uralkodóink, majd később Habsburg-birodalmi gyámolaink külső, "idegen" népelemet telepítettek, ott és amikor szükség volt a populáció területi pótlására vagy olyan munkamegosztási típusokra, melyeknek a társadalomszerkezet híjával volt: például a városlakóra a korai századokban vagy a török kiűzése után. A régi Pest, az egykori Buda és a környék, azaz a későbbi Budapest történetére fókuszálva, a szóban forgó mű témája végeredményben ez: a nemzet és a honosított németek. S ha a naivabb olvasó netalán először szembesülne az itt (mint más ősi városainkban is) századokon át meghatározó német dominanciával (ahogy a kötetekből kiderül: a 80-90 százalékban németek alkotta kereskedő-kézműves/iparos-társadalommal a középkorban, valamint - új és lényegében permanens betelepedés nyomán - a török utáni időkben), ami csak a modern nemzetté válás idején morzsolódik le fokozatosan - Budapesten például az 1900 körüli 15 százalékig, bizonyára kellőképp zavarba jön. Viszont most, e kötetekben lapozva, számot vehet a ténnyel. Hasznos volna hasonló munkák közreadása Győr, Sopron, Pécs, Székesfehérvár és más városaink múltjából is.

A neves publicista és önkormányzati tisztségviselő szerkesztő személyes elszánásából és fáradtságával megszületett kötetek különféle, általában átvett (de ritkán forrás-adatolt) résztanulmányokból, áttekintés-vázlatokból és dokumentumokból állnak össze kor- és társadalom-, gazdaság-, művelődéstörténeti, egyházi stb. vonatkozású témaegységekben. Azaz: a műfaj inkább digest-jellegű, semmint szakgyűjtemény, még ha számos elsőrangú szakszerzőt sorakoztat is fel, és lexikonrészszel, bibliográfiával, valamint (jegyzék nélkül hagyott) szép képanyaggal egészül is ki az összeállítás. A német kiadásváltozat a művelődéstörténeti témakörben jelentős mértékben bővebb (kár, hogy a magyarul olvasó előtt e bővítés rejtve marad), másutt kisebb mérvű a kiegészítés. Nos, az olvasó talán jobban szeretett volna egy monografikusan rendezett, de legalábbis szakszerűbben szerkesztett munkát, amely kizárná a felesleges ismétlődéseket és a szemléletbeli egyenetlenségeket, egyszersmind tapinthatóbb összefüggéseket rajzolna. A meglevő nyersanyag alapján ez a továbbiakban elvileg megvalósítható. A forma hiányossága az átfogó tényfeltárás újdonságához és gazdagságához képest ezúttal azonban elhanyagolható.

A kortörténeti témablokk alapozó tanulmánya a legelső óbudai, majd pesti és (a tatárjárás utáni) budai betelepülésektől 1848-ig tekinti át a három város politikai és társadalomtörténetét (*Soós István*). Tematikailag ehhez kapcsolhatók a további témacsoportokból az iparoscéheket, az ősi iskolákat és plébániatemplomokat, a vallási élet vagy akár a könyvnyomtatás korai korszakát és más oldalon, az anyanyelvi státust tárgyaló kisebb összefoglalások. (Legtöbbször ismét Soós I. tollából - talán egy mesterségesen szétszabdalt, eredetileg egybefüggő anyag részeként?) A régi századokat pásztázó szem számára Pest, Buda és Óbuda "német" története valóban szinte a történet egészével azonos, csak Buda esetében vagyunk megfogható magyar etnikai jelenlét, német-magyar ellentét és partnerség tanúi a 15-16. század tájékán. A német meghatározó szerep egyes részösszefüggésekben akár egészen a 19. század végéig is folytatódik. Nem a Pest-Budát újra fő terepévé avató nemzeti politika szintjén természetesen: a reformkor, az 1848-as forradalom polgári-nemzeti ébredése és küzdelme, amely a magyar vidék tömegeit is végre a centrumba vonzza, immár a németiség visszaszorulásának, beolvadásának a kezdete, miközben honosítottasága és tömegaránya mértékében (de sok esetben létszamarányán jóval felül) áll helyt a bécsi hatalommal szembekerülő magyar kezdeményezésekben. *Spira György* taglalja a pesti németek túlnyomórészt szolidáris 1848-as szerepét. (Budára ez már kevésbé vonatkoztatható.) Csak a német kiadás közli *Simon V. Péter* rövid dokumentációját a szabadságharc hazai német, osztrák, illetve németországi német áldozatairól. (A két szerző közös munkájaként megjelent, *Németek a negyvennyolcas forradalom Magyarországon* c. kötetéről, mellyel az itt közölt szövegek összefüggnek, a bibliográfiai áttekintés is számot ad. Joggal hiányoljuk a hivatkozások sorában viszont Nemeskürty István évtizedekkel ezelőtt megjelent, markáns könyvét ugyanebben a tárgyban.)

Pest-Buda modern polgárisodása és magyarosodása tehát a század közepe táján váltja át a németiség társadalmi, politikai dominanciáját magyarra. Am az ipari, gazdasági, műszaki és más, új típusú szakterületeken változatlanul fontos és gyakran domináns szerep jut az identitás tekintetében már-már beolvadó, asszimilálódó németiség képviselőinek, valamint -újdonságképp - a birodalmi és azon túli gazdasági mobilizálódás nyomán érkező új bevándorlóknak. (Tágabb korszakkeretekben ld. *Hanák Péter*: Urbanizáció és asszimiláció a dualizmus korában; *Fónagy Zoltán*: Németek a világvárossá váló Budapesten, stb.) A szerkesztési koncepció egyébként, helyesen, a magyarosodó korszak beolvadó németjeit változatlanul számon tartja az új jövevényekkel együtt, hiszen a hagyományt vizsgálja. Ekként találkozunk most össze újra mindazokkal a személyiségekkel - egy *Erkel Ferenc*szel, *Semmelweis József*szel, *Hild József*szel, *Ganz Ábrahámmal*, *Ybl Miklóssal*, a *Gundelekkel* és *Hauer*szel és sokan másokkal, vagy a fennmaradt-visszatért utcanevünket adó közéleti személyiségekkel mint: *Rottenbiller Lipót* és mások, akiket egyébként egyszerűen a magyar zenekultúra, orvostudomány, természettudomány, gyógyszerészet, építőművészet, műszaki-technikai, kereskedelmi fejlődés, a kulináris szolgáltatás vagy a várospolitikai hőseiként ismerünk és tartunk becsben, s nem is gondolunk német gyökereikre, identitásukra, vagy fogalmunk sincs erről az egész háttérről. (Ld. a témakörönkénti áttekintések sorát; a kereskedelemről és vendéglátásról csak a német kiadásban.)

A magyarországi német polgárság és értelmiség olyan "kisebbséget" testesített meg, amely Pesten és Budán (egyszersmind a Dunántúl vagy a Trianon előtti Felső-Magyarország számos városi településén) évszázadokon át, a

magyar vagy más nemzetiségű tömegeket is integráló modern polgári átalakulás bekövetkezéséig erős helyi többséget alkotott, és nem annyira "németként", mint inkább éppen "polgárként" különült ki a többféle nyelvet beszélő társadalom egészéből, és e szerepénél maradt meghatározó az átalakulás folyamataiban is. Vagyis többről és másról van szó, mint amit általában "nemzetiségi" tényezőnek nevezhetnénk: egy sajátos és eléggé egyedülálló (bár talán a prágai vagy szentpétervári viszonyokkal összevethető) etnoszociológiai helyzetről. Ezt a városi német szerepet a magyar történelmi (nemesi) nemzet "üreges" struktúrája felől érthetjük meg, amiben tartósan nyitva maradtak és szívóhatást fejtettek ki a polgári réteget megillető terek, úgyhogy ezeket közegellenállás nélkül tölthették be jövevények - a mondott réteggel fölös mennyiségben is rendelkező, történetesen nyugatra eső etnikai szomszédságból, akár a középkorban, akár később. A térfoglalást egyébként maga a politika kanalizálta, mind nemzeti királyaink, mind pedig a Habsburgok részéről (különösen az utóbbiak átfogó telepítése során), mígnem teljesen folyamatossá tette a szoros összefonódás, ami Magyarország és Ausztria, valamint rajta keresztül közvetve az egész nagy-német szférával a török-kor után politikailag létrejött. Tudjuk egyébként: más nyugati és délnyugati etnikumok is megjelentek a németekkel együtt, de jobbra feloldódtak bennük. S szintén tudjuk: Ausztria szempontjából politikai számítással ért fel a telepítés, épp csak kevéssé váltak be a számítások: a betelepült németiség még nyílt nemzeti küzdelmek idején sem volt kapható a magyarsággal szembeni fellépésre. Hozzátehetjük a kérdéshez: a történelmi nemzet betöltött terei is kaptak nyugati erősítést birtok-átörökítések révén, s a fő- és köznemesség jelentős része maga is "húzott" Bécshez, vagyis birodalmi irányban nyitott nemzeti szocializálódás zajlott. A német etnikumot hordozó polgár "magyarországi" (hungarus) tudata egybesimulhatott ezzel a történelmi szocializálódással, s a német polgár a maga mivoltában az osztrák-magyar közös szupremáciába (egyes köreiben) áthajló nemesi nemzet természetes partnerévé vált.

Ezekről, a szaktudományban is alig kidolgozott történeti összefüggésekről a tárgyalt Budapest-kötetek nem szólnak, ilyen formában ez nem is feladatuk. A felsorakoztatott ezer éves történeti anyag azonban magában foglalja az összefüggések elemi térpontjait. Ilyen szempontból több mint jelkép az anyagban, ha röviden is, de érintett *József nádor* alakja. A polgári szféra felett állván nehezen helyezhető el ugyan a városi panorámában, a nemzeti korképbe - ha minden úgy igaz, ahogy e témában maga Hambuch Vendel írja - azonban nagyon is beletartozik: a közös Habsburg-állam magyarországi főképviseletében "mindvégig sikraszállt a birodalom fennmaradásáért, de egyben a magyar polgári fejlődésért, a magyar társadalmi megújulásáért" is, "Habsburg származása ellenére felkarolta a magyar reformmozgalmat..." (Akinek "elsősorban köszönhető, hogy Pest a 19. század első felében vidéki kisvárosból az ország politikai, gazdasági és szellemi központja...lett", akinek "érdemei Széchenyi Istvánéval mérhetők..."). Annyi bizonyos: József nádor tettei, személyisége azoknak a politikai impulzusoknak leghívebb foglalata, amelyekkel Bécs időről időre tényleges magyar nemzeti érdekeket is képviselt, amivel, egyebek mellett, a betelepült németiség nemzeti integrációját segítette.

Láttuk eme integráció egyik ágát - a magyar és egyéb nem magyar elemeiben fölnövő osztársadalomba történő, legkevésbé sem jeltelen beolvadást. Egy másik ág az *irodalmi, művelődési* dimenzióban szemlélhető. Ez az a szféra, ahol a magyar és német identitáskör hosszú évtizedeken át tartó nemzeti *szimbiózis*a szervesül. Az alkotó együttélés központi színtere pedig valóban Pest-Buda. *Fried István, Mádl Antal, Szász Ferenc* egy-egy, valamint *Tarnói László* három résztanulmánya (hatból öt csak a német kiadásban!), szóljanak bár a 18/19. századforduló irodalmi, színházi életéről, az 1840-es évek vagy a szabadságharc utáni évtizedek irodalmiságáról, egybehangzóan vonják le a következtetést a pest-budai német alkotókörök és az átváltozó Pestet központjává emelő magyar íróársadalom egybeszővődéséről: a közös törekvésekről, a témák cseréjéről, a két színházi szféra munkamegosztásáról, magyar és német család hátterül szerzők kétnyelvű munkásságáról, számos német gyökerű alkotó magyar íróvá válásáról, a magyar irodalom közvetítésére felesküdt német fordítók, kritikusok tevékenységéről, azaz: arról a reprezentatív *német-magyar interkulturalitásról*, amely elélt egészen a 19. század végéig, sőt nyomelemekben az 1930-as évekig is fennmaradt (ld. Szász F.: A pest-budai német irodalom - 1850-1945, magyarul is). A legismertebb nevek a jelenségkörből, 1848/49 előtt: *Majláth János, Mednyánszky Alajos, Toldy Ferenc*; később: *Budenz József, Dóczy Lajos, Falk Miksa, Hunfalvy Pál* - vagy a 20. században: *Balázs Béla, Hóman Bálint, Latzkó András, Lukács György, Thienemann Tivadar* és mások. (A német etnikai gyökerű városi elem és a német nyelvi kultúrát felvállaló zsidó származású polgár egybemosódása - a régiótörténet e gyakori, félszeg kétértelműsége - kísért a tanulmányokban.) Külön említést érdemel a német-magyar művelődéstörténeti ágon is a könyv és a sajtó világa (a 15. századi *Hess András*tól kezdve, Soós I. több áttekintésében és más szerzőktől is) - a jeles osztrák-német-magyar irodalmi kapcsolatokat, ezen belül belkapcsolatokat teremtő *Heckenast Gusztáv*val az élen (ld. elsősorban Mádl: A Heckenast Gusztáv-kiadó - Hídszerep németek és magyarok között, német nyelven). A 19. század és főképp az első felének német-magyar interkulturalitása különben a Budapest-kötetek keretein túl is (Fried I. és mások jóvoltából) általában pillanatnyilag a feldolgozottabb témák közé tartozik.

Az irodalmi körkép egy-egy pontján is felsejlik (már 1840 körül) a pest-budai és tágabb magyarországi német polgárság felmorzsolódásának, asszimilációjának árnyéka. A 19. század második fele kulturálisan már a defenzív szakasza. (Tarnói: "Nemzeti identitás a német nyelvű irodalom tükrében..."; Fried: "A pest-budai német polgárság az 1840-es években"; Fónagy Z. népességstatisztikai áttekintése ad végül kézzelfogható képet a visszaszorulásról.) Annál dinamikusabb részt vállal a nemzetgazdasági, műszaki evolúcióban, elfoglalva helyét a nemzeti közéletben, az osztársadalmi szerveződésekben, mozgalmakban is. Etnikai, nyelvi dinamikája egy időre átmenetileg valamelyest felfrissül a betelepülő ipari szakmunkásság világa felől. (*Erényi Tibor*: A németiség, a szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom Budapesten.) A polgári mag ténykedése, szerepvállalása az országos politikában önálló áttekintés szintjén nem szerepel a kötetekben. A társaséletről viszont több beszámoló is megemlékezik. (*Boros Marietta*: A pest-budai német polgárok és parasztok viselete; *Keszler Márta*: Adalékok a Budapesten élő német ajkú lakosság táncéletéhez, szórakozási alkalmaihoz; *Lauer György*: A régi országos sváb bálók Budapesten; *Schubert Ferenc*: Soroksár zenei életéről.) A polgári szférán túli kitekintés azután az egykori külvárosok és elővárosok, a környező községek (ma részben fővárosi kerületek) fejlődésképeiben kap tágabb teret. Valamennyi referátum keretében város- és város-környék-történeti szempontból is újrafelfedezés értékű elem a

kertkultúra és a századvégi filoxeravészig előtérben állt szőlőművelés és borászat. (*Fehérvári/Fritz József*, Fónagy Z., *Reisz T. Csaba*, Soós I. - Óbudáról és az egykorú városrészekről; *Csoma Zsigmond*: A budapesti és Budapest környéki németek mezőgazdasága és agrártársadalma...; *Elmer István*: Németek a hegyek két oldaláról; Lauer Gy.: Soroksár népi kultúrája és gazdasági élete; *Werkli Flórián*: Szőlőművelés, szüret, búcsú és ünnepi körmenet Óbudán.)

Az újabb korszakok, melyek a világháborúba és Ausztria-Magyarország széthullásába torkolló "hosszú 19. századra" következnek, a magyar környezetben felszívódó német, illetve német gyökerű városi lakosságnak már csak a maradékáról szólhatnak. A peremen láttatott falukörnyék - az 1945 utáni kitelepítésekig nagyjában intakt - németsege azonban képviseli a magyarországi sváb vidék népességét, melynek kisebbségvédelme a Trianon utáni Magyarországon - a kérdés külső és belső eredetű feszültségéből adódóan - nem szorítható le a politikai napirendről. Budapest most: az országos szerveződések és mozgalmak (utóbb a német nemzetiszocialista ideológiához pártolt) csúciszerveinek székhelye. A korszakképet (*Bleyer Jakab* Népművelődési Egyesületétől az immár külső erőkre is támaszkodó *Basch Ferencig* és a *Volksbundig*, a kapcsolódó sajtó- és iskolaélet, a háborús események, az SS-sorozások stb.) *Tilkovszky Loránt* rajzolja meg, melyet, egyebek között az alapkérdéssé vált (*Bleyer* 1933-as parlamenti interpellációjával híven dokumentált) iskolaügy tárgykörében, az 1908-1944 között működött, nagy hírű Német Birodalmi Iskola, valamint a Német Tannyelvű Tanítóképző-Líceum (1940-44) története egészíti ki (*Ernst Deger*, egykori tanár, illetve *Donáth Péter* tollából). Mindent összevéve egyébként a két háború közötti időszak bemutatása a legkevésbé egybefogott a gyűjteményben.

A Budapest-kötet német kiadása a háborús évek vonatkozásában a katonasír-feltárások ügyéről és mai állásáról szóló beszámolóval bővült. Az 1945 utáni első, megtorlási időszak alapszámvetését *Hambuch Gézától* kapjuk. A "németek és 1956"-téma Budapesthez kevéssé közvetlenül kötődő tárgynak bizonyul. (Két írás is foglalkozik vele: *Szakolczay Attiláé* és - a német kiadásban - *Cseresnyés Ferencé*; egybehangzó megállapításuk szerint "a menekültek sorában nem voltak a várt arányban németek...") Annál inkább az időben idáig tekintő sporttörténeti visszatekintés (*Hoffer József*: Német származású magyar labdarúgók). A "német" Budapest-történet fontos feladata, hogy elvezessen a máig - a 20. században túl sokat próbált, mára megfogyatkozott, de identitásában újradefiniált és újjáéledő kisebbség jelenbeli életéig. Ez a célkitűzése *Lauer Gy.* és *Mayer Éva* egy-egy összefoglalásának (A budapesti németiség az 1970-1990-es években; Fővárosi német önkormányzatok), amelyek a félmúlt és a közelmúlt napi értesüléséből, tapasztalatából általánosan ismert, a rendszerváltás nyomán új lehetőségeket nyert változásokat és eredményeket tekintik át. (Közöttük a kisebbségi önkormányzat felállítását a főváros 19 kerületében az 1994-es önkormányzati választások, illetve az egy évvel későbbi pótválasztások nyomán). Idekapcsolódik még *Lunczer Teréz* írása a Kossuth-Gimnáziumban 1973-ban indított német nemzetiségi tagozatról, mely magva lett az 1990-ben megnyílt önálló Német Nemzetiségi Gimnáziumnak. Számos, valamely szűkebb részterületnek szentelt összefoglalás a maga fonalán is eljut a máig, így például a kisebbségi vallási élet vonatkozásában, amely a háború óta csakis a rendszerváltás nyomán kerülhetett vissza normális feltételei közé (Budapesti Német Katolikus Lelkészség, Német Nyelvű Evangélikus Gyülekezet, Német ajkú Református Egyházközség - a nyugalmazott vagy aktív vezetőlelkészek beszámolóiban), vagy az irodalmi, sőt képzőművészeti vonalon is megkísérelt és meglepő (nemcsak budapesti) eredményeket felmutató újrakezdés kapcsán (az irodalomszervező: *Schuth János* és a szakmai nevelő: *Szabó János* szemével - utóbbi: a német kiadásban).

Forrás: *Németek Budapesten. Szerk.: Hambuch Vendel. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat. Budapest, 1998. 473 p.*

Deutsche in Budapest. Zusammengestellt von Wendelin Hambuch. Deutscher Kulturverein. Budapest, 1999. 733 p.

Fordította: **Komáromi Sándor**

[Vissza](#)

A Szeklencei Szegényember üzenete

Egy mindkét nagyszülőig görög katolikus papok családjából származó, zempléni születésű, de gyermek- és ifjúkorát a máramarosi Szeklencén (Szokirnica) töltő tehetséges fiatalember Máramarosziget, Ungvár, Budapest, Bécs, Róma után mint a magyar szlavisztika és történettudomány egyik legkiválóbb tudósa kap egyetemi katedrát a pozsonyi Erzsébet Egyetemen, majd egyetemével együtt - tanszékvezetőként - Pécssett nyer menedéket. Közben már dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában (a mai Országos Széchényi Könyvtárban!), s a szláv nyelvű kéziratok rendezése során pótolhatatlan forrásismeretre tett szert, ahogy később az Osztrák Történettudományi Intézetben, majd a Császári-Királyi Hitbizomány Könyvtárában is. Ezt a munkáját csak 1895-1896-ban szakí tja meg, amikor a MTA ösztöndí jával Róma könyvtáraiban és levéltáraiban búvárkodik.

Hodinka Antalt - hiszen róla van szó - szerteágazó tevékenységében remek nyelvismerete is segí tette. Magyarul és anyanyelvén, ruszinul értelemszerűen tudott, kiválóan ismerte a görög katolikus liturgia egyházi szláv nyelvét, az irodalmi orosz és szerb nyelvet, beszélt németül és latinul.

Pályája kezdetén a délszláv nyelvek és a délszláv történelem kiváló szakembereként vált ismertté ország-, pontosabban birodalomszerte.¹ Magántanári képesí tését *A magyar és szláv érintkezések története 1526-ig* cí mű dolgozatával szerezte 1905-ben a budapesti egyetem bölcsészkarán. 1910-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1933-tól rendes tagja.

Még pozsonyi tanári működése idején adta ki az orosz évkönyvek magyar vonatkozásait feltáró kötetét.² Ez a keleti szláv érdeklődésre mutató forrásértékű kötet már élénk idézi Hodinka elkötelezettségét saját népe, a ruszinok iránt. Kárpátaljának, a görög katolikus egyháznak és a régió népének történetét folyamatosan kutatta. Ennek során minden számba vehető archí vumot felkeresett, beleértve az erdélyi és a vidéki gyűjteményeket is.

Első ruszin vonatkozású í rása *Az Osztrák-Magyar Monarchia í rásban és képben* c. monográfia VI. kötetében jelent meg 1900-ban. Hodinka Antal e feladata során valójában olvasmányos, közérthető kismonográfiát í rt; terepmunkái során számos tárgyleí rást és rajzot készí tett, nem szorí tkozott - számos szerzőtársához hasonlóan - másodforrásokra.

Talán legnagyobb szabású munkája (amelyet egy sorozat első részének szánt) *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*³ c. monográfia, amelyben kitért a település- és művelődéstörténeti vonatkozásokra, s a ruszin historiográfiát áttekintve először vonja kétségbe a Litvániából menekült Koriathovics Tódor "munkácsi herceg" által állí tólag 1360-ban kiadott oklevél hitelességét.

Hodinka átfogó ruszin monográfia megalkotására törekedett, a legtöbb jegyzete azonban kéziratban maradt, s Perényi József történész által rendszerezve a hatvanas évek elején került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratárába. Megjelent résztanulmányai közül az ungvári domí niuról kiadott, elsősorban gazdaságtörténeti jellegű tanulmánya a legismertebb.⁴

Az a kismonográfiája,⁵ amely í rásunk apropóját adja, s amelyet a cí mben emlí tett romantikus álnéven adott ki (Ruszinul: *Jeden szokirnickij szirohman*), 1923-ban jelent meg több nyelven, a magyar mellett többek közt franciául és máramarosi tájszólásban ruszinul. *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk* a monografikus feldolgozás kiérlelt szakmai és műfaji követelményeinek megfelelő munka. Első fejezetében a vonatkozó irodalom kritikai elemzését is érintve a ruszinok lakóhelyének virtuális (a politikai határokkal korántsem egyező) határait í rja le, kihangsúlyozva a hét évszázados magyar-ruszin együttélés tanulságait. Kárpátaljaiként és kiváló szlavistaként mindenkor a valóban élő történelmi helyneveket használja. Természetes nála a ruszin falvak ruszin elnevezésének használata éppúgy, mint az ugocsai *Nagyszőlős Szevljus* változata (ma, í róasztalnál kiötlött generálszláv' nevén: *Vinohradovo*). Az azonban már igen finom nyelvtörténeti disztinkció, hogy a pánszláv ötletgazdák által bevezetett és Prágában örömmel elismert *Uzshorod* (Ungvár) helyett *Unggorodot* használ, felismerve az *ng*-ben rejlő, azóta kivészett nazális hangot, amely nyelvtörténeti adatként a honfoglalást megelőző helyi szláv lakosságnak a nyelvi családfán elfoglalt, *feltehetően nem keleti szláv* hovatartozására utal. Ez azonban nem fért bele a Trianon után kialakí tott mesterséges világképbe, ahogy ma sem nyeri el az etatista hivatalosság tetszését.

A történeti rész a múltunk Magyarország keretei közt' gondolat jegyében fogant, érintve a legújabb kori legendáriumot is a helyi szláv lakosság ősiségéről, kontinuitásáról (s amelyet a szovjet korszak "történései" fejlesztettek tökélyre). A ruszin etnikai tömbök magyarországi letelepedését elemezve mindenkor ragaszkodik az í rott forrásokhoz, az esetleges utalások tényszerűségéhez.

Élesen elkülöni ti a bécsi politika, a kamara azon intézkedéseit, amelyek a nehéz termelési viszonyok közt élő ruszinok adóztatását, szolgáltatásait a centralizált állam követelményeihez igyekszik igazí tani, a hagyománytól, a helyi viszonyokat jól ismerő magyar főurak elvárásaitól.

Önálló fejezetben ismerteti azokat a gazdasági körülményeket, amelyeknek köszönhetően az elsősorban állattartó ruszinok a kor értékrendje szerint viszonylagos jólétben éltek, és képesek voltak közösségeik megtartására. Nem véletlen a gazdaságtörténeti adatok elsőbbsége, hiszen a földesúri és váruradalmi kötelezettségek alapos felméréseken alapultak. A Rákóczi-szabadságharcot követően, különösen a pénzgazdálkodás előtérbe kerülésével, az új földesurak és a kamara fokozottabb elvárásaiból adódóan a kárpátaljai ruszinság fokozatosan elszegényedett. Helyzetén az 1848-as törvények sem segí tettek, hiszen egy eléggé szerencsétlen tulajdoni helyzetet kodifikáltak.

1867 után a magyar kormány megszorított szociális-gazdaságpolitikai gondjai közt foglalkozott a ruszin területek ellehetetlenült gazdasági helyzetével is, de a békediktátumok szülte új gazdák számára e kérdéskör érdektelenné vált. Keserű a könyv befejezése, amikor Hodinka megállapítja, hogy népét "akarata ellenére vetették új uralom alá, s a régi jó világ már nem jön vissza".

Ez az aktuálpolitikai befejezés és néhány fejezetcím kérdésként való feltevése azt sugallja, hogy Hodinka ebben a könyvben már lényegében kész monografikus anyagát az "értelmes Európa" meggyőzése érdekében tette közzé. A kérdésre érzékeny Európa azonban már ekkor (sem) létezett. Hodinka egyes nyomtatásra előkészített kéziratának "impresszumában" még Ungvár szerepelt, ott azonban már nem láthatott napvilágot tárgyilagos, az aktuálpolitikai elvárásokat nem követő munka.

Hiába keres kapcsolatot az amerikai görög katolikus és ruszin kulturális szervezetekkel. Az egyik ottani lapszerkesztő nyíltan meg is írja: Hodinka nem olyan szellemben ír, ahogy azt az amerikai ruszinság mentalitása megkívánná.⁶ (Az első világháborút lezáró békekötések egyik paradoxona: Párizsban lényegében a General Motors ügyvédjével, Zsatkovics Györggyel "kötöttek békét"!). Hodinka még megéli a Ruszinföld visszacsatolását, aktív, de elsősorban pártoló szerepet vállal a ruszin írásbeliség és szaktudomány fejlesztését célzó szerveződésekben (Kárpátaljai Tudományos Társaság; Zorja-Hajnal c. folyóirat stb.) Munkássága 1944-45 után azonban még inkább "zavaró tényezővé" vált. Évtizedekig még a kézikönyvek sem említik a nevét, s az utolsó évtizedben tapasztalható "reneszánsza" is egy vidéki műhely, a nyíregyházi főiskola ukrán-ruszin tanszékéhez és vezetőjéhez, Udvari Istvánhoz fűződik. Az Akadémia, amelynek elsődleges kötelessége lett volna, hogy egykori prominens tagjának életművét a szakmai közönség elé tárja, még a rendszerváltás éveiben is olyan "tudós" könyvét közölte, aki bevezetőjében kihangsúlyozza, milyen hasznos segítségre talált a marxizmus-leninizmus képviselőinek, elsősorban Leninnek a munkáiban a 18. század ruszinföldi gazdaságtörténetének megismerésében!

Míg a nemzeti létük és kultúrájuk újraszervezésével foglalkozó új ruszin értelmiség éppen Hodinkában talál legfőbb támaszára, a sztálini-brezsnyevi vonal lassan kivénhedő képviselői kétségbeesett utóvédharcokat folytatnak. A nagyukrán orientációjú *Karpatzskij Holosz* ez évi 4. számában kezdődő cikksorozat Bonkáló Sándort, Hodinka Antalt és Harajda Jánost - hányatott sorsú népük s a szakma' kétségkívül legjobb képviselőit - azok közt sorolja fel, akik nemcsak készek voltak hazájuk elárulására, de testüket-lelküket is eladták az ellenségnek (itt: a Magyar Tudományos Akadémiának!).⁷

A reprintben megjelent kiadvány azonban pusztán a létével is cáfolja ezt. Nemcsak előszavában mond többet a magyar változatnál, de Udvari István alapos tanulmánya megfelelő közegbe helyezi nemcsak ezt a munkát, de a Hodinka-életművet is. A jelen kötet e két nagyobb egysége közt Bajazid szultán 1498-as levelének ruszin néprajzi elemzése lényegében csak kuriózum, az ezt követő névtelen, de egyértelműen a mai ungvári ruszin nyelvkodifikáló műhelyhez köthető utószó pontosan és elkötelezetten fogalmazza meg mindazt, ami a ruszin újjászületéssel kapcsolatos. Abszurd ötletként vetíti elénk azt a "felszabadítást", amelyben a "felszabadítottak" el kell tűnnie a föld színéről. Akár mi is elmondhatnánk a kísértő cikk szerzőjével, hogy a Kárpát-medence soknemzetiségű, egymással szorosan összefüggő kultúrája olyan érték, amelyet nem veszíthet el az új Európa. Ha Hodinka ma élne, talán ugyanígy fogalmazna. Művei azonban mindenképpen ezt sugallják.

Ez a "szeklencei szegényember" üzenete.

Jegyzetek

1 Egyházunk küzdelmei a bosnyák eretnekekkel (Fraknói-díjjal jutalmazott munka); Bp. 1887. A szerb történelem forrásai és első kora. Bp. 1891; Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Bp. 1898; Az ipeki szerb patriarka Magyarországon való állandó letelepedésre adománylevelet kér I. Lipót királytól. Pécs 1843; Jagić Vatroslav, Thallóczy Lajos, Hodinka Antal: Fontes Slavicae (Szláv források). Bp. 1898; A horvát végrehelyek oklevéltára. 1. köt. 1490-1527. Szerk. Thallóczy Lajos - Hodinka Antal. Bp. 1903.

2 Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. "Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye" ...köteteiből ...ford. Hodinka Antal. Bp. 1916. MTA. 510 p.

3 Bp. 1909. MTA. 856 p.

4 Adalékok az ungvári vár és tartománya és Ungvár város történetéhez. Ungvár, 1917. Unió ny. 101 p. Az ungvári vár és tartománya és Ungvár város történetéhez. Ua. folytatásokban a Görög katolikus Szemlében.

5 A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Bp. 1923. Apostol ny. 48. p.

6 Hodinka hagyatéka a MTA Könyvtára kéziratrábában. Smor A. M. levele. MS 4816/54. Az emigrációról bővebben: Magocsi, P. R.: Our People. Carpatho-Rusyn and Their Descendants in North America. Toronto, Ontario, 1985. 50-51. p.

7 Laver, Heorgij: Falszifikacija kerivnikami politicsnoho ruszinsztva "isztoriji" zakarpatzskih rusziniv. Karpatzskij Holosz. 29 szicsnyja - 4 ljutoho 2000 roku. 6. p.

[Vissza](#)

Multikultúra és (kettős) állampolgárság

Faist, Thomas: "Transnationalization in internal migration: implications for the study of citizenship and culture". = Ethnic and Racial Studies, volume 23, number 2, March 2000, 189-222. p.

A transznacionalizáció élesen különbözik a globalizációtól. Míg ez utóbbi elszakad a konkrét nemzetállamoktól, és mintegy "azok felett" zajlik, addig a transznacionalizáció két vagy több nemzetben gyökerezik, és "szereplői" is az érintett államokból és azok civil társadalmából valók.

Az egyes nemzeti közösségek (főként a kicsik) kölcsönösen támogathatják egymást, és így jelentős gazdasági, szociális és "humán" tőkéhez juthatnak. Ez a kölcsönösség (szolidaritás) többnyire előnyökkel jár, de hátránya is van: csökkenti a szabad egyéni cselekvés lehetőségét. Ráadásul az is előfordulhat, hogy ha a másik csoport (vagy "hálózat") tagjai valamilyen sérelmet okoznak, akkor szinte kötelező a "visszavágásban" vagy a "megtorlásban" való részvétel.

A migráció problémája nem egyszerű dolog, hanem többdimenziójú gazdasági, politikai, kulturális és demográfiai folyamat, melyben különböző kötelek jönnek létre két vagy több letelepedett egység, valamint a "mozgók" és a "maradók" között.

Az állampolgárság dimenziói

Az állampolgárság egy államon belül a szolidaritás intézményes formája. Ezzel egyidejűleg azonban az emigránsok és a bevándorlók körében a multikultúra is jelen van. A kettős állampolgársági kötelek megléte, valamint a kettős nemzeti kötődés is olyan jelenség, mely a kizárólagos jellegnek ellentmond.

Asszimiláció és nemzeti állampolgárság

Hogyan lehet az új hazában a bevándorlónak állampolgársághoz jutnia? A világ országai általában két törvényi megoldás közül szoktak választani: a jus sanguinis (vérségi elv) vagy a jus soli (a területen születés elve) között. (Az Egyesült Királyságban és Hollandiában sokáig alkalmazták a jus imperium (a birodalom területén születés) elvét: minden további nélkül megkapták a brit vagy a holland állampolgárságot azok a személyek,

akik a két ország korábbi gyarmatbirodalma területén születtek.

Napjainkban - kompromisszumos megoldásként - alkalmazzák egyes országok a jus domicili elvét, mely által az adott országban tartósan letelepedettek számára kínálnak állampolgárság-szerzési lehetőséget. Általában 2-8 évig kell az adott országban megszakítás nélkül tartózkodniuk, és tartós munkaviszonyt is igazolniuk kell. Fontos ezenkívül a megfelelő jövedelemmel való rendelkezés, a büntetlen előélet és az ország domináns nyelvének megfelelő ismerete.

A németek az utóbbi időben "kemény" jus sanguinis-elvüket a jus domicili-elv alkalmazásával enyhítették, ugyanakkor a jus soli-elvet is bevezették.

A kérdés tulajdonképpen az, hogy a "nem-állampolgárok" számára milyen jogok és milyen mértékben legyenek garantálva. A jóléti nemzetállamokban természetes, hogy nem csak bizonyos civil jogokat, hanem szociális jogokat is kapjanak a "nem-állampolgárok". Hollandiában és Svédországban még politikai jogaik is vannak - például szavazhatnak a helyhatósági választásokon. A "nem-állampolgárok" számára sok előnnyel járt az emberi, polgári és szociális jogok fokozott előtérbe kerülése, valamint az "EU-polgárság" bevezetése.

Etnikai pluralizmus és multikulturális állampolgárság

A "jóléti jogállamokban" a következőket igyekeznek biztosítani:

1. Szavazati jogot a tartósan letelepedett bevándorlóknak.
2. A jelentős kisebbségek arányának növelését a nagyobb oktatási és gazdasági intézményekben.
3. A bevándorló csoportoknak vallási ünnepeik nyugodt lebonyolítását.
4. Kétnyelvű oktatási programokat a bevándorlók gyerekeinek, hogy már a kezdeti időszakban se kelljen problémákkal küzdeniük.
5. Kisebbségi "csoportiskolákat" (például muszlim iskolákat) hoznak létre.

Mindezen pozitív intézkedések ellenére, ha a bevándorlók nem érzik befogadottnak magukat, gyakran "visszafordulnak" saját korábbi kultúrájuk felé, és ez bizonyos mértékű elkülönülésükhöz vezet. Ez a jelenség is arra figyelmeztet, hogy fontos azoknak a köteleknek és értékeknek felismerése és tiszteletben tartása, melyek az egyes bevándorló-közösségeket anyaországaihoz fűzik.

Elméleti megközelítésben az olyan fogalmak mint a transznacionális társadalmi tér, transznacionális társadalmi mező vagy egyszerűen a transznacionalizmus általában emberek által fenntartott kapcsolatokra, azok hálózataira és szervezeteikre vonatkoznak, legyenek azok határokon átnyúlók vagy többnemzetiségű államon belüliek,

alacsony vagy magas szinten szervezettek. Van azonban két nagy fogalmi hézag e tudományterületen. Először is azt a két fogalmat, hogy transznacionális társadalmi tér és a transznacionális közösség, gyakran szinonimaként használják, mintha utóbbi lenne az előbbinek kizárólagos formája. A tanulmány áttekinti a transznacionalizációban működő elsődleges mechanizmusokat: a kis csoportokban a kölcsönösséget, a nagyobb közösségekben pedig a szolidaritást. Ezek a mechanizmusok megfelelnek a különböző transznacionalista társadalmi tereknek: a rokonságnak és a nagyobb köröknek, illetve közösségeknek. A második hiány pedig, hogy nem vizsgálták szisztematikusan a transznacionalizmus következményeit az állampolgárságra és a kultúrára. A határokon átnyúló társadalmi kapcsolatok elemzése segít, hogy megérthessük a bevándorlók beilleszkedését a politikai és a kulturális szférába. A bevándorlók alkalmazkodását három fogalommal írják le és magyarázzák: asszimiláció, etnikai pluralizmus és a társadalmi tér átnyúlása a határokon. E fogalmak politikai síkon a következő megjelenési formákat veszik fel: nemzeti, multikulturális és transznacionális állampolgárság; a kulturális szférában pedig a kultúraátvétel, a kultúramegtartás, illetve transznacionális kiegyenlítődés alakjában jelentkeznek.

*Fordította: **Horváth András***

[Vissza](#)

Fordulóponton a demokrácia

[Vissza](#)

Új beavatkozási politika és a harmadik világ

Falk, Richard: The new interventionism and the Third World. = Current History, 1999. 11. no. 370-375. p.

Az 1990-es évek legnyugtalanítóbb problémái a gazdaságilag és politikailag elmaradott térségekben bekövetkezett humanitárius katasztrófákból adódtak. Szomália, Bosznia, Ruanda, Koszovó és Csecsenföld példáját nem kell bemutatni. Az ismertetett írás nehéz helyzetük összefüggéseit kívánja bemutatni a hidegháború után kialakult új világrénddel.

A harmadik világ országai ugyanis többé már nem váltanak ki olyan érdeklődést a világ vezető hatalmaiban, mint korábban, amikor minden terület birtoklásáért világméretű ideológiai és nem ritkán fegyveres küzdelem dúlt. Viszont a globális média-hálózatok jóvoltából az egész világ tudomást szerezhet a legeldugottabb térségben történelekről is, és az emberi jogok iránti fokozott érdeklődés arra kényszeríti a kormányokat, hogy megakadályozzák az emberi katasztrófákat.

Az erre leginkább hivatott nemzetközi szervezet, az ENSZ a hidegháború befejeződésével ütőképesebbnek tűnik, mint korábban. Eredményes békefenntartók működnek Angolában, Mozambikban és más országokban. Az 1991-es Öböl-háború élvezte a Biztonsági Tanács minden tagjának jóváhagyását Kuvait függetlenségének visszaszerzéséhez. El kell ismerni azonban, hogy az ENSZ beavatkozásainak korlátai vannak. Megmutatkozott ez az említett háborúban akkor, amikor a BT az Irakot elítélő határozatán kívül nem avatkozott be határozottan a hadieseményekbe, tulajdonképpen mindenről Washingtonban döntöttek.

A tagállamok megosztottak abban a kérdésben, vajon valóban akarnak-e egy olyan erős nemzetközi szervezetet, amely vállalja a beavatkozást, és képes is rá. Vannak olyan országok, amelyek inkább ódzkodnak, mert gyengének érezvén magukat féltik szuverenitásukat egy új posztkolonialista intervenciótól.

A Biztonsági Tanácson belüli egységes határozathozatal általában véve kétséges. Bár az ideológiai harc szerencsére már a múlté, Oroszország és Kína egyaránt félnek az Egyesült Államok és az őt támogató Franciaország és Nagy-Britannia hatalmi túlsúlyától, s gyakorta ezért nem fogadják el a más országokba beavatkozni kívánó békefenntartásról szóló határozatokat.

Probléma még az is, hogy az ENSZ békefenntartó szerepe nem érne semmit, ha nem vállalna benne nagy szerepet az Egyesült Államok, az egyedüli szuperhatalom. Éppen ezért féltő, hogy az esetleges beavatkozásról hozott döntések nem is a világszervezetben, hanem a washingtoni kormányzatnál születnek meg. Az 1990-es évek elején Washington lelkesen ki is állt a humanitárius segítségnyújtás mellett, de a növekvő költségek és egy 1993-as esemény, amely 18 amerikai békefenntartó életébe került Szomáliában, visszavonulásra készítette az USA kormányzatát.

A Boszniában bekövetkezett szerb etnikai tisztogatás, amelynél az ENSZ-beavatkozás hiánya éles kritikát váltott ki, arra készítette a nemzetközi szervezet tagjait, hogy gondolják át követendő magatartásukat a jövőben esetleg bekövetkező humanitárius katasztrófák esetén. A Koszovóban elkezdődő etnikai tisztogatást már nem nézték tétlenül. Miután a diplomáciai nyomás nem volt elegendő ahhoz, hogy Miloevićet rábírájék, engedje be a tartományba a békefenntartókat, légicsapással kényszerítették rá.

Ez a lépés azonban nagy vitát váltott ki. A NATO-parancsnokság alatt végrehajtott bombázás, a Nyugat, különösképpen pedig az Egyesült Államok katonai fölénye azt sugallta, hogy ezt be is vetik minden háborús helyzetben. Ez a verzió még fokozódott is, amikor az USA a nemzetközi terrorizmus támogatásával vádolva Szudánt és Afganisztánt, ENSZ-felhatalmazás nélkül bombázta a két országot.

Kelet-Timor esetében is szükségessé vált az ENSZ-beavatkozás. Az indonéz tartományban, amely népszavazáson a függetlenségre voksolt, a hadsereg vérengzését kellett megakadályozni.

Az eddig ismertetett humanitárius katasztrófák felvetik azt a kérdést, az államok területi egységének megőrzése vagy pedig a népek önrendelkezési joga bizonyul-e erősebb elvnek. A hidegháború alatt ebben a kérdésben általában modus vivendi uralkodott. A gyarmatok függetlenné válásakor is a meglévő határokat vették figyelembe. Az országhatárokon belüli események belügynek számítottak.

A hidegháború végével azonban a helyzet megváltozott. Az a gyorsaság, amellyel elismerték a balti országok visszanyert államiságát, majd a többi korábbi tagköztársaság önállóságát, precedenst teremtett: a népek önrendelkezési joga az országok egységének elve fölé került. Az európai diplomácia Németország vezetésével ennek megfelelő határozottsággal ismerte el Szlovénia és Horvátország függetlenségét, kiválását Jugoszláviából.

A nézőpontváltás nagy problémákat okozott, okoz a harmadik világban, különösen Afrika területén. A korábban Moszkva vagy Washington ellenőrzése alatt álló államok - elvesztvén támogatójukat -, egyedül kellett, hogy szembenézzenek problémáikkal. Az emberi jog tiszteletben tartásának kérdése pedig eltörpült a többi gond mellett, különösen ott, ahol tekintélyuralmi és korrump rezsimek kerültek hatalomra.

A nemzetközi jog szintjén gondolkodva már késő visszagyömöszölni az önrendelkezés dzsinnjét az államszuverenitás palackjába. A legjobb, ami remélhető e tekintetben, az nem több kompromisszumnál: az önrendelkezés igényének támogatása nem vezethet létező államok összeomlásához, kivéve, ha népiirtás vagy ismétlődő emberiesség elleni bűncselekmény esete forog fenn.

Az etnikai konfliktusok és a humanitárius katasztrófák kezelése tehát nagy probléma. Az ENSZ pedig a jelek szerint képtelen követni azokat a folyamatokat, amelyek a geopolitikai változásokból, a globalizáció hatásából adódnak. Tagállamai közti konszenzus nélkül, megfelelő anyagi és katonai eszközök híján a világszervezet sok esetben képtelen cselekedni. Szükség van szerepének újragondolására is. Meg kell teremteni a nemzetközi szervezet anyagi bázisát és hivatásos katonai erejét a szükséges békefenntartáshoz. Megoldás lehet ezenkívül az Európai Unió stratégiája, ahol az erős regionális közösségek támogatása csökkenti az államok szerepét. Koszovó és Kelet-Timor is példát adhat a konfliktusok megfelelő kezelésére: erőteljesebben kell támaszkodni a konfliktus sújtotta terület közvetlen szomszédságában lévő országokra, amelyeknek érdekük a béke biztosítása, és ennek érdekében hajlandók is tenni.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

A fókuszban Románia: migráció, társadalmi-gazdasági átalakulás, regionális fejlődés

"Romania: migration, socio-economic transformation and perspectives of regional development". Ed. by Wilfried Heller, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1998. 342 p.

A rendszerváltozás után Románia - mely eleve előnytelenebb helyzetből indult a térség többi országánál - társadalmi-gazdasági szempontból különösen nehéz körülmények közé került. Wilfried Heller mint a tanulmánykötet szerkesztője a migrációt, a társadalmi-gazdasági átalakulást és a regionális fejlődés perspektíváit kiemelt fontosságúnak tekinti, nem véletlen, hogy a műben közölt elemzések nagyrészt ezt a gondolkörűt járják körül. A kutatásokat végző munkacsoport részére a következő feladatokat határozták meg a tudományos vizsgálódáshoz:

- a migráció dimenziói és irányai,
- az egyes demográfiai és társadalmi csoportok részvétele a migrációban,
- a migráció fő motívumai,
- a migrációt elősegítő politikai, törvényhozási, gazdasági és szociális változások mint szükséges feltételek
- a regionális és helyi struktúrák hatása (természeti környezet, történelem, gazdaság, infrastruktúra)
- Románia nemzetközi integrációjának hatásai és a migráció,
- az átalakulás és a migráció hatásai a regionális fejlődésre,
- mindezek a témák nemzeti, regionális és helyi skálán mérve.

A tanulmánykötet összegzését maga a szerkesztő végzi el az alábbiak szerint. *Elméleti perspektívák*

Az átalakulás tekintetében számtalan nyitott kérdés maradt, és jelentős a "kutatási deficit". Heller véleménye az, hogy kölcsönös függőség van a migráció jelensége, az átalakulás és a regionális fejlődés között. Ráadásul az átalakulás (transformation) és az átmenet (transition) között szerinte fontos különbséget tenni. A valamibe való "átmenet" fogalom használata nem szerencsés mindaddig, amíg maga az átmenet le nem zárult. Még senki nem tudja ugyanis, hogy a romániai átmenet pontosan milyen gazdasági és társadalmi rendbe torkollik.

A szerkesztő szerint az "átalakulás" fogalom beható vizsgálatára feltétlenül szükség van, melyhez tanulmányában néhány elméleti javaslattal szolgál.

Az átalakulás politikai dimenziói Romániában 1989 óta (Dorothee de Néve)

A szerző a romániai átalakulás speciális jellegét vizsgálja, kiemelve annak viszonylagos megkérdettségét. Magát a folyamatot három részre osztja:

1. 1989: a Ceaușescu-rezsim elveszti hatalmát.
2. 1989-1996. Az időszakon belül a pártstruktúra elemzését helyezi előtérbe, itt pedig megkülönböztet "új alapítású - nyugati mintájú" pártokat, történelmi pártokat, melyek feléledtek a kommunizmus alatti tetszhalálukból) és kommunista utódpártokat.
3. 1996 óta új hatalmi "felállás" van, de még nem lehet pontosan tudni, hogy a jelenlegi garnitúrának milyen eredményeket sikerül elérnie.

Románia elmaradottságának fő oka a szerző szerint: Ceaușescu "szultanisztikus", nacionalista és mesterségesen egalitárius rendszerének öröksége.

Posztkommunista átalakulás Romániában és annak hatásai a migrációs viselkedésre és "ideológiára" (Sebastian Lazaroiu)

Lazaroiu az 1990-1997 közötti időszakban vizsgálja a migráció alakulását, hangsúlyozva a gazdasági és politikai átalakulás gyorsaságának rendkívüli befolyását a migrációra. 1989 előtt az urbanizáció hatására jelentős volt a vidékről városba áramlás, amit azonban a rendszer igyekezett fékezni. A változások után - 1990-ben - ez a tendencia rövid ideig folytatódott, majd ellentétes irányba fordult a földek reprivatizációja és a növekvő munkanélküliség miatt. A migráció jellege egyébként megyénként, illetve történelmi régióként is más és más volt.

A bukaresti egyetem szociológiai tanszéke egy 1163 fős mintán azt vizsgálta 1996 decemberében, hogy a következő öt évben a kérdezettek hány százaléka végezne migrációs mozgást: a válasz az volt, hogy mindössze 11 %-uk, ők nagyrészt a városokba mennének.

A gazdaságpolitika és a regionális politikák hatása a migrációra Romániában (Ion Ianos)

Nem csupán Európában, hanem az egyes országokon belül is kelet-nyugat a mozgás jellemző iránya. Bukarest

természetesen kivétel, hiszen - mint főváros - az ország nyugati feléből is sokakat vonz. Ianos hasonló következtetéseket von le a migrációs hullámok 90-es években tapasztalt tendenciájából (falú-város, város-falu), mint maga a szerkesztő, de hangsúlyozza, hogy mindkét irányú migráció létezett az évtized egészében, csak a mozgásirányok dominanciája tért el egymástól az egyes periódusokban.

A régiók szerepe az átalakulásban és a migrációban (Violette Rey-Octavian - Groza-Ionel Muntele)

A társszerzők szerint a régiók szerepe ma még nem olyan markánsan meghatározott, mint nemzeti vagy lokális szinten. Vizsgálatuk homlokterébe a németek Dél-Erdélyből (és a Bánátból) való kivándorlását, annak okait, körülményeit és mértékét vonják.

David Turnock a *Kárpátok fejlesztésének lehetséges regionális humán-erőforrásait* tárgyalja. A hegységet északról délre haladva övezetekre osztja, és különbséget tesz "belső" (erdélyi) és "külső" részek között.

Belső migráció Romániában 1948-1995

Az egyre inkább fellendülő - városból falura irányuló - migrációnak okai: a hanyatló ipar, a növekvő városi megélhetési költségek, a földek reprivatizációja. Pozitív hatásként említhető a vidéki népesség "megfiatalodása". Jelentős belső vándorlás figyelhető meg Erdély és a Bánát felé.

Elisabeth Tomasi a *román mezőgazdaság fejlődését* elemzi az 1991-es földreform óta. Fő megállapítása, hogy az egyéni gazdaságok 51%-a önellátásra és nem piacra termel, ami megdöbbentő arány.

Joachim Vossen *Bukarest urbanizációs problémáiról* ír. Hatalmas változások történtek Bukarest belvárosában az 1977-es földrengés következtében: Ceaușescu több mint 40 ezer embert távolított el, és leromboltatta az óvárost, majd "gigantomániás módon" építkezni kezdett. A városfejlesztést illetően 1989-1991 között teljes volt a káosz, de lassan immár egy évtizede, hogy a tervszerűség is érvényre jut.

Regionalizáció és decentralizáció Romániában: lehetőségek és akadályok (Peter Jordan)

Az európai integrációnak (látszólag paradox módon), de szinte mindenhol velejárója a regionalizáció és decentralizáció. Romániában azonban ennek három akadálya is van:

1. Az "egységes nemzetállam" unitarista tradíciója.
2. Az ún. "Erdély-dilemma" és
3. A "magyar kérdés"

Az utóbbi kettő különösen szkeptikussá teszi a román közvélemény többségét: szerintük hazájukban a regionalizáció és decentralizáció szeparatizmushoz vezetne.

A külpolitikai kérdések keretében (Josef Raabl) Románia csatlakozási kilátásait elemzi. Úgy látja, hogy az EU "küszöbe" még nagyon messze van.

A tanulmánykötet recenzense a maga részéről csak annyit tehet hozzá a kimerítő részletességű elemzésekhez, hogy csak örülni lehetne annak, ha Magyarországról is hasonló igényű művek készülnének. Magyarként azonban nem fojthat el egy kritikai megjegyzést: a tanulmányok szinte "homogén nemzetállamnak" tekintik Romániát, a kisebbségekről alig esik szó bennük.

Fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

Macedónia mint Milosevics utolsó aduja?

Mincsev, Ognyan: Macedonia: "Will Miloshevich Play His Last Trump?" = Südosteuropa, 1999. 5-6. H. 316-320. p.

Ognyan Mincsev bolgár professzor rövid tanulmánya mindenképpen üde színfoltot jelent, ha a Balkánról szóló nyugati elemzések áradatával hasonlítjuk össze. Ezek az írások valóban tárgyilagos hangvételűek, közelebbi helyismeretük hiányát azonban sokszor tudományoskodó nagyképűséggel álcázzák. Mincsev - bolgárként - ugyan vitathatatlanul elfogult, hiszen Macedóniáról Bulgáriában nagyon nehéz érzelmek nélkül írni (csakúgy, mint nálunk Erdélyről), bőségesen kárpótolja viszont olvasóját olyan részletekkel, melyeket hiába keresnénk az amerikai, angol vagy francia elemzők publikációiban. (Talán még mindig Tito nimbuszának "köszönhető", hogy Milosevics több mint egy évtizedes dicstelen tevékenysége ellenére Nyugaton ma sem szalonképes dolog olyasmint írni, ami kendőzetlenül mutatja be a nagyszerb nacionalizmust és annak status quót egyáltalán nem tisztelő terveit.)

Mincsev - mindjárt tanulmánya elején - olyasmiről ír, ami a szakértőnek számító hazai közvélemény szemében is újdonság: 1991-ben Popov, bolgár miniszterelnök sajátos meghívást kapott Athénbe, ahol Micotakisz görög miniszterelnökkel és Miloseviccsel kellett volna "jugoszláv Macedónia" jövőjét megvitatnia úgy, hogy macedón részről hivatalos képviselők nem voltak jelen. Mincsev szerint ez volt az első "békés" kísérlet Macedónia megosztására, amelyhez a bolgár miniszterelnök természetesen nem volt hajlandó asszisztálni.

A találkozónak két fő célja volt:

1. Kényszeríteni az albánokat Koszovó elhagyására úgy, hogy Nyugat-Macedóniába távozzanak. A szerbek így kényelmesen megoldhatták volna az "albán kérdést".
2. Meg akarták őrizni a közös határt Jugoszlávia és Görögország között, mely határ 1913 óta lehetővé tette, hogy e két ország stratégiailag uralja a Balkánt.

A Nyugat-Macedóniába űzés terve és gyakorlata nem új keletű (nem a 90-es években tapasztalható először): a jugoszláv kommunista rezsim már a 60-as évek óta - finoman bár - de ezt a megoldást favorizálta. Koszovó megőrzése ugyanis a szerbek számára mindig kulcsfontosságú kérdés volt. Nem véletlen, hogy Milosevics mindig hisztérikusan reagált, ha a daytoni béketárgyalásokon a "Koszovó" szó egyáltalán elhangzott.

A bolgár professzor a szerb titkosszolgálat beépített embereinek tudja be az UCK legvadabb szerbellenes atrocitásait anélkül, hogy az albánok szélsőséges radikalizmusát mentetné. Az atrocitások fő célja az volt, hogy ürügyül szolgáljanak a szerb belbiztonsági erőknek a koszovói "etnikai tisztogatás" megkezdésére. A Nyugat 1998 őszén észbe kapott ugyan, de Rambouillet kudarcra után nem maradt más megoldás a NATO számára, mint a légitámadások megkezdése.

Belgrád ügynökei a légiháború idején is megmutatták erejük: az Egyesült Államok szkopjei nagykövetsége ellen intézett támadás világos jele volt annak, hogy hiába független állam Macedónia, Milosevics keze csaknem ugyanúgy elér Szkopjébe, mint az egységes Jugoszlávia létezésé idején.

Az új köztársaság gyakorlatilag teljesen védtelennek bizonyult ezekkel a mesterkedésekkel szemben, ráadásul a nagy albán menekülthullám még olyan érzést is kelthetett a macedónokban, hogy az albánok hamarosan többségbe kerülhetnek az országban.

Mincsev kritikusként tartja Macedónia helyzetét, mert az országban állomásozó NATO-erők egy esetleges szerb támadást képesek ugyan visszaverni, de belső konfliktus kezelésére nincsenek felkészítve, emellett a helyi közigazgatásban csaknem érintetlenül őrzik pozícióikat Belgrád protezsáltjai... Joggal teszi fel a kérdést: mi lesz ilyen körülmények között, ha kitör egy Belgrádból "vezényelt" etnikai konfliktus?

A szerző természetesen a macedónok pártján áll, és az albán törekvéseket is támadja. Rámutat arra a tényre, hogy az UCK egyre erősíti a bázisát Nyugat-Macedóniában katonai és pénzügyi értelemben egyaránt. "Libanonizáció" fenyeget ily módon Macedóniában, és bármilyen furcsa, itt az albán célok egybecsengenek Milosevics céljaival! A létrehozandó "Nagy-Albánia" ugyanis - Mincsev szerint - Nyugat-Macedónián kívül csupán Koszovónak egy déli, jelentéktelen részét foglalná magába, ami a szerbek számára elfogadható mértékű veszteség lenne.

Macedónia igazi "Pandora szelencéje" a Balkánon, egy esetleges fegyveres harcban Görögország, Törökország és Bulgária mindenképpen belekeveredne - szándékaiktól függetlenül. Milosevics számára az így kialakuló komolyabb háború és káosz sok mindenre esélyt adna: - ld. fent a "Nagy-Albánia"-verziót.

Mincsev következtetései - az elmúlt hónapok eseményeinek fényében - részben túlzónak, részben elavultnak tűnnek. Nem valósult meg a szerb többségű Koszovó és az albán többségű Macedónia verziója sem. A szerző kissé túlbecsüli és démonizálja Milosevicset, ugyanakkor mintha alábecsülné a NATO erejét. Az albánok döntő többsége hazatérhetett, Koszovó a nemzetközi békefenntartó erők megszállása alatt van, Jugoszlávia pedig aligha kockáztathat meg egy újabb katonai kalandot. Abban azonban mindenképpen egyet kell értenünk a bolgár professzorral, hogy Macedónia (és egyben a térség) stabilitása jelentős nyugati anyagi segítséget igényel(ne).

Fordította: **Horváth András**

Koszovó mint katonai siker és politikai kudarc

Kolko, Gabriel: Kosovo, succes militaire, défaite politique. = Le Monde Diplomatique, 46. vol. 1999. 548. no. 3. p.

(Az újságcikk részlet a szerzőnek a PU de Laval kiadásában, 2000 februárjában megjelent "Une siecle de guerre" című történeti munkájának összefoglalójából.)

Politikailag légüres térben a katonai siker felér egy vereséggel, ez az egyik legfontosabb tanulsága a XX. század háborúinak, így a koszovóinak is. Nemcsak a Balkán destabilizációja súlyosbodott itt, hanem egy sor kiszámíthatatlan kérdés is fölmerült az Egyesült Államok világbeli vezető szerepét érintően. A NATO megbízhatatlan eszköznek bizonyult a szövetség célkitűzései és a hosszú várakozást nehezen tűrő közvélemény között.

A volt Jugoszlávia területe mindig is az otlakó népek nacionalista, sőt irredenta versengésének helyszíne volt. A boszniai és hercegovinai események robbantották ki az I. világháborút. E század 90-es éveiben az etnikai konfliktusok közepette emberek ezrei estek áldozatul az erőszaknak, vagy lettek földönfutóvá. Az 1992-ben a térségbe érkező ENSZ-csapatok nem léptek közbe egészen 1995 végéig, s közben a Nyugat politikusai eredménytelen politikai tárgyalási kísérleteket folytattak a volt Jugoszlávia vezetőivel. Az Egyesült Államoknak éppen kapóra jött, hogy vezető szerepét megerősítse Európában, s ezért lépett színre 1998-ban Koszovó ügyében olyan látványosan. Elmulasztotta elítélni azonban az Albán Felszabadító Hadsereg (UCK) egy majdani Nagy-Albánia érdekében kifejtett erőszakos cselekedeteit.

Az 1999. március 23-án megkezdett bombázások 3 nap helyett 11 hétig tartottak, s meglehetősen elrontották a szövetségeseknek a NATO-ról alkotott képét, illetve ennek eredményes politikájába vetett bizalmát. A demokráciákon belül a koalíciós partnerek, ha hadba szállnak valamely külső ellenséggel, valamennyien támogatják az ügyet, s nyilvánvaló, hogy egyet-nem-értés esetén a következő választások során bukásra számíthat az egyoldalúan erősködő fél... A bombázások előtt a NATO vezetői meg voltak győződve arról, hogy technikai fölényükkel hamar térdre kényszerítik a szerbeket (ugyanaz a meggyőződés vitte annak idején az Egyesült Államokat Vietnamba is). A győzelem azonban pirrhuzi lett: csak vesztesek kerültek ki belőle. A hosszas, előzetes tárgyalások során a szövetségesek nem tudtak megállapodni abban sem, hogy milyen célpontokat bombázzanak. Német-, Olasz- és Görögország határozottan elutasította a szárazföldi csapatok közreműködését, félve a nagy véráldozattól. Az Egyesült Államok viszont az UCK harcát is ellenezte. Így a fölényes légi harc nem bizonyult elegendőnek az időben fedezékbe vonult szerb hadsereg ellen.

Az Egyesült Államok csalódottan állapíthatta meg, hogy szövetségeseinek fontosabb a belpolitikai pozíciójuk, mint a Szövetségben vállalt kötelezettségük, s ezért nem küldtek szárazföldi csapatokat a háborúba. A Nyugat viszont kétségkívül meggyőződhetett arról, hogy az Egyesült Államok - Vietnam után - soha többé nem bocsátkozik szárazföldi harcokba, hiszen a Kongresszus ezt aligha szavazná meg. A NATO persze ettől még nem hullik szét, csak bizonyos értelemben régimódinak számít.

A koszovói háború új fejezetet nyitott a nemzetközi kapcsolatokban. Az Egyesült Államoknak az egész világon betöltött vezető szerepét, különösen Kína-politikáját s Oroszországgal a jövőben alakítandó politikáját alapjaiban újra kell gondolnia. Egyúttal véget ért Európában a hosszú béke időszaka, s bebizonyosodott, hogy a földrész nyugalmát az oly szilárdnak, tökéletesnek hitt NATO egyedül nem képes fönntartani. Az Egyesült Államok viszont megtapasztalhatta, hogy se az ENSZ, se a NATO nem nyújtanak sem politikai felmentést, sem elegendő katonai segítséget ambíciói megvalósításához, s hogy ugyanakkor egyéb nemzetközi szervezetek és hatóságok is egyre zavaróbb akadályt jelenthetnek számára.

Fordította: **Kakasy Judit**

[Vissza](#)

A Fal összeomlásától a Berlini Köztársaságig

De la chute du Mur a la République de Berlin. = Le Monde Diplomatique, 46. vol. 1999. 547. no. 4-7. p.

A "vörös-zöld" koalíció kénytelen drága árat fizetni az immár egy éve tartó "harmadik utas" politikájáért. Nemcsak a beígért reformok többségének fordított hátat, hanem példa nélküli szigort vezetett be az egyébként is rekordméretű munkanélküliséggel küzdő társadalomban. Paradox módon éppen e válság következtében várható azonban, hogy normalizálódik a helyzet Németországban - nyolc évvel az újraegyesítés után. Erről az országról szóló négy aspektusból a cikkösszeállítás.

Az elsőben Stephan Martens újságíró azt fejtegeti, miként veszítette el az egyesült Németország komplexusait. A második világháború óta a szerbiai bombázások voltak az első harci cselekmény, melyben Németország részt vett. Mivel egy NATO-oroszán kívüli területet érintett a beavatkozás, nem kétséges, hogy máris új szerepre vállalkoztak a szövetségen belül a németek. Ironikus módon a korábban pacifistaként ismert Joschka Fischer külügyminiszter jóváhagyásával bizonyították elkötelezettségüket. A régi németellenes retorika legszélsőségesebb hangjaival szemben a valóság az, hogy gazdasági-stratégiai szempontból vitathatatlanul nagy hatalom összpontosult a németek kezében. H.-P. Schwartz történész szerint az országnak egy "központi hatalom" feladatait illik betöltenie, s ezt a közvetítő, egyszersmind stabilizáló szerepkörrel kell kezdenie.

1990-ig Németország Kelet-Európával igyekezett normalizálni kapcsolatait. Az újraegyesítés óta viszont az egész kontinensen törekszik a béke fenntartására, Keleten pedig a piacgazdaság kiépülését támogatja. Az aktív dolgozók több mint egyharmada a külkereskedelemben dolgozik. Az egyesítésre nyolc év alatt ezer milliárd márkánál többet költöttek. A fontosabb államigazgatási intézményeknek Bonnból Berlinbe telepítése nem jelenti azt, hogy ez utóbbi külön "köztársaságot" alakít. Az ENSZ harmadik legjelentősebb anyagi támogatójaként Németország állandó helyet kért 1992-ben a Biztonsági Tanácsban. Ebből a pozíciójából akar stabilitást kialakítani a Balkánon. Szinte valamennyi nemzetközi szervezetben részt vesz, és érdekei érdekes módon egybeesnek az átfogó európai érdekekkel, melynek többi résztvevőjével - H.-D. Genscher, valahai külügyminiszter programja óta jó kapcsolatok kiépítésére törekedett. Az újraegyesítés óta - talán csak Franciaországgal lett kevésbé exkluzív partneri viszonya. De mindenképpen szüksége van az Európai Unióra - gazdasági, és politikai érdekből is - a posztkommunista Európában. Az újrafogalmazódó NATO talán az ENSZ-től is függ majd a jövőben, s így nem jöhetnek létre a jugoszláviai bombázások kudarcához hasonló esetek. E. Bahr, a "Kelet-politika" megfogalmazója Berlin "emancipációja" mellett kardoskodik; szerinte csak Washingtontól teljesen függetlenül normalizálódhat a német külpolitika, s Franciaországgal közösen teremthető meg az európai stabilitás.

Mindenféle hegemoniára való törekvés helyett Németország számára az igazi kihívás nyolc éve ugyanaz, nevezetesen hogy az újraegyesítést végbevigye anélkül, hogy a "modell" feláldozná. Schröder talán ezért emlegeti gyakran, hogy realizmusra és nem víziókra van szüksége az országnak. De nem szabad elfelejtenie, hogy víziók nélkül sem Adenauer, sem Kohl nem jutottak volna semmire Európával.

Christian Semler újságíró a német társadalom új problémájáról, a generációk közötti konfliktusról szól. A politikai viták a nyugdíjreform és a köztartozások tárgyában ezt világosan tükrözik. A nyugdíjrendszer alapvetően az újraelosztáson alapszik, vagyis a mindenkori aktív dolgozók "tartják el" a már nyugdíjban lévőket, akik korábbi munkájukkal szerezték meg a jogot az ellátmányra. A most nyugdíjba menők azonban nyugtalanok, mert nem születik elég gyermek, azaz fogy a munkavállalók száma, ráadásul az idős emberek egyre hosszabb ideig élnek. Ezeket az érveket persze nem fogadják el a politikát is befolyásoló kivételezettek, ha az esetleges megszorításokról esik szó - hangoztatja egy ifjú szociáldemokrata képviselő, H.-M. Bury. Az államadósság a nyugdíjakéhoz hasonló elven működik: a mindenkori fiatalok térítik meg az elődeik által produkált kiadásokat.

Az 1989-ben fiatalok, a yuppiek élesen szembefordultak a szülői utópiákkal, s az egyéni érvényesülésre, a kőkemény piaci versengésre helyezték a hangsúlyt. Furcsa, de nem tudták ezekkel az eszmékkel átítatni egész generációjukat.

Két éve a figyelem a mostani 18-25 évesek felé fordult, így fölmerült a kérdés, hogy kiket tekintünk valójában fiatalnak? A végleges szakképzettség megszerzése, a különféle fekete- és különmunkák, majd az elhelyezkedés és a családalapítás ideje jócskán elhúzódik, s kitolódik a húszas évekre. A számbelileg fogyatkozó nemzedéknek a függetlenné válás nem olyan egyszerű; a szülői segítségre szükség van, s ezzel együtt átveszik azok stílusát, kifejezési formáit is. A munkanélküliség réme fenyegeti őket. A szakmai kapcsolatok és a baráti kör között nagy szakadék tátong. A '99-esek' identitása kiforratlan, amolyan barkácsmunkának tűnik; egy biztos, hogy nagyon is be akarnak illeszkedni a társadalomba. A világgal "szemben" legfontosabb érték a család, azután a barátság s végül a szerelem. Jellemző, hogy mindenféle irányítást, politikai pártot elvetnek; a hagyományos egyesületi formát is, s kizárólag az emberi jogok, valamint a környezetvédelem terén folytatott küzdelmek számíthatnak rokonszenvűre. Szerintük minden tevékenység az egyén örömét kell, hogy szolgálja. A felmérések szerint a demokrácia mint államforma és a békés egymás mellett élés politikája mellett kötelezték el magukat a '99-esek', s ebben a korábbi két Németország neveltjei nagyjából egyformán gondolkoznak. Valamennyien úgy vélik, hogy mindenki a saját sikerének a kovácsa, s a kollektívától semmit sem várhat -, viszont még ezen eszméiket sem fogalmazzák meg nyilvánosan. Joschka Fischer puhánysággal, a saját jövője iránti érdektelenséggel vádolja a mostani fiatalokat. Egy táncművész-szociológus (Gabriele Klein) szerint a jelen generáció a művészettel tud leginkább védekezni az idősebbeket érő s a tőlük származó hatások ellen.

A mindenütt jelenlévő német múlt szüntelen megismeréséhez ragaszkodik Christian Gerlach történész. Az újabb

generációk szembekerülnek a Németország nevéhez örökre hozzákapsolt rémtettekkel. Az elmúlt három évben több polémia is foglalkoztatta a német közvéleményt. A hamburgi Társadalomtudományi Intézetnek a Wehrmachtról szóló kiállítása nyitotta meg a sort, melyet az amerikai Goldhagen, Daniel J. "Hitler önkéntes hóhérai" c. könyve körüli vita követett, majd a kérdés, hogy mekkora és milyen nemzeti emlékmű illesse a genocídium áldozatait. Ezt követte az amerikai nyomásra tárgyalt probléma, milyen mértékben kártalanította Németország a kényszermunkán lévőket, illetve a bebörtönözötteket? S végül hosszú vitát váltott ki Martin Walser író kérése: vessenek véget a múlttal kapcsolatos vitáknak, s Auschwitz-ot ne használják fel különféle egyéb érdekek érvényesítésére.

A történészek ugyancsak számos ténytet tártak fel a 90-es években az 1939-1945 közötti időszakkal kapcsolatosan. Ilyen például Dieter Pohl elemzése a kelet-galíciai zsidóüldözésekről; Aly Götz munkái a német kolonializmusról s végül, a cikkíró állítása szerint Peter Longerich, a német történészek közül elsőként írta meg teljességében az európai zsidóság megsemmisítésének történetét ("Politik der Vernichtung", München, 1998.). Christopher Browning úttörőmunkát végzett 1991-ben publikált könyvében, melyben a rendőrség tartalékos csapatai által elkövetett gyilkosságokat írta meg. Ezek a művek ugyan mind hozzájárultak ahhoz, hogy jobban megértsük a genocídium egész társadalmat átjáró természetét vagy pl. a Szovjetunióban elpusztult 3 millió háborús hadifogoly sorsát is, mégis mérsékelt érdeklődést váltottak ki, s főleg szakmai körökben váltak ismertté.

Itt vissza is érkezünk - egy gyakorlott publicistára valló fordulattal - a nem túlságosan ismert történész, Goldhagen dicséretéhez, akinek előadásaira viszont tódulnak a német ifjak, hogy megkönnyebbülést nyerjenek lelküknek. Pedig az ördög a részletekben is lakhat, figyelmeztet Gerlach, azaz lehet, hogy a szociális politikával, a stratégiai reflexekkel, a fogyasztás mértékével kezdődnek a bajok, melyek azután leegyszerűsítve antiszemizmusként ragadnak meg az átlagnémet agyában. (Jellemző egyébként, hogy Goldhagen szárazföldi csapatok bevetését javasolta a szerbek megtörésére 1999-ben.)

Gerlach azonban nem elégszik meg a kortárs ifjú németek identitáskeresésével, akiknek nagyvonalúan megelölegezi a tényleges felelősségtudatot, szemben a korábbi nemzedékekre jellemző hamis büntudattal. Azt kívánja, hogy a mindenkori, bárhol élő német elit ismerje meg, annak minden részletével a nácizmus elévülhetetlen tetteit.

A solingeni törökök kiábrándult álmait ecseteli Brigitte Pätzold újságíró. Solingen a Ruhr-vidék egyik fontos városa, 170 ezer lakója van, ebből 7 ezer török. 1993 májusában - három nappal a Bundestagban a menedékjogról szóló vita lezárása előtt - öt török állampolgár lelte halálát skinheadek által felgyújtott otthonában. Harminc év alatt Németország megváltozott: a 60-as években segédmunkáshiány volt, most Schröder kancellár szerint "a hajó megtelt" - négy millió a munkanélküli. A Németországban született idegen szülőktől származó gyermekek többsége (akik 2000. január 1-je előtt nem töltötték be tizedik életévüket) megkapja az állampolgárságot. 1983-ban, a második kőolaj-válság idején a német állam jelentős összeget fizetett vendégmunkásainak hazatérésük fejében. A skinheadek áldozatainak családtagjai sem mondanak semmi rosszat magára Németországra. Általában szívesen maradnak itt végleg, s megpróbálják kihasználni a két kultúra ismeretéből származó előnyöket. Egyedül Solingenben 12 mecset van, a törökök között találhatóak szunniták és kurd aléviek: ők egymást közt sem vegyülnek el. Az iszlám alól "felvilágosultak" attól tartanak, hogy a török populáció gettósodása megállíthatatlan a városban.

Fordította: **Kakasy Judit**

[Vissza](#)

Lengyel antiszemitizmus - zsidók lengyelfóbiája

Skaradziński, Bohdan: Antysemityzm i polonofobia. = Więź, 43. rok. 2000. 2. no. 142-148. p.

A lengyelek antiszemitizmusa és a zsidók lengyelfóbiája - sajnos - még napjainkban is eléggé általános jelenség, mondhatni: makacs állapot. Mindkét félnek akad bőven példaanyaga egymás ellen. Egyfelől a holokauszt idejéből, másfelől a vörös hadsereg bejötte utáni időből, amikor a zsidók nemegyszer a német bűnöket is a lengyeleken torolták meg.

Szerzőnk egy izraeli, a zsidó teljesítmények előtt csodálattal tisztelgő utazás toleráns légkörében szerzett élményeit és felmerült gondolatait próbálja egyfajta megoldási javaslatban összefoglalni.

Ezzel kapcsolatban a következőket írja:

"Minden reménységem abban van, hogy a tragikus pangás nem folytatódik az új évezredben, s nem fog a történeti elvárások megkívánta módszertani produktumokra támaszkodni. Sem egy olyan objektív - akár egyházi, akár világi - intézményre, amely ítélkezni volna hajlandó a lengyel-zsidó vétkek és panaszok ügyében. A legélesebb-legéresebb szövegetek kizárólag az elfolyó idő tompíthatja, finomíthatja."

Semmi kétség ugyanis - folytatja Skaradziński, hogy a konfrontálódásnak is megvannak a maga tárgy- és időbeli törvényszerűségei. Így, még ha nem is az első helyen, de mindenképpen "körkörösén", egy-egy meghatározott közösség érdekeit, a gazdaságiakat is beleértve, annak a közösségnek a tudata határozza meg.

E vonatkozásokban tehát a "jóakarát" propagandájának igen-igen korlátozott szerepe lehet csupán. A vice-versa elhatárolódás-elzárkózás és az arrogancia a köznapi életet nehezíti meg. Csupán az új történeti szerepkör kipróbálása, a tényleges ismeretek és tapasztalatok felhalmozódása bizonyíthatja be, hogy "a lengyel anyák teje nem más, mint a zsidó anyáké. Továbbá azt is, hogy a zsidóknak valójában egészen más gondjaik-bajaik vannak, mint hogy a lengyeleknek, ahol csak tehetik, ártsanak." És természetesen: semmi ilyesmit nem kellene ilyen tapasztalatok birtokában egyetlen zsidónak sem gondolnia a lengyelekről.

Összevéve: pozitív emberi közvetlenségre és kapcsolatokra, türelemre és hosszú távon való berendezkedésre van szükség. Ha van a megbékéléshez elkalauzoló gyógyszer, ez volna az igazi.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

A Szovjetunió utódállamainak demográfiai helyzete

Vichnevski, Anatoli: La situation démographique dans les Etats issus de l'URSS. = Le Courrier des pays de l'Est. = 1999. 443. no. 48-62. p.

A szerző az Orosz Tudományos Akadémia Demográfiai és Humánökológiai Központjának igazgatója. E tanulmányának kéziratát 1999 áprilisában zárta le.

A Szovjetunió utódállamainak demográfiai fejlődését máig jellemzi az orosz "kolonializmus" által diktált egyenlőtlen növekedés, a társadalmi-gazdasági stagnálás. Egymástól teljesen eltérő kulturális viselkedés és szokások jelennek meg a balti államokban és Közép-Ázsia vidékein, ami arra készteti a szerzőt, hogy az előbbit európainak, míg a másodikat átmenet utáni minősítse. Minden utódállamban csökken viszont a termékenység, s emelkedik az anyák átlagéletkora. Míg a balti államok nem képesek az egyszerű "utánpótlásra", addig az ázsiai területeken a népesség száma inkább emelkedik. A mortalitás görbéje régióként más és más, s a halálnemek is különbözőek. A migráció mindenütt negatív, kivéve Oroszországot, ahová "régii lakosok" igyekeznek vissza, s ahonnan a vártnál kevesebben vándorolnak el.

A Szovjetunió szétesése ellenére az utódállamok demográfiai tendenciája nem változott a korábbi évtizedhez képest. Így lehetséges, hogy általában a demográfiai átmenet tiszta tendenciái mutatkoznak meg, míg a legfejlettebb államok az átmenet utáni jellemzőket, vagyis egy második demográfiai átmenetre jellemző jegyeket mutatnak. Ez utóbbiak a jelenleg Európában megmutatkozó jellegzetességek: a fertőző betegségek visszaszorulása miatt csökkenő mortalitás egyfelől, az asszonyok szülőkedvének csökkenése miatt csökkenő termékenység másfelől. Egyik állam sem tudta azonban oly mértékig visszaszorítani a halandóságot, mint azt a Nyugat tette.

Az ötvenes években szinte valamennyi szövetségi államban magas volt a termékenység, de két balti államban ekkor is alatta maradtak a születek a halálozások számánál. A következő évtizedben a termékenység mindenütt csökkent. Az elkövetkező évek, különösen az európai területeken fekvő államokban a termékenység csökkenését mutatták. Csupán a közép-ázsiai vidéken tartotta magát a magas születésszám szinte a 70-es évek végéig. De pl. Kazahsztánban, ahol sok szláv (orosz, ukrán, belorusz) él, a demográfiai mutatók az ún. európai típusúhoz közelítettek. A születési mutatók az utóbbi évtizedekben kissé különböztek a nyugat-európai és a Szovjetunió kelet-európai területein. Tény, hogy a második világháború előtti hasonló tendenciákhoz képest, a Skandináviában bekövetkezett háború utáni baby-boom ugyanezen időszakban elmaradt a balti államokban.

Ami a 90-es évekbeli Független Államok Közösségét demográfiailag jellemzi, az a 80-as évekből örökölt teljes szinkronmozgás, vagyis a teljes hasonlóság esete. Jelentéktelen születésszám-csökkenés figyelhető meg a kaukázusontúli, illetve közép-ázsiai területeken, de ezt megelőzően, főleg falusi környezetben, itt világviszonylatban kiemelkedően magas volt a népszaporulat. Ráadásul a hagyomány bármikor újjáéledhet.

A szülőanyag átlagéletkorának csökkenése általánosan jellemzi a szovjet utódállamokat. Nehéz megmagyarázni ezt a jelenséget a volt Szovjetunió európai területein. (A baby-boom elmaradására sem talált magyarázatot a szerző!) Európában ugyanis a 70-es évek közepe óta, noha a népszaporulat csökkenőben van, a szülőanyag átlagéletkora egyre inkább emelkedik. Átmeneti "zavar" után a 90-es évek közepétől hasonló tendencia figyelhető meg a volt Szovjetunió európai területein is.

A családtervezést illetően valamennyi szovjet utódállam egyforma módszert alkalmaz, de a Nyugattól eltérően gyakorlat maradt az önkéntes terhességmegszakítás is. A kaukázusontúli, muzulmán területeket leszámítva, a volt Szovjetunió európai területein a terhességmegszakítások száma messze felülmúlja az európai átlagot. (1990-ben ezer szülésre számítva 134 terhességmegszakítás történt a volt Szovjetunióban, míg 19 az Európai Unió országaiban és 39 az Egyesült Államokban, ahol 66 fővel képviseltetik magukat a színes bőrűek.)

Ami a halandóságot illeti, ez a mutató sokkal negatívabb képet mutatott az elmúlt évtizedekben a szovjet területeken, mint Nyugat-Európában. A 80-as évek közepén a férfiak becsült átlagéletkora 6-9 évvel, a nőké 3-5 évvel maradt el a Nyugaton várt életkorokétól. Ezen a tényen valamelyest javított az 1985-87-es antialkoholista kampány, de ismét jelentős visszaesést mutattak a kilencedik évtized első éveit, különösen ami a férfiakat illeti. Erre az évtizedre vonatkozóan a kaukázusontúli területekről nincsenek, vagy csak teljesen megbízhatatlanok az adatok. A többi utódállam adatait összehasonlítva az orosz férfiak érik meg a legrövidebb életkort, míg a nőknél a moldáviaiak viszik el a negatív rekordot az oroszok elől.

A gyermekhalandóság mutatói a 60-as, 80-as évtizedekben egyformán kedvezőtlen képet mutattak valamennyi szovjet köztársaságban. Az Egészségügyi Világszervezet helyesbítette az elégtelen adatokat, s eszerint a Szovjetunió európai területein 25%-os, az ázsiai területeken pedig legalább 40-50%-os gyermekhalandósággal lehetett számolni ebben az időszakban. A 90-es évek során a gyermekhalandóság mutatói kissé ingadoztak a szovjet utódállamokban (az ázsiai területekről teljesen megbízhatatlan adatok vannak), de alapvetően azonos tendenciát mutatnak: valamennyiükben minimális javulás figyelhető meg.

A szovjet utódállamok férfilakosait sújtó halálokok között szerepel ugyan a rák, a légzőszervi megbetegedések, ám kiemelkedően magas számban az erőszakos halálokok: balesetek, gyilkosságok, az alkohol vagy droghatás. A közép-ázsiai területeken a fertőző, valamint a kardio-vascularis betegségek szerepelnek első helyen. Összességében: az erőszakos halálok jelentősen csökkent az életkori statisztikát. De bármi legyen is az ok, a szovjet utódállamokban az emberek viszonylag fiatalon halnak meg. (Ha a halálokokat egybevetjük a halál

bekövetkezésekor elért életkorral, azt látjuk, hogy pl. Nagy-Britannia vezet a légzőszervi eredetű halálozások terén, csak hogy ott aggastyánkorban következnek be a regisztrált esetek, míg ugyanez a halálok a gyermekek és ifjak körében a leggyakoribb Oroszországban, Moldáviában vagy Türkmenisztánban.)

A migrációs statisztikák a szovjet utódállamokban posztkolonizációs képet tükröznek. Azaz Oroszország, mely kb. a 70-es évek közepére fejezte be gyarmatosító programját, jelentős bevándorlóréteggel rendelkezik. A ki-, illetve bevándorlók száma gyakorlatilag csak Oroszországban és Ukrajnában pozitív a bevándorlók javára a 80-as évek során. S ugyanez a kép a 90-es években is - az évtized elején megtorpan a belorusszai és az ukrainai bevándorlás is. Kivételes, hogy Örményország mérlege pozitív lesz az évtized elején, ami főként az azeriak előli menekülésnek tudható be. A legszembetűnőbb azonban a korábban perifériára szorult oroszok visszaáramlása a "centrumba". Összességükben azonban a migrációs folyamatok csökkentek, ezért a visszaáramlók száma csak a kivándorlókéhoz képest magas.

A várakozásokkal ellentétben a volt Szovjetunióból kivándorlók száma nem túl magas: 770 ezren kértek hivatalosan kivándorlási engedélyt 1989 és 1996 között; Oroszországból évente kb. százezren vándorolnak ki.

(A 90-es években a migrációs népességet főként az a nehezen definiálható réteg alkotta, melynek tagjait a sztálini időszakban deportálták, valamint az illegális bevándorlók.)

A szovjet időszakban az összes európai területen fekvő köztársaságban - kivéve Moldáviát s leszámítva egy-egy évet - a népszaporulat negatív volt. A kaukázusontúli, közép-ázsiai köztársaságokban ez másképpen alakult. Örményországnak és Grúziának kitartó módon sikerült beérnie Moldáviát: 1993-ban túl is szárnyalták az egyszerű reprodukció mértékét. Noha nincsenek megbízható adatok, bizonyos, hogy az ázsiai területeken a szaporulat még mindig jóval felülmúlja a halálozások mértékét.

Az európai részen fekvő szovjet utódállamokban a 90-es években a népesség természetes növekedése (az életkor figyelembevételével) lassan megszűnt. Ez a folyamat már a 80-as években indult, de a migráció hosszú ideig képes volt kompenzáni. 1990-ben Lett- és Észtország lakossága kezdett csökkenni, 1991-től Moldáviáé, Oroszorszáé és Litvániáé 1992-től, Fehéroroszorszáé 1994 óta. Noha ezek a folyamatok sejthetők voltak, mégis némi meglepetést keltettek. Nem valószínű, hogy a szovjet utódállamok többségében egyhamar sikerül a szaporulatot az egyszerű újragyarapodás szintjén felül teljesíteni. Reális célnak tűnik viszont, hogy a migráció visszaszorításával elejét vegyék a lakosság csökkenésének. A politikai-gazdasági valóság persze közép- és hosszú távon inkább a lakosság csökkenését valószínűsíti. Hasonló véleménnyel vannak az ENSZ-szakértők is, akik csak Moldáviában, illetve a kaukázusontúli és közép-ázsiai területeken prognosztizálnak növekedést a következő évtizedek során.

*Fordította: **Kakasy Judit***

[Vissza](#)

Prioritások a kazah-orosz kapcsolatokban az ezredfordulón

Manszurov, T. A.: *Prioritety v kazahstansko-rossijskih otnoenij na rubee stoletia. = Otečestvennâ istoriâ. 1999. 6. no. 65-77. p.*

Kazahsztán és az Orosz Föderáció - a többi szovjet utódállamhoz hasonlóan - egyaránt egyenjogú szubjektumai a mai világrendnek. A régi rend összeomlását követő eufória azonban ma már a múlté, a nyugati világ demokráciáihoz hasonló polgári társadalom létrehozása utópiának bizonyult. Közismert, hogy Kazahsztán elnöke, N. A. Nazarbajev kezdettől ellenezte a radikális szétválási folyamatot, és a meglévő kapcsolatok fenntartását, újrászervezését támogatta.

Az események bebizonyították, hogy a Független Államok Közössége mind jogi, mind gazdasági, mind gyakorlati szempontból életképtelennek bizonyult. Elérkezett az ideje, hogy új alapokra helyezzük az eddigi kapcsolatokat. Úgy tűnik, ez elsősorban Kazahsztán és Oroszország viszonylatában érvényes. Az egyenjogúságra épülő kazah-orosz kapcsolatok az együttműködés és történelmi sorsazonosság gazdag hagyományain alapulnak. A pénzügyi-gazdasági együttműködés, a védelmi és hadi kérdések, a humanitárius ügyek különböző megnyilvánulásai konstruktív módon csak a kölcsönös érdekek alapján oldhatók meg.

Míg a néhány évvel ezelőtt a nemzeti elkülönülés igénye állt előtérben, ma Kazahsztán és Oroszország lakóinak döntő többsége megértette az integráció kihívását. Ugyanakkor világossá vált az a felismerés is, hogy a kulturális és emberi kapcsolatokat, amelyek nemzedékek során alakultak ki, meg kell őrizni.

Hogy jobban megértsük Kazahsztán helyzetét a századfordulón, vissza kell pillantanunk közel sem könnyű történelmi fejlődésére.

Korábban a nomád népeket egyértelműen előnytelen színben mutatta be a történelem, az utóbbi évtizedek tudományos kutatásai azonban rámutattak, hogy a nomád türk népek - fizikai mobilitásuknak és ezzel összefüggő pszichológiai kreativitásuknak köszönhetően - egy dinamikusabb fejlődés fontos elemét alkották. A letelepedett földművelő lakosság és a harcművészet magas fokát képviselő nomádok harca ez utóbbiak teljes győzelmével zárult.

A nomád törzsek bonyolult együttműködési rendszerében valósult meg a kazahok (kazakok) etnogenezise. A türk elem időszámításunk első évezredének közepén jutott túlsúlyra a régióban. A IX-XI. században a politikai hegemoniát az oguzok és karlukok birtokolták. A XI-XIII. század folyamán a mai Kazahsztán területe a kipcsakok (polovecek) kialakulásának zónája volt. Őket a mongol hódítók győzték le, s az ő hatásuk alatt indult meg az a folyamat, amelynek során a helyi türk lakosságba olvadtak.

A kazah nemzet kialakulása bonyolult és hosszú folyamat volt, amelyben részt vettek a különböző türk és mongol népelemek s természetesen a két rassz keveredése is. Megváltozott a helyi törzsek genetikai bázisa, s létrejött három etnikailag, gazdaságilag, területileg és adminisztratív szempontból is meghatározott kazah *horda* (*dzsusz*). A Hétfolyó (Szemirecsje) régióját és Dél-Kazahsztánt a Nagy Horda birtokolta. Keleten és a mai Kazahsztán középső részén élt a Középső, míg a Szir-Darja síkságán, az Aral tó partján és a Kaspi-Alföld északi részén Kis Horda. Az etnikai szétválás nyomán - átörökítve a korábbi írott török és arab-perzsa nyelv elemeit is - a kazah nyelv elkülönült a többi rokon türk nyelvtől. Egészében az önálló etnoszként létező kazahság története fél évezredes.

Mielőtt Oroszország kötelékébe került volna, a XV-XVIII. században az államszervezet sajátos formája a kazahoknál a kánság volt.

Az Arany Horda szétesése után a politikai körülmények a Moszkvai fejedelemség megerősödéséhez és a központosított orosz állam létrejöttéhez vezettek. Ugyanebben az időben a Volga és az Irtis közt élő kazahok életében is jelentős változások álltak be: Girej Kán, majd Kaszim Kán idején hatalmas és erős birodalmat alkottak. Mint minden társadalmi fejlődésben, itt is érvényesültek ugyanakkor az integráló tényezők mellett a dezintegrációs folyamatok is. A különböző csoportok hatalmi viszálya, a legelőkért és a városokért folytatott harc megakadályozta e birodalom tartós fennmaradását. 1726-ban Simkent közelében egybegyűltek a kazah népcsoportok vezetői, a batírok, bájok, kánok és szultánok mindhárom hordából, és megválasztották a fővezírt, a szardart. A kánok és szultánok viszályát azonban nem sikerült megszüntetni.

Ezzel egy időben a kazah sztyeppék az orosz állam érdeklődési körébe kerültek s nagyrészt diplomáciai, részben hadi eszközökkel - másfél évszázados folyamat betetőzéseként - ezt a hatalmas területet a cári birodalomhoz csatolták. Elsőként a Kis Horda vezetőjét, Abulhairt fogadta alattvalójául és helyezte védelme alá 1731-ben kiadott diplomájában Anna cárnő. Abulhair ettől kezdve a teljes kazah nemzet nevében lépett fel a diplomáciai porondon.

Az Oroszországhoz való csatolással véget ért a kazahok állami létének első - káni - korszaka. Ezt az időszakot, amely az ország egy része számára két, más része számára mindössze fél évszázadot jelentett, a történelmi folyamat teljes összetettségében és ellentmondásosságában kell szemlélnünk.

A kazahok Oroszország védelme alatt szembe tudtak szegülni más hódítókkal, megőrizhették történelmileg kialakult közösségüket, ugyanakkor a cári birodalom kétségtelenül gyarmatosítóként lépett fel velük szemben. Ez ösztönös, de szervezett fegyveres ellenállást váltott ki, a legjelentősebb az 1916-os volt. A felszabadító mozgalom

vezetői az egyházi és világi értelmiség képviselőiből verbuválódtak azok, akik Szentpétervár, Moszkva, Varsó, Kazany, Omszk és Orenburg felsőfokú oktatási intézményeiben csiszolták elméjüket. 1917-ben létrehozták az Alas nevű szervezetet, amely hamarosan párttá alakult, s amely a kazah autonómia megvalósításáért harcolt a demokratikus, federatív orosz köztársaság keretein belül. A szovjet időkben ugyanakkor a termelésben, oktatásban stb. mutatkozó kétségtelen előrelépés mellett igen komoly csapás érte a kazah nyelvet és a nemzeti öntudatot, amelyet háttérbe szorított a hivatalos ideológia. Az ipar fejlődése pusztán a természeti erőforrások intenzív kiaknázásában mutatkozott meg. Kazahsztán több mint félszáz nehéz-, színes- és könnyűfém szállított s szállít ma is Oroszország, elsősorban a szomszédos urali és szibériai régiók számára. Az új beruházások szakképzett munkaerő és a műszaki értelmiség tömeges bevándorlását igényelték. A ma elemzői számára - érzelmi elkötelezettségüktől függően - ez a russzifikáció is a birodalmi célok eszköze volt, más szempontból - miközben növelte a köztársaság intellektuális potenciálját - hátrányba hozta a betelepült orosz (vagy nemzetiségükben különböző, szükségszerűen mégis orosz kultúrájú) lakosokat. (A fentebbiekben említett gazdasági fejlesztés eredményeképpen a hatvanas években a négy millió orosz és közel nyolcszáz ezer ukrán alkotta a Kazah SzSzk lakosságának felét, míg a kazahok száma csak 2,8 millió, mintegy 35% volt. A muzulmán lakosság "demográfiai robbanása" azóta ezeket az arányokat erősen átrendezte. Az őslakosok száma napjainkban 6,5 millió, míg az orosz és egyre jobban eloroszosodó ukrán lakosság nemcsak arányaiban, de lélekszámában is csökkent!)

Ma, amikor hozzáférhetővé váltak a korábban zárt levéltári források, sokkal árnyaltabban láthatjuk ezt az ellentmondásos időszakot. Az egyetemi és más oktatási segédkönyvek mellett a Kazah Tudományos Akadémia történelmi és etnológiai kutatóintézete a múlt hiteles bemutatása érdekében megjelentette az ötkötetes *Kazahsztán története a legrégebb időkől napjainkig* c. munkát. Ugyanakkor egyre érezhetőbb egy elemző, koncepciózus kiadvány iránti igény is, amely a megtett utat felvázolva jövőképet is nyújtana.

1991 decemberében új korszak kezdődött Kazahsztán történetében. Az országgyűlés hozta meg a legfontosabb alaptörvényeket. Az 1994-ben megválasztott 177 tagú képviselőtestületet ugyanakkor az Alkotmánybíróság feloszlatta, nagyrészt a választási visszaélések miatt. 1995-ben kétkamarás parlamentet választottak, amely jobban megfelelt a hatalommegosztás alapigényének. Az elnök 1998-as éves üzenetében a további demokratizálás, valamint a gazdasági és politikai reformok mellett szállt síkra. Ennek értelmében döntöttek az alsóház (Mazsihisz) vegyes rendszerben történő megválasztása mellett, amelynek értelmében a 77 képviselőből tizet számarányuknak megfelelően a pártok delegálnak. Az 1999-es, az ország történetében először több jelöltet felvonultató elnökválasztáson négyen indultak. A győztes a folytonosságot képviselő Nazarbajev lett, nagy fölénnyel megelőzve a kommunisták képviselőjét.

Kazahsztán soknemzetiségű állam. A stabilitás megőrzése és az etnikai problémák megelőzése érdekében az elnök közvetlen irányítása alatt létrehozták Kazahsztán Nemzetiségei Állandó Gyűlését, amely közel száz etnikumot képvisel. Az ötödik ülésükön az államelnök azzal a felhívással fordult mindazokhoz, akik elhagyták az országot a Szovjetunió összeomlása után, hogy térjenek haza, hiszen "együtt csak erősebbek lehetünk".

Kazahsztán ma érvényes alkotmánya szerint a kazah az állami nyelv, míg az orosz hivatalos nyelvnek számít. Ennek szellemében alakult az oktatás is, amelyet egy 1999. június 1-jei állapotokat tükröző táblázattal illusztrálhatunk.

Az állami, hivatalos és egyéb nyelvek használata Kazahsztán kulturális intézményeiben

Intézmény fajtája	Száma	Kazah nyelvű	Orosz nyelvű	Kétnyelvű	Egyéb nyelvű
TV- és rádióadó	128	6	17	91	14
Újság	610	142	302	140	26
Folyóirat	124	29	36	40	19
Iskola	7 929	3 291	2 406	2 138	94
Állami egyetem	51				
Tanulók	218 814	63 525	155 289		
Színház	43	17	15		3

A kazah nemzet további fejlődését természetesen meghatározza a tervezdálkodásból a piacgazdaságba való átmenet. Az állam elnöke 1977-ben *Kazahsztán - 2030 c.*, a néphez intézett üzenetében vázolta fel a felzárkózás perspektíváit és időhatárait. Saját tőke hiányában elengedhetetlen a külföldi befektetők közreműködése, amelyhez az ezt szervező Állami Ügynökség igyekszik megfelelő körülményeket teremteni. Ma ezen a téren Kazahsztán élen áll a Független Államok Szövetségén belül. Prioritást élveznek a szolgáltató és az exportorientált iparágak (olaj- és gázipar, az azokra alapuló vegyi üzemek, villamosenergetika, kohászat, hírközlés és a mezőgazdaságra alapozott könnyűipar).

Az önálló államiság ismérveiként fejlődnek a diplomáciai kapcsolatok. Kazahsztán jelenleg 111 állammal tart fent diplomáciai kapcsolatot; 29 országban működik kazah nagykövetség, négyben diplomáciai misszió. Ezenkívül két főkonzulátust és hat konzulátust tart fenn. 56 külföldi nagykövetség és nemzetközi szervezetek képviselője van jelen Kazahsztánban. Az ország több mint 1500 nemzetközi dokumentumot fogadott el, és 72 nemzetközi szervezet munkájában vesz részt. Kazahsztán határain "biztonsági zóna jött létre". Kétségtelen, hogy mindez az a felismerés

is motiválta, hogy Eurázsia leghatalmasabb és külső-belső konfliktusoktól nem veszélyeztetett országáról van szó.

Hangsúlyosan érvényes ez a FÁK országaihoz fűződő kapcsolatokra, amelynek egyik érdekes megnyilvánulása az 1994-ben a kazah államelnök által előterjesztett javaslat az Eurázsiai Szövetség megalakításáról. E koncepció következetes érvényre juttatásának fényében sikerül a legkülönbözőbb ellentéteket is megoldani, így pl. a Bajkonur űrrepülőtér használatának kérdését. Sokáig komoly viták folytak az igen gazdag nyersanyagforrásokat rejtő Kaszpi-tenger körül. A terület 33,4, illetve 20,9 %-át, a partvonal 29,7, illetve 17,3 %-át birtokló Oroszország és a többi fölött rendelkező Kazahsztán egyaránt érdekelt egy átfogó tengerjogi egyezmény aláírásában.

Jelenleg folynak a tárgyalások a Kazah-Orosz és Orosz-Kazah egyetemek, gimnáziumok és egyéb kulturális intézmények megalakításáról.

*Fordította: **S. Benedek András***

[Vissza](#)

Skócia "nemzeti karakter" nélküli Nemzeti Pártja

Hamilton, Paul: The Scottish national paradox: the Scottish National Party a lack of ethnic character. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 26. vol.1999. 1-2. no.17-36. p.

Paul Hamilton tanulmánya a magyar olvasó számára rendkívül érdekes tanulságokkal szolgál. Skócia - dacára viszonylagos földrajzi közelségének - gyakorlatilag "kiesik" a magyar közvélemény figyelméből. Részben a csaknem 50 milliós Anglia, részben az Egyesült Királyság egésze "vet rá árnyékot". Hamilton szerint a skótok "banális nacionalizmusa" rendkívül mérsékelt és szelíd minden "rasszista jellegű túlzástól". Amint a Skót Nemzeti Párt egyik vezető tisztségviselője fogalmaz: "nem a múlt a lényeg, hanem - a szeparatizmus szempontjából sikeres - jövő".

A 19. századi skót nacionalizmus "különös, bábeli keveréke volt a romantikus neo-jakobinizmusnak, a kőkemény presbiteriánus ortodoxiának, a skót jogok törvényes követelésének az Unión belül és egy megújított, büszke Gaél-Skóciának, melynek éledését az ariánus filológia inspirálta".

Napjainkban az igazi "kemény skótok" inkább munkáspártiak, mint toryk. A skót nemzeti érzésnek ugyanakkor nincs igazi "népi-etnikai" alapja, a századfordulón még a lakosság 6,7%-a beszélt a gaél nyelvet, ma csupán 1,7 %-a. Ráadásul, mivel főként beszélt és nem írott nyelvről van szó, terjeszkedésének lehetőségei is korlátozottak. A Skót Nemzeti Párt (SNP) 1968-as dokumentuma úgy definiálja magát, hogy: "A Nemzeti Párt a nemzetért van, minden részéért, minden benne foglalt népért, egy közös célért, melyet mindannyiunk társadalmi és gazdasági fejlődése jelent".

Mindez nem azt jelzi, mintha nem ismerték volna fel a skót társadalom összetettségét, csak nem tulajdonítottak neki túlzott jelentőséget. Érdekes ugyanakkor, hogy a skót nőkben jóval kisebb a nemzeti érzés, mint a férfiakban, amit a tanulmány szerzője a politikából való kizártságukkal magyaráz. (Közép-Európa társadalmában csaknem fordított jelenség figyelhető meg: sok helyen inkább a nők számítanak a "nemzeti érzés tüze őrzőinek" és a tradíciók alapján álló nemzeti pártok támogatóinak.)

A skót nők nem csupán a skót férfakkal, hanem az angol nőkkel szemben is hátrányban vannak. A politikai életben és az önkormányzatokban való reprezentációjuk gyakorlatilag a legalacsonyabb Nyugat-Európában, ugyanakkor a "családi erőszak" a 25%-át teszi ki az összes skóciai bűncselekménynek, ami viszont igen magas arány.

A bevándorlókkal szemben a skótok viszonylag türelmesek voltak, de a szerző szerint a "nem rasszista Skócia" csupán mítosz: a 70-es években előfordultak a pakisztáni bevándorlók elleni "utcai zaklatások" és - mint Hamilton kissé furcsa felháborodással teszi hozzá: "az angolelles viccek". Ugyanakkor a Skót Nemzeti Párt igen eredményes toborzó-munkát végzett a "skót-pakisztániak" körében, mint egyik vezetőjük elmondta: szüleik és nagyszüleik az indiai szubkontinensen hozzászórtak a függetlenségi harchoz, ezért is természetes most számukra az önálló Skócia gondolatának támogatása.

A lakosság kb. 72%-a protestáns és 20%-a katolikus, akik főleg ír bevándorlók. (Zömében a nyugati szigeteken és Glasgow környékén élnek.) Noha voltak kísérletek arra, hogy az intézményes katolikus-ellenességet skót politikai programmá tegyék, a Skót Nemzeti Párt egyértelműen elutasította ezeket, ismerve az ír vallásháborúk "pusztító démonát".

A Skót Nemzeti Párt által meghirdetett "kelta perspektívának" egyszerre vannak jelentős gyengéi (nincs igazi skót nemzet), egyidejűleg azonban ereje az, hogy minden, Skócia területén élő polgárra számít, és éppen ezért sokukra nem hiába. A független Skócia jövőbeni létrejötte nem tartozik az "abszolút lehetetlenségek birodalmába".

Fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

Út a második csecsen háborúhoz

Halbach, Uwe: Der Weg in den zweiten Tschetschenien-Krieg. = Osteuropa 2000. 1. no. 11-30. p.

1999 augusztusában még csak korlátozott helyi összecsapások voltak az orosz fegyveres egységek és az "iszlám lázadók" között, akik benyomultak Dagesztán nyugati részébe, hamarosan azonban hadjáráttá fajult az incidens, amelyet Oroszország folytat Csecsenföld ellenében. Az orosz tájékoztató források szerint a lázadókat a nemzetközi terrorizmus és iszlám hálózata támogatja, célja pedig, hogy Csecsenföld határát Afganisztánig kiterjessze. Távolabbi összefüggéseiben a csecsen válság az Oroszország déli és kaukázusi vidékeinek általános nyugtalanságára és rendezetlenségére utal.

Az Észak-Kaukázus vidéke és Közép-Ázsia a térség két gyenge pontja, az előbbi területen fekszik Dagesztán, Oroszország leginkább destabilizált részköztársasága, ahol a legerősebb a csecsen befolyás. A közép-ázsiai Fergánai medencében pedig a rendszerváltozás óta a legerősebbek a mohamedán népek önállósodási törekvései, "az iszlám újjászületés" ezen a nagy népsűrűségű vidéken az orosz biztonságpolitika leggyakoribb témája.

1999 augusztusában jelentették először (ekkor még csak titkos jelzések alapján), hogy Afganisztánból kisebb fegyveres csoportok szivárognak be Csecsenföldre és Dagesztánba, amelyeket afgán, arab, grúz és azeri terroristák alkotnak. A kiképzőbázist a hírhedt iszlamita gerillavezér, Osama bin-Ladin irányítja, aki Pakisztánból most az Észak-Kaukázusba tette át a székhelyét. Iszlám forrásokból kétféle támogatást szereztek terrorista kiképző-központ fenntartására. Egyes nyomok a Balkánra vezetnek, az elfogott zsoldosok egyikénél boszniai útlevélet találtak, de az is valószínű, hogy Törökország is támogatja (ezúttal is!) az oroszellenes "iszlám lázadókat". A nemzetközi szélsőséges csoportok szeptemberben újabb 30 millió dolláros támogatást kaptak.

A pakisztáni hatóságok nem tudnak sem országukból kiinduló szervezkedésről, sem kiképzőtáborról, legkevesebbet pedig ekkora összegű hadi támogatásról, az ország legnagyobb vallási pártja azonban elismerte pakisztáni csapatok "részvételét az oroszországi terrorizmusban". Nyugati források további támogatókról is tudnak: Kína, Irán, Üzbegisztán, Tadzsikisztán ugyancsak segíti a talibokat.

Az iszlám terrorakadémiák megalakulása és megerősödése az USA-nak és az ENSZ-nek is fejtörést okoz, sőt az erélyes fellépést bizonyára maga Kína sem fogja megakadályozni, mivel a talibok között ujjurok is vannak, akiket Kínában szeparatistáknak tartanak. Újabban beszélnek egy bizonyos "arab kapcsolatról" is, vagyis az Öböl-országoknak érdekük, hogy a Kaszpi-mellék kőolajtermelése ne legyen zavartalan. A csecsen terroristák arab támogatói a wahhabiták, akiket ugyan nyíltan "banditáknak" neveznek, de Szaúd-Arábia uralkodó dinasztiája is ebből a törzsből származik.

Az orosz diplomácia számára valóban nehéz feladat eredményesen harcolni a terroristák ellen, és ugyanakkor a közép-ázsiai országokkal megtartani a jószomszédi kapcsolatokat. Ezt szóban meg is kapják az orosz diplomaták, de egyértelmű jelek mutatnak arra, hogy a moszkvai terrorakciók, robbantások mögött az iszlám külföld húzódik meg, amely "az oroszországi civilizációnak" akar kárt okozni.

Oroszország nagyrészt annak a destabilizációs folyamatnak az áldozata, amelynek részét jelentik a moszkvai bombamerényletek, az észak-kaukázusi nyugtalanság és hosszú távon az egész kaukázusi politika csődje (belügyi megfigyelők már hónapokkal korábban jelezték a csecsen fegyveresek beszivárgását Dagesztánba). Észak-Oszétia, amely eddig az egyetlen "sikertörténetet" mondhatta magáénak a Kaukázus vidékén, a csecsen válsággal most szintén nehéz helyzetbe került. A többi etnikai terület (elsősorban Dagesztán, Csecsen- és Ingusföld, kevésbé Kabardino-Balkária, Adijgija) mind egy-egy lehetséges tüzfészket vagy nyugtalansági gócot jelent. A kétféle fős Dagesztán több mint harminc autonóm népből áll, sőt a beszélt nyelvek száma ennél is jóval több. Egyesek jelen vannak a politikai életben, mások kiszorultak, a helyi törzsek közül többet megoszt az orosz-azeri határ.

Az 1990-es években 139 pártszerű képződmény lépett fel Dagesztánban, de alapkövetelésük azonos volt: föderalizált ország. Dagesztán az Orosz Föderáció harmadik legszegényebb tagja. Ipara az 1991-es állapot 75%-ára zsugorodott össze, az egy főre eső jövedelem a legalacsonyabb Oroszországban. A fiatalok munkanélküliségének aránya 85%-os. A nagy gazdasági különbségek miatt jelentős a migráció város és falu, síkföld és hegyvidék között, ami a mozaikszerűen elhelyezkedő etnikum körében maga is nyugtalanságot okoz.

Az orosz média Dagesztánt a "legközelebbi lőporos hordónak" nevezte. Az 1999-ben kirobbant háborút a két terület (Dagesztán, illetve Csecsenföld) különböző módon értékelte: a csecsenek nemzeti elszakadási törekvésekről beszélnek, akik Dagesztánban alig élhetnek meg a hatalmas etnikai különbségek miatt. A lakosság felidézti a sztálini időköt, amikor a csecsen lakosságot deportálták.

Az első háborúban Csecsenföld elnyerte ugyan a függetlenséget, de társadalmilag széttzilálódott, anyagilag megsemmisült az új államalakulat. Igaz, Oroszországot az 1997-ben megkötött békeszerződés kötelezte az okozott károk megtérítésére, az infrastruktúra újjáépítésére, de Moszkva "nulla-politikát" folytatott Csecsenföld irányába, ami gyakorlatilag az ország elszigetelését és megfojtását jelentette. A csecsen példa azt mutatja, hogy a szeparatista háborút könnyebb megnyerni, mint a békét. A harci cselekmények során az ország százezer halottat vesztett, és 400 ezer fő menekült el Csecsenföldről, de az erősen meggyengült gazdaság is romokban hevert. Az olajkincs, az egyetlen valódi gazdasági érték, "vad privatizáció" áldozata lett, afféle "warlordok" martaléka. Az ország kilátástalan kül- és belpolitikai helyzete elriasztotta a külföldi beruházókat (az USA-ból és Törökországból).

Csecsenföld már a függetlenségi küzdelem kezdetétől fogva "iszlám államnak" deklarálta magát, a harci

cselekmények is mindvégig az iszlám zászlaja alatt folytak, felidézve az elmúlt századok függetlenségi mozgalmait, amelyekben a nemzeti és a vallási elem összefonódott. Az állami-katonai és az egyházi vezetés között azonban hamarosan komoly ellentétek merültek fel.

A kaukázusi térségben az iszlám hit egy XVIII. században kialakult változata, a wahhabitizmus terjedt el, amelyet az elmúlt évszázadok oroszellenes tartalommal töltöttek meg. 1999. augusztus végén újultak ki a harcok, az orosz erők kezdettől igyekeztek el-szigetelni egymástól Dagesztánt és Csecsenföldet. Az ürügyet a támadásra a nagyon is titok-zatos moszkvai és volgodonszki bombamerényletek szolgáltatták, a pszichológiai hátteret pedig az Oroszország-szerte növekvő Kaukázus- és idegenellenesség. A "Forgósél" had-művelet október első hetében elfoglalta Csecsenföld északi részét, a Terek folyón túli területet. Ezen az országrészen azonnal be is iktatták a hatalomba az oroszokhoz hű bábkormányt, élére Gantemirovot, a volt grozniji polgármestert állították. A "külső védelmi zóna" funkcióját pedig azok az orosz csapatok látták el, amelyeket Csecsenföld határán körben állítottak fel.

Az Észak-Kaukázusból összegyűjtött és átvezényelt orosz csapatok létszáma kb. 100 ezer főre emelkedett, célja "nemcsak Groznij, de egész Csecsenföld felszabadítása" volt. A csapatok hamarosan elfoglalták az ország második legnagyobb városát, Gudermeszt. A mind erősebb légitámadások következtében a csecsen menekültek száma elérte a 200 ezret, a menekülők többsége Ingusföldnek vette útját, amelynek a lakossága így majdnem a kétszeresére nőtt. Néhány ezren azonban vállalták a nyaktörő utakat a hegygerinceken át Grúziába. Az áldozatok száma csecsen források szerint 4000 civil és mintegy 1600 fegyveres személy.

Az első (1994-1996) és a második (1999-ben megindult, de ki tudja, mikor és hogyan végződő!) csecsen háború között több ponton mutatkozik alapvető különbség: 1994-ben az orosz sajtó és a közvélemény a háború hazafias tartalmáról beszélt, egyesek "újabb Nagy Honvédő Háborút" emlegettek. 1999-ben inkább sikeres hadműveletekről szólnak, ám egyes politikusok számára a választási esélyeket javította. Jellemző, ám fenyegető megállapítás: "Oroszország új nemzeti identitást keres. Féltő, hogy ebben a háborúban fogja megtalálni!"

A mai hadműveletek nem a világ nyilvánossága előtt zajlanak, az orosz média cenzúráz minden hadijelentést, de még az orosz hátországbán történeteket is.

A csecsen függetlenségi mozgalmat csak mint veszedelmes nyugtalansági forrást tekintik, amely az egész Kaukázus vidékét veszélyezteti. Oroszországnak joga, sőt kötelessége - úgymond - megfékezni "a radikális iszlamizmust", a média képei a fegyel-mezett orosz egységeket, illetve a csecsen nyomort és terrorakciókat mutatják.

*Fordította: **Lukáts János***

[Vissza](#)

Megosztott asszimiláció és a kisebbségi kultúrák mozgékonyága az Egyesült Államokban

Neckerman, Kathryn M. - Carter, Prudence - Lee, Jennifer: *Segmented assimilation and minority cultures of mobility*. = *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22. November 1999. 945-965. p.

A tanulmány szerzői azt a kérdést vizsgálták, hogy milyen lehetőségei vannak a kisebbségi kultúrákhoz tartozóknak - konkrétan az Afrikából származó feketéknek - a középosztályba való beilleszkedésre az Egyesült Államokban. Számításba vették azokat a nehézségeket is, amelyekkel a többé-kevésbé már befogadottaknak kell szembenéznük - a döntően fehér többségű - lakóhelyükön. Természetesen a kisebbségiek (feketéket) többsége számára a középosztályba való bekerülés gyakorlatilag lehetetlen, ők az ún. "under-class"-ba, vagyis a társadalom kiszolgáltatottjai közé "csúsznak" le.

A fekete középosztály tagjainak kettős helyzete van: munkahelyi szinten a fehérek befogadják ugyan őket, de lakóhelyükön nem barátkoznak velük. A feketék ezért jobban megőrizték társadalmilag "ki nem emelkedett" sorstársaikkal való kapcsolataikat. Ez a kapcsolati tőke nem csupán azért fontos és hasznos, mert a kölcsönös szolidaritásra épül, hanem mert a fekete középosztály tagjait otthonossá teszi a feketék általános társadalmi közegében is, ily módon pedig nélkülözhetetlenné válnak a fehér többség számára, hiszen "közvetítőkre" mindig szükség van.

Fontos a gazdasági élet fő áramába való beilleszkedés is, és ez az afrikai származású feketéknél szintén súlyosan esik latba, súlyosabban, mint a kubaiaknál vagy koreaiaknál, akik között sok a magánvállalkozó - náluk természetesen emiatt nem olyan erős az alkalmazottként való elhelyezkedési kényszer, mint az afrikaiaknál.

Létezik ugyanakkor egyfajta "kulturális diffúzió" az egyes etnikai kisebbségi csoportok között, így például az ázsiaiak sok elemet kölcsönöznek az ázsiai-amerikai közösségektől, a latin-amerikai bevándorlók az USA-ban már korábban megtelepedett minden latin származású közösségtől, az afro-karibi bevándorlók a régen letelepedett fekete-afrikaiaktól. Az említett kisebbségi csoportok azért is keresik egymás társaságát, mert a középosztálybeli fehérekkel való kapcsolatfelvétel gyakran okoz nekik frusztrációt.

Egy dolog bizonyos - és ezt az eddigi kutatások is meggyőzően igazolták - az amerikai társadalom a meglévő "elkülönültségek" ellenére továbbra is a különböző kultúrák nagy "olvasztótégelye" marad.

Összefoglalóan: a második generációs nem fehér bevándorlók - a faji megkülönböztetés és az átformálódott gazdaság miatt - valószínűleg az asszimiláció más útját választják majd, mint a korábbi európaiak. A bevándorlók alacsonyabb társadalmi osztálya képezi elsősorban az asszimiláció lehetséges célcsoportjait, viszont a kisebbségek középosztályi státusa megváltoztatja a második generáció integrációját. Felmerül az a kérdés, hogy a kulturális tényező fogékonyságot fejleszt-e ki a kisebbségben a másoktól való megkülönböztetésre, a különböző fajok közötti problémákkal való foglalkozásra nyilvánosan és a kisebbségi közösségen belül is. A kisebbségi kultúra mozgékonyágát illusztrálva egy az anglo-amerikai középosztályról szóló esettanulmányt is közöl a szerző.

Fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

A kőolaj és a társadalmi konfliktusok összefüggése Nigéria történetében

Pérouse de Montclos, Marc-Antoine: Pétrole et conflicts communautaire au Nigéria : une perspective historique. = Afrique contemporaine, 1999. 190. no. 20-38. p.

Nigériában a polgári berendezkedésű állam visszatérni látszik. Olusegun Abasanjo államfő, tábornok 1999. február végén visszaparancsolta a katonaságot a kaszányákba. Az ekkor már hónapok óta erősödő feszültség az ország délkeleti részén, a Niger folyó torkolatánál működő kőolajtársaságok és a helyi lakosság között azonban megmaradt, és a szövetségi államot létében fenyegeti.

A probléma gyökere a hatalmas kiterjedésű ország termelési-újraelosztási viszonyaiban rejlik. Nigéria nemzeti olajtermelésének mintegy felét harminc éve folyamatosan a "Rivers State" országrész adja, s cserébe mindössze 7% szövetségi támogatást kapott legutóbb.

Időleges megoldás volt az ibo törzsek által 1967-ben kikiáltott Biafrai Köztársaság. Az 1985-től 1998-ig fennálló katonai rezsimek alatt az addig szétszórtan működő korrupció egy helyre koncentrált, s végül etnikai alapú ellenállást váltott ki. A lakosság egyes csoportjai fordultak szembe egymással: a bennszülött kisebbségek a három naggyal - az ibo, yoruba, hausza törzsekkel szemben; ellenállást fejtettek ki etnikai alapon a szövetségi állam felügyelete ellenében; a helyi bevételekért klánharcokat vívtak.

A követelések egyik vonulatát alkotja az ogoni nép megmaradásáért indított mozgalom (MOSOP). Létrehívója Ken Saro-Wiwa író volt, akit Sani Abacha katonai juntája 1995-ben fölakasztott. Saro-Wiwa a legkülönbébb fórumokon teljesen egyedülálló módon, a Nyugat nemzetközi szervezetei számára megszokott, fogyasztható módon tálalta az ogoni nép drámáját. Környezetvédelmi szempontokra hivatkozott: az 1960-ban indult kitermelés óta a Niger folyóba engedett több millió liter kőolaj elpusztította az élővilágot, s lehetetlenné tette az ivóvíz kinyerését. A helytelen technológiával feldolgozott földgáz pedig egyenesen a Föld légkörét fenyegeti. A félmillió lélekszámú ogoni sorsa a világ 70 országában élő kisebbségek problémájához hasonló súlyú közüggé lett.

Saro-Wiwa némi túlzással az ogoni nép genocídiuma ellen emelt szót, s ezzel példát adott a Niger folyó deltájában élő többi, kisebb törzsnek, az ijawoknak, isokoknak, itsekiriknek etnikai alapú követeléseikhez. Saro-Wiwa küldetéstudata (úgymond az ő népe tartja el az ország szegényebb részeit) azonban kizárta a többi kisebbséggel való összefogást. Sőt, saját mozgalmán, a MOSOP-on belül jelentkező mérsékeltbb irányzatok (G. B. Leton) is hozzájárultak bukásához.

A föld kincseihez való hozzáférésnek történelme van. A fekete arany ma éppolyan heves csatákat vált ki, mint a múlt század során a rabszolgakereskedelem. A Nigériából elinduló évi mintegy 130 ezer rabszolga egyharmada sosem ért el úticéljához. Az etnikai rivalizálások, a piacért vívott küzdelem (a különféle angol, portugál stb. kereskedőkkel folytatott együttműködés) következményeként apró városállamok jöttek létre a térségben: Bonung, Okira, Nembe stb. Ugyanezek a múltban gyökerező ellentétek, versengések hatják át a mai kőolajkitermelés területét is.

Az eltérő gazdasági fejlődés magával hozta a különböző törzsek különböző kulturális, szellemi szintjének kialakulását, melynek következtében a politikai szimpátiák eltérőképpen alakultak.

A politika forgandósága következtében a biafrai időkben kipusztították pl. a dél-nyugati régió nem ibo lakosságát. Jellemző, hogy a tengerparti ijawok hagyományosan az északi pártokra szavaznak. A kőolajban gazdag Dél szava jelentősen befolyásolja az erőviszonyokat: pl. az 1967-es biafrai válság idején a nigériai delegáció öt tagja közül három a Niger folyó torkolatvidékéről jött.

A multinacionális cégek általában törzsi ellentétekre egyszerűsítik le a helyi problémákat. Ez azonban csak részben igaz, hiszen egy-egy törzsön (pl. az ogonin, adonin) belül is léteznek ellentétek. A Niger deltájának egymástól elszigetelt öblei valóságos etnikai mozaik képét mutatják, melyben az ijawok dominálnak.

A XIX. század utolsó évtizedeiben kiépülő brit protektorátus az őslakó, rebellis vezetőket hatástalanította - s mintegy örökségképpen -, a multikkal a hagyományos, helyi érdekeket artikulálni képtelen törzsi vezetőket ültetett tárgyalóasztalhoz. A kérészetű lokális szövetségek, a megosztottság mind a mai napig tart. Az erők szétforgácsolását erősíti a szövetségi államforma is.

A belső nézetkülönbségeket jól példázza az 1967-ben alakult "Rivers State" szövetségi állam története. 1941-ben Rowland Wilcox, a térség ijaw törzseit tömörítő ligát hozott létre. Őt azonban pár éven belül az ország egyik távoli vidékére helyezték át. Az ibóktól függetlenedni kívánó lakosok 1947-ben Port Harcourt központtal új tartományt hoztak létre. A probléma azonban továbbra is élt, hiszen az ibók ellenőrzés alatt tartották az egész keleti partvidéket. Az 1884-ben a Brit Koronával kötött szerződés értelmében az összes ikwerre törzsek az uralkodó védelmét élvezik. A "Rivers State" többi törzse is ezt a jogi támogatottságot s egyidejűleg az 1861-ben megkötött ún. Lagoszi Szerződés vívmányainak fenntartását követelte magának. Az 50-es, 60-as években két, jogi keretek között maradó mozgalom - a COR és az NDC -, valamint egy felkelőkből szerveződött csapat (Isaac Boro) működött a térségben. Az 1957-ben alakult Niger Delta Kongresszust (NDC) szövetségi szintről is folytonosan megosztották; a folyó deltájában élő ijaw és más törzsek sehogy sem tudták egyesíteni erőiket. 1966-ban, az ibók által meghatározott kormány bukásakor memorandumot adtak át a leendő "Rivers State"-lobby képviselői Gowon tábornoknak, melyben államuk elismerését követelték, valamint brit kontingens jelenlétét kérték a hadsereg felügyeletéhez. A Niger deltájának népei köztársaságot kiáltottak ki Isaac Boro ezredes vezetésével 1966

februárjában, mely 12 napig létezett, s a biafrai események vetettek véget létének. A "Folyók Államát" végül is erősen anti-ibo színezettel, alkualapként fogadta el Gowon tábornok Biafrája. Az államon belül törzsi leszámolások kezdődtek meg. Pl. Elechi Amadi ikwerre író, későbbi minisztert föderalizmus gyanújával ekkor börtönözték be. Az ijawok sosem mondtak le a Niger Delta Köztársaság-álmukról, ahol végre igazságosan megkaphatják az általuk kitermelt kőolaj ellenértékét. 1991-ben is egy észak-dél tengelyű megosztást követeltek kőolaj-ügyben Babangida elnök-tábornoktól. Nyilvánvaló, hogy ezzel az ikwerrék és ogonik kerültek volna szembe egymással, míg az ijawok akár egy etnikailag homogén államot is létrehozhattak volna... A már említett Saro-Wiwa mozgalmán kívül figyelemre méltó Francis Ellah ikwerre szenátor elképzelése is, mely szerint a törzsi különbözőségek fölött uralkodó nagy nyelvi csoportok, pl. hauszák, yorubák alkossanak valamiféle egynemű államalakulatot. Az 1997-ben létrehozott "Bayelsa Állam" részben megoldja az ijawok problémáit, mert végre megfelelő arányban vehetnek részt az állam irányításában, azonban továbbra is hiányolják bizonyos, gazdag kőolajforrásoknak az államhoz tartozását.

A folyamat gyakorlatilag nem ér véget. Nigéria, gyarmatosítás alóli felszabadulása óta számos újrafelosztást ért meg, ezeket leginkább az etnikai csoportokat szándékosan megosztó tábornokok vezették. Eddig egy adminisztrációnak sem sikerült kielégítenie minden etnikum követelését. A helyi közösségek ilyen módon nagyon is kötve vannak egy központi hatalom meglétéhez. Ráadásul súlyosan eladósodottak lévén, végső megoldásként újra meg újra a központi kormányzathoz fordulnak hitelért. A helyi korrupció miatt a jó minőségű nigériai kőolaj 2,5 dolláros hordónkénti ára átlag egy dollárral drágább a világgpiaci árnál.(?)

*Fordította: **Kakasy Judit***

[Vissza](#)

A kelet- és közép-európai emigráns irodalom: A múlt, a jelen és a jövő

East and Central European émigré literatures: Past, present - and future. In memory of Dr Igor Hájek (1931-1995). Ed.: Dewhirst, Martin, Rogashevskii, Andrei. = Canadian-American Slavic Studies. 1999. vol. 33. no. 2-4.

A folyóirat összevont száma egy 1995. november 26-án Glasgowban megtartott konferencia anyagát tartalmazza. A tanácskozás címe *A kelet- és közép-európai emigráns irodalom: A múlt, a jelen és a jövő*. A konferenciát Igor Hájek cseh tudós, újságíró és fordító emlékének szentelték, aki a glasgow-i egyetemen tanított, és a téma elismert szakértőjének számított.

A kötetben található tanulmányok négy csoportra oszthatók. Az első részben az emigráns cseh irodalom fogadtatásáról és hatásáról olvashatunk. Itt található Zuzana Stolz-Hladká előadásának szövege Věra Linhartova munkásságáról. A második rész a lengyel emigráns irodalommal foglalkozik. Ilyen például Małgorzata Czerwińska tanulmánya, amely ennek az irodalomnak az anyaországban való fogadtatásáról szól. A következő egység összehasonlító tanulmányokat tartalmaz. Itt olvasható Gömöri György írása, amelyben egy lengyel és egy magyar emigráns folyóiratnak a másik nemzet irodalmában betöltött szerepéről szól, illetve Robert Porter tanulmánya, amely cseh, orosz és angol emigráns írókkal foglalkozik. A negyedik, egyben legnagyobb rész az északi szláv népek emigráns irodalmáról tartalmaz írásokat. Oleksa Semenchenko ukrán emigráns költők egy csoportjának munkásságát ismerteti, Arnold McMillin pedig három belorusz költőről ír. Az emigráns orosz irodalommal több tanulmány is foglalkozik, Alekszandr Zinovjev *Az orosz nyelvű emigráns irodalom* címmel publikált a témáról, Vlagyimir Orel pedig az Izraelben élő orosz emigráns írókról tartott előadást.

A kötetben található 19 tanulmány akárha rövid bemutatása is szétfeszítené az ismertetés kereteit. Ezért ízelítőül Gömöri György tanulmányát választom, annak magyar vonatkozása miatt. (Írója jelenleg Cambridge-ben él.)

Cikkének címe: *Két emigráns újság: a Kultúra (lengyel) és az Irodalmi Újság (magyar) nézőpontból*. A lapok történetének ismertetésén keresztül a két emigráns irodalom egymásra és a másik országra gyakorolt hatását mutatja be.

A lengyel újságot, a *Kultúrát* a nyugati emigrációban alapították 1947-ben, míg az *Irodalmi Újságot* még a kommunista Magyarországon, majd Nyugaton indították újra 1957-ben. Történetük különbözőségére magyarázat lehet az, hogy bár anyaországuk történetében sok a hasonlóság, a két emigráció ugyancsak különbözik egymástól. Lengyelország kommunizmus elől menekülő emigránsai ugyanis több mint egy évszázados hagyományra tudtak támaszkodni, amikor Nyugaton élve írásaikkal az anyaország szovjet hatalom alóli felszabadulásáért küzdöttek. Lengyel emigránsok ezt tették már a 19. század eleje óta Nyugaton, s nemcsak a lengyel irodalom fejlődésére voltak nagy hatással, hanem általában véve az anyaország politikai közérzetére is.

Ezzel szemben a magyar emigráció első nagy hulláma 1919/20-ra esik (a rend kedvéért: a politikai elitet és "holdudvarát" tekintve az első nagyobb hullámban kirajzó csoport a Kossuth-emigráció volt 1849-ben - a szerk.), amikor baloldali gondolkodású értelmiségiek menekültek el a fehérterror elől Nyugatra, így Lukács György, Balázs Béla és Korda Sándor nemzetközi karriert futhatott be. A háború alatt is többen elhagyták az országot, köztük Bartók Béla. (Egészítsük ki a sort a gazdasági kényszer hatására emigrált tömegekkel és a szülőföldjükről elüldözöttekkel: utóbbiak egy része is nyugatra került. - a szerk.) A világháború utáni többpárti demokrácia nem volt hosszú életű, a Kommunista Párt 1948-as hatalomátvétele után sokan távoztak önként Magyarországról, pl. Márai Sándor. 1956-ban körülbelül 200 ezer ember hagyta el az országot, köztük sok író is. Ők teremtették meg az emigráns magyar irodalom szervezeti kereteit, és elindult folyóiratuk, az otthon beszüntetett *Irodalmi Újság*.

A lengyel emigráns irodalmi lapot, a *Kultúrát*, bár Rómában alapították, Franciaországban adták ki, mert főszerkesztője, Jerzy Giedroyc ide költözött át. A szerkesztő keményen dolgozott azért, hogy megőrizze a lap függetlenségét. Össze akarta gyűjteni a legjobb emigráns írókat folyóirata számára, majd később, amikor már lehetett, nemcsak az emigránsokat, hanem az anyaországban élőket is. Utóbbiak természetesen álnéven publikáltak. Irodalmi célja mellett politikai célja is volt, ragaszkodva a lengyel emigráns tradícióhoz, amely tollal is harcolt országa függetlenségéért. Ez a cél pedig nem volt más, mint ahogy egy amerikai elemző írta, "Kelet-Európa problémájának revizionista megközelítése", vagyis a térségben uralkodó szovjet befolyás megszüntetése és az országok tényleges függetlenségének kivívása.

Az újság történetét négy fő periódusra oszthatjuk. 1947 és 1956 között az építkezés folyamata zajlott. Számos olyan lengyel kiválóság találta meg a folyóiratot, aki máshol nem jelenhetett meg, pl. Gombrowicz vagy Czesław Miłosz. 1956 és 1960 között a szerkesztők kihasználták az anyaországban uralkodó enyhültebb légkört, és nagyobb számban jelentették meg otthon maradt értelmiségiek írásait. 1960-tól, amikor a lengyel rezsim a keményebb politikára tért vissza, a lap erős kelet-európai irányultságot vett fel, így számos más nemzetiségű író is itt közölt cikket. 1969 után aztán ismét lengyel szerzők és témák felé fordult a lap. A lapot végig az jellemezte, hogy bármilyen témával is foglalkozott, mindig a legmagasabb színvonalú írásokat közölte csak, lehettek azok irodalmi megnyilatkozások vagy politikai cikkek.

Érdemes kihangsúlyozni, hogy kifejezetten magyar szempontból is fontos ez a lengyel lap. Egyrészt példát adott a magyar emigránsok számára. Másrészt pedig szövetségest találtak benne a Magyarországot szovjet befolyás alól mentesíteni akaró és ezért tenni is tudó magyar emigráns írók. Az 1956-os lengyel események és a magyar forradalom bukása megmutatták, hogy egyedül egyik ország sem képes kiszabadulni a bolsevik kötelékből, szükség van tehát egymás támogatására. Ezt a *Kultúra* szerkesztői is felismerték, a lap sokat foglalkozott magyar témákkal,

különösen az 1956-os forradalommal.

Magyarország ezenkívül hídszerepet is betöltött az emigráns és az anyaországi lengyelek között, akik az 1960-as évek végétől itt tudtak találkozni egymással. A Magyarországra behozott újság példányai így aztán eljutottak Lengyelországba is.

Az *Irodalmi Újság* némiképp más utat járt be, de a lengyel lappal azonos célokért küzdött. Magyarországon alapították 1950-ben, és 1956-ig nagy szerepet játszott a magyar irodalomban. A szovjet intervenció után megszűnt létezni a lap Magyarországon, de már 1957. március 15-én egy bécsi számmal szimbolikusan, majd májusban Londonban valóságosan is újraindították, immár az emigráns magyar irodalom lapjaként. Londonban kéthetente, majd 1962-től Párizsban havonta jelent meg, ahol Faludy György helyett Méray Tibor lett a szerkesztője. Az *Irodalmi Újság* minden magyar író számára nyitva állt, az 1970-es évektől az anyaországból is kaptak írásokat. Az otthoniak persze csak álnéven publikálhattak, egészen a rendszerváltás előtti időig, amikor már feltűntek a valódi nevek is a lapban, pl. Demszky Gáboré.

Lengyel nézőpontból szemlélve az *Irodalmi Újság* működését hangsúlyozni kell, hogy Lengyelországgal és a lengyel irodalommal sokat foglalkozott. Már a bécsi bemutató számban is szerepelt egy lengyel költő, Adam Ważyk verse, amelyet a magyar forradalom hatására írt. Követte a lap a lengyelországi változásokat, a Szolidaritás megmozdulásairól szinte azonnal tudósítottak. Végül a modern lengyel irodalmat az itteni magyar fordítások révén ismertették meg a hazai közvéleménnyel.

Befejezésül talán levonható az a következtetés, hogy a két emigráns lap, a *Kultúra* és az *Irodalmi Újság* tevékenyen részt vettek nemcsak saját, hanem a másik nép irodalmának megismertetésében, megjelentetésében, sőt talán hatással voltak Lengyelország és Magyarország szovjet uralom alóli felszabadulására is azzal, hogy foglalkoztak a saját és a másik országban bekövetkezett eseményekkel.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

Brasnyó István írói pályája

Virág Zoltán : *A kolossalizálás szövegváltozatai.* = *Üzenet*, 29. évf. 1999. szeptember-október. 35-58. p.

A tanulmány Brasnyó István írói pályájának alakulásmenetét elemzi szövegtani szempontok alapján. A vajdasági író által alkalmazott módszerben a művek öntermékenyítő, autotelikus szervezése áll az első helyen. Különös létrejöttű szövegeinek szüntelen egymásba nyílása leglátványosabban azokban a regényeiben valósul meg, amelyek mára már trilógiaként fémjelzik a nyolcvanas és kilencvenes évekbeli írásművészetét. Az író fénykorában, a nyolcvanas években született *Majomév* (1984), a *Macula* (1988) és az *Árvaház* (1989) c. regénytrilógiája nemcsak terjedelmi szempontból bizonyult erőteljesebbnek, mint a kilencvenes évtizedekben kiadott másik trilógia - a *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* (1992) *Az írmag* (1993) és a *Kész regény* (1996) -, hanem sokkal inkább érvényesek benne, hogy alkotójuk más műveinek epikai anyagát cserélgető, ismételtető technikával szervezi a regény szövetét, de így a megszokott regényformák egyikével sem azonosíthatók a művei. Az egyre nagyobb mértékben hömpölygő, kellőképpen nem mindig hasznosítható "szövegsodralék" szüntelen keringtetése a kevert regényműfajoknak kedvez.

"Csatlakozni. Mindenáron. Utolérni az időt, amelyből kihullottunk." (Vissza. 1976) Aligha vitatható, hogy Brasnyó Istvánnak a hagyományostól olyannyira elütő regényei egytől egyig e kulcsmondatok fényében születtek. Mindkét trilógiára mint összefüggő művek csoportjaira, de e trilógiák egyes darabjaira külön-külön is érvényes, hogy a *Vissza* (1976), az eddigi életmű gyűjtőpontjában álló *Familia* (1979) és a *Hósáv* (1981) című regények számbavétele nélkül bajosan lehet róluk lényegeset megállapítani.

A *Familia* viszonylag kevés szállal kötődik a világirodalomból ismert híres családregegyekhez. A lineáris kronológiát felszámoló eseményelrendezése, a hetven fejezet kacskaringózó mondatainak szándékosan túlhangsúlyozott formátlansága, a több mint ötven szereplőt felvonultató "történelmi álom" időben sem a nemzedékek egymásutánját reprezentálva szerveződik. A regénybeli valóságos időpontok is inkább felidézett hangulatok, amelyek olyan vonatkozásrendszerként tárulnak az olvasó elé, amelyben az élet jelentéktelen pillanatait is magukba olvasztó bonyolult, mindent átható és behálózó familiáris szférák fejleményei helyettesítik a hagyományos családregegyekben ábrázolt sorsfordulatokat. A két világháború közötti bácskai környezetben gyökerező hangulat hatja át a regény egészét, és a meghatározott történelmi és társadalmi szituációkban, földrajzilag pontosan azonosítható színtereken mozgó regényhősök számára az áhított Európa voltaképpen csak a szívben és a képzeletben létező, sóvárgott helyszín, ahol sohasem érezték elveszetteknek magukat. A hatalmas formátlanság, az olvashatatlan érzetét keltő s ezek ironikus reflexióját hangsúlyozó regény az ismétlések és az interpunkciós jelek szándékos túlsúlyolásával végtelenített, egyetlen, óriási mondat. Ez a szóözönös szintaktikai technika alkalmatlan a hagyományos értelemben vett cselekménybonyolításra, valamint az egészen nagyra méretezett emberi szándékok, tulajdonságok mintegy megszüntetik a regényhőst mint integrális személyiséget.

A *Familia* folytatásának vagy kiegészítésének tekinthető *Hósáv* c. kisregényben szintén nincs könnyedén meghatározható és követhető eseménymenet, mindössze elmosódó részletek kavarnak a huszonegy, egymással szoros kapcsolódásúnak aligha nevezhető fejezetben, valamint egy polimorf, álmitológiai szellemalak tűnik fel, aki kimeríthetetlen utánzó képességgel ölt emberi formát a műben. Szikofanta egy hal szeméből indul útjára, s túlkerülve addigi fiktív lényé határain az emberi világ forgatagába csöppen. Amit lát, és ahogyan ő maga látszik a regényben, az mindig a halszem-optika segítségével történik, kizárólag a középpontjában markáns, a szélein viszont torzított képpel. Ez a megvilágítás csupa bábszerű, reményvesztett, vétkes, megválthatatlan teremtést mutat. A *Familia* történelmi álomként tételezi magát mint regényt, de az olvasót nem az epikai anyag figyelmes konstruálása révén nyeri meg magának. A *Hósáv* azonban jóval tömörebb kompozíciójú. Az írói szemlélet megállapodottsága miatt a széttartó nyelvi erők sokkal inkább kordában tartottak. E megállapodottság folytatódását és egyben átértékelődését egyaránt példázzák Brasnyó István nyolcvanas években született, a hagyományos epikától merészen eltávolodó nagyregényei. A trilógia nyitó darabja a *Majomév* (1984) egy verses formájú, a szöveg tér- és idődimenzióit határtalanul tágító mottóval igyekszik rávenni az olvasót arra, hogy a szerzői szövegből maga építsen regényt.

"A hipermanierista barokk ornamentikájú, ám ugyanakkor hiperrealista szociografikus részletezésű szöveg, amelynek hőisévé a boldogságkeresés és a boldogtalanság létformája lép elő, nagyon gyakran a *Familia* felfedezte és a *Hósáv* Szikofantája közreműködésével lelepleződött élet diabolikus színezetű tartományait idézi." (Fekete J. József)

A szerző legterjedelmesebb regénye az *Macula* (1988), amelyet Bori Imre teljes joggal a jugoszláviai magyar irodalom hetvenesztendősi történetének egyik központi műveként nevez meg. "Encyclopédia occulta", azaz a megismerés egyfajta fenomenológiája, amely a kérdésessé vált világ leírására tesz kísérletet. A regény egyetlen nagy monológ, amelyben a lapszéli jegyzetek, számozott mondatok kívánják eligazítani az olvasót. Az önéletrajzi ihletés és a vizionárius világlátásra ingerlő szózuhatagos hajlam Szentkuthy Miklós *Prae*-jére utal, amely azt sugallja, hogy Brasnyó regényről alkotott felfogása Edmund Husserl jelszavával, a leírással mint üdvözítő fenomenológiai módszerrel áll közeli kapcsolatban, esetleg pont ezen alapszik.

A trilógiát záró *Árvaház* (1988) regényhőse az elbeszélő álmaiból, az utánzást metaforizáló élettendenciák kiismerhetetlen világából érkezik, és hol az egyik, hol a másik lényé kerekedik felül.

Brasnyó István második trilógiáját nyitó *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* c. regényénél azonban úgy tűnik, mintha az "elejét venni a beszédnek" parancsa ettől a műtől kezdve megvédené a szerző szövegeit a terjedelmi korlátokkal szembeni nemtörődömségtől, és az idioszinkrázia atmoszféráját keltő végtelenített mondatok elburjánzásától. De

Brasnyó István egymásból kilépő és egymásba átnyúló regényei a történetírás, az emlékirás, az álomidézés meséket, mítoszokat, legendákat, anekdotákat felszippantó elbeszélőtípusai a kompozicionális elvárásoknak továbbra sem kívánnak megfelelni. Inkább egy termékeny írásfolyamat különböző síkjainak összbenyomását és együttthadását törekszenek érzékeltetni.

A regényekben előforduló nevek felvilágosítják az olvasót arról, hogy kiknek a munkássága hat vagy hatott ihlető erőként Brasnyó Istvánra. Nevezetesen Reviczky Gyula, Ady Endre, R. M. Rilke, V. V. Majakovszkij, Krúdy Gyula, Paul Éluard, Paul Celan, L. Aragon, H. Michaux, Jorge Luis Borges, Szentkuthy Miklós, Esterházy Péter, Milorad Pavić. De legalább annyira fontosak azok, akikre nincs közvetlen utalás a művekben. A magyar irodalomból mindenekelőtt Határ Győző, a délszláv irodalomból pedig a horvát származású Ranko Marinković vagy Antun oljan, Danilo Ki, a szerb irodalomból Borislav Pekić, a szlovénból pedig Drago Jančer és Branko Gradnik.

Brasnyó István gigantizáló írói stílusának és módszerének meghatározásakor Fekete J. József a mindent lejegyzés folyamatos ingerét grafomániának keresztelte el. Ez a kifejezés a tanulmány szerzője szerint majdnem teljesen helyénvaló, amennyiben nem pusztán a pszichopatologikus írásdühöt implikálja, hanem a görög eredetű fogalom eszelősségen túli jelentését, az ihletettséget, a lelkesültséget, az elragadtatást és a szenvedélyt is hangsúlyossá teszi.

A szerző és a befogadó közötti határvonal elhomályosításával a brasnyói szövegek rákényszerítik az olvasót a nyomasztó szövegkolosszusok szüntelen kontrolljára. Az epikai anyag állandó helycseréjét követni képes olvasó így válik a szerzőhöz hasonló alkotóvá, és éppen emiatt reménykedhet, hogy nem téved el túlságosan Brasnyó István regényeinek szövegforratagában.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

"Szövegcsokor Bori Imrének"

Pomogáts Béla: *Az összefoglalás jegyében.* = *Híd*, 63. évf. 1999. 2. sz. 924-926 p.; Toldi Éva: *Integráló gondolatok.* = *ua.1025-1028 p.*; Bence Erika: *Bori Imre tanulmányai a XIX. századi magyar irodalomról.* = *ua.1029-1035 p.*

A hetvenéves Bori Imrét köszöntötték tanítványai, tisztelői, munkatársai esszékkel, tanulmányokkal, jegyzetekkel, versekkel a *Híd* tavalyi utolsó számában. Helyszűke miatt azonban közülük csupán két esszét és egy tanulmányt ismertetünk. Mindhárom írás az újvidéki magyar tudós irodalomtörténeti munkásságának korszakos jelentőségét méltatja.

Pomogáts Béla, a többévtizedes jóbarát szerint Bori Imre irodalomtörténeti munkája tette nagykorúvá a vajdasági hungarológiai kutatásokat. Az ő szerzteágazó, gazdag tudományos tevékenysége az, ami széles körben érdeklődést keltett a vajdasági magyar irodalomtudósok munkássága iránt.

Két nagy irodalomtörténeti-írói vállalkozását említi az esszé, egyik *A magyar irodalom modern irányai* (1985, 1989) c. kétkötetes nagyszabású összefoglalás, melyben a magyar irodalom modern törekvéseit, mozgalmait fontosabb alkotó egyéniségeit mutatja be Bori Imre. Az első kötet a modern magyar líra ősforrásával, Arany János kései költészetével foglalkozik, majd a szimbolizmus előfutáraként értelmezett nagy bölcséleti drámával, Madách Imre *Az ember tragédiájával*; később Jókai Mór írói munkásságával, mely Bori szerint a századforduló új prózája, Asbóth János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő munkássága előtt törte az utat. Az "álmok álmodói" munkásságát viszont már mint a az európai szimbolizmus teljes értékű magyar változatát értékeli Bori Imre. Hasonlóképpen eredeti látásmód és szempontrendszer birtokában foglalkozik a második kötet a magyar naturalizmus íróival, többek között Bródy Sándorral, Petelei Isvánna, Gozsdu Elekkel, Tömörkény Istvánna, Justh Zsigmonddal, Thury Zoltánnal és mások munkásságával. Mind eszmetörténeti, mind poétikai elemzése megfontolásra készítették és mozgásba hozták a már hosszú évek óta stagnáló - a 19. század második felével foglalkozó - kutatásokat.

Bori Imre munkásságának másik nagy fejezete a magyar avantgarde irodalmat bemutató és elemző monográfiái, mindenekelőtt *A szecessziótól a dadáig* (1969), *A szürrealizmus ideje* (1970), *Az avantgarde apostolai* (1971). Ezek a művek úttörő jelentőségűek, mivel írjuk az 1960-as évek közepén az avantgarde-ban látta a modern magyar irodalom legfontosabb irányzatát, amikor Kassák Lajos és mozgalmá még szinte teljes mértékben az irodalomtörténeti érdeklődés peremvidékére szorult, és csakis értetlen megítélésekkel találkozott. Az, hogy Bori Imre az avantgarde irányzatát állította a 20. századi magyar irodalom tengelyébe, sok vitát kavart ugyan, de kutatási eredményei alapvetően változtatták meg azt a képet, amelyet modern irodalmunkról rajzolt a korábbi irodalomtörténetírás.

Toldi Éva esszéje az 1968-ban megjelent *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-1945*, valamint az 1982-ben megjelent *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* c. köteteket méltatja. A több kiadást megért kötetek a vajdasági magyar irodalom komplex képét rajzolják meg az írásbeliség kezdeteitől egészen az 1990-es évek végéig. Bori Imre az a kivétel, aki vállalja az irodalomtörténet-írásának azt a kozkázatos hagyományát, amely nem csupán a múlttól értekezik, hanem a jelen alkotóit is vizsgálja. Értékkitelei minden esetben a szövegeken alapulnak. Az élő irodalom térképén helyez el minden lezárult életművet éppúgy, ahogy a folyamatban lévő alkotói pályákat vagy az éppen most indulókat. Kézikönyve lehet *A jugoszláviai magyar irodalom története* mindazoknak akik ennek a tájegységnek az irodalmával foglalkoznak. Bőséges információkat közöl a szerzőkről, életrajzi adatokkal szolgál, szándéka szerint az írók minden művét jegyzi, és a mű ez idáig a legteljesebb bibliográfiáját is adja a vajdasági magyar irodalomnak.

Bori Imre irodalomtörténete újraértékeli a vajdasági irodalmi hagyományokat méghozzá Szenteleky Kornél gondolataival ellentétesen, amelyek hosszú ideig meghatározták és kisebbségi komplexussal terhelték a vajdasági irodalomszemléletet. Bori Imre irodalomtörténetében az irodalom fontosságáról szól, "a kultúrának arról a viszonylag ép szegmentumáról, amelyben a teljes élet még mindig lehetséges." A vajdasági magyarság mostani körülményei az irodalom és saját helyük újraértékelésére készíteti az ott élőket. Az irodalom és saját helyzetük újraértékelése ma sokkal inkább hangsúlyos, mint korábban, mivel az irodalom a kisebbségi kultúrának az a kivételes területe, amely egészet alkot, és amely egyedülként képes a kisebbségi magyarság helyzetét artikulálni. Bori Imre irodalomtörténete integráló szemlélettel veszi számba a vajdasági magyar irodalom egészét.

Bence Erika írása Bori Imre irodalmi tanulmányaiból a 19. század második felére vonatkozó írások újszerűségét emeli ki. Hangsúlyozza ezen irodalomtörténeti korszak (1859-1865) fontosságát, jelzi az idősakkal foglalkozó kutatások nagy számát. Összegzésként kiemeli, hogy az utolsó két évtized szintetizáló törekvései közül egyedül Bori Imre koncepciójában fedezhető fel a szövegelvű vizsgálati módszer és az irodalmat dinamikus folyamatként értelmező szemlélet. Így a 19. századi magyar irodalom a 20. századnak elválaszthatatlan előképe, forrásvidéke és a modern magyar irodalom bölcsőhelye. Ennek értelmében három lényeges korszakot emel ki a század folyamatából. Az 1859-65-ig tartót, a kezdetek szakaszát, amely az új irodalom létrejöttének első jeleit mutatja; a folytatás a század 70-es éveit öleli fel; és a szimbolizmus első szakasza is a 19. század második felében bontakozik ki. Négy olyan életművet emel ki Bori Imre a 19. század második feléből, amelyek átfogó jelentőségűek: Arany János, Jókai Mór, Vajda János és Madách Imre munkásságát.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Két romániai német íróportré: O. W. Cisek (1897-1966) és Andreas Birkner (1911-1998)

Motzan, Peter: *Identität und Vielfalt. Versuch über Oscar Walter Cisek*. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 48. Jg. 1999. 2. Folge, 131-143. p.

Bergel, Hans: "Es war gut so, wie es war...". *Zum Tode des Erzählers Andreas Birkner*. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 48. Jg. 1999. 1. Folge, 41-45. p.

A ma főként már csak emigránsairól ismert, nyelvi-etnikai háttérével elhalófélben levő romániai német irodalom eredetében az 1918 utáni Románia egy-egy odacsatolt részének: a Bánság, Erdély és Bukovina "hozománya", amely a magyarországi-ausztriai történeti feltételek között fejlődött, virágzásához érkezett, a fő nyelvterülettel napi érintkezésben állt regionális német irodalmak közös folytatásának bizonyult. Ezek az eredőágak, a román nemzeti szellemiség holdudvarába kerülve is, jó ideig a korábban kitaposott úton haladnak tovább, s csak az új érába beleszületett nemzedékekkel lehetne esélyük a váltásra valamilyen tényleges "romániaság" irányába, s válhatnának ebben eggyé valamelyest, ha az újabb világháború utáni totalitárius politikai elferdülés el nem zárta volna mindennemű szerves fejlődés útját. Az 1940-1945 között kiürített, felégetett, majd végül felosztott Bukovina mindjárt ki is esik a képből; Bukarestbe mentett s ott lassan elszivárgó irodalmi utóélete, kiegészülve és felváltva a két továbbbélő régió fővárosi képviselőjével (központi szerveknél, intézményeknél, orgánumoknál) szolgál alibiként arra, hogy az irodalompolitikában és -propagandában, egyfajta integrációról lehessen beszélni, miközben Erdély és a Bánság mindvégig őrzi önnön hagyományának a logikáját. A visszapillantásra most a romániai német irodalom egyik ismertebb, korai képviselőjét (születési centenáriuma okán) és egy másik, alig ismert, későbbi szereplőjét (elhunyta alkalmából) - két, homlokegyenest ellenkező típust, egymással abszolút ellentétes életművet - illető megemlékezés ad alkalmat. Két portrénk, talán szűkös keresztmetszetében is, meghúzza halványan a romániai német irodalom 80 éves, manapság lezárulófélben lévő történetének koordinátáit.

Cisek

A korai szakaszban kivételszerű integrációs pontot jelentett, és mintegy "zárjegyként" tapadt rá a három német régió új státusára a bukaresti illetőségű *Oscar Walter Cisek* alakja és munkássága. A bukaresti német kereskedő-kolóniába (egy 10-15 ezer főt számláló rétegbe) tartozó szülők cseh-német bevándorlók; anyja eredetileg Felső-Magyarországról ment férjhez Csehországba. Vagyis az író Cisek tulajdonképp a Monarchia örököse - ha Romániát is nevezhetjük így - az utódállamban. Igen gyorsan akklimatizálódik a másfajta környezetben. Müncheni egyetemi éveinek (1917-21) végeztével azonnal a román főváros irodalmi életének fősodrába kerül, szállítva és honosítva a nemzetközi irányzatok és divatok szólamait. Óromán feltételek mellett valószínűleg vagy román nyelvű író vált volna belőle, vagy pedig Németországban marad. A német régiókkal épp ekkor gazdagodott országnál azonban elképzelni sem lehet jobb terepet számára. Bukaresti érdeklőségein túltekintve, kitűnő helyzetérzékkel - lép fel a Romániára szállt bánági, erdélyi és bukovinai német írócsoportok szóvivőjeként. Mint fiatalon már közismert és tapasztalt, nyelveket kifogástalanul bíró és mozgékony tehetséget egyébként a kultusztárcánál veszik igénybe (rábízva egyebek között "A romániai kultúra híreiből" címmel 1925-28 között német nyelven megjelenő folyóirat szerkesztését), a 20-as évek végétől pedig a kulturális külképviselet különböző állomásain szolgál: Bécsben, Prágában, Berlinben; utoljára berni főkonzul. Mindeközben ír, kommunikál - német és román nyelven, és szervez - külföldön és hazai szintéren egyaránt.

Korai irodalmi munkásságában a németországi a freudi pszichológiával elegyített újromantikus-posztavantgardista mintákra hangolódva, köztes jellegű eklekticizmusa - elbeszéléseiben és egy kéziratban maradt, a maga idején töredékrészében közölt regény epizódjaiban - távolról rokon az erdélyi nemzedéktársak törekvéseivel. Amazokénál felszínesebb és harsogóbb - és velük ellentétben - semmilyen megfogható hazai életanyaghoz nem kapcsolódnak. A fiatalos láz valami mást keresett - amit végül a román konzervatív és haladó irodalom frontjai között választva - a konzervatív oldalon talál meg, a nagyhatású "Gandirea" ("Gondolkodás") című folyóirat munkatársaként. A fordulatot a román népi tájszellem mitikus-bukolikus világának befogadása fémjelzi, ami az általános kultusszal körülvett folklórban és az irodalom mellett az egykorú posztimpreszionista festészet elemeként érhető tetten. Cisek felvállalja e folklór és méginkább e festészet elemzését, kül- és belföldi propagálását (kiállítások szervezéséig és rendezéséig bezárólag). A konzervatív jegyben mindazonáltal maradéktalanul apolitikus, tisztán kultúr-européer magatartással viseltetik kora román és a nemzetközi politika valósága iránt, s feltétlenül a javára írandó, hogy később a német és a román fasiszmus széles körben ható "újsága" sem ragadja el egy percre sem, hű marad a kultúrában való létezés semleges univerzalizmusához, amit Goethe példáján (egyebek között 1933-as esszéjében) értelmek a maga számára és okulásul korának. Később a kommunista rendszer azonban képes volt még így is felelősségre vonni, legalább a diplomáciai tevékenysége okán.

A tanulmányait, kritikáit két nyelven író, prózájában vagy verseiben azonban a német mellett kitartó irodalmár saját alkotásaiban a változott világkép egyféle természetmágia alakjában és a vegetatív ösztönű belső ember képében jelenik meg. Ebben a képben valójában most is benne van Freud is, de más előjellel, és sok egyébvel ellensúlyozva. Az írói szándék ezúttal is inkább "irodalmias", semmint létalapú, az ösztöni "tisztaságot" gyakran a táji-etnikai egzotikummal és kuriozitással összekapcsolva, erősen túlírt miliórajz keretében találja. Legismertebb, a maga idején nemzetközi figyelmet is keltett (túlzásképpen akár Hesséhez mért) műve: "Die Tatarin" (A tatár nő, 1928) című, magyar fordításban is olvasható elbeszélése - a maga erejére, asszonyi ösztönére utalt családfenntartó történetével - a többinél kiegyensúlyozottabb, plasztikusabb alkotás. Az írói szemlélettel talán szorosan egybefüggő jelenség: gyakran ábrázol nő-hősöket. Mint a tatár asszony történetével is, és több galaci elbeszéléssel, a Fekete-tengermelléken, közelebből a későbbi korszakokban politikátörténetileg hírhedtté vált Duna-deltában vagyunk a "Der Strom ohne Ende" ("A végtelen folyam", 1937) című regényeposszal (feltehetőleg Cisek főművével). Ebben, a

skandináv kortárs: Hamsun műveire emlékeztető (cseh, lengyel és finn fordításban is ismert) opuszban ama természeti ember ősvilágáról, keserves boldogulásáról és érintetlen hitéről van szó, akit a táji környezet buja virulása és fojtó szorítása tart fogva, fényévekkel mért távolságra a modern civilizáltságtól.

A Cisek-életmű és a pálya érdemi feltárása tulajdonképpen még várat magára. Az eddigi számbavétel megmaradt a pusztá adatoknál, a neves "kisebbségi" szerzőnek kijáró, semmitmondóan pozitív méltatásnál, illetőleg a bukaresti irodalmi-művészeti életben betöltött, tényleg kivételesen fontos szerepének kiemelésénél, és nem tudjuk: voltaképp mennyire jelentős író (egy lexikonokban félreértés nyomán szerepel állítólagos Kleist-díja - 1932-ben), s hogy kisebbségi vonzaskörű jelenség-e egyáltalán? Tény, hogy az érett műveiben rajzolt emberi környezet akárhány romániai tájat és etnikumot állít a középpontba, csak a német régiók nem szerepelnek közöttük. A vélekedés okkal hajlik arra a megállapításra, hogy ezt az életművet, nyelvi elhatárolódásától függetlenül, inkább lehet a román nemzeti irodalom párhuzamában értékelni (s ez az egybevetés is elvégzendő feladat), mintsem a romániai német irodalom "egyik legjelentősebb" teljesítményeként aposztrofálni. (Eszerint Cisek esete példázat arról: mennyire nem a nyelv az egyedüli meghatározó az irodalmi jelenségek hovatartozásának!) Ezt erősíti meg háború utáni, román nyelven is kiadott és Creanga-díjjal jutalmazott főműve, a "Reisigfeuer" ("Rőzsetűz", 1960-63) című, a Horia-felkelésről szóló terjedelmes, kétrészes történelmi regény is, amelyben egyfelől nyilván érdekelt a történelmi tabló megfestésének lehetősége, másfelől viszont eleget tehetett mind az osztályharcos szemlélet, mind pedig a román hősi-nemzeti téma iránti hivatalos elvárásoknak. Nem véletlenül, születési centenáriuma körül előbb aktivizálódott a román irodalmi közvélemény, mint (immár külföldi köreiből) az ex-romániai-német. Cisek egykorú nemzetközi hírneve is a múlté ma már, tulajdonképp a háború óta hallgatás övezi. Jelen tanulmány érdemei ezért valószínűleg üttörő értékűek.

Andreas Birkner

Más gyökér, más sors és más világ az erdélyi szász Birkneré - a Cisek utáni nemzedékből. Falusi ivadékból lett evangélikus lelkész - Craiovától a szászföldi Baráthelyig sorjázó szolgálati helyekkel, lelkészből pedig író. Mint író perelték a hírheft 1959-es, a német kisebbségi irodalom képviselőire lecsapó, koholt összeesküvés per fővádlottjaként. Mint amnesztiával szabadult elítélt települt ki 1966-ban az NSZK-ba, ahol tovább gyakorolhatta mindkét hivatását.

Első írói korszaka - 1940-44 - a háborús évekkel esik egybe: szülőföld-élményben fogant tájbeszéléseivel, "Wind in der Tenne" ("Szél a tarlón", 1944) című tájregényével a "délkelet-német" irodalom nagy ígéretének minősül. A háború utáni romániai valóság viharai jó darabig a német nyelvű írás nem kívánatos, még kevésbé a szülőföld világát felmutató irodalom. Ennél fogva Romániában már csak összesen egy elbeszélés megjelenésére futja idejéből, 1957-ben, több más munkája, és a későbbi művek sora az ominózus íróper és szabadulását, valamint kiköltözését követően Németországban jelent meg. Sajnos, ez a körülmény azonban nem a hírnevét öregbítette, hanem éppenséggel kivonta munkásságát a hazai keretek között szervesült-nevesült eredmények köréből, és ismeretlenségre kárhoztatta. Pedig - a 70-es években - még hazai közönségének lett volna legnagyobb szüksége az olvasás élményére. Persze, legtöbbjük "otthon" valószínűleg nem is jelenhetett volna meg, a határon pedig már a szerző személye miatt sem mehetett át. Az emigráns és "kitelepített" irodalom e mindenkor tiltása a kisebbségi irodalmakat kétszeresen sújtja, mert jóval szűkebb az összkészlet, amiből a be- és kitiltott művek - jól-rosszul - helyettesíthetők. Az előrehaladt civil-exodus idején - a 80-as években - a kitelepült irodalom közönség helyzete is megváltozik: a hazaiakon ugyan már mit sem segített megannyi leleplező képe, de legalább a kitelepültek görccseit oldhatta. Birknernek ez a lehetőség kevésbé adatott meg, vagy utólag fog érvényesülni még ilyen irányú hatása és szerepe.

Birkner eleven személyében is igencsak hiányzott otthonról: perbefogásáig hatalmas szervező, lelkesítő erőt testesített meg, parókiája, akárhol is székelt, mindig tele volt vendégekkel az íróársadalom színe-javából. (Főként ezt kellett megbosszulni rajta.) Fékek, tiltások nélkül megírt, 1970-81 között Németországban kiadott regényei: "Die Tatarenpredigt" ("Prédikáció tatárjainknak"), "Das Meerauge" ("Tengerszem"), "Die Spiele mit Nausikaa" ("Játszások Nausikaával"), elbeszélései vagy versei a háború alatti politikai lezűlés (náci ideológia) vagy a háború utáni kisebbségi léthelyzet - itt sem elsősorban az üldöztetés, a megrövidítettség, hanem a belső tartás-, a helytállásbeli alkuvások - kíméletlen látletelei. Talán nem is mindig tettsett volna földijeinek és menekült- vagy kiköltözőtársainak a szembesítés önmagukkal. A jelen tanulmány szerzője tudomással bír Németországon belül is kiadó nélkül maradt Birkner-művekről, amelyek különösen élesek ilyen tekintetben. Műveinek megismerése és kivételesen széles vonzaskörű pályájának megrajzolása - lelkési tevékenységének elemeivel egyetemben - égetően fontos feladat a romániai német irodalom átfogó mérlegének megvonása szempontjából is.

Fordította: **Komáromi Sándor**

[Vissza](#)

Egy vajdasági ruszin író, Mihajlo Kovač életútja

Muinka, Mikola: Patriarh ukarins'koi literaturi v Ugoslavii. (Do 90-littâ z dnâ narodennâ Mihajla Kovača.) = Duklâ, 47. r. vid. 1999. 3. no. 38-40. p.

Mint ismeretes, Jugoszláviában és Közép-Európa többi posztkommunista országában a 90-es évek elején ukránellenes mozgalom született, amelyet "politikai ruszicizmusnak" kereszteltek el. E mozgalom képviselői az "Orosz Anyácska" ("Ruska Matka") nevű szervezetben egyesültek.

A vajdasági ruszin írók doyenje, a most 90 éves Mihajlo Kovač sem tehette meg, hogy az "ukrán-e vagy ruszin" kérdésében színt ne valljon. "Én, mint egy olyan orosz író, aki irodalmi alkotómunkájában szinte semmit sem írt le irodalmi ukrán nyelven, veszem magamnak a jogot, hogy valamit elmondjak a mi "ruszin" problematikánkkal kapcsolatban. Több mint 60 esztendeje annak, hogy munkáimat jugoszláviai ruszin (rusznyák) nyelven írom, azon nyelven, amelyet az óorosz nyelv és vele együtt a mai ukrán irodalmi nyelv egyik dialektusának tartok... Noha én nem írtam sohasem ukránul, 1992 szeptemberében az Ukrán Írószövetség tagjává fogadott. Ebben honfitársaim nem érzékelnek semmiféle gyanús dolgot. Ellenkezőleg, a tényben, hogy azt a legöregebb orosz írót, aki nem idegenkedik nemzetiségének régi nevétől, a ruszintól, Ukrajna saját írójává fogadta, sokatmondó bizonyítékát látják annak, hogy Ukrajna édes gyermekeinek tart bennünket, becsben tartja alkotómunkánkat, melyet az ukrán irodalmitól eltérő nyelven írunk."

E "hitvallás" szerzője egyébként 1909. október 27-én született idben, egy vasúti munkás családjának tizenegyedik gyermekeként. Tanítói diplomát szerzett, s több településen tanítószkodott. Népművelő vénájának köszönhetően mindenütt, ahol csak megfordult, önképzőköröket, amatőr együtteseket szervezett. 1966 óta Újvidéken él, ahol korábban mint újságíró-szerkesztő tevékenykedett.

Irodalmi munkássága 1936-ban indult. Regény-, dráma- és versírásban egyaránt jeleskedett. Noha leginkább a falusi tematikában volt otthon, amelyben realista szemléletmód jellemezte, nem vált provinciálissá. A színvonalas szórakoztatást is szolgálni tudta. Legjobb regénye a *Felhők* (Hmari - 1940), legsikerültebb drámája a *Szántóvetők* (Orače - 1952). Népszerű útirajza 1992-ben *Diaszpóra* címen jelent meg Észak-Amerikáról. Költőként leginkább gyerekverseket írt, ami részben abból is következett, hogy a hatvanas években egy úttörőújság szerkesztője volt.

Munkásságának méltatója, jubileumának köszöntője nem hallgatja el, hogy "mint minden olyan irodalmár, aki a totalitárius kommunista rezsimekben élt és alkotott, Mihajlo Kovač is kénytelen volt e rezsimek egyikének oltárán áldozni. Az ő munkásságában is előfordulnak sematikus, az akkoriban uralkodó ideológia szellemében írt versek, elbeszélések és drámák, azonban nem ezek teszik ki munkásságának zömét. Irodalmi hozadékának többsége mindenképpen kiállta az idők próbáját, és beolvadt a jugoszláviai ruszin irodalom aranyalapjába".

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Etnikai csúfnevek - a hétköznapi diszkrimináció kollektív szimbólumai

Markefka, Manfred: *Ethnische Schimpfnamen - kollektive Symbole alltäglicher Diskriminierung*. In: *Muttersprache*. 109. Jg. 1999. 2-4. no. 97-123.; 193-206.; 289-302. p.

A három folytatásban leközölt, terjedelmes tanulmány szerzője a nyelvészociológia nálunk ritkán látogatott övezetében tesz tanulságos kirándulást: feltérképezi azokat a szóképződményeket és kifejezéseket, amelyek a német köz- és hétköznapi nyelvben a más nációval, az idegen népelemmel, csoporttal kapcsolatban a távolságtéremelés és elutasítás reflexét rögzítik, majd elméleti eszme-futtatást szentel annak, miként válhat az idegenellenes, sovén ideológia eszközévé az amúgy sokszor ártalmatlannak tetsző *diszkriminatív verbalizmus*.

A nyelvi jelenség társadalomlélektani ősjelenséget takar: bármely nép, bármely nyelv kitermeli, és a kifejezőkészlet már az igen korai fejlődésszakaszban megjelenik. Egyik alapformája: adott, eredetileg jelentés nélküli népcsoportnév negatív jelentésfeltöltődése konkrét konfliktus nyomán (mely önmagában idővel ki is hull az emlékezetből). Az európai nyelvek ilyen, ősi eredetű, görög-latin közvetítéssel elterjedt vándorkifejezései: *filiszter*, *vandál*. Erre az analógiára megy vissza egyébként - internacionális nyelvi körben - a modernebb *zsidó*, *cigány* vagy *nigger* megjelölés karakterminősítő kitágításában. Egy másik alapforma: negatív identifikációs megjelölés ragadványnév jellegű meggyökeresedése, általánosító jelentéstágulással: *barbár* (úm. barbarosz: "nem-görög/nem-ember"); saját példánk ugyanezre, a német tanulmány fordításban nem feltétlenül releváns szemléltetése helyett: a szláv nyelvek névadása a németeknek, amit a magyar is átvett: *nemec* (úm. "néma"). Még egy további alapforma egyébként a fent már utalt *zsidó/cigány/nigger* stb. azonosítónevek bélyeg-névvé változtatása - adott beszédhelyzetben, kontextusban hozzátett vagy hozzágondolt gyalázkodó jelzőkkel (mint "büdös" és egyebek). Az alapformák szóképzéssel nyert és szólássá bővített formákban is élnek. Hasonlóan működött a talán már elévült, magyar nyelvi *oláh*, *rác*, *sváb*, *tót* indulati minősítés (felmértük-e, miféle felhangokkal és hozzátétekkel?). Szóba jöhetnek végül azok, a nagyrészt anekdotikus, irodalmi eredetű szólások, melyekben az etnikai/nemzeti elem teljesen elhomályosult jelentéssel van jelen: *lengyel vircsaft*, *francia módra* (ill. *magyarul angolosan*) *távozik*, *csehül áll* stb. A jelenség egyetemessége és ősisége folytán a formációk nemzetközi forgalomba kerülnek, vagy nyelvi párhuzamok képződnek, s így a kifejezések egy-egy nyelvbéli frazeológiája sok ponton más nyelvi dimenzióban is értelmezhető, még ha a képzettársításos szóalkotás az esetek nagyobb részében nem is fordítható le egyik nyelvről a másikra. Sőt, a modern kori mobilitás és napjaink állandósult nemzetközi migrációja pedig már egészen tág körben internacionalizálja a vonatkozó szókinccset.

Markefka a csoportok viselkedését és társadalmi cselekvését elemző szociológia (Max Weber stb.) elméleti struktúráiban veszi szemügyre a beszédaktus ("nyelvi cselekvés") itt megnyilatkozó diszkriminatív - becsmérlő-megbélyegző, megvető-lealázó vagy heccelődő - lélektanát és magatartását. "Nyílt" (szemtől szembe mondott) becsmérlés során a többségi beszélő a maga csoportfölényét, többségi erejét, (ideologizált esetben) a kulturális vagy faji fensőbbiségét nyilatkoztatja ki, a címzett és önmaga közötti *alá-fölérendelt viszony* aláhúzásával. Az egyenlőtlenség gyakori típusa: az állampolgárság birtokán belül, ill. kívül levő egyén, csoport közötti különbség, de megjelenhet szociális, kulturális síkon is. A "bizalmas" kommunikációhoz kötött, másik forma (a többségiek maguk között) esetében - ugyanezek aktiválásával - a vonatkozó, célzatos csoportmeggyőződés, a többségi kötelék megerősítése zajlik. Mi motiválja ilyenkor a többségi beszélőt? A csoportelőny megőrzésének reflexe (kenyér-, befolyásföltés), a miliófeltés, rétegelvű elfogultság, frusztrációs kompenzálás, ideológiai (etnocentrikus, nacionalista, rasszista) hangoltság vagy manipuláltság, egyszerű autoritárius személyiségalkat... vagyis: individuális és kollektív, gyakorlati és tudati mozgatók sora és együttese, amely szocializációs készletként, a nyelvi automatizmus szintjén az egyén rendelkezésére áll a kisebbségi ellencsoport verbális diszkriminálására. A verbalizmus a háttérben érleli és élteti a gyakorlati cselekvést: az ellencsoport még további alávetésére, kiközösítésére, fizikai kiszorítására és "eltisztítására", vagy legalábbis izgat mindezek érdekében. A többségi-kisebbségi *konfliktus* erővonalai virtuálisan mindenkor ott rejlenek e verbalizmus mélyén. A jelenségek pszichoszociológiailag különben közös nevezőn áll mindenfajta (foglalkozási, szakmai, kényszerközösségi stb.) csoport- vagy rétegerségés verbális-demonstrációs megnyilatkozásával mint társadalmi magatartással, csak az etnikai-kulturális tényező beemelése adja sajátosságát, mellyel kapcsolatban külső faji, típuskarakterbeli, vallási, nyelvi, foglalkozási és szokásformabeli jegyek kapnak szerepet.

A kérdéskör aktuális szakirodalmát amerikai nyelvészociológusok alapozták meg a 60-80-as években, bevezetve az "etnofaulizmus", a "derogatory ethnic labels" fogalmát, majd német kutatók követték őket. A jelenség e két nyelvterületen egyébként már a 19. század során is figyelmet keltett, nem véletlenül születtek már ekkor különféle "csúfnév"-szótárak. A német szakirodalomban elterjedt nyelvi "ethnika" fogalmi tartományán belül "becsmérlő", valamint "gunyoros" szólásokat, kifejezéseket különböztet meg. Helyettük magyar szóhasználattal globálisan "csúfnevekről" beszélhetünk. Mind az amerikai, mind pedig a német tudományosság lényegében a maga társadalmi közegében megélt tömeges bevándorlás és menekülthullám-kihívásra válaszolt. Ami Németországot (NSzK) illeti, beszéljenek a száraz adatok: 1996-ban mintegy 11 milliót tett ki azoknak az egyéneknek a száma, akik valamilyen külföldi eredetű vagy illetőségű kisebbséget képviselnek, bő egyharmaduk persze állampolgári státusban. Az általuk képviselt 185 identitásból 178 külföldi, csak a maradék hét identitáson osztoznak történeti (fríz, szorb, zsidó, roma, szinti stb.) kisebbségek, vagy kései repatriánsok (Oroszországból, Romániából stb.).

Jelen szerző lényegében empirikus anyaggal dolgozik: a német köznyelvi (írott) standard, továbbá a hétköznapi (írott tükörrel is bíró) beszélt nyelv, valamint mindenfajta írásbeliségen innen funkcionáló szleng talaján végzett frazeológiai felmérést. Vagyis rögzült lexikológiai anyagot és spontán verbalizmust egyaránt vizsgált, és az eredményt rendszerezve, különböző lexikai csoportokat különített el. Előljáróban kimutatja, hogy a felmérés keretében 37 külföldi, idegen eredetű (őskisebbségi, bevándorló, vendégmunkás, menekült, NATO-hadtesthez

tartozó stb.), valamint 10 német regionális vagy felekezeti identitás szerepel a negatív etnikai verbalizmusok listáján. Az eredmény: eme identitásokra vonatkozó 291 lexéma, melyek jó harmadrészt nemzeti-kulturális értelmű, ötödrészükből faji jegyeken alapuló megnevezések és kifejezések.

Az idegen nemzeti, etnikai kört külön szemügyre véve (Dél-Európától Kelet-Ázsiáig, súlypontban a török, a kurd, a lengyel, az afrikai elemmel), először is a fajiságra, a *faji jegyekre* nyíltan, közvetlen módon utaló bélyegszókat sorakoztatja fel (noha nem e típus adja a szám szerint legtöbb példát), mint: *blacky, brikett, hottentotta, kaffer, zulu* (az afrikai feketékre), *ching, fidzsi, sárga* (ázsiaiakra, elsősorban is kínaiakra, japánokra, vietnamiakra) stb., hogy csak a magyar fül számára is azonosan hangzót idézzük. Az afrikaiak, ázsiaiak egészében is uralják a felsorolást, egyben példázzák, hogy főként a testi jegyek vagy az egzotikum oldaláról nyerik a gúnynevet, és a nyelvi formáció jelentéseltoló vagy metaforikus fajtáját is. A másik típus nemzeti-etnikai értelemben azonosít csoportokat - jellegzetes személynevek (*Hasszán, Ibrahim, Iván, Joe, Natasa*), eredetszók (*ami, jenki, ruszki*) és egyebek szerint. Továbbmenve vallási sajátosságokat megragadó (*ajatollah, fátyolbagoly, mufti*), étel-, öltözék- vagy foglalkozásspecifikus megjelölésekkel találkozunk:

banán-, béka-, datolyaevő, fokhagyma-, sajtzabáló, paprika (magyar), *spagetti, arrideverci, kuli, szőnyeges, tevehajcsár stb.*

A jelentéstipológia fenti csoportosítása egyébként öncélúan formálisnak is bizonyul, amint a szerző "magatartási" karakterisztikaként újra besorol sok mindent az eddigi példákból: az *ami*-t (mint ellenszenvesen üres lényt), a *hottentottá*-t, a *ruszki*-t (mint afféle dúvadat), a *cigány*-t (megbízhatatlan jellemként) stb., és hozzáfűzi: tulajdonképp összességében a szokott sajátától eltérő, idegenszerű jelenség és viselkedésmód irritálja a többséget. Ám ugyanez a helyzet (bár kevesebb éllel) a regionális német típusok egymáshoz való viszonyában: egymást is stigmatizálják hasonlókkal. Megteszik ugyanezt továbbá, mint éppen a tanulmány tárgyalja, maguk a kisebbségiek is - a német többséggel szemben (*citrompofa, krumplicsák, okostóni, söröshordó, spárga, tarpofa*). Nos, a *distancia* önmagában nem feltétlenül lépi túl a mentális normalitást, csak ha egyéb forrásból instrumentalizálják. Úgy tűnik, az empirikus vizsgálat következtetéseiben - a rendkívül izgalmas anyag bűvöletében - kissé túltengnek az általánosítások, és egysíkúan, konfliktuserejű frazeológiaként tálalja mindazt, ami a csoportkapcsolatokban egy ennél sokkal komplexebb, a mentalitás minden szintjén aktiválható pszichoszociológiai-szociolingvisztikai jelenség. Bizvást állíthatjuk: a jelenség még a barátságos humor szintjeire is elér, mint az például a kortárs szépirodalomból érzékelhető.

Mindazonáltal a tanulmány egyirányú kitekintése nem okafogyott: a német társadalom számára nagy próbatétel a néhány évtized óta egyre növekvő kényszerű "idegenforgalom", s a ráadott reflexek helyenként a szélsőségek felé mozognak. Szerzőnk röviden érinti a kisebbség elleni hangulatkeltés német *törvényi szabályozását*: a büntetőtörvénykönyv vonatkozó paragrafusait 1994-ben dolgozták át, szabatosabbá téve a vétség mibenlétét ("lakosságcsoporthoz vagy egy tagját ember méltóságában, bizalomvesztést okozó módon megaláznai, társadalombeli létének jogát elvitatni..."), ám a bizonyítás feltételeinek megfogható meghatározása nélkül. Valamivel megfoghatóbb az adott ügy személyes "becsületsértés" minősítése. De semmilyen védelem nincs a privát szférán belüli "elkövetőkkel" szemben, márpedig a hangulatkeltés végtelen háttérje itt terül el. Hozzájárul e területen a helyzet ellentmondásaihoz a rendőri cinizmus, amely az egyenruha alatt többnyire az elkövetőkkel egyívású kedélyeket takar. Nem véletlen, hogy a legsikamlósabb, új keletű csúfneveket éppen a rendőri szférában gyűjthette fel a szerző.

Fordította: **Komáromi Sándor**

[Vissza](#)

Az Eperjes környéki ukránok (ruszinok) istentiszteleti nyelve

tec', Mikola: Sakral'na mova ukraincív Prâivini. = Duklâ, 47. r. vid. 1999. 5-6. no. 71-75. p.

A két világháború közötti és a második világháborút közvetlenül követő években az Eperjes környéki ukránok (ruszinok), akár görög katolikusok, akár görögkeletiek voltak, istentiszteleti nyelvként az egyházi szlávot használták.

Az ötvenes évek táján azonban az egyházi szláv pozíciói megrendültek. Ennek oka részint az volt, hogy a közoktatásból "kikopott" e nyelv alapjainak tanítása, részint pedig az, hogy a görög katolikus egyház betiltása miatt az egyeduralkodóvá tett görögkeleti egyházban olyan mértékű paphiány keletkezett, amelyet csak "gyorstalpaló" képzéssel lehetett enyhíteni, majd felszámolni. Ez a forma nem tette lehetővé az egyházi szláv valamennyire is megfelelő elsajátítását.

Az istentiszteleti nyelvi probléma áthidalására különféle megoldásokat próbáltak találni. A szertartás- és imakönyveket egyrészt egyházi szláv, de a szlovák ortográfia szerinti latin betűkkel, másrészt cirillikával és latin betűs átírással együtt, harmadrészt szlovák nyelven adták ki. (Az ismertetett cikk tüzetesen tárgyalja a latin betűkre történő átírás nehézségeit és az elkövetett hibákat.)

1968 és 1989 között ment végbe a görög katolikus egyház szlovákiai újjászervezése. Ezt a folyamatot I. Vanat történész szerint "az etnokulturális, vallási és társadalmi-politikai szférában egy sor negatív, e régió ukrán közösségében szakadár mozgásokat okozó jelenség kísérte".

Az istentiszteleti nyelv tekintetében egyaránt felmerült, hogy a) meg kell őrizni az egyházi szláv nyelvet, b) át kell térni az irodalmi szlovák használatára, c) az egyházi szláv használatán kívül a szertartások fő összetevői ukrán dialektusban szóljanak, d) a mai ruszin irodalmi nyelv legyen a szertartás nyelve.

A referált cikk szerzője az egyházi szláv megőrzése mellett "voksol" a két keleti egyházban. Azt mondja, hogy "minden szükségeset meg kell tenni annak érdekében, hogy az egyházi szláv nyelv mint hatalmas lelki érték a jövő nemzedékek számára megőrződjék".

Az utóbbi tíz évben mindenesetre csitulni látszanak az istentiszteleti nyelv körüli perpatvarok Eperjes környékének mindkét keleti egyházában. Az eperjesi görög katolikus püspökség egyházi szláv szövegeket tesz közzé latin átírásban, a pravoszlávok pedig a liturgikus szövegeket egyházi szlávban adják ki, s csak az imakönyvek esetében alkalmazzák latin betűs átírást, illetve szlovák nyelvet.

Szerzőnknek az egyházi szláv pozíciójának megerősödése érdekében javaslatai is vannak. Ezek: a tanulóifjúság számára rövid egyházi szláv nyelvtant kellene kiadni, be kellene vezetni a cirillikát az anyanyelven kiadott kézikönyvekben.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Kulturális határok Délkelet-Európában

Hösch, Edgar: Kulturgrenzen in Südosteuropa. = Südosteuropa 1998. 12. H. 601-623. p.

A határok különböző módon befolyásolják a népek és az egyes emberek életét. Kívülről nézve, a modern államok világában az állami szuverenitást jelképezik, amelyeket felség-jelkkel, határcölöpökkel és katonailag biztosított védősövényvel tesznek láthatóvá. Határt jelent kifelé az idegen külvilággal szemben, befelé pedig védelmet az adott nép számára, amely politikai sorsközösségként és - jobb esetben - történelmi-kulturális értékközösségként értelmezi magát. A tudat, hogy veszélyeztetett határszakaszon élnek, és az európai népek közössége számára életfontosságú feladatot töltenek be, a Balkán-félsziget népeibe mély gyökerekkel kötődik az antik idők perzsa háborúitól kezdve, a török hódítás korán át a hidegháború frontszakaszainak időszakáig. A hosszan tartó, közös védelmi törekvések hatására ebben a térségben a határon élők jellegzetes szemlélete alakult ki, egy fajta antemurális gondolkodásmód, amely évszázadokon át a mindennapi életmódot alapvetően befolyásolta, nyomait művészeti, irodalmi kifejezési formákban is megtaláljuk.

A belső határokat viszont első pillantásra nehezen vesszük észre, noha az emberek fejében nem kevésbé vannak jelen. Közben pedig az emberközi viszonylatokat tartósabban fejezik ki, mint a látható határok. Vajon hol húzódnak Európa belső határai? - a kérdésre Szűcs Jenő is igyekezett választ adni a *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* c. esszéjében (Budapest 1983). Nála három régió jól elkülönülő koordinátákat mutat, de a történész csak Európa kontinentális közepét vizsgálja, amelyből Délkelet-Európa kimaradt. Szűcs szerint Bizánc és a nevével jelzett régió a középkor végén, egy fél évezrede kihullott az európai struktúrák közül. Klaus Zernack viszont csak speciálisan kelet-európai tagolásra tett kísérletet.

Maga a Délkelet-Európa fogalom is tisztázásra szorul, térbeli-földrajzi, illetve tartalmi szempontból egyaránt (erre utal a Balkán-félsziget vagy a Duna-térség kifejezés is). "A Balkán több mint egy térség problémája!" - vélte André Blanc, francia földrajztudós.

Jugoszlávia széthullása, majd a koszovói etnikai válság fellobbanása nyomán a széles európai köztudatban ismét megerősödött a negatív kép a balkáni térségről. A világmédia ismét régi (de még el nem feledett) sztereotípiákat és ellenségségeket elevenített fel, amelyek némelyike a török időkből veszi kezdetét.

Európa nyugati része némiképp értetlenül szemlélte a nyílt balkáni erőszakot, elzárkózott tőle, sőt elszigetelni igyekezett. Több nyugati történész és szociológus használja következetesen a Balkánnal kapcsolatban a "fél-Ázsia, európai Ázsia, Vad Európa, Eurázsia, a másik Európa" elnevezéseket. Ez a szemlélet természetesen csökkenti az EK-csatlakozás lehetőségét, az 1970-es évek óta folyamatosan mélyülni látszik a választóvonal Európa többi része és a Balkán között.

G. F. Kennan, amerikai történész (aki az 1913-as háborútól kezdve kutatja a térség történetét), az ellentétek legfőbb okát nem a vallásban, hanem az agresszív nacionalizmusban látja, amelyet középkor előtti örökségnek tart, és az itt élő népek nem európai jellegével hoz összefüggésbe.

I. Geiss viszont a római birodalom 395-ös megosztására emlékeztet, a Balkánt Európától elválasztó történelmi-szemleli törésvonalat "Európán belüli Szent András-árok" nevezi. Mások a nyugati-keresztény, illetve a muzulmán és az ortodox népek egymásra torlódásában látják az ellentétek okát. A jugoszláv állam léte elfedni látszott ezt az ellentétet, megszűntével azonban az ellentétek ismét fellángoltak.

Walter Schamschula, német-amerikai szlavista, arra az észak-déli törésvonalra emlékeztet, amely a római és az ortodox kereszténység között húzódik, és amelytől nyugatra a dinamikus kultúrák, keletre a stacionárius kultúrák helyezkednek el (ez utóbbi a szintén stacionárius európai iszlámot is magába foglalja). A törésvonal keleti oldalán élők elsősorban a határokat figyelik bizalmatlan szemmel, áttörést, befolyásolási kísérletet látnak minden kapcsolatfelvételi törekvésben, a megállapítás sajnos nemcsak a múlt, de félt, hogy a jövőre is igaz.

Az eltérő kulturális hagyományokhoz hasonló analógia érezhető a kelet- és dél-európai népek "demokráciatúró képességében" is. A piacgazdasághoz - véli H. J. Axt - Görögország már negyven éve csatlakozott, a közép-európai országokban pedig a katolikus és a különböző protestáns egyházak voltak azok, amelyek a hivatalos politikával szemben állva, a nyugathoz tartozás gondolatát ébren tartották.

A földrajzi elhelyezkedés és a "kultúrtáj" azonban nem azonos, és nem esik feltétlenül egybe, inkább komplex egységet alkot, amely a mindenkor történelmi egységben értelmezendő. Az ortodoxia és a nyugati kereszténység sem lehet egyértelmű választóvonal Délkelet-Európa térképén: Ivan Cankar, XX. századi szlovén író úgy véli, a délszlávok inkább nyelv- és vértestvérek a felső-krajnai paraszt számára, mint a velük egy országban élő tiroliak (az Osztrák-Magyar Monarchiáról van szó), kulturálisan viszont ez utóbbiak állnak közelebb hozzá.

A török fennhatóság alatt élők évszázadokon át, sőt később is peremvidékieknek tekintették, sőt iszlám fertőzőtséggel is gyanúsították őket. A Monarchia katonai határvonala ugyanakkor nem jelentett kulturális választóvonalat, széles átmeneti sáv húzódott a határ túloldalán, és számos szerb és román menekült került a Monarchia déli végeire. Így nemcsak kölcsönös szellemi kisugárzás és befolyásolás alakult ki, hanem - a menekültáradat és a belső vándorlás következtében, - erős etnikai keveredés is. A határvonalak és az integrációs kísérletek így "egymás dolgát nehezítették", ez a történelmi helyzet a kulturális övezetek és a kistérségi létformák kialakulásához vezetett, amelyben döntő szerepet játszott, hogy egyes területek közel kerültek a centrumhoz, vagy a perifériára szorultak. Ezeket a politikai feltételeket olyan körülmények egészítették ki, mint a hegyek elzáró

hatása, vagy a nyitottabb síkvidékek, a tenger közelsége vagy a szárazföld, a mediterrán vagy a kontinentális hatás.

Több művelődéstörténész éppen ebben a sokszínűségben és töredezettségben látja a balkáni kultúra, szokáskincs és nyelv legfőbb sajátosságát (Josef Matl, Julius Farkas). Ez a folyamat leginkább a nép kultúrában, a népnyelvben és -költészetben, a szokásokban és a jogrendben követhető nyomon. Sőt, Gáldi László odáig megy, hogy "egyetlen nagy családról" beszél, amely "Salzburg és Konstanz, Vilna és Szófia, Csernovic és Fiume között együtt él". "A népi kultúrák szorosan vett határainak fikcióját fel kell adni" - véli, azonnal a túlsó végletbe esve, ami azonban semmiféle további, érdemi kutatást nem tesz lehetővé.

A nyugati és a keleti keresztény egyház valóban másfél évezrede jelent hitbéli elkülönülést Európa nyugati és keleti része között, ezt a különbséget azonban már hosszabb ideje egyik fél sem erősíti, vagy fokozza - állítja a cikkíró, aki az ellenségeskedések végét a kereszties háborúk befejezésére teszi. 1453 (Konstantinápoly eleste) után a görög emigránsok a nyugati fejedelmek közös föllépését sürgették a török ellen, de a bizánci pátriárkák és követőik szellemi nyoma máig fellelhető az adriai régióban. A. Vlasto magát Velencét is "kései latin-bizánci hibridnek" nevezte. Különös párhuzam mutatkozik a két egyház között, pl. a keresztnevek használatában (gyakori az István és a Zsófia név), illetve a szentek tiszteletében (szent Kozmasz és Damján, szent Demetriosz és Teodor). De az építő- és a díszítőművészetben is gyakran jelennek meg a bizánci elemek az Adria vidékén.

A kultúrák keveredéséhez nagymértékben hozzájárult az élénk balkáni kereskedelem, amelynek lojálisan számolnia kellett az etnikai, nyelvi, vallási sokféleséggel. Másrészt a 15. század előtt egy sor német telepes alapított (főként bányász-) várost a Balkán északi részén, Bulgáriában, Boszniában, amelyek természetes kapcsolatban álltak az Égei-tenger görög-ortodox városaival (a török hódítás aztán elsöpörte ezeket a német telepeket). A görög (aromun) kereskedők ellenben Dalmácián keresztül észak felé húzódnak Magyarországon át Bécsig, illetve Ukrajnáig vándoroltak. A két jelenség között azonban kockázatos bármilyen azonosságot látni, a két folyamat között mintegy fél évezred telt el, a németek saját elhatározásból települtek délre, ahol a törökök kiirtották őket, a görögök ellenben menekülteként érkeztek a Monarchiába, ahol hamarosan asszimilálódtak. Létszámuk jelentéktelen, görög kultúrákat a vallásukon kívül nem hoztak magukkal.

A balkáni térségben megszokott jelenség a kétnyelvűség, a kétnyelvű vidékek lakosai viszont a tiszta anyanyelvi környezetben saját anyanyelvüket "feltűnő nyelvi interferenciával" beszélik. A kulturális határok a délszláv népek között egészen más jellegűek, mint a román vagy a germán népek között. A sokirányú és sokcélzatú hatások esetében nehéz bármilyen folytonosságot vagy következetességet fölfedezni. H. von Pückler-Muskau, az utazó író - eufémiával - még "ottomán Athénnek" nevezte Isztambul, Bizáncot, a régi Konstantinápolyt. P. M. Kitromilides szerint az ortodox vallás hatása csak a XX. század második felében kezdett döntő befolyást játszani a Balkánon. A török időkben az ortodox vallás inkább együttes védelmet jelentett a keresztények számára, az elkülönülés vallási alapon történt a mohamedán törökökkel szemben, az etnicitásnak nem volt benne szerepe.

Sundhaussen "a Balkán hagyományos társadalmának nyomorult intézményeiről" beszél, az állandó idegen kulturális hatás következtében az azonosságukat őrző népcsoportok az elzárt hegyekbe menekültek, otthonaik egyetlen kamrából állottak, a kapcsolatteremtésre igényük sem volt, sőt inkább minden idegenben ellenséget szimatoltak. Az etnikai homogenitás, amelyet így, összetartó erőként őriztek, egészen más értelmű volt, mint a modern nacionalizmus ideológiája. A török uralom alatt a bolgárok és görögök békében éltek együtt-egymás mellett (Trákiában és Macedóniában), a nyilvánvaló nyelvi különbségek miatt az asszimiláció lehetősége-réme föl sem merült. Másképpen alakult ellenben az etnikumközi helyzet a bolgár-szerb határon, itt a nyelvek rokonsága és a kultúrák hasonlósága nyilvánvaló volt, ami megmutatkozott az öltözködésben és az építészetben is.

Délkelet-Európában napjainkig fennmaradt a nagycsaládok hagyománya, a római korig vezethető vissza a telepes csoportok összetartozásának tudata, ezek a közösségi formák állandó küzdelmet folytatnak a társadalmi modernizációval. A küzdelemben (amely számos késő törökkori szemléleti elemet tartalmaz) a gazdasági stagnálás és a pangás, valamint a lakosság szám csökkenése egyaránt megfigyelhető, a fejlődés alapvető mozgatója a centrumba kerülés, illetve a perifériára szorulás lehetséges két véglete.

Fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

Közép-Európa-intézetek: tudományos létesítmények vagy Potemkin-falvak?

Marjanovic, Vladislav: Mitteleuropa-Institute - Wissenschaftliche Einrichtungen oder Potemkinische Dörfer. = Zeitgeschichte 1999. 6. Heft. 417-422. p.

Az ausztriai Közép-Európa-intézetek szép csendesen kimúlnak. Elsőként a közép-európai térség kulturális együttműködésére alakult központ, az Alsó-Ausztriai Tartományi Tudományos Akadémia részeként a Duna menti Krems városában működő intézet szűnt meg. Alig három évvel később ugyanilyen sorsra jutott a bécsi székhelyű Összehasonlító Oktatás- és Felsőoktatás Kutatási Intézet is. Mivel mindkét intézmény a nyugat számára fontos kelet-, közép- és dél-európai térség tevékenységével foglalkozott, felmerül a kérdés, vajon néhány éves uralkodás után miért szüntették be a működésüket.

Megalakulásuk kétségtelenül politikai akarat következménye, hiszen 1989-ben, a "nagy fordulat" idején már működött Ausztriában a Duna-térségi Kutatóintézet (Forschungsinstitut für den Donauraum), amely azonban 1970 óta csak a hasonló című folyóirat kiadását végezte. Revansista, agresszíven antikommunista szellemisége, valamint szudétanemet kapcsolatai miatt azonban már régen száműzték az osztrák tudományos életből. Szükség volt tehát olyan tudományos műhelyre, amely ideológiailag és politikailag alkalmas a Közép-Európa-problematika vizsgálatára.

A kezdeményezés Alsó-Ausztria parlamentjétől, tudományos és külügyminisztériumától származott, s mindezeket az Osztrák Néppárt tartotta a kezében. Hogy egy politikai intézmény tudományos műhelyt alapít, abban önmagában nincs semmi meglepő, de hogy azt a saját reprezentációs céljaira és a saját publikációs közzétételére használja, ez szokatlan és végzetes hibának bizonyult.

Az 1989-ben alakult intézmény Kremsben cirkalmas barokk nevet választott, jól szervezett és jól fizetett kutatóműhely benyomását keltette, amelyben komoly munka folyik. A Közép-Európai Térség Kulturális Együttműködését Kutató Nemzetközi Központ azonban kezdetben egy, majd két helyiségből állt, eleinte egy, majd két tudományos munkatársat foglalkoztatott, főnöke pedig külföldön (akkor Krakkóban) diplomáciai küldetést töltött be, és csak véletlenszerűen látogatta intézetét. Hiába figyelmeztették, hogy válasszon intézetének alkalmasabb nevet, hogy alakítson ki tudományos infrastruktúrát, hogy indítson saját folyóiratot, hogy dolgozza ki a Közép-Európa-kutatás módszertanát, és gyűjtse maga köré a későbbi Duna Egyetem lehetséges diákjait. Az intézmény fenntartását a hivatalos szponzorok, és a tartományi politikai vezetők egyaránt fontosnak tartották, de a működésre szánt pénzüsszeget gyakran és önkényesen változtatgatták (maga a Duna Egyetem sem jött létre), ezért a központ alig ötévi fennállás után csendben feloszlott.

Az intézet sorsa ugyanolyan tragikusan alakult, mint a tevékenysége, vezetői között senki sem volt, aki olyan koncepciót dolgozott volna ki, amely érdemben a Tartományi Akadémiához kapcsolja. Intézetvezetőjük távollétében a tudományos munkatársak jobbjára csak beszélgetőpartnerek voltak, személyes kapcsolatokat így aligha építhettek ki, tudományos körökben ismeretlenek maradtak. A székhely megválasztása sem volt szerencsés, Bécs túlságosan közel volt, Krems viszont nem esik a fő közlekedési útvonalra, nem sikerült érdemes fiatal kutatógárdát toborozni a központ állományába. A tartományi tudományos kormányzat egy idő után nem erőltette a Potemkin-faluvá lett intézet mesterséges életben tartását.

Az 1995 márciusában alapított Összehasonlító Oktatás- és Felsőoktatás Kutató Intézet sorsa hasonlóan alakult. Életre segítői ugyanabból a konzervatív tudományos-politikai körből kerültek ki, az intézet mindvégig a tudományos minisztérium nem hivatalos leányvállalataként tevékenykedett. Fő működési területe a közép- és kelet-európai országok főiskolai reformjára vonatkozó dokumentumok gyűjtése, oktatási törvények és programok fordítása volt. A minisztérium a minimális pénzügyi befektetéstől maximális és gyors hasznot remélt, ezért nem is épített ki tudományos infrastruktúrát, sőt a szükséges külföldi szakfolyóiratokat sem vásárolták meg, saját fórumot sem hoztak létre. Mindössze egy "Newslettert" indítottak meg a közép- és kelet-európai országok tudomány- és oktatáspolitikájáról, amelyet angol nyelven az Internetre is eljuttattak. Ettől azonban a központ pénzügyi helyzete nem javult, idővel több, korosabb munkatársat elbocsátottak.

Az intézetnek arra sem volt lehetősége, hogy valamelyes tudományos koncepciót kidolgozzon, a minisztériumban a gyorsan elkészült és részletes összefoglalókkal elégedettek voltak, úgy érezték, a mennyiségi termelés meghozza a minőségi színvonal emelkedését. Az intézet angol nyelvre fordított anyagai a szekrényekben porosodtak, saját könyvtár létesítésére sem kaptak lehetőséget, csak a minisztérium aktualitását vesztett iratait őrizték tovább. A friss információkat viszont rendre nem kapták meg, helyette főnöki kioktatásban részesültek: "Maguk tudósok, hát akkor kutassanak!" Ezután a programok rentabilitását vonták kétségbe, majd bűnbakot kezdtek keresni, végül minden egyes tájékoztatáshoz a tények értelmezésének a politikai aspektusát is mellékeltek. Valójában máig sem világos, milyen célt szolgált az intézet létrehozása és rövid életű működtetése, a megalapításában és gyors elsorvasztásában megnyilatkozó miniszteriális szándék.

A két hasonló profilú intézmény egymást gyors ütemben követő bukása azt mutatja, hogy hiányos vagy nem megfelelő az ausztriai konzervatív politikai körök közép-európai kutatási koncepciója. A tudományos struktúra politikai-propagandisztikus célokat szolgál, a kutatóközpont rendezvényügynökséggé vagy nyilvántartó részleggé alacsonyodik. Politikusoknak és hivatalnokoknak nehéz a szellemtudományokban más célt látni, mint a napi politika vagy a személyes presztízs szolgálatát. Közép-Európa Egyetem felállítására, valódi kooperációs tevékenység megszervezésére, önálló kutatóbázis kialakítására vagy netán új minisztérium megszervezésére azonban mindez természetesen kevés. Hogy így csak afféle Potemkin-falu jöhet létre, mindez a politikai alapítókat

nem zavarja.

Köszönet illeti viszont Busek korábbi alkancellárt és tudományos minisztert, hogy a Dunai és Közép-Európai Intézetet meg tudta őrizni a maga színvonalán és tudományos igényességében. Ez a kutatóműhely évente több nemzetközi konferenciát rendez, saját szakfolyóirattal rendelkezik, könyvsorozatot jelentet meg, és tudományos terveit meg is valósítja. Kutatásaihoz azonban más intézmények munkatársait hívja meg, saját kidolgozott tematikus programmal nem rendelkezik. Sőt, saját könyvtárat és tudományos archívumot sem épített ki, ehelyett nemzetközi eszmecsereforum és ötletműhely kíván lenni, a közép-európai kooperációt támogatja, a turizmust propagálja. Mindez persze ugyanúgy csak támogatóinak politikai védőszárnyai alatt valósulhatott meg, mint az említett két csődbe ment, alsó-ausztriai intézet esetében, igazi nemzetközi hírnevet az IDM sem volt képes kivívni magának (Institut für den Donauraum und Mitteleuropa). Hiába hajtogatják, hogy Közép-Európa "a szellem metasíkján" létezik, hogy Ausztria hídszerepet tölt be Kelet és Nyugat között.

(A szerző a cikkben említett mindkét intézmény kevésszámú munkatársai közé tartozott, megszűnésük óta munkanélküli.)

*Fordította: **Lukáts János***

[Vissza](#)

Zavart pillantás: a németek Bulgária-képének változása a császárság korától napjainkig

Troebst, Stefan: Getrübte Wahrnehmung: Das deutsche Bulgarien-Bild vom Kaiserreich bis heute. = Südosteuropa Mitteilungen 39. Jg. 1999. 4. no. 343-350. p.

A képek kutatását, amelyet az egyes népek egymásról kialakítanak, különböző szakkifejezéssel ruházták fel: imagológia, előítélet- és sztereotípiakutatás. Különös, hogy az évszázados múltra visszatekintő német-bolgár kapcsolatok terén eddig nem született ilyen vizsgálat, pedig a franciák, oroszok, lengyelek megítéléséről már készültek hasonló kutatások. Ennek oka egyrészt a viszonylag nagyobb földrajzi távolságban keresendő, másrészt pedig abban, hogy kevés a két nép között a súrlódási felület és a konfliktus. Bulgária vonzó turisztikai céllországnak sem tekinthető, mint Görög- vagy Törökország, amelyek ezáltal nagyobb szerepet kapnak a német köztudatban.

Pedig ez nem mindig volt így: a császárság korában, a weimari köztársaság idején, de még a Harmadik Birodalom éveiben is Bulgária megkülönböztetett helyet foglalt el a német nyilvánosságban. Hasonló módon az NSZK számára is kitüntetett kulturális, sport és gasztronómiai céllországnak volt. A II. világháború után az NSZK érdeklődése azonban elfordult Bulgáriától, a mai napig ez a közöny él tovább, és határozza meg a két ország kapcsolatát.

A németek Bulgária-képét egy szatirikus és fiktív tudósítás-sorozat alapozta meg az 1870-es nagy balkáni válság idején, majd szerzője "Hogy tetszik a bolgár trón?" címen írt éles hangú röpiratot. Írásai nyomán előítéletes, visszatetsző kép alakult ki egy mocskos országról, amelyben rend és törvény helyett ököljog és korrupció uralkodik. Ezt a képet azonban nemcsak a császárhű sajtó erősítette, hanem a szociáldemokraták is, akik Bulgária szemére vetették, amiért a reakciós Oroszország felé orientálódnak. (Marx nemes egyszerűséggel "birka-tolvajoknak", Engels pedig "disznó népségnek" nevezte a bolgárokat - Hammeldiebe, illetve Sauvolk.)

A német gőg, gúny és fölény egészen addig tartott, amíg a német Szász-Koburg-Koháry házból való Ferdinánd herceg meg nem szerezte a bolgár koronát. I. Ferdinánd cár néven aztán módosította a hátrányosra formált képek: a poszt-oszmán letargiától szenvedő nép képét alakította ki, akiket azonban "a Balkán poroszainak" nevezett (ezt dicséretnek szánta). A szemléletváltozás az I. világháború idejére a "német-bolgár fegyvertestvériségig" emelkedett. Az antantcsapatok 1918 szeptemberében sikerrel végrehajtott Dobro pole-i áttörése után a német politikai és haditudósítók kételkedni kezdtek a bolgárok poroszságában.

A weimari köztársaság másféle, de ugyancsak pozitív Bulgária-képet dolgozott ki. A bolgár kormány élére a korábbi lipcsei diák, Alekszandar Sztambolijszki került, aki számos reformtörekvéssel keltett reményt politikája iránt. Munkahelyeket teremtett, jó kapcsolatra törekedett a szakszervezetekkel. Külpolitikai tettei közül kiemelkedik, hogy meghirdette a bolgár revízió eszméjét a párizsi békekonferencia döntésével kapcsolatban.

A náci időkben a fegyvertestvériséget katonai szövetség váltotta fel (elég későn, 1941-ben). A nemzetiszocializmus általános szlávellenességét a "primitív, de heroikus" fordulattal igyekeztek elfedni, majd a bolgár portré a "hajdú-mítosszal" bővült. A Harmadik Birodalom Bulgária-képében azonban kimondottan zavaró tényezőt jelentett a Komintern bolgár funkcionáriusa, Georgi Dimitrov, aki 1929-től Németországban élt emigrációban, és akit bolgár és holland elvtársaival egyetemben megvádoltak, hogy felgyújtották a német parlament épületét. A nemzetközi feltűnést kiváltó per, Dimitrov eredményes védekezése és szabadon bocsátása már a német-szovjet diplomáciai kapcsolatok javulásának egy korai gesztusa lehetett. Maga Dimitrov kiérdemelte a "lipcsei hős" jelzőt, vele szabadult társai azonban hamarosan eltűntek a szovjet gulágok valamelyikében.

Bulgária 1944-es politikai irányváltása, a német birodalom veresége 1945-ben, a két különböző berendezkedésű Németország létrejötte megváltoztatta, illetve eltérő módon formálta az új Bulgária-képet. Az NSZK erős pártpolitikai indítékok alapján alakította ki magának a testvéri szocialista ország image-ét, az NSZK igyekezett kitörölni emlékezetéből ezt a földet. Sőt, a jelen megítéléséhez a múlt képét is hozzáalakították - időnként nem kis erőfeszítéssel (akárcsak a Szovjetunió vagy Franciaország esetében). Kivételt talán csak a "Csillagok" c. NSZK-bolgár film jelentett, amely a náci háborús együttműködésről és a bulgáriai zsidók német munkatáborokba hurcolásáról szólt. Nyugaton Bulgária neve földrajzi fogalomként fakult, politikai megítélésében a Szovjetunió merev, sztálinista követője lett. Később a bolgár titkosszolgálat rémtettei, a pápa elleni merénylet részletei és a Zsivkov- időkben elharapódzó bolgár-török ellentét eseményei jelentették jóformán az egyetlen híradást az országról.

A szándékos és tudatos elfordulás, a tájékoztatás hiánya bizonyos értelemben még hasznára is vált Bulgáriának. A háború vége után majd' három évtizeddel, 1973 decemberében vette fel a két ország ismét a diplomáciai kapcsolatot (az NSZK és a Bolgár Népköztársaság), majd két évre rá kulturális együttműködési szerződést is kötöttek, bár ezt tartalommal évekig alig töltötték meg.

Az NSZK számára azonban Bulgária ekkor már évek óta turistaparadicsomnak számított, sőt az 1970-es években Bulgária politikai légköre is liberálisabb volt, mint az NSZK-ban. A kultúra és a tudomány központi, állami támogatása feltűnően magas színvonalat ért el, a könyvtárak és a kutatóműhelyek olyan külföldi szakirodalmat szereztek be, amelyek jelenléte az NSZK-ban elképzelhetetlen volt. Több keletnémet ellenzéki diák Szófiában mélyítette el tudását, készítette el disszertációját, és szerezte be napi nyugat-európai információk szükségletét. Sőt, a hanglemez- és a kazettakereskedelemben kapható volt nyugati áru, a mozik is játszottak amerikai westerneket és nyugati krimiket, az ország egész szellemi életén a déli temperamentum és barátságosabb, szabadabb légkör érződött.

Az 1991-es bolgár rendszerváltozás után ez a kép eltűnt, vagy inkább feledésbe merült. Éveken át alig méltatta figyelemre az immár újraegyesült német idegenforgalom a bolgár természeti-környezeti lehetőségeket, sőt az ország jellemzőit az útikönyv így foglalta össze: "homok, tenger, beton és nyomor". A koszovói háborús válság aztán végképp elfordította még a maradék figyelmet is Bulgáriáról, mint a németek számára kívánatos célországról.

Fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

A szlovák problematika megoldásának nemzetközi politikai koncepciói 1914 és 1922 között

Krajčovič, Milan: Medzinárodnopolitické koncepcie rieenia slovenskej otázky 1914-1922. = Historické túdie, 1988. 39. zv. 5-62. p.

Az otthoni és az emigráns szlovák politikai elit több tényleges, illetve alakulóban lévő hatalmi központot igyekezett az első világháború alatt és közvetlenül azt követően megnyerni a szlovák ügynek, amelynek rendezését a történeti Magyarországon a kiegyezést követően sehogy sem sikerült elérni.

E törekvések során mind a szlovák elitek más és más képviselői (Magyarországon a túrócszentmártoni konzervatívok és a progresszív "hlasisták", külföldön pl. az oroszországi és az amerikai emigránsok között, mind a szlovák elitcsoportok és a hatalmi központok reprezentánsai között pozitív (egyetértő, baráti) és negatív (kizáró, gyanúsítgató, versengő, sőt ellenséges) viszonyulások egyaránt előfordultak, s mint ilyenek az évek folyamán hol az előtérbe, hol pedig a háttérbe, többségükben aztán végkifejletként történeti süllyesztőbe kerültek.

Általában abban sem volt egység, hogy "milyen mértékig" oldandó meg a szlovákság felszabadítása: az autonómia, a részleges függetlenség és az önálló államiság legkülönbözőbb változatai szerepeltek elképzeléseikben. A megoldási változatok a nemzetközi politika, nem utolsósorban a hadiszereplés forgandóságából sarjadtak, de nem egy esetben a szlovák nemzet történeti szimpátiái is színezték őket.

Szerzőnk ezekről az ellentmondásos, sokszor kusza rendezési törekvésekről, illetve szlovák és nem szlovák szereplőiről fest tüzetes tablót a különféle politikai mozgalmak szerinti csoportosításban. Így mutatja be a szlovák függetlenség cári orosz-, lengyel-, magyar-, cseh- és német-osztrákpárti koncepciójának "pályafutását".

Krajčovič megjegyzi, hogy a közös Csehszlovákiában nem volt ildomos kutatni, értékelni és "közhírré tenni" más rendezési koncepciót, mint a végül realizálódott csehpártit. Ez az egyoldalúság azonban nem homályosíthatja el azt, hogy az adott nemzetközi helyzetben a csehpárti koncepció volt a legelőnyösebb mind a csehek, mind pedig a csehek "fait accompli"-kat produkáló magatartása miatt fanyalgásokra kényszerült szlovákok számára.

Összességében (a magyaroktól elszenvedett sérelmek mellett) a csehekkel való 75 évnyi együttélés sem maradt el komoly sérelmek, hátrányok nélkül, még ha a szlovák nemzet ezalatt soha nem látott fejlődésen ment is át, és befejezte nemzeti emancipálódását. Ezért cserében a nemzet egymilliós veszteséget szenvedett el: hatszáz ezer szlovák lett csehvé a Szudétákban, négyszáz ezer pedig emigrált.

Ezért volt logikus, hogy a kommunizmus bukása után a szlovákok is, akárcsak a horvátok és a szlovének, a nagyobb államalakulatokban való létezését elvetették, és a teljes önállóságot választották. Ezáltal "áttételek" nélkül kívánnak részt venni az európai integráció eszméjének megvalósításában.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Kiábrándító EU-viták Lengyelországban

Cichocki, Marek A.: Eurogęgacze i eurofoby. O rozczarowaniach europejskš debatš w Polsce. = Więz, 43. rok. 2000. 2. no. 63-70. p.

Azáltal, hogy a Lengyel Köztársaság belépett a NATO-ba, és az EU küszöbére érkezett, a nemzet évszázados vágyai látszanak beteljesülni, nevezetesen: úgy lenni Európa szerves része, hogy az országot nem fogja közre, nem fenyegeti lépten-nyomon két agresszív nagyhatalom: a Szovjetunió és Németország. A Szovjetunióból ui. meggyöngült és válságok sújtotta Oroszország lett, Németország pedig az EU-államok egyike, s mint ilyen alkalmazkodik az EU államközi kapcsolatokra vonatkozó normáihoz.

Most, a lengyel történelem e kitüntetetten fontos időszakában arra volna szükség, hogy ösztársadalmi méretű megegyezés érlelődjék ki a nemzet holnapjáról. Ez "sine qua non" előfeltétele annak, hogy a lengyelség valóban jól érezze magát, mondhatni: otthon legyen a "hazák Európájában".

Ehhez a következő kérdéseket kellene megvitatni, illetve velük kapcsolatban elérni a korábban hangsúlyosan kívánt közmegegyezést:

- a) a lengyel társadalom jellege és mibenléte napjainkban;
- b) miben áll a lengyel politikai közösség korszerűsége és milyen a hagyományokhoz való viszonya;
- c) milyen stratégiai céljai vannak/lehetnek Lengyelországnak az EU kereteiben;
- d) az ország a továbbiakban is a nemzeti állam erejében/életrevalóságában hisz-e, vagy egy átfogóbb - európai - struktúra létrehozásában kíván részesedni;
- e) milyen az ország viszonya a globalizálódáshoz;
- f) mit akarnak Közép-Kelet-Európában a lengyelek elérni;
- g) milyen legyen a lengyelség azonosságtudata Európában?

Sajnos efféle kérdések érdemi vitájára a lengyel elit nem készült fel: érdeklődése, akárcsak hajdan a századelőn, valahogyan irreális. Az egyes értelmiségi csoportok vádjai és viszontvadjai elhalnak az értetlenség közönyében.

Az országban egyfelől vannak europártiak, akiket felszínességük miatt bizvást eurogágogóknak lehet nevezni. Ők képtelenek bármiféle ellenérv meghallgatására, minthogy eleve tudni vélik: a szóban forgó ellenérvek megalapozatlanok és értelmetlenek.

Velük szemben állnak az eurofobok. Az ő felettébb határozott tónusuk igencsak túlhangsúlyozza a nemzeti érdekeket, mondván, hogy védeni kell őket.

Mindennek tetejében csapnivaló az EU-kérdésekkel kapcsolatos információellátás. Bizonyos dokumentumokat, ellentétben a brüsszeli szabad hozzáférési szokásokkal, Lengyelországban olyan bürokratikus vehemenciával őriznek, mintha bennük legalábbis a lengyel tárgyalók titkos fegyverei volnának leírva. A "civil szférában" ez is akadályozza, hogy a legfontosabb kérdéseket megvitassák. Nem véletlen, hogy egy közvéleménykutatás azzal végződött, hogy a megkérdezettek 42%-a nem bízik a lengyel tárgyalók brüsszeli sikerességében.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

A balti államok: Oroszország és a Nyugat között

Kurth, James: The Baltics: Between Russia and the West. = Current History, 1999. 10. no. 334-33 . p.

Oroszország északnyugati határán három kis országot találunk - Észtországot, Lettországot és Litvániát -, amelyeknek kultúrája nagyon különbözik Oroszországtól, és nagyon hasonlít a Nyugathoz. Oroszország felől nézve a balti országok természetes módon hozzá tartoznak, míg maguk az érintettek úgy érzik, hogy túl sokáig voltak Oroszország uralma alatt, és soha többé nem akarnak odatartozni. A cári Oroszország kétszáz éves és a Szovjetunió fél évszázados uralma sem tudta azonban feledtetni azokat az időket, amikor német, vagyis nyugati fennhatóság érvényesült a terület felett: a Baltikum megmaradt a nyugati világ részének.

Oroszország nyugaton természetes határának a Balti-tengert tekinti, tehát a balti országok területét is magáénak vallja. Nagy Péter cár volt az első orosz uralkodó, aki ennek megfelelően cselekedett, és kiterjesztette fennhatóságát a területre. Szentpétervár felépítésével és megerősítésével, amely így az ország nyugati kapuja lett, biztosította további két évszázadra az orosz cárok uralmát a Baltikum felett.

Péter cár másik célja országa modernizálása volt, ebben nagy szerepet szánt a balti térségnek, amely a nyugati kultúrkör része volt mindvégig. A németek ugyanis megtartották gazdasági vezető szerepüket a térségben, a földtulajdonosok és a városi polgárok nagy része német volt. Az orosz politika úgy találta jónak, hogy saját érdekében ezt a helyzetet változatlanul hagyja, sőt támogatja is, hiszen így iskolázott hivatalnokokat, adóbevételt és nyugati kapcsolatokat nyert Oroszország számára.

Az orosz politikai és a német gazdasági hatalom alatt a balti népek tagjai alattvalók, főleg parasztok voltak. A 19. században azonban a saját különálló nemzeti fejlődés útjára léptek - német mintát követve. Nemzeti mozgalmak nagy hangsúlyt fektettek a saját nyelv, irodalom, zene és művészet megőrzésére és fejlesztésére. Az oktatás, a közegészségügy és egyesületeik támogatása társadalmi fejlődésüket szolgálta. A több évtizedes nemzeti fejlődést pedig a három önálló állam, Észtország, Lettorság és Litvánia megteremtése tetőzte be az I. világháború végén.

Az önállóság azonban csak a következő világháborúig tarthatott. A Szovjetunió 1940-ben elfoglalta a három kis országot, s azok szovjet tagköztársaságok lettek. Sztálin abban egyetértett I. Péter cárral, hogy a Baltikum Oroszország természetes része. Azt a cári koncepciót azonban már figyelmen kívül hagyta, hogy ez a terület éppen fejlettségénél és elhelyezkedésénél fogva hidat képez Nyugat felé, amelyen keresztül ki lehet építeni a kapcsolatokat a másik világgal. Ellenkezőleg, bezárkózó politikájának megfelelően semmiféle kapcsolattartást nem engedett, a meglévőket pedig kegyetlen módszerekkel megszakította. A politikai rendőrség a lakosság 5%-át és az elit felét megölte, vagy Szibériába vitte. Mindenki ez történt az 1960-as évek végéig, aki a Nyugattal kapcsolatot keresett. Ezután változott a területtel kapcsolatos szovjet politika: a Baltikum ismét felvehette hídszerepét, s meg is maradt ebben a Szovjetunió fennállásáig.

1989 augusztusában, a Molotov-Ribbentrop-paktum 40. évfordulóján, (amelyben a németek átengedték őket a Szovjetunióknak), a három balti állam újra önállóvá lett. Most, immár önálló államként még mindig elmondhatják magukról ezek az országok, hogy sok tekintetben Oroszország nyugati kapujaként, a Nyugatra vezető hídként funkcionálnak. Ők nem örülnek ennek, de vannak tények, amelyeken nem tudnak változtatni. Egyrészt az orosz illegális gazdasági kapcsolatok nagy része rajtuk keresztül bonyolódik le. Másrészt nagy orosz kisebbség él e területen: Lettorság lakosságának 33%-a, Észtországnak 28%-a orosz. Harmadrészt pedig földrajzi fekvésüknek megfelelően katonai ütközőállamok Oroszország és a NATO között.

A legtöbb orosz a balti országok függetlenségét nem is tekinti másnak, mint Oroszország abnormális gyengeségéből adódó sajnálatos következménynek. Számukra az, hogy ezek az országok a Nyugat politikai és katonai szövetségesei legyenek, különösen, hogy a NATO tagjai, fenyegetés és sértés egyszerre. Oroszország számára tehát a balti államok katonai semlegessége volna kívánatos, éppúgy, ahogy ez Finnország esetében megvalósult.

A Baltikumban élők számára viszont ez a semlegesség félelmet kelt. Hiszen ők mindig is a Nyugathoz tartozónak tudták magukat még akkor is, amikor orosz fennhatóság alatt éltek, s megpróbálták a legteljesebb mértékben elkerülni gondolkodás módjuk átvételét. Ennek megfelelően a területen élő orosz kisebbséget idegen testnek tekintik, s úgy is kezelik. Már csak azért is ferde szemmel néznek rájuk, mert nem természetes úton, hanem a szovjet okkupáció révén kerültek ide. A két világháború között Észtországban a lakosság 8%-a, Lettországon 9%-a, Litvániában pedig 3%-a volt orosz nemzetiségű. A szovjet hatalom alatti nagyipari beruházások munkaerő-szükségletét azonban orosz munkások beáramlása elégítette ki, ezenkívül természetesen az itt állomásozó katonaság és a hivatalnoki réteg nagy része is orosz volt. Közülük pedig számosan vélték úgy, hogy a Baltikumban jó élni, így ottmaradtak. 1989-re az etnikai arányok a következőképpen változtak meg a térségben: Észtországban a lakosság 30%-a, Lettországon 34%-a, Litvániában pedig 9%-a volt orosz nemzetiségű. A függetlenség tíz éve alatt ez nem nagyon változott a diszkrimináció ellenére sem: az oroszok inkább élnek másodrendű polgárként az erős gazdaságú balti államokban, mint elsőrendűként Oroszországban, ahol a gazdasági helyzet nagyon rossz.

Pedig az orosz nemzetiségűek nagy részben a lepusztult városi munkásnegyedekben élnek, és általában nem is állampolgárai az új államoknak. Az állampolgárság ugyanis a nemzeti nyelv ismeretéhez van kötve, ezt pedig sokan nem tudják, vagy nem akarják megtanulni. A balti népek számára az orosz kisebbség a szovjet megszállás öröksége éppúgy, mint az elhagyott gyártelepek és katonai bázisok. A mindkét részről fennálló ellenséges érzelmek, az eltérő karakterek sok feszültséget okoznak a demokratikus fejlődésben.

A demokrácia ugyanis ténylegesen csak a balti népek tagjaira terjed ki, bár hivatalosan magában foglalja az orosz kisebbséget. A Nyugat tiltakozik ez ellen, hiszen az emberi jogok tiszteletben tartása és a multikulturalizmus fontos kelléke a demokráciának. Ennek megfelelően nyomást gyakorolnak a balti államokra, hogy nyissanak az orosz kisebbség felé. Az első eredmények 1998-ban mutatkoztak, ekkor könnyített Észtország és Lettország az állampolgárság megszerzésén: az 1991 után született orosz nemzetiségű gyerekek automatikusan megkapják azt.

Az 1999-es Szerbia elleni NATO-légicsapás újabb félelmet gerjesztett a Baltikum népeiben. Félnék ugyanis attól, hogy Oroszország ezt precedensnek fogja tekinteni, és feljogosítva érzi magát arra, hogy a térségre támadjon az ott élő oroszok jogainak védelme érdekében éppúgy, ahogy a NATO Szerbiát bombázta a koszovói albánok miatt.

Ezért remélik Észtország, Lettország és Litvánia lakói és vezetői, hogy a NATO-bővítés második körébe ők is be fognak kerülni. Oroszország viszont ezt nagyon nem szeretné. Még nem teljesen világos, hogy mi a NATO stratégiája ebben a kérdésben. Talán egy új, különleges balti rendezés lesz a megoldás, amelyben a Baltikum a Nyugat előőrsé lesz Oroszország felé: a balti gazdasági, kulturális és politikai függetlenség előtérbe állítása mellett tekintetbe veszik Oroszország biztonsági érdekeit is.

Az elmúlt 800 évben a balti népek karaktere sajátos, Kelet és Nyugat közötti helyzetükben alakult ki. Ez nagyfokú kreativitást követelt tőlük a fennmaradás érdekében, de súlyos tragédiákat is okozott. A földrajzi helyzet nem fog megváltozni. A Nyugatnak érdeke, hogy támogassa legkeletibb részének önállóságát és biztonságát, de csak úgy, ha az nem veszélyezteti Oroszországgal fennálló jó viszonyát. Ezt a térségben élőknek is tudomásul kell venniük, alkalmazkodniuk kell, ahogy mindig is tették.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

A török-görög hatalmi egyensúly mint a Balkán stabilitásának és békéjének kulcsa

Turan, Ilter - Barlas, Dilek: Turkish-Greek balance: A key to peace and cooperation in the Balkans. = East European Quarterly 33. vol. 1999. 4. no. 469-488 p.

Az elmúlt évtizedekben a török-görög kapcsolatokat nagy feszültség jellemezte. Annak ellenére, hogy mindkét ország a NATO tagja, és az első világháború végétől az 1950-es évek közepéig békés, sőt barátságos volt köztük a viszony, a ciprusi események elidegenítették őket egymástól. Pedig éppen mostanában lenne szükség egyetértésükre a Balkán instabilitása miatt, együtt kellene dolgozniuk saját érdekükben azon, hogy csökkentsék a Délkelet-Európában munkálkodó feszültségeket. Kívánatos lenne, hogy NATO-tagállamokként együttműködésüket és közreműködési szándékukat hangsúlyozzák a régió biztonságának és békéjének előmozdításában.

Törökországban a történelmi tudat fontos eleme, hogy az ország mint regionális hatalom felelős a Balkán békéjéért. Hiszen az egész terület hosszú évtizedekig a Török Birodalomhoz tartozott, s a törökök csak a 19. század folyamán hátráltak ki fokozatosan a térségből, majd az első világháború után alakult ki a modern Törökország. Azok a vezetők, akik megteremtették az országot, maguk is nagyrészt a Balkánon születtek, Kemal pasát is beleértve. Teljesen tisztában voltak a Balkán etnikai sokszínűségével, az ebből eredő problémákkal. Azt is tudták, hogy az európai hatalmak saját érdekeiket előtérbe helyezve hajlamosak nacionalista mozgalmak támogatásával nem enyhíteni, hanem szítani a feszültségeket. Álláspontjuk szerint a kivívott stabilitást nem szabad kockára tenni: Törökország biztonsági érdeke a határok változtathatatlansága mellett szól. Tudták ugyanis azt, hogy a Balkán etnikailag kevert népessége miatt soha nem lehet olyan területmegosztást megteremteni, amely mindenkinek megfelelő lenne, a fennálló elrendezés megváltoztatása pedig óhatatlanul polgárháborúhoz vezetne. A Törökország és Görögország közti kényes egyensúly megtartására pedig különösen ügyeltek.

A két ország azért is nagy figyelmet fordított a stabilitásra, hogy ne legyen okuk a nagyhatalmaknak beavatkozni a Balkán ügyeibe. Ezt azonban csak a második világháborúig tudták megvalósítani, a világ két részre szakadása erre a területre is hatást gyakorolt. A régió békéje és biztonsága ezután a keleti és a nyugati blokk közötti viszonytól függött. Görögország és Törökország a NATO tagja lett 1952-ben, Jugoszláviának pedig a Szovjetunió megengedte, hogy a szocializmus sajátos ösvényén járjon. 1954-re nagyjából stabilizálódott a térség, az egyensúlyt a Törökország és Görögország közt támadt feszültség bontotta meg.

A két ország annak ellenére képes volt korábban együttműködni, hogy tulajdonképpen egyik sem volt elégedett a békeszerződésben létrehozott határokkal. Vezetők azonban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindannyiuk érdeke a konstruktív együttműködést kívánja, egymást ellenfeleknek tekintő magatartás helyett inkább partnerként kezelték a másikat.

A második világháború során Görögország német megszállás alá került. A németek kivonulásakor az ország megkapta a korábban Olaszországhoz tartozó Dodekániszosz-szigetek fennhatóságát. A szigetek közel vannak Törökországhoz, és jelentékeny török kisebbség él rajtuk. Tekintettel arra, hogy a szigetlakók nagy része mégiscsak görög volt, Törökország nem emelt kifogást. Azt remélték, hogy a két ország között fennálló baráti viszony jóvoltából a vitás kérdéseket tárgyalásos úton lehet majd rendezni.

Ciprus problémája azonban feszültséget teremtett a két ország között. Az alapvető probléma az volt, hogy a szigeten szerveződött gerillahadsereg terrorista akciókkal akarta rákényszeríteni az angolokat, hogy hagyják el a területet. Ez ugyan már a '30-as évektől folyamatos volt, de miután Nagy-Britannia térségbeli biztonságához elengedhetetlenül hozzátartozott a sziget birtoklása, nem mentek el. A második világháború után azonban az Egyesült Államok vált a terület biztonságát szavatoló erővé, ez pedig felvetette Nagy-Britannia esetleges térségből való kivonulásának lehetőségét.

A szigeten élő török lakosság nem örült ennek. Úgy érezték, hogy a brit közigazgatás egyenlően bánt a két néppel, és nem akartak a nemkívánt kisebbség szerepében élni a területen. Félték ugyanis attól, hogy az angolok kivonulása esetén bekövetkezik Ciprus egyesítése Görögországgal, akkor pedig ők háttérbe szorulnak. Ezért teljes erővel támogatták az angolok maradását, ezzel viszont a görög gerillahadsereg céltábláivá váltak. A két anyaország sem maradhatott távol a problémától, szerepvállalásuk azonban megrontotta korábbi jó viszonyukat.

Ciprus 1960-ban függetlenné vált, és szerződés garantálta a szigeten élő törökök jogait, ezt azonban a gyakorlatban nem tartották be. Folytatódtak a török kisebbség elleni támadások, ami Törökországot arra készítette, hogy éljen a szerződésben biztosított intervenció jogával: 1963-ban és 1964-ben török gépek hatoltak be Ciprus légtérébe.

1974-ben Cipruson bekövetkezett görög puccs után Törökország attól való félelmében, hogy ez nem más, mint a Görögországgal való egyesülés előkészítése, csapatokat küldött a szigetre. A terület északi részét tehát török csapatok ellenőrizték, és ellenőrzik ma is. Cipruson gyorsan bekövetkezett a lakosságcsere: a görög népesség sietett elhagyni a törökök által elfoglalt területet, helyükre viszont betelepültek a másik népcsoport tagjai.

A helyzet két évtizede változatlan. Mindkét ország és mindkét nép ragaszkodik az elfoglalt pozíciójához, és abban bíznak, hogy egy idő után majd a másik enged. A térség megszenvedi ezt a görög-török szembenállást. Noha mindkét ország NATO-tag, nem lehet katonáikat azonos parancsnokság alá helyezni. Ugyanazokban a hadmozdulatokban nem vesznek részt egy időben, ez pedig megosztottságot szül a szövetségen belül. A Ciprussal kapcsolatos probléma sok más konfliktushelyzetet is gerjesztett. Kiváltotta például a török tengerparttal szemben

lévő görög szigetek remilitarizálását, amit persze Törökország fenyegetésként értékelte. Vita támadt az Égei-tengeren felségvizek kérdésénél, majd ugyanez zajlott le a kontinentális talapzattal és a légtérrel kapcsolatban.

A török-görög kapcsolatokat még a hidegháború végén is feszültség jellemezte. A Szovjetunió összeomlása és a kétpólusú világrend vége azonban a Balkánon is új helyzetet teremtett. A Varsói Szerződés felbomlása után a NATO is megújulásra törekedett, feladatot keresett magának. Meg is találta a keleti Mediterráneum és a Közel-Kelet biztonságának megőrzésében. Ebben pedig nagy szerep jut a két helyi NATO-tagnak, Törökországnak és Görögországnak, érdeke tehát a két ország kibékítése. Ráadásul a másik nagy nemzetközi szervezet, az Európai Unió is ezt szorgalmazza. Törökország szeretne uniós tag lenni, de miután Görögország már tag, a tárgyalások elkezdése csak görög beleegyezés esetén lehetséges.

A Balkánon nagy szükség lenne a két ország együttes fellépésére, a köztük lévő feszültség csak növeli a térség megosztottságát. A félsziget országai ugyanis aszerint is elkülönülnek egymástól, hogy Törökország vagy Görögország a szövetségesük. Törökország mellett áll Albánia és Macedónia, Görögország mellett pedig Szerbia és külső hatalomként Oroszország. Albánia és Törökország kapcsolatai a történelmi összetartozás mellett azért erősek, mert elég nagy albán eredetű népcsoport él Törökországban, akik kötődnek az anyaországhoz. Albániát ebbe a táborba az is belevitte, hogy Görögországgal nem túlságosan jó a viszonya az országban élő jelentős görög és a Görögországban élő jelentős albán kisebbség miatt, amit még régi területi igények is fűszereznek. Macedónia a történelmi kapcsolatok mellett szintén azért áll Törökország mellé, mert sok problémája van Görögországgal, elsősorban neve miatt, amit a görögök kifogásolnak.

Görögország kapcsolata Szerbiával elsősorban az ortodoxia miatt erősödött. Oroszország is emiatt támogatja az országot, de azért is, mert Törökországgal a Kaukázus feletti befolyás erősödése miatt sem szimpatizál. Mostanában talán remélhető, hogy legalább a Balkánon gyengül a szembenállás a két ország között. A boszniai békefenntartók soraiban megtaláljuk a török és a görög csapatokat is. Nemzetközi "buzdításra" Görögország elhatározta, hogy rendezi kapcsolatát Macedóniával, amennyiben az ország nevéhez hozzáteszi a "korábban jugoszláv tagköztársaság"-előtagot. Talán ez a két országot közelebb hozza majd egymáshoz, hogy együtt dolgozva elősegítsék a Balkán békéjét és biztonságát.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

A jugoszláv kormány tiltakozó memoranduma

Memorandum of the Government of the FR of Yugoslavia on the Implementation of UN Security Council Resolution 1244 (1999). = Yugoslav Survey, 1999. 3. no.109-130. p.

I. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (JSZK) szuverenitásának és területi integritásának megerősítése

Az 1999. november 4-én tartott jugoszláv kormányülésen elhatározták, hogy memorandumot intéznek Kofi Annan ENSZ-főtitkárhoz az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244-es határozatának (1999) betartása ügyében. A dokumentum ezen első fejezetében a jugoszláv kormány világosan kinyilvánítja azon véleményét, hogy az említett dokumentum, (melyet egyébként Ahtisaari-Csernomirgyin-dokumentumnak is szoktak nevezni), világosan megerősíti és biztosítja a JSZK szuverenitását és területi integritását Koszovó-Metohija tartományban, beleértve a szuverenitás gyakorlásának pénz- és adóügyi vonatkozásait, a polgári, büntető és közigazgatási eljárás ellenőrzésének és lebonyolításának jogát, valamint azt, hogy a JSZK szuverenitásának értelmében Koszovó-Metohija is a dínár-övezetbe és a JSZK egységes piacához tartozik.

A kormány utal arra, hogy a Biztonsági Tanács az 1244-es határozatban foglaltak végrehajtásáért felelősséget vállalt.

II. A JSZK szuverenitásának és területi integritásának szisztematikus megsértése

- A KFOR nem akadályozza meg a tartomány nem albán (szerb, "muszlim", roma, török stb.) lakossága elleni atrocitásokat, ugyanakkor Bernard Kouchner olyan jogokat vindikál magának, melyek szinte Koszovó-Metohija "kormányzójává" teszik - abszolút autoritással. Ez nyilvánvalóan sérti az 1244-es határozatot és a JSZK-nak a tartomány feletti szuverenitását.

A jugoszláv kormány memoranduma ezután részletesen és tételesen felsorolja azokat a helyi - polgári közigazgatási - intézkedéseket, amelyek sértik a jugoszláv szuverenitást:

A helyi közbiztonság a memorandum szerint botrányos: "virágzik" a terrorizmus, a szervezett bűnözés, a "fehér rabszolgák" csempészése, a drogkereskedelem, az illegális fegyverkereskedelem és mindennapos az erőszak. A tartomány nem albán lakosságának is joga van az emberi jogok - így elsősorban az emberi élet - védelméhez.

- A jugoszláv kormány követeli az albán és macedón határ lezárását, mert - állítólag - több mint 200 ezer albán, "főként bűnözők és terroristák" tartózkodnak illegálisan jugoszláv területen. Az is a szuverenitás sérelmét jelenti, hogy a hatóságok nem érvényesíthetnek vízumkényszert, valamint hogy a KFOR-erők vezetői a jugoszláv kormány hozzájárulása nélkül hívnak meg hivatalos látogatásra külföldi vezetőket jugoszláv területre - ez a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961-es bécsi szerződés nyilvánvaló megsértése.

III. A Biztonsági Tanács 1244-es határozatának, valamint a katonai-technikai egyezménynek szisztematikus megsértése

A jugoszláv kormány követeli a KFOR-tól, hogy minden "nem-albán" biztonságosan visszatérhessen Koszovóba. A KFOR-t továbbá azért is felelősség terheli, mert az UCK lefegyverzése nem zajlik következetesen.

IV. A kettős mérce politikája és kész helyzet teremtése

- A munkaadók Koszovó-Metohija területén az alkalmazottakat 9 : 1 arányban veszik fel, ez a semmivel nem igazolható eljárás nyilvánvalóan az albánoknak kedvez. Abban is a KFOR által alkalmazott kettős normarendszer érhető tetten, hogy a szerbek házait védő torlaszokat erőszakkal eltávolították, viszont Orehovác 3 hónapos blokádot volt kénytelen elviselni.

V. A JSZK egységes alkotmányos és törvényes rendjének lerombolása

- Gazdaságilag Koszovót gyakorlatilag elszakították Szerbiától, emellett tudatosan mellőzik a dínárt, pedig az a törvényes fizetőeszköz. A szerbeket Koszovó-Metohija területén megfosztották az informálódás szabadságától, számukra nem létezik "szabad média".

Következmények:

- A KFOR bevonulása óta 447 szerb és egyéb "nem albán" személy lett gyilkosság áldozata,

- több mint 330 ezer embert elűztek a tartományból,

- A jugoszláv kormány kéri az ENSZ főtitkárát, hogy tegye lehetővé a Biztonsági Tanács delegációja számára, hogy szabadon és a helyszínen ismerkedhessen meg a Koszovó-Metohija-i helyzettel.

A memorandum egy olyan áttekintő listával zárul, mely az 1999. június 12.- október 30. között történt "terrorista-támadásokról" és egyéb erőszakos cselekményekről számol be.

Fordította: **Horváth András**

Lengyel idegenrendészet a fehérorosz állampolgárok kezelésében

Belka, Anna - Chrzstek, Karolina: Portrety białoruskich uchodźców politycznych. = Więź, 43. rok. 2000. 2. no. 127-136. p.

A legtöbb belorusz állampolgár vízummal tartózkodik Lengyelországban. A vízumok között vannak tartózkodásra jogosítók és olyanok, amelyek munkavállalást is lehetővé tesznek. 12 hónapos tartózkodásra jogosító vízumot 1994 és 1999 között 8105 fehérorosz kapott. Ugyanebben az időszakban 1747 fehérorosznak adtak ki munkavállalói vízumot.

Ezen felül kb. kétezren ún. időleges vagy tartós tartózkodási kártyával rendelkeznek. Ezeknek azok juthatnak a birtokába, akiknek állandó keresetük és megfelelő lakhelyük van. Ebből következik, hogy ez a csoport a lengyel-fehérorosz vegyes házasságot kötöttek nem lengyel állampolgáraiból, egyetemi-főiskolai hallgatókból, külkereskedőkből stb. áll.

A rokoni látogatók száma 1996 óta összesen ezer főt tett ki. Hogy közülük hányan végeztek illegálisan munkát, nem tudni. Minden bizonnyal: nem kevesen.

Alig került - 1994-ben - Lukaenko hatalomra, máris megérkezett a lengyel hatóságokhoz az első kérelem a politikai menedékjog odaítélése iránt. E kérelmek száma 1994 és 1999 között összesen 116-ra növekedett. Ezekből az ügyekből mindössze tíz nyert pozitív elintézés. A hatóságok még a kedvező esetek meghatározó többségében is késték a döntések meghozatalával (az ügyintézési határidő három hónap). Elképzelhető, hogy mennyit késett az adminisztráció, ha negatív döntést hozott. (A hivatal munkájának meggyorsítása érdekében tüntetésre is sor került.)

Ennek ellenére az idegenrendészet főnöke, Maciej Kuczyński kijelentette: "A fehérorosznak jó esélyeik vannak a menekültstátus elnyerésére. Tekintettel az országukban fennálló helyzetre, megértéssel, de kellő éberséggel kezeljük őket. A fehéroroszoikat, akárcsak a hajdani Szovjetunió más lakosait, különösen gondos ellenőrzésnek vetjük alá. Ha a kérelmezőnek megadjuk a menekültstátust, ezt abban a meggyőződésben tesszük meg, hogy az illető nem kém, vagy olyan személy, aki ezt a státust egyáltalán nem érdemli meg. A kérelmezők 95%-a füllent, amikor a kihallgatásokkor politikai üldöztetésről panaszkodik, mert azt se tudja, hogy ki pártjának vezetője. E kérelmezők alapvető dolgokban tévednek. A hivatal mindenesetre összegyűjti az általa elérhető információkat mindenkiről. Azt azonban nem teheti meg, hogy a kérelmező anyaországának szerveitől kérjen tájékoztatást."

Végül: 1994 óta a lengyel hatóságok összesen 1016 személyt toloncoltak vissza Fehéroroszországba illegális tartózkodás, munkavégzés és bűncselekmény miatt.

A referátumban csak megemlíjtük, hogy az eredeti írás szerzői tüzetes portrét festenek öt olyan neves fehéroroszról, akik Lengyelországban menekültstátust élveznek, s közben folytatják a harcot - mint ahogyan az egyikük megfogalmazza - nem is annyira az ország demokratikussá tételéért, hanem az ország függetlenségéért, az országért magáért, melyet Lukaenko elad az oroszoknak.

A szóban forgó személyek a következők:

Władimir Niekłajew folyóíratszerkesztő, a Fehérorosz Írószövetség elnöke,

Jan Chlebowicz, a Fehérorosz Nemzeti Front aktivistája,

Zianon Paniak, a Fehérorosz Nemzeti Front vezetője,

Alena Strałkowa és Siarhej Awsiannik "nemkívánatos könyvek" szerzőpárosa, az illegális *Epoka* főszerkesztője.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Politikai megosztottság egy demokratizálódó társadalomban: Kongó esete

Emizet, Kisangani N.: Political cleavages in a democratizing society. The case of Congo (formerly Zaire). = Comparative political studies. 32. vol. 1999. 2. no. April. 185-228. p.

Tanulmányozva az Afrikában uralkodó politikai megosztottságot, a korrupcióra és a társadalmi különbségekre helyezik a kutatók a hangsúlyt. Ezenkívül számos tudós vizsgálja még a feketegazdaságnak a konfliktusok intézményesülésében játszott szerepét. A jelen írás célja, hogy ezeket a kutatási eredményeket hasznosítva megvizsgálja a Kongóban érvényesülő politikai megosztottságot és a rejtett gazdaság szerepét.

A társadalom megosztottsága különböző demográfiai és gazdasági tényezők eredménye. Ilyen faktorok az életkor, a nem, az etnikum, a vallás, a foglalkozás, az oktatás helyzete, illetve összetétele, az osztály-, a jövedelemkülönbségek és a regionális különbségek. Ezeket a már korábban is létező eltéréseket ma már átítatja a politikai szféra, így politikai megosztottságot okoznak.

Kongóban megváltozott az etnikumok közti választóvonal élessége az utóbbi évtizedekben. A Mobutu elnöksége előtti időben élesek voltak a határvonalak, de 1965-től az 1980-as évek végéig tartó centralizált rendszer - adminisztratív reformok révén - megcélozta ezeknek az enyhítését.

1991 és 1996 között a politikai csoportok igényei az etnikai vonalak mentén növekedtek meg. A kisebbségi csoportok is jogokat követeltek maguknak, s ez lerombolta a fennálló politikai rendszert. A következő időszakban, Kabila elnöksége alatt újjáéledtek az etnikai konfliktusok.

Az etnikai csoportokon és az egész társadalmon belül is meghatározó jelentőségűek a patrónus-kliens-kapcsolatok. Az etnikumon belüli szolidaritás elszakíthatja ezeket, de meg is erősítheti őket. Az alsóbb és a felsőbb néposztályok közti mobilizáció is ezeken az összefonódásokon keresztül bonyolódik.

A politikai megosztottságot erősíti egész Afrika területén a város és a falu közti elkülönülés. A fővárosban élnek a magasabb társadalmi réteghez tartozók, a gazdasági és kulturális elit képviselői és a döntéshozók. Itt székelnek a fő kormányhivatalok is. Az afrikai kormányzatok gyakran a helyi városi érdekek előtérbe helyezésével dolgoznak, akár még az ország többi részének kárára is.

A vallási különbözőség sokáig volt a kulturális konfliktusok okozója, és az identitástudat meghatározója volt és maradt még a gyarmatosítás alatt is. A független afrikai országokban azonban néhány kivétellel (Uganda, Szudán, Nigéria) a vallás már nem megosztó szerepű. Kongóban az a konfliktus, amelyik Mobutu és a katolikus klérus között robbant ki, jelentős volt ugyan, de nem vezetett tömegmozgalomhoz vagy politikai polarizálódáshoz. A katolikus püspökök ugyanis azt kifogásolták, hogy az országban a vezetők eltűrik az intézményesült korrupciót, a bizonytalanság légkörét és az erkölcsi romlást.

A társadalmon belül az osztóvonalak nem különülnek el élesen egymástól, hanem a különböző csoportok között átfedések vannak, a köztük lévő kapcsolatok bonyolultak és komplexek. Ráadásul minderre rátelepül a politika, és a gazdasági érdekek. A jövedelmi különbségek - a társadalmi helyzettől függetlenül is - polarizálják a lakosságot, a gazdagok főleg azok közül kerülnek ki, akik a feketegazdaságból élnek.

Mégis állítható, hogy Kongóban az etnikai dimenzió a politikai megosztottság fő ütközővonalá. A regionális különbségek láthatóvá teszik a nemzeti öntudat megnyilvánulási formáit. A politikai és gazdasági változások ugyanakkor felerősítik az etnikumok közti feszültségeket, ezeket pedig a vezetők még szítják is, hogy a csoportok egymás elleni kijátszásával megtartsák saját pozíciójukat, elosszák maguk között a jövedelmező állami megbízatásokat. A patrónus-kliens-rendszer, amely egyelőre megmaradt a társadalom alapvető építőkövének, fokozatosan meggyengül, ez pedig tovább fokozza az etnikai széthúzást. A változásokkal új vezetők jönnek, ezeknek pedig még fel kell építeni saját klienshálózatukat. Ráadásul a döntéshozók egy részének nem érdeke, hogy létrejöjjön a politikai stabilitás, ők a feketegazdaságból szerzett jövedelmük növelése érdekében dolgoznak a rendszer megerősítése ellen.

Egy statisztikai elemzés is kimutatta, hogy a patrónusoknak, a vezető rétegnek kevésbé érdeke a változás. Ők arra használják erőforrásaikat, hogy hatalomban maradhassanak, ezzel viszont késleltetik a demokratizálódás folyamatát.

A sikeres intézményi változtatások nem nélkülözhetik az elit támogatását, hogy hatalmával élve bátorítsa a széles néprétegeket, hogy ők egyáltalán kifejezésre merjék juttatni igényeiket. A tömegek mozgósítása hosszadalmas folyamat, a legalacsonyabb szinten kell elkezdeni, befejezve a nemzeti szinttel. Időt kell hagyni arra a vezetőknek, hogy minden szinten kiépítsék a stabilitás intézményeit, és életet leheljenek a gazdaságba.

Kongóban a demokratizálódási folyamat természete megmagyarázza a szervezeti gyengeséget. A vezetők idegenkedése a rendszer teljes liberalizációjától azt eredményezi, hogy a különböző társadalmi csoportok elkülönülése szétrombolja az államot. Ezért a politikai pártoknak szükségük van arra, hogy erős civil társadalmat építsenek ki, amely megakadályozhatja a diktatori rendszer visszatérését. A demokratizálódás tehát nem egyszerű folyamat. Hogy visszafordulását megakadályozzák, a vezető rétegnek meg kell győznie a közvéleményt a változások szükségességéről, és biztosítani kell számukra a politikai életben való részvételt.

Az autonómia mint az etnikai konfliktusok rugalmas megoldásának módszere

Lapidoth, Ruth: *Autonomy - flexible solutions to ethnic conflicts*. US Institute of Peace Press, Washington, D. C., 1997.

Ruth Lapidoth műve olyan témával foglalkozik, mely napjainkban különösen aktuális, kiváltképpen Közép-Európában és a Balkánon. A bevezetőben a szerző rámutat arra a lényeges különbségre, amely az európai és az amerikai autonómia-felfogás között áll fenn. Míg az "öreg kontinensen" az ún. "csoportos", illetve "kollektíve élvezhető" jogok komoly szerepet kapnak, addig Amerikában ezekről alig esik szó, mindenki az egyénekhez kötődő "személyes jellegű" jogokról ("individual rights") beszél. Éppen ez az oka annak, hogy az amerikaiaknak láthatóan nehezebbre esik megérteni az európai problémákat. Lapidoth szerint az autonómiák általánosan megfogalmazható fő előnye a rugalmasság, az a tény, hogy különböző megoldási fokozatokat kínálnak, és az adott helyzet dönti el, hogy ezek közül melyiket célszerű kiválasztani. Ugyanakkor nem titkolja, hogy vannak "sikertelen" autonómiák is - a bevezetőben ezeket éppen úgy felsorolja, mint a "sikereseket".

A mű szerkezeti négy részből áll, úm.1. Az autonómia szerepe; 2. Az autonómia mibenléte; 3. Autonómia a gyakorlatban; 4. Következtetések.

A szerző szerint az autonómia nem más, mint az etnikai feszültségek csökkentésének eszköze, mely ugyanakkor az önrendelkezési jogon alapul. Csupán egy a baj: az önrendelkezési jog megadásával problémák vannak, mert noha az - mértékadó tényezők szerint - a nemzetközi jog alapvető kategóriája, jogilag nem pontosan meghatározott, ráadásul a "népek önrendelkezési joga" fogalom is pontatlan, mert benne a "nép" fogalom is bizonytalan. Az önrendelkezési joggal az a baj, hogy - mint arra napjainkban már több tanulmány rámutatott - inkább csak politikai és nem jogi értelemben él.

Az autonómia-koncepció elemzése napjaink elméleti szakirodalmában

A fogalom lényegének elemzésekor világosan különbséget kell tennünk politikai és adminisztratív autonómiák között. Míg a politikai autonómia általában mindazt felöleli, amit az idea a közvélekedés szerint takar, addig az adminisztratív jellegű autonómia leszűkül a közigazgatási szférára. A szerző szerint kiemelkedő jelentőségűek az "északi" autonómiák, úm. az Aland-szigetek, Grönland és a Feröer-szigetek.

(Szubjektív megjegyzésként azért ehhez hozzá lehet tenni, hogy úgy tűnik, az "autonómia" fogalom kezd egyfajta "varázsszóvá" válni, amellyel egy csapásra minden problémát eredményesen megoldani vélnek azok, akik szinte "imamalomhoz hasonlóan" állandóan emlegetik.)

Ami napjainkban számunkra rendkívüli fontossággal bír, az a területi és a személyi autonómia párhuzamos vizsgálata. A személyi autonómiával szemben általában lényegesen kisebb a "többségi nemzet" ellenállása, mint a területi autonómiával szemben. A személyi autonómiát meg szokták adni etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi kisebbségeknek egyaránt. (Ilyet élvezhetett például az Oszmán-török Birodalom nem muszlim népessége.) A személyi autonómiában részt vehet bárki, aki az adott közösség tagja kíván lenni. A közösség létrehozhat ugyan bizonyos intézményeket, de kizárólag az adott állam törvényei által megszabott kereteken belül.

Karl Renner - aki egy időben Ausztria államfője is volt - tudományos tevékenysége során részletesen is foglalkozott a személyi autonómia kérdéskörével. Külön kiemelte az oktatás, a művészetek és az irodalom fontosságát, mert, úgy mond, ezeken a területeken célszerű, ha az adott nemzeti kisebbségek önálló szervezeteket is létrehozhatnak. Tevékenységük során nem szükséges, hogy minden területen folyamatosan kommunikáljanak az állammal, ugyanakkor szerinte is alapvető fontosságú, hogy a külügyek és a biztonságpolitika kizárólagosan állami kézben maradjon.

Ruth Lapidoth véleménye a prioritásról: "A személyi autonómia nagy előnye a területivel szemben, hogy kizárólag a egyéni választástól függ, míg a területi autonómia azokra is vonatkozik, akik ki szeretnének maradni belőle. Megjegyzendő, hogy a legutóbbi időig a személyi és területi autonómiát kizárólag két külön változatként kezelték, pedig ez kombinálható is úgy, hogy "ott, ahol az illető kisebbség többséget alkot, a területi autonómia az igazi megoldás, ahol nem, ott a személyi." (Ezt a megoldást alkalmazzák például a skandináv országok a lapp kisebbséggel kapcsolatban.)

Az autonómiák gyakorlati érvényesüléséről a mű igen részletes felsorolást tartalmaz, megkülönbözteti a nagy birodalmak autonómiáit, a domíniumokat, valamint az első- és a második világháború után létrejött autonómiákat. Külön kiemelendő példának tartja Dél-Tirolt, melynek helyzetét az 1946. szeptember 5-i Gruber-de Gasperi-egyezmény rendezte. Dél-Tirolban a német kisebbség számára biztosítva van az anyanyelvi elemi és középfokú oktatás. A nyelvhasználatban más területen is egyenlőség van a kisebbségi nyelv és az olasz államnyelv között. Kétnyelvűek a hivatalos dokumentumok és a helységnevek is. Az egyezmény alapján mód nyílt arra, hogy visszaneveztesék a korábban olaszosított családneveket. Az álláshoz jutásban teljes egyenlőség érvényesül. A német többségű területen autonóm törvényhozás van, és regionális végrehajtó hatalom irányít.

Az angolszász tudományos szokásoknak megfelelően Ruth Lapidoth műve végén összegzi is a tanulságként levonható legfontosabb következtetéseket. Mindenekelőtt ismételtelen megállapítja, hogy a legnagyobb probléma az önrendelkezési joggal, illetve a "népek önrendelkezési jogának" meghatározásával van. Az önrendelkezési jog szakmailag nem, csupán politikailag kielégítően definiált, míg a "nép" fogalommal az a baj, hogy több nemzeti

kisebbség és bennszülött csoport is igényt tart arra, hogy "népnek" tekinthesse magát. Az ilyen tágan értelmezhető kifejezés alapján azonban csaknem lehetetlen meghatározni, hogy kinek legyen önrendelkezési joga, és kinek nem.

Az, hogy egy adott többnemzetiségű országban a területi, a személyi vagy a "kevert" autonómia alkalmazása célszerű, mindig a konkrét helyi viszonyok döntenek el. Noha a külügyek szinte mindenütt a központi hatóságok jogkörébe tartoznak, mégis indokolt, ha gazdasági és kulturális téren az autonómiák is szabadon ápolhatják külkapcsolataikat. A környezetvédelmi és telekommunikációs ügyekben mindenképpen javasolt az együttműködés az adott állam központi kormányzatszerveivel. A szociális ügyeket általában az autonómiára hárítja a központi hatalom, de esetenként indokolt, ha az autonómia megpróbál - legalább részben - ebből a szerepből kilépni.

Ami a törvényhozást illeti, az szinte kizárólag az adott állam központi parlamentjének van fenntartva. (Bár Grönland maga határozhatott saját büntető-törvénykönyvéről.) A lényeg azonban a törvényhozás tekintetében is az, hogy a kisebbségekkel szemben semmiféle hátrányos megkülönböztetés ne legyen.

A pénzügyek általában központi kezelést igényelnek, de adóügyekben az autonómiák is szerepet kapnak. Ebben az esetben feltétlenül szükséges a központi és a helyi szervek közötti folyamatos egyeztetés.

A szuverenitás szinte minden esetben teljes egészében a központi kormánysszervekre ruházott, ugyanez érvényesül az állampolgárság tekintetében is, bár az útlevelemben az adott kisebbség nevét néhol fel szokták tüntetni. Ritka az önálló útlevelel-kiadási jog - például a palesztinok rendelkeznek ilyennel.

Ruth Lapidoth törekvése, hogy átfogó képet adjon az autonómiák múltjáról, jelenéről, fajtáiról jövőjéről mindenképpen tiszteletre méltó. Különösen figyelmet érdemlő, hogy tudományos igényű elemzésével "tanácsot" is kíván adni célirányos gyakorlati alkalmazásukra.

Horváth András

[Vissza](#)

A kárpát-medencei magyarok önrendelkezési tervei

Ríz Ádám: Az 1990 óta született autonómia-koncepciók összehasonlítása. = Korunk, 3. folyam, 11. évf. 2000. 2. sz. 79-87. p.

A kárpát-medencei magyarok autonómia-elképzelései minden közösség esetében az identitásválasztás szabadságából mint egyéni jogból indulnak ki. Erre az alapra épül a kollektív, esetenként a nemzetközi jog által garantált, kizárólag csoportosan gyakorolható egyéni jogok rendszere.

A nemzeti kisebbség fogalmának meghatározására az erdélyi és felvidéki tervezetek vállalkoztak; a Vajdaságban és Kárpátalján az összeállítók eltekintettek a definiálástól. A legrészletesebb meghatározás az erdélyi Szilágyi N. Sándor munkája: ő az önazonosság belső és külső (elismerés) tényezői mellett a kritériumok közé sorolja az illetékeség időtartamát (legalább száz év) és a számosságot (legalább ezer fő) is. A szintén erdélyi Csapó József szenátor meghatározásában a magyar nemzeti közösség mint autonóm politikai alany jelenik meg. A legátfogóbb meghatározás Szlovákiában született, és az Együttélés 1994-ben készített alkotmánytörvény-javaslatában öltött testet. "A Szlovák Köztársaságban élő nemzeti és etnikai közösségek... a Szlovák Köztársaság területén számbeli kisebbségben élő azon állampolgárok *szervezett* közösségei, amelyek nemzeti és történelmi hagyományaik, nyelvük, kultúrájuk ... alapján különböznek a szlovák nemzettől"(kiem. Ch. Gy.).

A közösségi jog szempontjából az alanyiség deklarációja biztosítja a kollektív jog létét. A politikai tényezőként való elismertség a belső önrendelkezés révén valósulhat meg.

A kisebbségi jogalkotás első megjelenését a két világháború közötti észt alkotmányban találjuk, amely a személyi elvű autonómián építi a kisebbségi intézményrendszert. Ez (természetesen) a lakóterületekhez nem kötött országos kisebbségi önkormányzatot jelent. A magyar koncepciók abból a szempontból egységesek, hogy közösségek körében általános és titkos választás útján kell önkormányzatokat létrehozni, abban azonban jelentős különbségek mutatkoznak, hogy ki választhatja meg az önkormányzati képviselőket.

Léteznek olyan tervezetek, amelyek elengedhetetlennek tartják a *regisztrációt* mint az önmeghatározás egyetlen egzakt módját. Egyértelmű regisztrációt s igényt tartalmaz a kárpátaljai magyar autonómiai modell *kettős nemzetiségi katasztere* (külön a felnőttek, külön a kiskorúak számára). A VMDK viszont csak a szabad akaratból hozott nyilatkozatot követő nyilvántartásba vételről beszél.

A szlovákiai koncepcióban nem szerepel a regisztráció igénye, viszont a romániai magyar közösség tervezete olyan kataszterről szól, amely a magyar identitású romániai választópolgárok önkéntes bejegyzése alapján jön létre. Akik jogosultságot szereznek a kataszterbe való bekerülésre, ún. *szavazókártyát* kapnak. Léteznek azonban ellenzői is a nemzeti kataszter létrehozásának. Így Gulácsi Géza, a KMKSZ egyik vezetője szerint "... a kulturális autonómia szervei ... köztes területként működnek, megválasztásuk alapját ... az általános választójognak kell képeznie, és *semiféle nemzetiségi cenzus nem alkalmazható*". (Kiem. Ch. Gy.)

Az országos önkormányzati testületek jogi keretei éppúgy hasonlítanak egymásra, mint a magyarországi kisebbségi törvényre. Legfontosabb szervük a képviselő-testület, amely tagjai közül végrehajtó testületet választ. A feladatok minden közösség esetében négy ügycsoportba sorolhatók: 1. A magyar nyelvű oktatás irányítása. 2. A magyar nyelv hivatalos használatának szabályozása. 3. A magyar nyelvű tájékoztatás biztosítása. 4. A magyar kultúra védelme, fejlesztése.

Az egyes tervezetekben egymástól igen eltérő olyan nemzetiségi arányértékek szerepelnek, amelyek a hivatalos nyelvhasználatot garantálják. (Romániában Szócs Géza tervezete 15%-ot, megyei szinten 3%-ot ír elő; az RMDSZ anyaga 10%-ot tartalmaz, Szlovákiában a 20% feletti arány teljes, 5% felett részleges kétnyelvűséget határoz meg; az Együttélés és a Magyar Koalíció 10-10%-ot ír elő; a VMDK és a VMSZ 5-5%-ot regisztrál úgy, hogy az utóbbi esetben legalább 500 főt érintsen a törvény az adott településen, a KMKSZ három fokozatot jelöl meg: 7% felett kötelező kétnyelvűséget, 4-7% között a kisebbség nyelve ún. kiegészítő nyelv, 1-4% között pedig ún. védett nyelv.

A regionális autonómiával rendelkező területek csak úgy jöhetnek létre, ha bővítik az önkormányzatok hatókörét, a magyar többségű településeken pedig megadják a különjogokat számukra. A földrajzilag egymáshoz közeli, hasonló státusú települések szabad társulásával jön létre az *autonóm terület*. Ebbe a kategóriába tartozhat a magyar kisebbségek szempontjából a Székelyföld, a Felvidéken szinte a teljes határ menti sáv, a Vajdaságban Észak-Bácska és a Tisza menti települések, Kárpátalján a beregszászi járás.

Az egybefüggő autonóm terület és a szórvány vidék között átmenetet képeznek azok a szórványban elhelyezkedő, de magyar többségű települések, amelyek földrajzi adottságaik miatt nem tudnak csatlakozni önálló magyar területi egységhez. Ezek az ún. *sajátos jogállású vagy különleges státusú* települések.

Azokon a településeken, ahol a magyarság csupán szórványként van jelen, ott a települési képviselet keretében, ún. *szószóló* látja el a magyar kisebbség érdekképviseletét.

Minden típusra jellemző, hogy a magyar autonómia döntései, határozatai felett az állam csak törvényességi és pénzügyi-gazdálkodási felügyeletet gyakorol.

Alkotmányosság Kelet-Közép-Európában?

Szlovákia Mečiar miniszterelnöksége alatt

Boulanger, Christian: Constitutionalism in East-Central-Europe? The case of Slovakia under Meciar. = East European Quarterly. 33. vol. 1999. no. 1. 21-50.p.

A következő anekdota jelent meg egy Kelet-Európával foglalkozó lapban: *Egy éhes turista betér Moszkvában egy étterembe. Leül, majd megnézve az étlapot rendel egy sertéssültet. A pincér erre azt válaszolja, hogy sajnos nincs. Akkor fasírozottat kér. "Abból sincs pillanatnyilag" - feleli a pincér. "És máj?" "Az sincs". Végül megkérdezi a turista: "Akkor most az étlapot olvasom vagy az alkotmányukat?"*

Ez az anekdota híven tükrözi az ún. leninista alkotmányok politikai realitását a szovjet blokk országokban. Ahogy Arató András leírja, a kommunista országokban egyszerre létezett egy íratlan alkotmány, amely a párt vezető szerepét foglalta magában, illetve egy írott, bár használaton kívüli, hivatalos, "demokratikus" alkotmány, amelyre határon belül és kívül hivatkozni lehetett.

Az 1989/90-es rendszerváltás során a kelet-közép-európai országok vagy új alkotmányt fektettek le, vagy a meglévőt alakították át valóban demokratikussá. Elvileg ugyanazt az utat járták be demokratizálódási folyamatukban, az elért eredmények azonban különböztek egymástól. Lengyelország, Csehország és Magyarország sikeresen végigvitték politikai rendszerük demokratikus átalakítását. Mások, mint például Szlovákia, Bulgária vagy Románia eltérnek az alkotmányos demokráciától. Ezekben az országokban a demokratikusan választott vezetők főleg a kisebbségek jogait negligálják, ellentétben az alkotmányban lefektetett alapelvekkel.

A tanulmány arra keresi a választ, vajon miért történt ez így, miért sikerült az egyik országnak az, ami nem sikerült a másoknak. Bemutatja a Szlovákiában Vladimír Mečiar miniszterelnöksége alatt történt alkotmányértéteket, majd megpróbál a történelem és a jogelmélet oldaláról közelítve okokat keresni ezekre.

A szerző jogelméleti megközelítése a következő. Két alapelvől indulhatunk ki a különböző elméletek ismertetésénél. Egyrészt bár az alkotmányozás folyamatának eredménye egy jogi szöveg, ennek alkalmazása emberek kezében van, tehát nem különíthető el a politikától. Másodszor pedig a legjobb alkotmányos rendszer nem határozható meg tudományosan, hiszen a törvényt a társadalom hozza létre, az pedig változik térben és időben. Ezért ha meg akarjuk érteni a modern alkotmányosságot, azt úgy kell felfogni, mint egy ideológiát. Ideológiák határozzák meg ugyanis a világról alkotott képünket éppúgy, ahogy vélekedésünk a politikusok tetteiről és az intézményrendszerrel is ezeken alapszik. Ideológiai nézőpont nélkül nem tudjuk értékelni az alkotmányosságot sem.

Ennek megfelelően az alkotmányosság fogalmán sokan sokfélét értenek. A társadalmak egy része az írott alkotmányt tekinti mérvadónak, de például Nagy-Britanniában vagy Izraelben nem létezik alaptörvény, mégis alkotmányos demokráciák. Másutt a hatalmi ágak szétválasztása minősíti a valódi alkotmányosság érvényesülését, vizsgálatok azonban kimutatták, hogy ez sem jelenti mindenütt ugyanazt. Vannak szakértők, akik az alkotmányosságot a politikai szabadság intézményi megtestesüléseként fogják fel. A "szabadság" fogalma azonban nagyon tág, különbözőképpen definiálható. A világ számos pontjáról hozható példa, hogyan eredményezett egy demokratikus választás korlátozott demokráciát azért, mert a megválasztott vezetők másként definiálták a szabadságot, mint a társadalom.

Összefoglalásul elmondható, hogy az *alkotmányosság* nem más, mint a *politikai tolerancia intézményesülése*. A gyakorlatban ez magában foglalja az alapvető emberi jogok érvényesülését, a hatalomgyakorlás alkotmányos korlátaikat, és azokat az eljárásokat, amelyek arra kényszerítik a kormányzatot, hogy nem hagyja ezeket figyelmen kívül.

Szlovákia alkotmánya nem különbözik más modern alkotmányok szövegétől. Éppúgy megtalálhatók benne az alapvető emberi, politikai, kisebbségi, gazdasági, társadalmi és kulturális jogok nagyon részletes listája, mint az igazságszolgáltatáshoz való jog, a hatalmi ágak szétválasztása, az Alkotmánybíróság létrehozása stb. Vannak benne problematikus részek, mint például az államfő és a miniszterelnök közti hatalommegosztás szabályozása. A legtöbb kritikát azonban a kisebbségek miatt kapta a szöveg. Bár garantálják jogukat kultúrájuk megőrzéséhez, anyanyelvű oktatásukhoz és részvételükhöz az őket érintő döntések meghozatalában, mégis létüket kérdőjelezi meg már a szlovák alkotmány preambuluma, amely így kezdődik: "Mi, a szlovák nemzet..."

Az alkotmány azonban holt betű marad akkor, ha a mindennapi életben nem veszik figyelembe. Vladimír Mečiar kormányzásának időszaka 1994 októberétől 1998 szeptemberéig erre jó példa. Parlamenti többségére támaszkodva ő vagy más kormánytagok számos esetben hagyták figyelmen kívül a törvényeket. Krajčí belügyminiszter például önhatalmúlag megváltoztatta az elnökválasztásról tartott népszavazás szavazócéduláját, amit később az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánított.

Egy másik példa Mečiar viszonyát világítja meg az alkotmányossághoz. Amikor ugyanis az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek mondta ki az egészségügyi miniszter egyik rendeletét, a miniszter egyszerűen közölte, hogy nem engedelmeskedik a bírósági határozatnak. Ezt a bíróság elnöke hiába kifogásolta, mert Mečiar védelmébe vette miniszterét, úgymond: "a kormánytagokat csak saját lelkiismeretük korlátozhatja, nem pedig az Alkotmánybíróság tanácsa". Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a kormányzó koalíció tagjai csak addig a

pontig vették figyelembe a törvényeket, amíg azok nem korlátozták személyes érdekeiket.

Az Alkotmánybíróság elleni nyílt támadást az a bírósági döntés váltotta ki, amelyik kimondta, hogy alkotmányellenes annak a parlamenti vizsgálóbizottságnak a létrehozása, amelyet kimondottan Kovač államfő elleni bizonyítékok összegyűjtésére akartak felállítani. Mečiar olyan javaslattal állt elő, hogy változtassák meg az Alkotmánybíróság döntéshozási folyamatát, csak 4/5-ös többséggel legyen kimondható az alkotmányellenesség ténye. Ez - a kormányfő szándékának megfelelően - gyakorlatilag megbénította volna a testület munkáját. (Javaslatát azonban nem fogadták el.)

A kisebbségek alkotmányos jogainak megsértése annak ellenére folyamatos, hogy az ország parlamentje elfogadta az Európa Tanács kisebbségvédelemmel foglalkozó keretegyezményét 1995 júliusában. Elég, ha csak az iskolaigazgatók kinevezésével kapcsolatos rendelkezésre vagy a tervezett (azóta becikkelyezett - a szerk.) nyelvtörvényre gondolunk.

Mečiar nem nyúlt ugyan nyílt cenzúrához, de azzal, hogy átszervezés címén saját embereit helyezte az állami média döntéshozó pozícióiba, manipulálni tudta a televíziót. Nyomást gyakorolt a "nemzetietlen" vagy "szlovákellenes" sajtótermékekre is.

Mindezek után feltehető az a kérdés, miért történhetett meg mindez Szlovákiában, amikor nem történt meg más kelet-közép-európai országokban. Melyek voltak azok a körülmények, amelyek elősegítették az alkotmányosság folyamatos megsértését?

Számos elemző egyetért abban, hogy egy olyan személyiség, mint amilyen Vladimír Mečiaré, erősen befolyásolta az ország politikáját. Az elemzők azt is vizsgálták, hogy a társadalomban, amely megválasztotta őt vezetőnek, lehet-e magyarázatot találni arra, miért tűrték el tőle és társaitól a nacionalizmus nevében az alkotmányosság megsértését. Vannak olyan nézetek, miszerint az agráriumra alapozott társadalom, amilyen Szlovákia is, jobban tűri a hatalomgyakorlás autoriter formáját. Ha Szlovákiát Csehországgal hasonlítjuk össze ebből a nézőpontból, akkor az érv helytállóan tűnhet, de ha Lengyelországgal, rögtön megbukik, hiszen ott sokkal nagyobb a mezőgazdaságból élő népesség arányszáma, a demokratizálódás folyamatában mégis sokkal előbbre tartanak.

Mečiar személyisége és a társadalom magas tűrésszintje mellett az ország etnikai megosztottságát és a gazdasági elmaradottságot is szokták magyarázatként emlegetni. Ezenkívül pedig a szlovák politikai kultúrában meglévő nacionalista, másokkal szemben intoleráns érzelmek is szerepet játszhattak, amelyeket Mečiar sietett kihasználni hatalma megszerzése és fenntartása érdekében. Szlovákiában az erős nacionalizmus ugyanis történelmükből fakad: a szlovák nemzet megmaradása a folyamatos idegen uralom alatt csak az erős nemzeti összetartás eszközével volt lehetséges. Szlovákia mint önálló állam csak néhány éve létezik, így tulajdonképpen az alkotmányosságnak nincs hagyománya, most tanulják a toleranciát, a másokkal, főleg saját kisebbségeikkel szembeni türelmet is. Mečiar alatt ez nem volt fontos, de szerencsére ma már igen. 1998-ban ugyanis Szlovákia az alkotmányosság megtanulására és megtartására szavazott.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

A történeti Magyarország kialakulása és a nyitrai hercegség

Steinhübel, Ján: *Vznik Uhorska a Nitrianske knieatstvo. = Historický časopis, 47. roč. 1999. 4. no. 569-614. p.*

A fenti cím alatt valójában egy meglehetősen tüzetes, a vonatkozó krónikákra és a korszakkal foglalkozó szlovák, magyar, cseh, német, lengyel, orosz és bolgár szakirodalomra támaszkodó magyar honfoglalástörténettel, annak előzményeivel és a magyar államalapítás következményeivel ismerkedhetünk meg. Pozitív jellemzője e tanulmánynak az is, hogy sehol sem fedezhetők fel benne nacionalista felhangok.

Szemléletét igen plasztikusan fejezi ki az expozíció: "amikor 894-ben Svätopluk halni készült, szinte az egész Kárpát-medence a birodalmához tartozott. Utódai képtelenek voltak e nagy örökség megtartására. A Kárpát-medence geopolitikai logikájának talaján mindazonáltal egy század elmúltával kialakult és stabilizálódott a Magyar Királyság (Uhorské kráľovstvo). A Kárpát-medence természetes centripetális vonzása magába, az új állam keretébe vonta a nyitrai hercegséget is, amely a terület északnyugati részén feküdt. Abban a homályos időszakban, amely az egyik, a svätopluki állam megszűnte és egy másik, az I. István fémjelezte állam keletkezése között telt el, a nyitrai hercegség egyike volt a számos magyar hercegségnek, amelyet az első keresztény magyar királynak fel kellett számolnia, de legalábbis legyűrnie, hogy a Kárpát-medencében létrehozassa az új egységes államot. E háttér előtt legalább valamit ki lehet preparálni a nyitrai hercegség szinte titokzatos történetéből, felfedni területi kiterjedésének kérdését.

Szerzőnk mondanivalóját annak bemutatásával kezdi, hogy mi minden történt a magyarsággal addig az időpontig, azaz 896 első félévéig, amikor is a besenyők által üldözve a Kárpát-medencében megjelent. Első szállásterületük a Hung-hercegség lett. Ezt követően - főként Anonymus nyomán - veszi sorra-rendre a többi hercegség létrejöttét. (Ezekből alakította ki I. István a vármegyéket.)

Az Anonymusra, illetve az általa írt forrásműre támaszkodásról J. Steinhübel a következőképpen nyilatkozik: "A Kárpát-medence elfoglalásáról háromszáz év elteltével III. Béla király jegyzője, Anonymus tudósít. Az általa kitalált szláv, bolgár és valach hercegek, akik Árpád győztes harcosaival vívott küzdelmekben veszítették el hercegségüket és életüket, továbbá a nagy magyar győzelmek hősiességével és katonai dicsőségével teli részletek, számukra nem fontosak. Ezek Anonymus fantáziájának gyümölcsei, és nincs történeti értékük. Ellenben figyelmet érdemel azon adatok sok-sok részlettel történt közzététele, amelyek a régi hercegségek kiterjedésére vonatkoznak a meghódításukkal és megszállásukkal kapcsolatos mesék közepette."

A nyitrai hercegség 920-ban került a magyar megszálló katonai egységek ellenőrzése alá. Az első magyar nyitrai herceg Lél apja, Tas volt. Ahhoz, hogy a magyarok Nyitra vidékét a magukénak tudják, nem kellett egész területét megszállniuk. A régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy a magyar lovasság Galgóc-Nyitra-Léva-Korpona-Losonc-Rimaszombat-Torna-Legenyemihályi vonaláig uralta a hercegség központi területeit.

A Lech-mezei csatában Lél - Bulcsuval és Súrral együtt - fogságba esett, majd akasztófán végezte. Ebben a nagyon gyászos kalandban Árpád nemzetsége nem vett részt, s így hatalma megnövekedett. Nyitra és Bihar vidéke 955-ben az ő birtokuk lett. Hercegségük a királyság egyharmadára terjedt ki, ami maga után vonta, hogy székhelyüket Esztergomba tegyék át. Az Esztergomban uralkodó Géza 972-ben hittérítőket kért I. Ottótól, s maga is tessék-lássék felvette a keresztiséget, bár továbbra is őrizte az ősi szokásokat. Nyomába I. István lépett 997-ben, aki győztesen küzdött meg valamennyi ellenségével, és sikeresen folytatta az ország kereszténnyé tételét és közigazgatási megszervezését (a korábbi hercegségeket vármegyékké alakította).

Ez az Európába-integrálódás azért is vált lehetségessé, mert sikerült megoldani a "nyelvi kérdést". Erről a szerző így emlékezik meg: "Ahogy Etelközben, mint azt Konstantinos Porphyrogenetos említi, magyar-török kétnyelvűség uralkodott, ugyanúgy a Kárpát-medencében a magyar-szláv kétnyelvűség terjedt el, melynek következtében a magyar nyelvben 1300-1600 szláv eredetű szó halmozódott fel, kb. ötször több, mint török eredetű. A passzai misszionáriusoknak nem kellett vesződniük a teljesen idegen magyar nyelvvel, és az új hitet az általuk már régóta bírt szláv nyelven terjesztették."

Arra nézvést, hogy mekkora volt a nyitrai hercegség területe, három vélekedés van forgalomban. Az első szerint (ez származik Anonymustól) a Garam által bezárva délnyugat Szlovákiára terjedt ki, a másik szerint (ez a Chronicon mixtum Ungarorum et Polonorumnak köszönhető) a Morva, Duna és Tisza által határolt területen létezett, a harmadik vélekedés "középutat" képviselt. Annyi bizonyos, hogy területe - újabb regionális egységek szervezése folytán - időközben megfogyatkozott. Eszerint "a kis Nyitra-vidék keleti határa nem feküdt pontosan a Garamon, hanem a későbbi Bars és Hont megye közötti határral azonosíthatjuk".

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

A bel- és külföldi migráció nyilvántartása Morvaországban 1818 és 1912 között

Stoklásková, Zdenka: "Cizí je cizinec jen v cizině." (Pojetí cizince v polovině 19. století na Moravě.) = Český časopis historický, 97. roč. 1999. 4. no. 757-777. p.

A szerző a migráció nyilvántartását idegenrendészeti tennivalóként értelmezi akár belföldi, akár külföldi idegenekről van szó. Íme: "Idegen az, aki kívülről érkezik (ennek felel meg a latin extraneus, az olasz straniero, a francia étranger, az angol stranger, az ófelnémet fremidi, a középfnémet vremde), továbbá az is, aki más országból (ennek megfelelője a latin alienigena, az ófelnémet alilanti, az angol alien, az orosz innostranec). Tágabban értelmezve, mindenki idegen, aki nem tartozik valamilyen társadalomhoz formális és informális kötődéseit tekintve. Az idegen ellentéte a hazai, az autochton. Egyes szerzők az "idegen" fogalmát a "vendég" fogalmával azonosítják.

A cseh nyelv - sajnos - más nyelvhez képest mindössze egy kifejezéssel rendelkezik az idegen megjelölésére. A németben pl. van a Fremde (az, aki idegen) és az Ausländer (az, aki más országból származik). Az oroszban van a čuoj (az, aki idegen) és az innostranec (az, aki más országból jött). Az angolban három terminus áll rendelkezésre, ún. a stranger (az, aki idegen), a foreigner (külföldi) és az alien (idegen állampolgár)."

E sajátosan értelmezett idegenrendészet eszközrendszere a 18-19. században a következő volt:

Bejelentési kötelezettség, amelyet a magán- és kereskedelmi szállásadóknak kellett elvégezniük a rendőrségen az idegen érkezésétől számított 24 órán belül. A hosszasan egy helyen tartózkodó idegenekről tartózkodási jegyzőkönyveket vettek fel. Ez alól a kötelezettség alól - amennyiben elismerték "megbízhatóságukat" - felmentést élveztek a személy- és teherfuvarozók, a követek, a szuverén uralkodók és kíséretük. A komédiások, mutatóványosok számára is biztosították a szabad mozgás lehetőségét.

A lakossági összeírás, az ún. konskripció eredetileg (1770) csak a férfiakra vonatkozott katonaviselési nyilvántartás célzatával, de 1777-ben már mindenkire kiterjedt, s mint ilyen a népszámlálási gyakorlat kialakulásának előzménye lett. A konskripció egyfajta pillanatfelvétel volt a lakosság hollétéről és állapotáról. Az összeírásokat elrendelő és (mindenekelőtt az illetékesség alapján szabályozó) pátens Alsó-Ausztriára, Felső- Ausztriára, Csehországra, Morvaországra, Sziléziára, Halicsra, Bukovinára és Belső- Ausztriára volt hatályos; Tirol, Voralberg, Dalmácia és a magyar koronához tartozó területek másféle szabályok szerint jártak el e tekintetben.

A 19. században egyértelműen az illetékesség lett az a kategória, amely meghatározta hogy ki az autochton, és ki az idegen. Az állampolgárság kevésbé számított, inkább csak az állami alkalmazásnál vették figyelembe. Az illetékességet mindenekelőtt a születési hely alapján állapították meg, illetve igazolták. A gyerekek illetékessége a felnőtt kor eléréséig az apa illetékességével volt azonos, a férjhez menő lány pedig a majdani férj illetékességét vette fel. Az egy-egy településen legalább 10 évig tartózkodó idegennek módja volt lakóhelyi illetőségért folyamodnia. A birtokszerzésnek ugyancsak volt illetékesség-szerzési vonzata.

A tartózkodási jegyzőkönyveket leggyakrabban az adott helyen (főként a városokban) dolgozó ipari és más bérmunkásokról vették fel, és aktualizálták szükség szerint. E jegyzőkönyvezés tömegessége szoros összefüggésben állt az ipari fejlődéssel, illetve e fejlődés munkaerő-szükségletével. 1890-ben pl. 100 předlitavskói lakos közül átlagosan 65,2 személy született helyben, 15 a járás más településein, 12,7 más járásokban, 5,4 a birodalom területén, 1,7 pedig más külföldön. (Itt jegyzendő meg, hogy elvileg a bel- és a külföldi idegenek kezelésében lettek volna némi különbségek, de a hivatalok gyakorlatilag ugyanúgy kezelték a külföldieket, mint a belföldi idegeneket.)

A referált dolgozat a brünni rendőrség 1818 és 1912 közötti bérmunkás-tartózkodási jegyzőkönyveinek tanulmányozása alapján készült. E kategóriában tartották nyilván az iparos vándorlegényeket is, akik azonban egy "cédula", egy rendőrségi "Schein" birtokában nagyobb mozgásszabadságra tettek szert.

Szerzőnk az 1818 és 1912 közötti jegyzőkönyvek halmazából az 1847 és 1849 közötti jegyzőkönyveket dolgozta fel statisztikailag is. Eszerint a szóban forgó három évben összesen 1311 ilyen jegyzőkönyv készült a bérmunkás-idegenekről. Közülük 1211 volt morvaországi, 55 csehországi, 23 sziléziai, 14 halicsi, 4 magyarországi, 3 bécsi és 1 poroszországi munkavállaló.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

A románok latinsága és az Európai Unió a középkorban

Arnbruster, Adolf: La romanité des Roumains et l'Union Européenne au Moyen Age. = Revue de Transylvanie, 1998. 4. no. 3-9. p.

(A tanulmány szerzője egyetemes középkori történettel, a román-szász kapcsolatok történetével foglalkozik.)

A mi időszámításunk szerinti 170-es években, amikor Dacia a Római Birodalom részét képezte, az alattvalók a katonai életben, valamint a közigazgatásban azonos nyelvet használtak az általában közös igazságügyi és politikai intézményekben. A nyelvi egységesség, valamint a mintegy kétszáz éve uralkodó "pax romana" új európai identitást formáltak ki. A keleti határszélről - Daciából, a Duna északi folyásától - visszavont légiók az antik egység oszlását jelezték előre.

A népvándorlás nyomán leginkább kiemelkedő latinokat, germánokat és szlávokat és a többi letelepült népet a kereszténység eszméje kovácsolta egybe. Mégpedig zömében a nyugati típusú, latin kereszténység. Az eszmével főleg a nem latin, szláv népek, a magyarok, és a vikingek leszármazottai dacoltak legtovább. A bizánci ortodoxia 1054-ben elszakadt Rómától, majd belülről tovább osztotta a moszkvai metropolita meg a cár 1453-ban létrehozott egyháza. Az I. század egységességére cáfolt rá a XVI. századi reformáció is. A közös ellenség, az iszlám ellen indított keresztesháborúk során a keleti és a nyugati kereszténység számos konkrét esetben ismét összefogott. A IV. hadjárat kezdetén - mely Velence hegemoniáját volt hivatott erősíteni - a pápa a vlah-bolgár cárt, Kalioanniszt emlékeztette latin-római "örökségére", s az ebből fakadó kötelelességeire. Ettől fogva a románok latin-rómaiságát különböző politikai megfontolásokkal, de valahogy mindig az európai egység megteremtéséért mozgósították. Ideértve a görögkeleti hívek visszahódítására tett kísérleteket is. A XVII. század végi nagylétszámú "unitus", azaz a római egyházhoz visszatérő lélek tulajdonképpen csak formailag tért vissza, valójában a környezetétől való különbségét kívánta ilyen módon hangsúlyozni (az ukránok az oroszosítást, a románok a magyarosítást kerülték el így). Az iszlám nyugaton az arab betörésekkel, keleten - valamivel később - az oszmán-török hódításokkal szerzett teret magának. A Nyugat figyelmeztetése nélkül is harcoltak a román vajdák a török ellen a XV-XVII. század folyamán. V. Károly német-római császár ugyancsak apellált a románok latinságára; s a Habsburg uralkodók pedig főleg a törökellenes védekezést vélték a római eredetű románok feladatának. A Bizánci Császárság egyfajta antik egység visszaállítására törekedett. Jacobus Heraclides Despota, görög kalandor is erre vágyott - eredménytelenül.

A reneszánsz kor humanista szelleme ismét az európai egység hangsúlyozását tartotta fontosnak, ám a vallásháborúk ennek ellenkezőjét igazolják, már ami a vallási egységet illeti. A románok latinsága mint gyakorlati argumentum a humanistákkal együtt merült feledésbe. A pánszlávizmus, majd a szovjet-kommunizmus nem győzte elfeledtetni az antik gyökereket. A katolikus egyház ellenezte leginkább a politikai pánszlávizmust. Abban a pillanatban ugyanis, hogy a keresztény meggyőződést kommunista ateizmussal helyettesítjük be, vagy a szovjet pánszlávizmussal, az a fajta totális diktatúra alakul ki, ami a XX. századi Európát részben oly igen jellemezte, s ami oly távol vitt a kontinens egységétől.

A ma egységes Európájának épp ezért határozott programot kell kitűznie maga elé, hogy egy pénzügyileg-gazdaságilag-kulturálisan-nyelvileg, civilizációjában és mentalitásában is egységes alakulat jöjjön létre, ne csak elit alanyok egy újabb formációja.

Fordította: **Kakasy Judit**

[Vissza](#)

A romániai németek kivándorlása az 1970/80-as években

Haidu, Andrea: *Die Auswanderung von Deutschen aus Rumänien in die Bundesrepublik Deutschland in den 1970er und 1980er Jahren. In: Kaindl-Archiv. 40. Heft 1999. Okt-Dez. 154-171. p.*

Romániai német kisebbségről, akárcsak magyarról, az 1918 utáni Nagy-Románia létrejöttével beszélhetünk, amikor is a felhízalt állam az újonnan birtokba vett területek - különösképpen Erdély és a Bánság - többnemzetiségű lakosságát megörökölte. (A tanulmány áttekinti a sokévszázados magyarországi történeti előzményt.) Akkor összesen majdnem nyolcszázévezres nagyságrendű tömegről - az összlakosság mintegy 4 százalékáról - volt szó. Ez a hatalmas létszám, amivel a németiség a magyarok mellett Románia második legnagyobb kisebbségét adta, napjainkra nagyjában-egészében eltűnt, felmorzsolódott. Miként történt, történhetett ez? A "történelem viharait" okkal említhetjük első helyen a hatótényezők sorában, s e főtényezőre a címben megnevezett időszak konszolidált történetnek látszó, N. Ceaușescu által levezényelt, kollektív méretű kivándorlási folyamata is visszamatat. A Haidu (jeles kisebbségtörténeti munkák részfeltárásaira támaszkodva) a világháború éveitől kezdődően egyetlen homogén folyamat részeként látta a világháború körüli és a későbbi szakaszt.

Az ún. Gyulafehérvári Határozatokkal a román politikai nemzetbe befogadott dél-erdélyi, máramarosi szászság, bánsági és szatmári svábság mint (akárcsak a többiek: - Bukovinából, Besszarábiából, Dobrudzsából) közvetlen anyaországi kötődéssel nem bíró és lojálisnak mutakozó nemzetiség eleinte a gálansabban kedvezményezett "minta"-kisebbséget testesítette meg, melyet szembe lehetett állítani az ellenszegülő magyarsággal. Bár az 1921-es agrárreform keretében a birtokos parasztságot, valamint az egyházi birtokokat azért az ő esetükben is megrövidítették, a szabad nyelvhasználatra tett ígéreteket lépten-nyomon megszegték, és a közigazgatási határokat a német tömegarány rovására átszabták (1925). Önvédelmi reflexük, döntően a német birodalmi propaganda hatására, a 30-as évektől jelentkezett, s a háború kitörése után, a román-német politikai és katonai együttműködés keretében az erdélyi nemzetiség szinte korlátlan náci befolyás alá került. Hitlerék Romániával is megkötötték azt a különmegállapodást, aminek alapján a kollektív jogok a németeket a legmagasabb szinten illették meg, s egyúttal a katonaköteleseket a német Waffen-SS-be vagy a Todtba sorozták be. Ez az intézkedés mintegy 70 ezer főt érintett, akik elsőként veszték el a kisebbség számára, miután vagy elestek a frontokon, elpusztultak a hadifogságban, vagy pedig a román átállást és az általános német vereséget követően, nem térhettek vissza Romániába. Ez a túlélő és Németország nyugati megszállási övezeteibe húzódó hányad, továbbá a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélyben foganatosított 1944-es kiűrités (100 ezer fő evakuálása) vetette meg a jogi alapját a későbbi kiköltözések családgyesítési motívumának. Hasonló kiűrités történt egyébként - még 1940-ben - Bukovinában, Besszarábiában és Dobrudzsában (200 ezer fő, ezek a kiűritések persze birodalmi elhatározás alapján mentek végbe). Vagyis a területi csoportok közül a háború végén csak a két legnépesebb: a dél-erdélyi szászok és a bánsági svábok képviselték a nemzetiséget, persze a férfiak derékhada nélkül. Azonban a háborút követő megtorlást is elsősorban nekik kellett elszenvedniük: 70 ezer férfi és nő deportálása a Szovjetunióba, mindennemű kisebbségi, sőt civil jog megvonása 1948-ig, szinte teljes körű vagyoni kisajátítás, személyi zaklatások és meghurcoltatások. E történések tükrében érzékelhető a németeket illetőleg más kelet-európai államokéhoz képest relatíve "kímélő" román politikára tett hivatalos utalások ("náluk nem volt kitelepítés") merő képmutatása.

A romániai németek civil, illetve formális kisebbségjogi helyzetének helyreállítása során 1949/50-ben kaptak újra kollektív képviselést ("Antifasiszta Bizottság..."), választójogot, anyanyelvi oktatást, sajtót. Egyidejűleg viszont, valamennyi romániai lakossal egyetemben, őket is érintette az önálló iparűzésig vagy az egyházi iskoláig terjedő államosítás. A Szovjetunióba kihurcolt 70 ezer ember maradéka szintén nem Romániába tért vissza. A lakosságszám háromszori lecsapolása, valamint a helyi háborús veszteségek nyomán együttesen a háború előtti népességarány már a 40-es évek végére a felére csökkent, és zömmel szétzilált családokat és tönkretett egzisztenciákat takart a 40-es évek végére. S még csak ezután következett a túlnyomórészt németek lakta bánsági nyugati határsáv időleges kiűritése a jugoszlávellenes hisztériával összefüggésben: a lakosságot a hírhedt Baragan-vidéken fogták közmunkára, és hasonló kiűritésbe fogták 1952-ben belső területeken is "városközpontok tehermentesítése" címén. A kisebbségi hányattatásoknak a Sztálin halálával blokkszerte bekövetkező politikai enyhülés vet véget (amnesztia, a munkatáborok felszabadítása, elkobzott földek, házak visszaadása, de ellenhatásként ott a tévesztés...), lassú, elnyúlt folyamatként, amely Ceaușescu első fellépésével jut egyféle csúcspontra, de hamarosan a végpontra is. 1968: a határtalan meghurcoltatásoknak kitett németiség megkövetésének, az új, átfogó képviselési szerv megalakításának és a teljesebb körű művelődési jogok meghirdetésének éve. Egyszermind: a családgyesítési célú kivándorlás támogatásának kezdete az NSZK-val a diplomáciai kapcsolat felvételét követő együttműködés keretében. A német lakosság, egyelőre valamelyest elviselhetőbbé vált helyzete ellenére, lényegében már visszafordíthatatlan elidegenítettsége folytán mind nagyobb számban élt is a lehetőséggel. De a 70-es és különösen a 80-as évek átfogó homogenizációs politikája és propagandája, s nem utolsósorban az országban mind kilátástalanabb általános megélhetési helyzet aktuálisan is ebbe az irányba hajtotta. Az értelmiség, például az írók kivándorlása is gyakran e formában zajlott le, noha az indíték vagy a kényszer lényegében más eredetű volt.

A "családgyesítés" örvén román részről többoldalú, egyszerre belpolitikai és diplomáciai célú taktikai játszma zajlott, amely egyfelől az engedékenység látszatát keltette, másfelől a román vezetés stratégiai hasznot húzott a kisebbségi kollektívum további fellazítása szempontjából, amit ugyanakkor csak fokozatosan kívánt elérni a (főként ipari szektorbeli) munkaerő szinten tartása okán. És stratégiai hasznot húzott a nyugati együttműködés keretében az emberjogi látszatú teljesítmény politikai és gazdasági ellentételezése formájában. Ez a haszonhúzás 1978-tól - a zsidók kiengedése során már kipróbált - leplezetlen emberkereskedelem formáját öltötte Schmidt német szövetségi

kancellár és Ceaușescu államfő-pártfőtitkár (soha, sehol közzé nem tett) megállapodása nyomán, amely állítólag évi 12-16 ezer kitelepülésről szólt, fejenként ötezer DM kifizetése ellenében. A szoros ellentételezés feltételei között Ceaușescu immár a fokozatosság elvétől is kész volt eltekinteni. Az első menetben öt évre szóló "kiárusítási" szakasz nem teljesítette a maximumot: évente kevesebb mint 13 ezer német távozott az országból. A német részről is szorgalmazott megegyezést egyfelől ténylegesen a kivándorlási igények támogatása, másfelől a kollektívum megmaradása, a létfeltételek politikai, gazdasági javítása motiválta. De az újabb öt évre meghosszabbított s utána is érvényben maradt alku már közelítőleg 15 ezres kvantumokat eredményezett, jóllehet jelentősen emelt tarifával: mindenki kiesett a ritmusból, a román fél már csak a kapzsiságától vezettette magát (alsóbb közigazgatási szinteken bevezették a 12-20 ezer DM behajtását is a kinti rokonoktól), az anyaországgá előlépett nyugatnémet fél a mentés kényszerétől, a romániai németek pedig a tömeghangulattól. (A tanulmány nem tér ki az eredeti menekültek irredenta beállítottságú szervezeteinek - más forrásokból ismert - mozgósító, hangulatkeltő szerepére, amely mindig is az egykori, teljes kiűritési terv alapján állt, előre és feltételek nélkül feladva a romániai német szigetrégiók jövőjét.) A kvantum nőttön-nőtt, mind kilátástalanabbá téve a még maradók összetartással, tömegsúllyal mérhető kisebbségi lehetőségeit. A kivándorlás szélessége végül, a forradalom évében elérte a 23 ezres létszámot, a rákövetkező évben, a szabad távozás körülményei között pedig egyenesen 100 ezres tömeg zúdult kifelé Romániából - jeléül annak, hogy a kisebbségben élők egy diktatúramentes, talán polgárivá válható Romániát sem tudnak-éreznek már a hazájuknak. (Talán közrejátszott ebben a félelem is attól, hogy az elnyomórendszerek összeomlása után a német befogadókészség szigorodni fog, mint ahogy felvetés formában ez valósnak bizonyult.)

A kiköltözések azóta is folytatódnak, s már-már azon kell csodálkozni, hogy még mindig nem apadt ki teljesen a forrás. Igaz, hogy ma már csak szórványként vannak jelen Romániában németek. Házaik, településeik, alkotó örökségük átszállnak másokra, - kérdés, hogy miként sáfárkodnak velük. Akárhogy is, lassan elbomlik az egész milió, megszakad a hagyomány, szaporítva az elsüllyedt tartományok hosszú sorát. Az időben elhúzódó, drámai exodus visszafordíthatatlanságát jó ideig nem lehetett felismerni, visszatekintve azonban annál világosabban belátható, hogy különösen az 1945-47. évek teljes állampolgári és gazdasági jogfosztatása, s az azután is folytatódó meghurcoltatások és majd a kisebbségi lét beolvasztó-elidegenítő célú, látszatszerű konszolidálása, illetőleg a román politikai és gazdasági krízis egésze a nemzedékek minden fizikai és érzelmi erőtartalmát felélte, s már csak egyetlen cél maradt számukra: az első kínálkozó alkalommal hátat fordítani a szülőföldnek. Paradigmaértékű jelenség körvonalait látjuk a visszatekintésben. Fűzzük hozzá a szerző megállapításaihoz: sem intézményes "kiűzés"/kitoloncolás, sem erőszakos, egyszeri etnikai tisztogatás nem történt. Az elnyúlt folyamatként zajló történet: hosszú lejáratú, szisztematikus politikai és mentális elidegenítés - látszatszerű, epizodikus feloldási szakaszokkal. (A 70-es évek reményteljes irodalmi és kulturális kibontakozása az új nemzedék erőn felüli elszánásából ugyanannak a nyugati "kapcsolatnak" volt az illúziója, amely a másik oldalon a tömeges kivonulás csatlakozási pontját adta.) A sokrétű oksági összefüggések sorában természetesen a gazdasági elem sem elhanyagolható: Kelet- és Kelet-Közép-Európa végzetes leszakadása a Nyugat fejlődési üteméről, melyben Románia az átlagnál is sanyarúbb viszonyok közé jutott, önmagában is ellenállhatatlan vágyat keltett a nyugati anyaországhoz tartozás iránt. Mégsem vonható a romániai német exodus a gazdasági migráció kategóriája alá (ellentétben egyes, erre irányuló próbálkozásokkal). Az identitási örökség szétzúzása nélkül nem következett volna be a tömegmozgalom szintű kitelepülés. A tanulmányíró elemzési szempontjain túl feltörő kérdések. 1. Nem "eleve elrendeltetészerűen" következett-e be mindez - már a Magyarországtól elcsatolt térség keletre csúszásából fakadóan? Az eredeti magyar keretek között, bár a többségi-kisebbségi viszony itt sem volt teljesen harmonikus, a német identitási örökséget lehetetlen lett volna abban a mértékben letarolni, ahogyan ez Romániában történt. 2. Nem a birodalombarát "népi" vezetőknek volt-e mégis igazuk 1943/44 körül, akik - még a német-román együttműködés keretében - evakuálni tervezték a romániai német százezreket?

Fordította: Komáromi Sándor

[Vissza](#)

A zsidóság a lengyel parasztpártok megítélésében a XIX. század végétől 1939-ig

Struve, Kai: Die Juden in der Sicht der polnischen Bauernparteien vom Ende des 19. Jahrhunderts bis 1939. = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 48. Jg. 1999. 2. Heft. 184-225. p.

A nemzeti demokraták és a szociáldemokraták mellett a parasztpártok a harmadik nagy politikai csoportosulás a XIX. század végén a lengyel területeken, sőt még a II. Köztársaság idején is ők játszottak komoly szerepet az ország politikai arculatának alakításában. A parasztmozgalmakat egyrészt a nemzeti érzelmű, baloldali értelmiség támogatta (hogy a föld népét megszabadítsa a földesúri függéstől), másrészt maguk a parasztok igyekeztek jobb gazdasági, kereskedelmi, szociális körülményeket teremteni a maguk számára.

A jelzett időszakban az ukránok mellett a zsidók voltak a lengyel népesség második legnagyobb kisebbsége. A lengyel-zsidó történelmi-politikai viszony elemzése szerteágazó kutatást igényel, a parasztpártok álláspontja ennek a kapcsolatnak csak egy, bár nem elhanyagolható részét jelenti.

A zsidók már régtől fogva köztes szerepet játszottak a földesurak és a parasztok között mint intézők vagy földbérlők, mint kocsmák bérlői, kereskedők és házalók, tehát akik árucikkkel látták el a parasztokat, illetve akik fölvasárolták a terményeiket. A "köztes kisebbség" (middleman minority) elnevezés tehát mind társadalmi helyzetüket, mind gazdasági tevékenységüket jelölte. Ezek a körülmények elsősorban a keleti területeken (Galíciában és a Kongresszusi- vagy Orosz-Lengyelországban) alakultak ki, és maradtak fenn még a két világháború között is. Az utóbbi területen - az 1897-es népszámlálás adatai szerint - a zsidók majd' 80%-a a kereskedelem, a hitel- és biztosítási ügyletekben tevékenykedett, Galíciában ez a szám a 88%-ot is elérte. Sőt, számarányuk még az 1931-es népszámláláskor is meghaladta a 70%-ot. A fő különbség azonban a két terület között abban állt, hogy Orosz-Lengyelországban a zsidókat eltiltották az alkoholüzlettől és a kocsmabérlettől. Az osztrák hatóságok ellenben már a XVIII. század végétől erőfeszítéseket tettek, hogy Galíciában a falvakból eltávolítsák azokat a zsidókat, akik nem a mezőgazdaságban tevékenykedtek - nem sok sikerrel. 1848 után, a jobbágyfelszabadítást és a földek tehermentesítését követően Galíciában a pénzgazdaság egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A robot megszűnésével a lengyel parasztság számára a zsidók (a kereskedők, a kocsmárosok és a hitelezők) lettek a legfontosabb gazdasági szerződő felek. A zsidók testesítették meg ugyanakkor az "idegen" fogalmát is, ahol az idegen a közvetítőt jelentette a külvilág felé, de a zárt paraszti közösség világától is idegenek maradtak. A lengyel népkultúra elbeszéléseiben a zsidó gyakran "az ördög reprezentánsaként" jelenik meg, ami a szláv mitológiában többször is előfordul, az ördög azonban bizonyos szerepet kap a teremtésben és a világ kormányzásában is. A középkori mondákat vallásos elemek szőtték át, amelyek a zsidók büntetését és szétszórását indokolták (Jézus megöléséért), illetve az evangélium igazát bizonyították.

A lengyel néphit a zsidókat egyszerre tekintette veszedelmes és erkölcsileg felelős személyeknek, és felruházta őket mágikus képességgel, rabbijaikat tisztelték, alkalmanként tanácsért, segítségért mentek hozzájuk.

Boleslaw Wyslouch (PSL) programja az etnikai nemzetfogalomra épült, mivel mind a német, mind az orosz fennhatóság alatt álló országrészben előrehaladt az asszimiláció, a lengyel függetlenséget hirdette tehát a lengyel nemzet megtartása érdekében. Az etnikailag homogén nemzetállam lebegett Wyslouch szeme előtt, ebbe az idegen, sőt ellenséges zsidók csoportja (főként a városokban) nem illett bele. A zsidók viszonylag szűk, képzett és asszimilálásra hajlandó csoportját elfogadta a lengyelség részeként, a cionista zsidó csoportok ellenben a német kultúrához vonzódtak, Wyslouch ezeknek a kivándorlását tartotta kívánatosnak Palesztinába.

Stojanowski, a másik paraszttömörülés, a ZSch alapítója az antiszemita propagandát is felhasználta a galíciai választásokon (1895-1897), emiatt azonban az egyház kiközösítette. A választást kilengések követték, zsidó boltokat fosztogattak, a hatóságok pedig 3500 embert vettek őrizetbe. Stojanowskit tették felelőssé a zavargásokért, ő viszont válaszként meghirdette a zsidó üzletek és ügyletek bojkottját.

A PSL elzárkózott a zsidóellenes hecckampánytól, a parasztok gazdasági helyzetének a javítását sürgette. A kisbirtokok elaprózódása, a parasztok eladósodása azonban feltartóztathatatlan volt, többnyire éppen a zsidó bérlők és hitelezők tevékenysége következtében. A lengyel parasztok önszegélyező pénztárakat és modern agrártechnikai köröket szerveztek, a keresztény üzleteket népszerűsítették, hogy bajaikból kilábaljanak.

Hamarosan az asszimilációra hajlamos zsidó értelmiséggel is szembekerültek. Céljuk volt, hogy kiszorítsák a zsidókat a falvakból, a mezőgazdaságból, sőt később a kisvárosokból, végül pedig egész Lengyelországból. A jobbágyfelszabadítást követő fél évszázad után a gazdasági hatalom birtoklása kérdésében egyre feszültebb lett a helyzet a galíciai lengyel parasztság, valamint a zsidó bérlők és hitelezők között. A gazdasági érdek és az etnikai-kulturális identitás közötti különbség (amely nemrég még a két parasztpárt között is eltérést okozott) eltűnt, a két párt a parasztság gazdasági emancipációja mellett a politikai emancipációt is meghirdette.

Orosz-Lengyelországban csak az 1905-ös forradalom után álltak a parasztmozgalom rendelkezésére azok a politikai eszközök és szervezetek, amelyek Galíciában már mintegy másfél évtizeddel korábban megjelentek. A lengyel parasztmozgalom legjelentősebb sajtó fóruma az 1907-1915 között megjelenő *Zaranie* c. hetilap volt, amely Pilsudski politikai programját támogatta.

A mozgalom itt radikálisabb elemeket hordozott, nélkülözötte a nemzeti érzelmű földbirtokosok és az egyház támogatását, viszont erősen alapozott az akkoriban formálódó szakszervezeti tevékenységre. A "Sami sobie" (Magunk magunkért) jelszó azonban mellékértelmet is tartalmazott, a zsidó kereskedők bojkottálását sürgette. Sőt

a további zsidó bevándorlásnak is elejét akarta venni.

Amikor 1918 őszén Lengyelország visszanyerte függetlenségét, a két nagy parasztpárt hamarosan szembekerült egymással. Az I. világháború idején a parasztságnak súlyos gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie, ezt is jórészt a zsidók számlájára írták. Az idegen elnyomás megszűnése a parasztokban spontán szabadság-hangulatot eredményezett, a földesúri hatalmat fölszámolták, egyúttal azonban a zsidó bérleményeket is kifosztották. A "szociálforradalmár" tendenciák azonban az ország külső védelmét és belső rendjét egyaránt veszélyeztették. Az orosz forradalom kezdetben (az 1917-et követő években) élesztő hatással volt a lengyel parasztmozgalmakra, hamarosan azonban a bolsevizmust is "a zsidók művének" érezték. Sőt, az új lengyel állam legfőbb ellenségének is a zsidókat kiáltották ki.

1919 júniusában M. Rataj javaslatot terjesztett a sejm elé, amely "a legszigorúbb eszközök" alkalmazását követelte a zsidókkal szemben. A pogromok kiváltó okát a nép elkeseredésében látta, amiért "Lengyelországban a kereskedelem döntő többségében a zsidók kezében van". A javaslat azonban a parlamenti bürokrácia süllyesztőjébe került.

A kisebbségvédelmi törvényt a párizsi békekonferencián Lengyelország is aláírta (bár magáról a törvényről akkoriban azt tartották, hogy ez is "a zsidók műve", és ők a haszonélvezői is). De része volt ez annak a szerződés-együttesnek, amely a modern Lengyelország határait megszabta és szavatolta, bár a pártok - elsősorban a nyugati határok kérdésében - elkeseredett küzdelmet folytattak egymással.

1920-ban "a zsidó tematika" lekerült a lengyel politika és a lengyel parasztpártok napirendjéről, a politikai konszolidáció folyamatában "az orosz minta szerinti szociális forradalom" nem fenyegetett közvetlenül. A lengyel földreform nem következett be, a parasztok helyzete csak kismértékben javult. Ekkor erősödött fel az ún. "baloldali antiszemitizmus" irányzata, amely már korábban is jelen volt a lengyel parasztmozgalmában. Ők a fő ellenséget a "negatív hármásban: a nagybirtokosokban, a zsidókban és a klérusban" látták, paraszthadsereg vagy kommandós egységek felállítását sürgették.

1920 nyarán a szovjet Vörös Hadsereg átlépte a keleti lengyel határt, és megindult Varsó felé. Az elmaradt földreform miatt a parasztok nem jelentkeztek a nemzeti hadseregbe, Witos miniszterelnök így érvelt, amikor harcra hívta őket: "Az új urak és a zsidók nem fogják megvédeni az új Lengyelországot!" A válság elmúltával a zsidókérdés egy időre ismét lekerült a napirendről. Az 1923-as parlamenti választások előtt a parasztpárt szövetségre lépett a nemzeti demokratákkal (ZLN), a megerősödött Witos pedig kilátásba helyezte a numerus clausus bevezetését az iskolákban, az egyetemeken és a hivatalokban a kisebbségekkel szemben, hogy a lengyel lakosság megfelelő részarányát biztosítsák, és az "idegen, nemkívánatos elemek" előretörését korlátozzák. Az intézkedés közvetlen kiváltó oka a zsidók nagyszámú bevándorlása volt a Szovjetunióból. Végrehajtására azonban a nemzetközi tiltakozás következtében nem került sor. Sőt, W. Kiernik, a Witos-kormány belügyminisztere védelmébe vette azokat a zsidókat, "akiket érdekük lojális viszonyba hoz a lengyel állammal".

A gazdasági válság éveiben a zsidó hitelezők szerepe ismét megnövekedett a lengyel gazdaságban, ugyanakkor a lengyel parasztok milliói elvesztették földjüket. Rataj egy interjúban (1934-ben) az antiszemitizmus növekedése ellen a zsidóknak az emigrációt ajánlja. Az 1930-as években a "zsidókérdés" megoldására jóformán minden lengyel párt az emigrációt javasolja. Ám 1938-as kongresszusán a parasztpárt nyíltan bírálta az antiszemitizmust. Ez - hangoztatták - alkalmat ad a diktatúra fenntartására, és arra, hogy a parasztok figyelmét elvonja a jogért és az egyenlőségért vívott harcról Lengyelországban. A "zsidókérdés" ezt nem oldja meg, amíg a földesúri hatalom továbbra is fennáll, és a szlachta ezt törvényes hatalmával támogatja. Megjegyzendő, hogy a nagy sztrájkhullám idején (1937-ben) számos összecsapásra került sor a parasztok és az államhatalom között, a zsidókkal szemben azonban ekkoriban egyetlen atrocitás sem történt.

A lengyel parasztpártok tevékenysége közel fél évszázadon keresztül tehát lényegében arra irányult, hogy a lengyel parasztságot jobb gazdasági-kereskedelmi körülmények közé juttassa, hogy - ezzel összefüggésben - a zsidókat visszaszorítsa a mezőgazdaságból. A parasztfiatalok képzésében erőfeszítéseket tettek, hogy a kereskedelem felé fordítsák figyelmüket, mivel az ipar kevés megélhetést biztosított. A kereskedelemből kiszoruló zsidók számára az emigrációt kétszer fogalmazták meg: 1903-ban és 1935-ben, ami egy politikai szellemi folyamat két végpontjának is tekinthető.

Fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

A baskír parasztság a NEP korszakában

Zaripova, R. K.: *Bakirskoe kreszânstvo v period NEP-a. = Otečestvennâ istoriâ. 1999. 6. no. 135-138. p.*

1921 igen nehéz év volt Oroszország számára, nemcsak a pusztító polgárháború következményei miatt, de azért is, mert egy központosított elosztó gazdaságról át kellett térni a piacgazdaságra. Még bonyolultabbnak bizonyult ez a feladat Baskíriában, ahol a lakosság 94%-a külterjes gazdálkodású és patriarchális közösségekből álló falvakban lakott. Ezen túl közvetlenül a NEP-et (Új Gazdasági Politika) megelőző években Baskíria igen aktív harci események színtere volt. (A baskír miniszterelnöknek, Zeki Velidi Togannak meghatározó szerepe volt a Volga menti polgárháborúban. Előbb a fehérek, majd a vörösök oldalán harcolt igen komoly erőt képviselő, képzett és fegyvelmezett seregével, majd tetteinek "eredményét" látva Turkesztánba menekült, ahol a baszmacsok Moszkva-ellenes harcában vett részt!) Az ezzel is összefüggő 1921-es éhínségnek az ún. Kis-Baskíriában áldozatul esett a lakosság közel 27 százaléka.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a NEP bevezetése Baskíriában hosszabb ideig tartott, mint az ország más területein. Az objektív okok mellett ebben közrejátszott az a tény is, hogy a köztársasági párt- és tanácsi szervek gyengének bizonyultak a feladat megoldására. A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy ebben az időszakban megnövekedett a hagyományos faluközösségek szerepe. A falugyűlés mint a paraszti öngazgatás hagyományos formája lényegében minden, a falu életét érintő kérdésben döntött, beleértve a vallás, a művelődés és a joghatóság kérdéseit is. Még 1927-ben is azt jelentették az Ufa kantonból, hogy a helyi szovjet semmiben sem dönt a falutanács megkérdezése nélkül. A falugyűléseket gyakrabban hívták össze, mint a tanácsüléseket (56 : 16 arányban). Figyelemre méltó, hogy ez a hatalommegosztás alapján véve békés volt. A "kettőshatalom" gyakran abban is megnyilvánult, hogy a tanács szemet hunyt a helyi lakosságot pozitívan érintő szabálytalanságok felett. Egészében a közösségi öngazgatás hamar alkalmazkodott, szovjet formát öltött, és a változó és idegen világban a parasztság védelmezője lett, az új gazdasági formák pedig szervesen beépültek a hagyományos társadalmi-gazdasági rendszerbe.

A klimatikus és gazdasági körülmények a keleti, erdős és sztyeppés hegyi területen a külterjes földművelés mellett elsősorban az állattenyésztésnek kedveztek, nagy földterület-igénnyel, míg az északnyugati területeken a kisebb terület-igényű növénytermesztés volt a jellemző. A köztársasági vezető apparátus ezt figyelembe is vette, és az előbbiben 25, a másodikban 5 gyeszjatyina földminimumot írt elő. Ennek kijelölését azonban akadályozta az éhségévekben nagy számban beáramló migránsok erőszakos földfoglalása, erőszakoskodásai. A földviták 40,7%-a különböző nemzetiségek közti konfliktust rejtett. (A jobbagyrendszertől már a 18. században elbúcsúzó, törzsi arisztokráciáját, nemzetségek szerinti tagolódását egészen a forradalmakig megőrző, eredetileg finnugor származású, a tatár írásbeliséget magáénak való s csak 1923-ban nemzetileg nyilvánított baskírok eredeti szállásterületeiken abszolút többséget képeztek, csak néhány orosz kereskedő és hivatalnok élt falvaikban. A húszas évektől kezdődő orosz beáramlás következtében azonban ma Baskíria közel négymillió lakosságának csupán egyharmadát teszik ki.)

Az eredendően állattenyésztő baskíroknak nem volt megfelelő felszerelésük a föld megműveléséhez. Elterjedt ezért a földbérlet és a bérmunka, azok minden szociális vonatkozásával. Különösen jellemző volt ez a hegyvidéki területekre, ahol teljes baskír falvak adták bérbe földterületüket az orosz bérlőknek. Nem ritkán éppen saját földjükön vállaltak bérmunkát, igen kis munkabérért. A baskír parasztság lényegében saját hagyományos életmódjának és társadalmi berendezkedésének lett az áldozata.

A társadalmi viszonyok szabályozására az alapvetően osztályszempontú adórendszer szolgált. S bár a keleti kantonokban állapították meg a legalacsonyabb adót, a baskír parasztok ennek megfizetésére sem voltak képesek, a termés gyakran kevesebbnek bizonyult, mint a lerovandó adó. Ennek a következménye lett az éhínség, a munkát adó iparterületekre való elvándorlás, a gazdaságok és családok széthullása.

Az önvédelem egyik formája a vagyon és a termés eltitkolása volt. A bérlők munkásaikat nem vallották be, azok pedig abban bíztak, hogy szegénységük okán adójukat úgyis elengedik. Racionális volt ez a viselkedés, hiszen a kulákgazdaságok adója előbb 17-szeresen, az évtized második felében 29-szeresen múlta felül az átlagot.

Jellemző volt a NEP korszakában a spontán kooperáció, bár a nehéz gazdasági körülmények miatt Baskíriában ez mérsékeltebb volt. (1928-ban a köztársaságban ezek aránya 28,4%, míg Oroszországban 53,7%). Specifikus volt a társadalmi rétegződés is. A baskír parasztok nagy része a szegény vagy napszámos réteghez tartozott, de a középparasztok gazdasági helyzete sem volt jobb az orosz szegényparasztok életszínvonalánál. Mint az egész országban, itt is tapasztalható lett a középparaszti gazdaságok térhódítása, az objektív körülmények miatt azonban a NEP-korszak végére mégis nőtt a szegényparasztok aránya.

Az a kettősség, amely minden hagyományos paraszti életformában élő emberre jellemző -, hogy ti. egyszerre volt közösségi ember, a kollektív gazdaság híve, valamint individualista tulajdonos -, még inkább jellemző volt a baskír falura, amelynek lakói képtelenek voltak a felgyorsult társadalmi események befogadására. A fiziológiai normák határán élő, alacsony termelékenységű és kevés elkötelezettséggel dolgozó parasztok "nem váltak a szocialista felhalmozás eszközeivé".

